

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК**

НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

ТОМ 1

УЖГОРОД – 2022

ББК 63.3(4УКР)6-8

В 26

Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 392 с.

Рецензенти:

Міщанин Василь Васильович – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород)

Олашин Микола Васильович – доктор філософії, кандидат історичних наук, доцент кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород)

У колективній монографії висвітлено історичну роль Української Греко-Католицької Церкви в суспільному житті України. На маловідомому джерельному матеріалі аналізуються церковно-релігійні трансформації в західному регіоні. Особливу увагу приділено життєдіяльності церковних структур після відновлення незалежної України. Автори простежують основні віхи життя митрополита Андрея Шептицького. Головна увага приділяється з'ясуванню аспектів наукової, освітньої та екуменічної спадщини визначного церковного, культурного і громадсько-політичного діяча України. У монографії також йдеться про взаємовідносини Галицького митрополита з діячами Закарпаття. Зокрема, висвітлюється позиція А. Шептицького стосовно проголошення в березні 1939 р. Карпатської України.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

© Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. Т. 1. 2022

ЗМІСТ

Гудзь В. В., Ситник О. М. Книга про страдницький шлях Української Греко-Католицької Церкви.....	4
Вступ.....	25
Розділ 1. Українська Греко-Католицька Церква в джерелах та історіографії.....	29
Розділ 2. Українська Греко-Католицька Церква в боротьбі за збереження національної ідеї.....	51
Розділ 3. Роман Шептицький: формування світогляду майбутнього митрополита.....	78
Розділ 4. Українська Греко-Католицька Церква і консолідація державно-соборницьких сил.....	129
Розділ 5. Митрополит Андрей Шептицький в оцінці сучасників та істориків.....	156
Розділ 6. Культурологічна спадщина митрополита Андрея Шептицького.....	173
Розділ 7. Екуменічна спадщина митрополита Андрея Шептицького.....	200
Розділ 8. Августин Волошин: президент, священник, педагог.....	236
Розділ 9. Митрополит Андрей Шептицький і Греко-Католицька Церква на Закарпатті.....	335
Розділ 10. Львівський церковний собор 1946 року в джерелах.....	360
Розділ 11. Українська Греко-Католицька Церква: від перекручування фактів до правди.....	372

КНИГА ПРО СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Проблеми сучасного світового соціуму з усіма глобальними викликами й невинним наростанням кризи духовності потребують нагального переосмислення ролі церкви та релігії в житті суспільства. Відтак, привертає увагу праця, в якій, на маловідомому джерельному матеріалі, висвітлюються церковно-релігійні трансформації в західноукраїнському регіоні. Водночас, у ній простежуються основні віхи життя, духовного служіння і національної звитяги митрополита Андрея Шептицького, зокрема – висвітлюється позиція А. Шептицького стосовно проголошення в березні 1939 р. Карпатської України.

У першому розділі праці «Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви» висвітлено історіографію тематики, огляд документів. Також проаналізовано: боротьбу за збереження національної ідеї як складової діяльності Греко-Католицької Церкви; її внесок у консолідацію державно-соборницьких сил у першій третині ХХ ст.; конфесійно-етнічні та політичні трансформації в роки Другої світової війни (1939-1945; страдницький шлях Церкви у другій половині 1940-х – 1980-х рр.; значення УГКЦ як церковно-релігійної інституції незалежної України; роль УГКЦ в системі державно-церковних відносин України; особливості конфесійної ситуації на Закарпатті тощо.

Авторським колективом зроблено історіографічний огляд основних наукових студій з теми і оцінено теоретичні та фактологічні здобутки з історії цієї унікальної в своєму роді релігійної формації. Автори логічно виділили три періоди дослідження історії УГКЦ: 1) перша половина ХХ ст.; 2) період катакомбного існування (від горезвісного Львівського собору 1946 р. до легалізації УГКЦ); 3) сучасний етап (від легалізації церкви 1990 р.). Наголошено, що на етапі становлення української церковної історіографії як окремої наукової дисципліни основні інституційні та концептуальні центри дослідження УГКЦ були зосереджені у Львові. Природно, що із врахуванням конфесійної належності більшості авторів, заборони Церкви на теренах СРСР та наявністю численних писань з її дискредитації більшість дослідників зосередилася на концепції унійного характеру Української

церкви як інтегруючого духовного чинника. Автори спостерегли, що фокус дослідницької зацікавленості в еміграції і на Західній Україні концентрувався на видатних діячах Церкви, історії релігійного книгописання і друкування, на духовному та культурному просвітництві серед населення. Автори відзначили, що радянська історіографія першої половини ХХ ст. при всій ідеологічній заангажованості має певну цінність не лише як історіографічне джерело. Окремо охарактеризовано опуси чи не найяскравішого представника радянської пропагандистської машини у Львові Ярослава Галана. Щоправда, шановні автори назвали його представником радянської антиклерикальної думки, але тут же, всупереч собі, зауважили, що він, засуджуючи УГКЦ, протиставляв їй Російську Православну церкву, тобто, як бачимо, був «вибірковим антиклерикалом». Виходячи з того, що довоєнні узагальнюючі роботи з історії Церкви С. Томашівського, І. Огієнка, М. Чубатого, М. Стахіва, Г. Лужницького, Ю. Федоріва та ін. вже були об'єктом історіографічних оглядів, автори зупинилися на здобутках сучасних студій історії УГКЦ. В цьому вимірі відзначено, що етнополітичні орієнтації Греко-Католицької церкви, регіональні особливості розвитку УГКЦ, драматичні події в її історії ХХ ст. та інші сюжети висвітлено у 4-му томі десяти томника «Історія релігії в Україні» (Київ, 1996-2002). За спостереженням авторів, передумови, наслідки та значення Берестейського перелому для Київської Церкви та українського народу досліджено у монографіях отців Б. Гудзяка, А. Сапелюка, А. Пашука. Розглянуто також вдалі, на думку авторів, дослідження церковної історії західних регіонів України – Галичини, Закарпаття, Буковини, Надсяння, а також перипетії заснування і культурно-мистецького життя окремих монастирів та важливих релігійних центрів України. Виокремлено тематичні групи наукових студій етнокультурної та соціальної місії церкви, громадсько-політичної, просвітницької, благодійної діяльності ієрархів УГКЦ. Окремі сторінки відведено авторами для історіографічного огляду праць дослідників української еміграції та зарубіжних науковців, насамперед польських. Коротко охарактеризовано також джерельну базу рецензованого дослідження. Загалом історіографічний огляд підтверджує висновок авторів, що наявна історіографія і джерельна база дозволяють висвітлити характер, суспільні механізми та наслідки етноконфесійних трансформацій церковно-релігійного життя на західноукраїнських землях під владою іноземних держав. Водночас, зазначено, що жертвний літопис УГКЦ

кінця XIX – XX ст. дотепер не був предметом комплексного наукового дослідження.

Істориками досліджено багатогранну діяльність очільників конфесії та греко – католицького кліру у освітній та культурній царині, роль і значення УГКЦ у розвитку української національної ідеї. Автори розділу розглянули ці питання у розлозі проблемно-хронологічному вимірі, виділивши в багатовіковій історії Української церкви події вселенського значення: хрещення України-Руси 988 р., Берестейську Унію 1596 р., вимушене підпілля і відродження Греко-Католицької церкви у другій половині XX ст. Відтак виглядає концептуальним для рецензованого дослідження наведена авторами формула знаного історика церкви М. Чубатого (1965), який визначив поняття українського християнства як симбіоз східної християнської традиції із західною на базі передхристиянської культури Русі-України і наголосив, що Володимирове хрещення спричинилося до створення виразного духовного обличчя української нації, як окремої індивідуальності вже під кінець XI ст. Як зазначили науковці, після розколу 1054 р. єдиної Апостольської церкви на західну (католицьку) і східну (православну) Українська церква дотримувалася нейтралітету, тим самим відіграючи роль третьої сили, буфера між Константинополем і Римом, які були зацікавлені в лояльності України, намагалися на неї впливати. Нагадується, що Київській православної митрополії (утворена 1037 р.) у XIII ст. підлягала 21 єпархія від р. Сяну до р. Волги, з чим рахувалися і Схід і Захід.

Зауважено, що із занепадом у XIV ст. наступниці Київської Русі – Галицько-Волинської держави спостерігався і певний занепад духовності народу, запобігти якому ієрархи Української церкви намагалися шляхом об'єднання з Римською церквою під верховенством Апостольського Престолу. Дослідники відзначили також участь українських єпископів і митрополитів у церковних соборах XV ст. і їх згоду на унію з Римом, зокрема, участь у Флорентійському соборі 1439 р., де відбулося об'єднання Західної і Східної церков у Вселенську церкву під егідою Папи, однак зруйноване після захоплення турками Константинополя. Слушно констатується, що збереженню і розвитку Української церкви в умовах тиску католиків і протестантів певною мірою сприяли церковні братства, які проте також мали суперечності з ієрархами Православної церкви. Відтак, дослідники дійшли висновку, що складне становище Української церкви змушувало вищий церковний клір до радикального вирішення проблем її виживання унії з

Римом. Історики навели думку І. Паславського (1997) про те, що головною ідеєю унії було виведення церкви з глибокої кризи, врятувати її та відстояти окремішність української нації.

Автори розділу проаналізували політичну та міжконфесійну боротьбу за унію та простежили як 23 грудня 1595 р. відбувся урочистий акт відновлення злуки Української церкви з Вселенською, закріплений буллою папи Папи Климента VII. Наголошено, що попри намагання князя К. Острозького запобігти ратифікації унії Берестейським собором Української церкви, її підтримала більшість духовенства і віруючих. Зауважено, що лише після Переяславської військово-політичної угоди Богдана Хмельницького з Москвою Київську православну митрополію 1685 р. насильно підпорядкували Московському патріархату. Натомість 1720 р. у синод м. Замості остаточно зреформував церкву вже як самостійну греко-католицьку церковну одиницю в лоні Католицької церкви, що представляла обличчя українського народу. Наступного року унійне єднання з Римом завершило і православне духовенство Закарпаття. Автори поділяють думку більшості дослідників про те, що Берестейська унія була закономірним результатом процесу інтеграції східних і західних церковних традицій в Україні і другою за зазначенням епохальною подією в історії України та українського християнства після Хрещення 988 р.

Надалі автори видання послідовно висвітлили просвітницьку діяльність монастирів, обставини відновлення Галицької митрополії та інші події XVIII ст., але пильнішу увагу надали аналізу ролі греко-католицьких священників у національному відродженні на західноукраїнських землях у першій половині XIX ст. Послідовно простежено широкомасштабну культурно-освітню акцію перемиського єпископа, а в 1815-1858 рр. львівського митрополита Михайла Левицького, плідну діяльність на захист рідної мови та прав українців «Руської трійці», суспільно-політичне подвижництво перемиського єпископа, а з 1860 р. митрополита, Григорія Яхимовича, боротьбу за суспільну мораль митрополита Йосифа Сембратовича тощо. Справедливо наголошено, що в той час греко-католицьке духовенство стало чи не єдиним посередником і репрезентантом українського населення у стосунках із державною владою. Очевидно, 1200 священників і близько 2 млн. 155 тис вірних Львівської і Перемиської митрополій в основній масі поділяли ідеї лемківського священника Василя Подолинського, який у своїй «Слові перестороги» із чотирьох

перспектив майбутнього Галичини обстоював порятунок від загибелі у соборній незалежній українській державі. Дослідники підкріпили промовистими фактами свою тезу про величезну роль Греко-Католицької Церкви, і зокрема, митрополита Андрія Шептицького в тому, що в Галичину поступово перемістився центр всеукраїнського національного руху, а край отримав назву «Українського П'ємонта». Встановлено, що Галицьке духовенство спричинилося до створення низки національних товариств і організацій, які піднімали добробут, взаємодопомогу і кооперативний рух краян, наукову, видавничу, просвітницьку справу. Окремо відзначено багатогранну і конструктивну діяльність ченців Чину св. Василя Великого. У підсумку констатується, що УГКЦ та її вірні визвольні наприкінці століття були готові змагатися не лише за національно-культурні права, але й за державність і соборність України.

Дослідниками наголошено, що центральною постаттю Галичини першої третини ХХ ст. став Андрей Шептицький, котрий у 1901 р. обняв Галицький митрополичий престол (на той час 1 854 парафії і 2 934 тис. вірних), і започаткував нову добу в історії Греко-Католицької церкви. У 1908 Андрей Шептицький фактично отримав патріаршу владу з правом призначати єпископів на греко-католицькі єпархії Великої України, Білорусії та Росії. Автори розглянули надзвичайно плідну діяльність митрополита у різних галузях: депутат Галицького сейму і австрійської Палати Панів, розбудова 3-х єпархіальних семінарій, а згодом і Богословської академії у Львові, співпраця з «Рідною Школою», сприяння відкриттю українського університету фінансування Національного Музею, Народної Лічниці, Порадні Матерів, Сиротинця, академії, шкіл і багато інших закладів. Зазначено також, що митрополит А. Шептицький дбав про розвиток музейництва, книгодрукування, народного церковного будівництва, підтримував УНДП – тобто докладав свій талант і енергію до всіх напрямів розвитку українства.

Науковці проаналізували стратегічну позицію УГКЦ і особисто митрополита в роки Першої світової війни. Наголошено, що на шляху денационалізації церкви став митрополит Андрей Шептицький, який ціною свого арешту і заслання звів нанівець наміри Росії перевести Церкву під російського патріарха, закликавши львів'ян боронити віру перед наступом Московщини. Саме він добився добився і офіційного визнання Греко-Католицької церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії після лютневої революції 1917 р. Зазначено, що

духовенство УГКЦ вітало проголошення незалежної УНР 22 січня 1918 р., взяло активну участь у Листопадовій революції 1918 р. та розбудові Західно-Української Народної Республіки. Зокрема, в армії ЗУНР існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював Преподобник військового міністерства, недавній капелан Легіону УСС о. Микола Їжак. Науковцями нагадується, що у міжвоєнний період УГКЦ утримувала Богословську академію і Богословське товариство, парафіяльні бібліотеки, народні хори, аматорські театри, фольклорні гуртки, співпрацювала з «Просвітою», «Рідною школою» видавала часопис «Місіонар» та єпархіальні «Вісники», релігійні журнали, жертвувала на опікунські товариства, сиротинці заснувала протиалкогольне і протинікотинове товариства, підтримувала УНДО, а з часом власні партії – УХО, клерикально-консервативну партію – Українську католицьку народну партію. У підсумку автори зазначили: «Більшість дослідників новітньої історії України відзначають, що у міжвоєнне двадцятиріччя остаточно викристалізувався національний характер Греко-Католицької церкви. Під керівництвом митрополита А. Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х рр. 128 деканатів і 1907 парафій, де працювали 2298 священників. Крім того, церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном», тобто була в авторитеті серед українства і на піднесенні.

Автори нагадали, що напередодні Другої світової війни Греко-Католицька церква була найчисельнішою серед українських церков у Другій Речі Посполитій і налічувала 4,3 млн. віруючих, тоді як конфесії римо-католиків 2 млн., православних 1,5 млн., а іудеїв 0,8 млн. Тож природно, що маючи провідником митрополита А. Шептицького та кількатисячний пасіонарний клір, вона була однією з найавторитетніших та діяльніших. Підтверджено, що приєднавши восени 1939 р. Західну Україну атеїсти-більшовики провели перший етап «радянізації», в ході якої були закриті Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи, видавництва, періодичні видання УГКЦ. Наведено витяг з листа А. Шептицького до Риму від 26 грудня 1939 р. де йшлося про десятки ув'язнених, вбитих та депортованих священників його єпархії і десятки тисяч постраждалих. Водночас науковці, дотримуючись принципу об'єктивності, зазначили, що, попри тиск системи воєнничого атеїзму, Греко-Католицька церква зазнала найменших з-поміж інших конфесій втрат і ефективно протистояла антирелігійній політиці більшовиків. Заслуга в цьому належала

насамперед митрополиту Андрею, який закликав слухатися законів, але втручатися до політики, завадивши наміру використання Церкви новою владою. Крім авторитету митрополита, автори пояснили певну лояльність Сталіна до УГКЦ у 1939 р. його обіцянкою під час вторгнення в Галичину «взяти під захист українське населення» та непевною ситуацією в регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни. Це не завадило режиму, незважаючи на протест митрополита, націоналізували всі церковні землі, конфіскували десятки будівель, наклали непосильні податки. З іншого боку, А. Шептицький добився схвалення Папою Пієм XII започатковану таємним Львівським собором від 18-19 вересня 1940 р. акцію поширення уніатства на території СРСР. Митрополит утворив чотири екзархати поза межами Галичини, зокрема призначив екзархом у радянській Україні єпископа Йосипа Сліпого.

Зауважено, що вибух радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. істотно змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях. Але, як впливає з роботи, за будь-якого режиму, пріоритетними для очільника УГКЦ були національні інтереси. Проголошення незалежності України Актом 30 червня 1941 р. були сприйнято Церквою з великими надіями на повстання Соборної України, відбитими у посланні митрополита А. Шептицького до духовенства й вірних 5 липня 1941 р. Автори простежили зміну ставлення митрополита УГКЦ до німецької влади: від подяки за визволення від більшовицького режиму і поради продавати німцям надлишок збіжжя влітку 1941 р., до засудження нацистських репресій і, зрештою, відвертої ворожості, висловленої у листі до Папи Пія XII у серпні 1942 р. Український духовний пастир наголошував: «Німецька влада є злою, майже диявольською, і то в небачено більшому ступені, ніж більшовицька влада». Нагадується, що тоді ж А. Шептицький засудив геноцид євреїв у зверненні до Гітлера, а в листопаді 1942 р. у пастирському листі «Не убий» суворо застеріг, що прокляття церкви впаде на всіх, хто проливає невинну кров. З'ясовано, що, крім безпосереднього порятунку євреїв та інших жертв нацистського режиму, Церква і її очільник опікувалися вихованням і освітою підростаючого покоління, дитсадками, сиротинцями, благодійництвом, розвитком науки і т.ін. Окремо відзначено ідейну та організаційну роль священників УГКЦ у діяльності Українського Центрального Комітету в дистрикті «Галичина», які в різний час очолювали практично всі 32 делегатури УЦК.

Автори підрозділу розглянули також питання ставлення німецької та радянської влади до християнських церков, дійшовши висновку, що на час «других Совітів» у комуністичних зверхників вже сформувалося специфічне ставлення до Української Греко-Католицької церкви, яка вже не тільки асоціювалася з «українським буржуазним націоналізмом», а звинувачувалася у колаборації з нацистами через участь у керівництві дистрикту «Галичина», формуванні дивізії «Галичина», допомогу ОУН(б). Проте, як дослідили історики, Москва, у зв'язку з війною остерігалася вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ, яка мала 4,3 млн. парафіян, тому поширила прийняту у 1943 р. політику «партнерства» з Церквою і на греко-католиків. Тому на похорон А. Шептицького у Львові 1 листопада 1944 р. прибув сам М. Хрущов з вінком від Сталіна, Відповідно відправлена в Москву новим митрополитом Йосипом Сліпим делегація УГКЦ із 100 тисячною пожертвою у фонд Червоного Хреста отримала запевнення, що Українська Католицька церква може діяти в рамках радянського законодавства нарівні з іншими конфесіями. Це, звісно, не позбавило Церкву від пильного нагляду органів держбезпеки і репресій за зв'язки з УПА.

Істориками висвітлено підготовку НКДБ УРСР підпорядкування священників-уніатів Православній церкві і констатується, що під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1 805 парафій на чолі з їх пастирями і водночас проведено арешти 287 найактивніших ієрархів і вірних Церкви. Нагадується, що 1 березня 1946 р. опубліковано звинувачення у співробітництві з нацистами і участі в формуванні дивізії «Галичина» арештованим ще в 1945 р. ієрархам УГКЦ (Й. Сліпий, Г. Хомишин, М. Чарнецький, М. Будка, І. Лятишевський та ін.). Простежено підлі методи НКДБ з підготовки загального церковного собору УГКЦ, розпочатої в грудні 1945 р. спільною нарадою уповноважених Ради в справах РПЦ та РСРК при облвиконкомах західноукраїнських областей під егідою московських керівників відділу НКДБ з релігійних питань Г. Карпов та І. Полянського. На фактах доведено, що радянська влада здійснювала не тільки ідеологічне й організаційне, але і фінансове забезпечення акції з ліквідації УГКЦ кульмінацією якої став псевдособор 1946 р.

Детально проаналізовано підготовку і перебіг Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. у Львові, делегати якого відкритим голосуванням «одноголосно» підтримали проект ухвали з 4-х пунктів про анулювання

постанови Брестської унії 1596 року і «возз'єднання» з Всеруською Православною Церквою. Характерно, що автори розділу не лише відзначили, що і в церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових дослідженнях Львівський собор та його рішення вважаються нелегітимними й неканонічними, а й навели аргументи на доказ цього: не був присутнім жоден єпископ УГКЦ; Г. Костельник був призначений главою УГКЦ світською владою; делегати собору не обиралися за канонічним правом тощо.

Водночас зауважується, що значна частина грекокатолицьких священиків підтримана ОУН і загрожена покарою УПА продовжувала опір ліквідації УГКЦ. В результаті до 1947 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священиків тобто всього 43 % кліру. Більшість страждали у засланні і по тюрмах, ще сотні вели підпільне богослужіння. «Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ», констатували автори підрозділу. Вони слушно наголосили, що для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української Греко-Католицької була не волевиявленням народу, а наслідком політичного примусу з метою ослаблення Ватикану. І все ж, як дослідили автори, більшість греко-католицьких парафій було перетворено в православні. До початку 1950-х рр. радянська влада ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик, тож, як констатували історики, 1953 рік став останнім роком кризи, в якій опинилася репресована церква після так званого Львівського «собору». Як підтвердили дослідники, навіть після повальних арештів ієрархів місцеві структури УГКЦ продовжували діяти у підпіллі та чинити опір комуністичному режимові. Констатується, що з 267 священиків, які повернулися із заслання в період хрущовської «відлиги», лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта включилися в діяльність катакомбної церкви істотно посиливши її вплив. Особливо велике значення мало повернення єпископів до Львова, Станіслава, Мукачева. Водночас у Римі розгорнув активну діяльність митрополит (кардинал) Й. Сліпий.

Зазначається, що наприкінці 60-х рр. пройшла чергова хвиля боротьби комуністів з «опіумом народу», внаслідок чого арештовано архієпископа В. Величковського, кількох авторитетних священників, зняті з реєстрації багато церков УГКЦ і лише Гельсінські угоди 1975 р.

змусили Кремль дещо послабити наступ. Попри гостру реакцію Москви на резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського «собору» 1946 р., час брав своє: режим слабшав, а рух за відновлення Церкви міцнів.

Автори відзначають, що у 1987 р. кардинал М. Любачівський, який очолив Церкву після смерті Й. Сліпого, та Синод єпископів УГКЦ зверталися до православних ієрархів із закликами до примирення. В Україні ж рух греко-католиків за відновлення Церкви очолив єпископ з м. Івано-Франківська Павло Василик. Наголошено на кульмінації у зміні політики КПРС до церков у квітні 1988 р., коли М. Горбачов заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку закону про свободу совісті. Як спостерегли історики, цього ж року греко-католицькі священники провели низку несанкціонованих богослужінь до тисячоліття хрещення Русі, відправили петиції до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Наступного року відправлено делегацію ієрархів УГКЦ до М. Горбачова з вимогами відновити Церкву, але безрезультатно. Констатується, що під тиском громадськості та вірних УГКЦ 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР нарешті дозволила реєструвати греко-католицькі громади. Відтак, зазначено, що архиєпископ В. Стернюк 23 січня 1990 р. скликав у Львові собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 священників. Собор визнав неканонічним псевдособор 1946 р., проголосив легалізацію Церкви, висловив вимоги визнати церковну організацію, реабілітувати репресованих священників, повернути храми тощо. Наголошено, що рішення Собору спричинили лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію громад УГКЦ, чому рішуче спряли демократично обрані місцеві ради. 30 березня 1991 р. в Україну прибув митрополит М. Любачівський, який провів архирейську Службу Божу в соборі св. Юра та був вшанований на величній академії за участю керівників Львівської області і тисяч вірян УГКЦ. Констатується, що перемога справедливості вже в квітні була закріплена Законом Верховна Рада УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації».

Автори проаналізували складні міжконфесійні стосунки, що склалися в незалежній Україні між греко-католиками, УАПЦ і УПЦ удосконалення організаційної структури УГКЦ, відновлення вишколу священництва, інформаційних ресурсів тощо. Висвітлено урочистості з

нагоди 400-ліття Берестейської Унії у Ватикані і в Україні проведення Патріаршого Собору УГКЦ 1996 р. та наведено статистику повернутих Церкві храмів і монастирів.

У «Нарисах» наголошується, що з формуванням національно-державницької ідеології тісно пов'язана проблема взаємовідносин між Церквою і державою, яка має історичне коріння ще з часів Володимира Великого. Що стосується УГКЦ, то автори солідаризуються Л. Кияновською в тому, що в Галичині у ХІХ – на початку ХХ століть саме священники на чолі з А. Шептицьким розбудили в українському народі свідомість своєї Нації, заклали наукові, освітні, культурні інституції та осередки, чого не було у жодній країні Європи. З'ясовано, націє- і державотворчу роль української Церкви в період визвольних змагань 1917-1920 рр., коли відносини Української православної церкви з відновленою УНР цілком відповідали ситуації. Простежено важку боротьбу за виживання українських християнських церков за радянських часів. Розглянуто Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Наголошено, що національно-державницька ідеологія УГКЦ поділяється українськими політичними партіями державницького, правого спрямування, а також ОУН.

Аналізуючи соціальну доктрину УГКЦ, історики зазначили, що папське соціальне вчення розвивалося видатними ієрархами УГКЦ, насамперед А. Шептицькому, який у праці «О квестії Соціальной» протиставив марксистській догмі класової боротьби необхідність усунути «братню борбу верств суспільних» й слідувати закону Божому, який єднає людей. У підсумку наголошено, що і сьогодні ядром соціальної доктрини УГКЦ залишається прагнення до гармонії індивідуальних і суспільних інтересів, що корелюється з концепцією державотворення.

Автори нагадують, що саме Київська митрополія упродовж тисячі років її існування залишалася церквою українського народу в союзі національною державою і тому тільки їй з повною підставою належить назва «Українська православна церква». Впродовж семи століть православна церква в Україні жила фактично самостійним життям, формально церкві-матері в Царгороді. Відтак, як зазначили дослідники, Синодальний період історії російської церкви, яка обманом і підкупом підпорядкувала українську (1721-1918) був грубо неканонічний і приніс повне поневолення. Встановлено, що нівеляція і русифікація православної церкви в Україні досягла апогею у ХІХ ст. і лише революція 1917 р. надала історичний шанс на її відродження.

Констатується, що ухвалою Всеукраїнської Православної Церковної Ради від 5 травня 1920 року фактично відновлено автокефалію закріплену першим Всеукраїнським православним церковним собором в жовтні 1921 р. Проте більшовики не змирилися з відродженням національної Церкви і до 1938 р. УАПЦ була знищена юридично, а майже всі ієрархи. Включно з митрополитом В. Липківським – фізично.

Надалі автори підрозділу простежили обставини нищення комуністичною владою УГКЦ після Другої Світової війни і підпорядкування всіх її єпархій у Західній Україні Московською патріархією, а також процес відновлення юрисдикції богослужінь національних церков і формування поліконфесійності українського суспільства. При цьому зауважено, що попри певний потенціал конфліктності, притаманний поліконфесійному суспільству України і посиленому конфесійним регіоналізмом, будівництво та повернення колишніх храмів, що використовувалися не за призначенням значною мірою пом'якшили цю проблему.

Перейшовши до розгляду основної тематики підрозділу, історики наголосили, що релігійно – церковне життя Закарпаття має свої особливості, пов'язані з переплетенням не лише політико – економічних, а й релігійні інтересів сусідніх країн. Крім того, як засвідчують наведені авторами дані, регіон відзначається неабияким конфесійним різноманіттям: станом на 1 січня 2019 р. на Закарпатті існувало 1977 релігійних організацій біля 37-и віросповідань, течій та напрямів, 1860 громад, а із 1993 священнослужителів 82 були іноземцями. Відзначається, що домінуючою у всіх районах області, крім Березівського залишається УПЦ, а Мукачівська Греко-Католицька єпархія займає друге місце після неї за кількістю релігійних організацій – 466 парафій. Водночас у 8 районах області, де проживають угорці поширена реформатська Церква кальвіністського напрямку. У загальному підсумку наголошено, що в Закарпатті спостерігається високий ступінь довіри до релігійних організацій, належного забезпечення громадянам права на вільне задоволення своїх потреб. Автори стверджують міжконфесійну злагоду між різними церквами, конфесіями та течіями, які існують на Закарпатті та схвалюють поширену в краї практику почергового богослужіння в одних і тих же екуменічних приміщеннях священнослужителів різних конфесій.

Авторським колективом ґрунтовно досліджено постать митрополита Андрея Шептицького, його ідеї та вчення. Зокрема, розглянуті наукові розробки різних аспектів титанічної діяльності

видатного ієрарха УГКЦ та його життєвого шляху. В площині дослідження екуменічної діяльності надано увагу ґрунтовній дисертації Блаженнішого Любомира Гузара, працям В. Ленцика, Я. Пелікана, а також низки інших науковців, одноставних у тому, що Андрей Шептицький був одним з найавторитетніших діячів, які найбільше трудилися, щоб покінчити з розбратом християн і довести до об'єднання їх у Вселенській Церкві. Серед спеціальних робіт, в яких студійовано життя і діяльність Андрея Шептицького, виділено працю Василя Лаби, роботи С. Барана і В. Дорошенка. Аналізуючи українознавчі статті І. Лисяк-Рудницького, автори підрозділу навели його міркування, що під керівництвом А. Шептицького греко-католицька церква тісно пов'язала себе з боротьбою України за незалежність і водночас провідною ідеєю, якій митрополит присвятив своє життя, було поєднання західного та східного християнства. Автори нагадали також, що внесок Галицького митрополита в українські державотворчі процеси плідно досліджує В. Сергійчук, його ставлення до Карпатської України – М. Вегеш і М. Токар, націєтворчий теоретичний та практичний внесок – І. Ортинський, Р. Магочій, В. Косик та ін. «Важливою і цікавою у всіх відношеннях» охарактеризовано працю Ришарда Тожецького «Митрополит Андрей Шептицький», у якій автор детально зупинився на неоднозначному ставленні до митрополита різних політичних сил, зокрема до ОУН, УПА, дивізії «Галичина». Відзначається також потужна джерельна база дисертації В. Марчука, який дослідив суспільну діяльність УГКЦ і її митрополита. Виокремлено думку К. Панаса про дві важливі цілі, за які боровся галицький митрополит: за Українську Церкву як твердиню духовності народу і за відновлення Київської митрополії в межах княжої Русі-України. Наводяться високі і образні оцінки історичної постаті Андрея Шептицького. Авторами цитується уривок із праці Я. Заборовського, де високо оцінюється історична постать, яку називають «цілком влучним історичним терміном «Князь Церкви». Нагадується, що у роботі М. Береславського та інших істориків досліджено трепетне ставлення митрополита до розвитку української культури та освіти, жертвна благодійницька діяльність. Наводяться дослідження про ставлення митрополита до Закарпаття і карпатської України тощо.

У розділі про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Андрея Шептицького привертає увагу предметне висвітлення різних аспектів багатогранного подвижництва митрополита, яке дає цілісну

уяву про велич цієї постаті. Автори навели дані різних дослідників про шляхетне походження Андрея Шептицького, висвітлили роки навчання майбутнього митрополита і висловили свою думку про причини вибору світським юнаком стезі духовного служіння. Зауважено, що вже з 1896 р., коли Романа (Андрея) Шептицького призначають ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові, він, не обмежуючись монастирською діяльністю, йде «в народ», де з часом здобув великої слави і авторитету у людей. Нагадується, що 21 жовтня 1900 р. Папа Лев XII іменував 35-річного священнослужителя Львівським архієпископом і Галицьким митрополитом. При цьому наголошено, що митрополит окреслив своєрідний дороговказ для себе і пастви, якого дотримувався все життя: «1) щоб знали добре свою віру, 2) щоб пізнали віру православних братів, 3) щоб молилися за об'єднання».

Аналізуючи практичну діяльність А. Шептицького, дослідники відзначили, що він дав дорогу в життя близько 200 релігійним діячам, направляючи їх у освітні заклади, організував численні благодійні акції і був щедрим меценатом. Як дослідили автори підрозділу, відбувши заслання у Росії під час Першої світової війни, митрополит поспішив до Львова, де встиг благословити утворення Західно-Української Народної Республіки, а після приєднання Галичини до Польщі здійснив подорожі в різні країни світу, добиваючись єдності українців різних конфесій.

Історики проаналізували також політику асиміляції і денаціоналізації на «Східних кресах» Польщі, яка посилилася у 30-х рр., і найбільше зачепила українську освіту, та боротьбу за права українців УГКЦ митрополит якої звернувся з пастирським листом до всього цивілізованого світу на захист рідної Церкви і мови. Окрему сторінку рецензованого дослідження складає аналіз ставлення А. Шептицького до українських військових і політичних сил та радянського та німецького окупаційних режимів. Зауважено, що, як послідовник ненасильницьких християнських заповідей, митрополит, засуджуючи польську пацифікацію, так само засудив терористичний акт членів ОУН проти польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Неоднозначним було його ставлення до методів діяльності ОУН та УПА загалом, які викликали посилення репресій проти українського народу, чим пояснюється заклик до вояків УПА припинити боротьбу проти радянських військ наприкінці Другої світової війни. З іншого боку, А. Шептицький підтримав утворення дивізії «Галичина», яка знаходилася в складі німецького вермахту, що пояснюється розумінням митрополита значення власної армії для

українського народу. Неоднозначним було його ставлення до різноманітних політичних режимів (австро-угорського, польського, радянського, німецького), які в різні часи панували в Галичині. З роботи випливає, що митрополит, як правило, схвалював приход нової влади, оберігаючи тим самим Церкву і її вірних від репресій. Це не заважало йому, ризикуючи життям, гостро засуджувати злочини того чи іншого режиму, зокрема нацистський Голокост, і особисто переховувати жертв окупантів. При цьому наголошується, що за будь-яких обставин митрополит відстоював інтереси рідного народу і національної Греко-Католицької Церкви.

Опираючись на історичні документи свідчать, історики переконливо довели, що, уздрівши розбіжності між пишними заявами і брудними справами окупаційних режимів, митрополит А. Шептицький знаходився в опозиції до всіх. З іншого боку, констатується той факт, що жодна влада не вважала митрополита своїм прихильником, не наважилася його репресувати, зважаючи на високий міжнародний авторитет, підтримку Ватикану і надзвичайну популярність в Україні і в українців усього світу.

Автори на фактах аргументували тезу про видатну роль цього церковного діяча у національно-культурному розвитку рідного народу, яка проявилася як у практичній допомозі освітнім, культурним, науковим інституціям, так і в теоретичних розробках питань духовності, моралі, освіти і виховання людини.

Наголошено, що, на думку А. Шептицького, законодавцем природнього порядку-закону є Бог. Відтак, богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини «святого громадянина небес». Основною ланкою виховання має бути родина, бо «християнська родина – це школа християнського життя, але й школа обопільного, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці – так довго народ і здоровий, і сильний». Однак родиною процес виховання не обмежується. Більше того, А. Шептицький свідомий того, що в наш час у силу різних причин – обставин життя, прилюдної школи і т.п. – родина не має належного впливу на виховання дітей. Тому у своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання. До головних елементів виховання А. Шептицький відносить, по-перше, суггестію, тобто вплив оточення на дитину; по-друге, науку і, по-третє, християнську атмосферу. Суггестія обумовлена тим, що за своєю природою людина є істотою суспільною, а отже

здатною наслідувати інших, підпадати як під вплив оточення в цілому, так і окремих людей, а тому є несамостійною в поняттях і поступуванні. Значення оточення є надзвичайно важливим, бо саме воно причетне головним чином до формування світогляду. Центральне місце в цьому процесі належить родині, але й вулиця, школа, старші товариші, весь соціум також на нього суттєво впливають. Тому завдання виховання – виробити в молоді своєрідний інстинкт самозбереження, здатний уберегти від злих сугестій. Другий елемент виховання – наука, яку дітям дають родичі й учителі і до якої дитина доходить сама через читання. Сама по собі вона мусить мати добрий вплив на людину, однак за умови, що, поперше, разом із знанням розвиваються розум і серце людини і, подруге, дає правдиве і всебічне знання. У протилежному випадку наука може завдати людині шкоди. Крім того, наука, у тому числі і християнська, може виконати свою виховну функцію лише тоді, коли вона відповідним чином піднесена, тобто викликає зацікавленість, а її істини пов'язані з практикою життя, бо навіть «віра без діл є мертва». Третій чинник виховання – християнська атмосфера. До неї належать, по-перше, християнські відносини у родині, тобто взаємна любов, повага, дотримання інших християнських чеснот у житті. По-друге, християнський світогляд, слідування вірним, а не фальшивим ідеалам. Коли батьки вважають «найвищим і самотнім добром матеріальний добробут, добре платний уряд для дітей, без огляду на рід праці і службу Церкві і батьківщині, то такі ідеали поволі вщиплюватимуть в душі дітей. Тоді й не багато допоможуть ікони та книжки; вони будуть тільки покривкою грубого матеріалізму».

Зауважено, що до основ, або найважливіших принципів виховання А. Шептицький зараховує: а) збереження невинності у молоді; б) плекання покори; в) плекання мужества; г) плекання молитви. Невинність полягає в утриманні від гріха, морального зла, Божої образи і є осередком всієї праці християнського виховання. Сутність покори – усунення найважливішої перешкоди для Божої Благодаті, якою є гордіня і неупорядкована нехристиянська жадоба вивищення себе. У застосуванні до цілого життя покора є тою чеснотою, яка вказує людині усі її недоліки і потреби. Мужність є однією з головних чеснот не лише в християнській, але й у світській системі виховання. І та, і інша системи виховання можуть сформувати героїв, тобто людей, здатних своїми винятковими діями «знестися понад свою природу і з'єднати у собі наче якусь божу силу». Різниця між ними полягає в тому, що є поштовхом до мужності: у християнстві таким спонукальним мотивом є

любов до Бога, що втілене в любові до ближнього. Плекання молитви означає таку побудову системи християнського виховання, при якій молитва і приступування до святих Тайн стануть не примусовими, а добровільними актами, неодмінним моментом духовного життя людини. Також відзначено, що важливою складовою християнського виховання, на думку А. Шептицького, є формування у молоді правильних понять про Церкву і науку Євангелія. Любов до Церкви повинна опиратися на ясні поняття єдності Церкви і глибоку віру в те, що поза Вселенською Церквою нема спасіння. Разом з тим, молодь треба виховувати в дусі любові до нез'єднаних православних, усвідомлення необхідності і шляхів зближення і з'єднання Церков, єдність церковна повинна розглядатись як невід'ємний і домінуючий елемент патріотичного виховання, формування єдності національної. Лише за такої умови, згідно з Шептицьким, можна позбутися хибного уявлення про патріотичне виховання як створення ненависті супроти ворогів. Осуджувати, ненавидіти можна хибні поняття, помилки, але людей треба всюди і завжди любити. Ця ділянка християнської виховної системи видається Андрею Шептицькому найбільш слабкою. «Чому з наших християнських шкіл виходять погани? – запитує він. – Чому зі священничих родин виходять часом нехристияни, а поклонники Перуна, чи якогось там іншого божка, або просто люди «імже Бог чрево»?.. Це страшне питання, це проблема, над якою Духовенству треба добре замислитися. Це цілком така сама, чи та сама проблема, як коли б з українських родин і шкіл виходили українці – вороги українства! «Чи школа, чи система, чи родина, що виховала би зрадників, ворогів народу, могла би уважатись щиро українською школою, чи системою, родиною?!».

Авторами зауважено, що за переконанням А. Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, почасти сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Євангеліє дійсно є таким, але поза тим воно ще є наукою святості, дорогою до неба. «Життя по наукам Євангелія – то надприродне життя Божої благодаті, то життя Божої любові і жертви для Бога, або одним словом: то життя, у якому людина шукає і стремить до святості». Зазначено, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит Андрей у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване

християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, пияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці – «то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до заглади. А заки доведуть його до цілковитої руїни, упроваджують таке звиродиння, такий упадок всякої культури, таку руїну фізичного здоров'я і всякої християнської праведности, що тих предметів не можна діткнутися без грізного побоювання про нашу будучність».

Досить ґрунтовно проаналізовано роль Андрея Шептицького щодо розповсюдження унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Авторами відзначено, що в багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею екуменічна акція, яка проявлялася протягом всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягає у встановленні відносин співпраці, а пізніше – єдності між католицькою і православною церквами. У сучасній науці термін «єкуменізм» (від грецького *oikumene* – всесвіт, обжитий світ) – рух за об'єднання релігійних конфесій – включає принаймні три напрямки: 1) рух за об'єднання християнських конфесій; 2) інтеграційні процеси нехристиянських релігій; 3) погодження дії християнських єкуменістських організацій з нехристиянськими.

Заслуговує уваги доволі унікальне спостереження, що певний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили історик Володимир Антонович, поляк за походженням, що порвав з польщиною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський.

Відзначаючи визначний духовний подвиг митрополита Андрея Шептицького та о. Йосифа Сліпого, висвітлений авторами, мимоволі приходить на думку один із сучасних прикладів самовідданого духовного подвижництва, на яке надихають видатні ієрархи Церкви. Йдеться про о. Петра Кренічки – уродженця Словаччини, який перейнявши долею українців Пряшівщини, посвятив себе духовному служінню нашому народу. Священик прослужив сімнадцять років на Закарпатті, де, серед іншого, заснував

десятки церков. Очолюючи Тячівський деканат Мукачівської греко-католицької єпархії, о. Петро, зокрема, ініціював та організував щорічні Прощі народів та національностей у Тячеві. Але згодом, вірний своїй духовній місії, священник переїхав служити у Запорізький край. У регіоні, де ніколи не було греко-католицьких парафій, подвижник заснував кілька церков УГКЦ і виховав своїх послідовників на духовній ниві з місцевої молоді. На сьогодні протоієрей о. П. Креніцки своєю патріотичною позицією і благодійними справами заслужив авторитет у громадськості Мелітопольщини та любов і довіру вірних Церкви.

Висвітлюючи роль і місце релігії та церкви в Карпатській Україні, автори оперують показовою статистикою, що дає уявлення про загальне і регіональне співвідношення чисельності вірних УГКЦ. Зокрема, відзначено, наприкінці 1930-х рр. Греко-Католицька Церква на території нерадянської України налічувала 4.370.000 вірників, 3.040 парахій з 4.440 церквами. У п'яťох єпархїях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. На західноукраїнських землях несли службу 2.950 священників, 520 ієромонахів (священників-ченців), 1.100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв. На території Закарпаття налічувалось 410.000 греко-католиків. У 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православногo віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священники). На території Мукачівської греко-католицької єпархії наприкінці 1930-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Авторами відзначено, що в Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один знаходився на Пряшівщині. Усього в краї налічувалося 155.000 православних.

Однією із наскрізних проблем, дослідження якої представлено в «Нарисах», є відносини уряду Карпатської України з чеською та угорською владою і їх ставлення до УГКЦ. Зауважено, що уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, що мало певні позитивні наслідки для гармонізації міжконфесійних відносин. При цьому, уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та

православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно ставилася до уряду А. Волошина.

Пильну увагу надано аналізу ситуації, коли Мукачівська парафія була практично поділена на проугорське і проукраїнське крила на чолі з єпископами О. Стойкою і Д. Няраді з центрами в Ужгороді і Хусті. Важливою є заувага, що коли 15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України, то це спричинило масові репресії, які не обминули й представників церкви, причому, не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священник.

Підсумовуючи внесок авторів монографії у справу прирощення історичних знань, маємо відзначити насамперед величезну джерельну базу дослідження яка налічує понад сотні джерел і літератури, в тому числі матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Прикметно, що водночас із кваліфікованою аналітикою першоджерел, історики продемонстрували органічне синтезне розуміння ролі УГКЦ в духовному житті та національно-культурному розвитку українського народу. Авторами справедливо відзначено, що греко-католицизм як суспільний продукт внутрішнього розвитку українського християнства органічно синтезував східну та західну християнські традиції й досить рельєфно проявив українську національно-культурну індивідуальність у Центрально-Східній Європі. Історики переконливо показали, що унія 1596 р. дала можливість західним українцям упродовж п'яти століть залишатися православними у вірі й традиціях, католиками – в любові й богоспасенними – в надії на етнодуховне визволення та соборність земель. Відродження Української церкви на національнокультурних засадах відбувалося не через реформу християнського вчення та церковний сепаратизм, як це було в Німеччині, Англії та Росії, а шляхом примирення східного й західного християнства, на основі синтезу всіх головних церковних традицій, засвоєння європейського суспільно-історичного досвіду.

Автори також рельєфно і компетентно висвітлили величезний теоретичний і практичний внесок у відродження УГКЦ та розвиток української духовності митрополита А. Шептицького, надали фахове тлумачення ідей, викладених у його працях.

Загалом комплексний і всебічний характер роботи істориків вигідно вирізняє її серед низки численних студій окремих аспектів теми, позаяк демонструє цілісне бачення історичного шляху і

різнобічної діяльності Греко-католицької церкви та одного з її найвидатніших ієрархів – Андрея Шептицького. Безумовно, пропонована читачам монографія має високий фаховий рівень і є помітним внеском в українську історичну науку, найперше, в дослідження церковної історії України. Тож маємо переконання, що видання буде корисне науковцям, педагогам, духовним особам і широким суспільним колам.

Гудзь Віктор Васильович,
доктор історичних наук,
доцент кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Ситник Олександр Миколайович,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького.

ВСТУП

Історію Греко-Католицької церкви неможливо розглядати поза контекстом літопису державності та соборності України ХХ ст. Тим більше, що тисячі її священиків і мільйони мирян були не лише об'єктом міжнародної політики, але й суб'єктом етнополітичного, релігійного і духовного розвитку українського народу. Священнослужителі брали участь у передвиборчих мітингах і безпосередньо в діяльності Галицького сейму, були серед засновників та активістів «Просвіти», Наукового товариства ім. Шевченка, «Сільського господаря», «Маслосоюзу» та інших громадських та кооперативних товариств, обиралися до Національної Ради Західно-Української Народної Республіки, служили капеланами в легіоні УСС, Галицькій армії та УПА, сформували релігійне дисидентство в опозиційному русі 40-80-х рр. ХХ ст. Нині УГКЦ є важливим етнокультурним чинником державотворення незалежної України.

Тож вивчення проблеми взаємовідносин державної влади, суспільства і церкви як соціального інституту у минулому столітті викликане низкою причин. По-перше, в останнє десятиріччя в Україні помітно зріс громадський інтерес до релігії як до недостатньо вивченого соціально-культурного феномену. По-друге, зміни у державно-політичному устрої України після 1991 р. істотно вплинули на роль і місце церкви у соціально-політичному і духовному житті суспільства. Більшість релігійних організацій, яким надано статус юридичної особи, уже показали свою здатність доносити до віруючих і невіруючих людей позитивні моральні і культурні цінності, активно сприяти національному відродженню. По-третє, налагодження цивілізованих відносин влади з церквою сприятиме утвердженню справжньої демократії в Україні. Бо і держава, і державно-релігійні структури зацікавлені у конструктивному діалозі та співпраці.

У цьому контексті особливої наукової актуальності набуває повернення історичної правди про суспільну роль Греко-Католицької церкви, її священництва та вірних у державно-соборному процесі в Україні, особливо в добу визвольних змагань першої половини ХХ ст., а також повоєнний період зміцнення та краху тоталітарної системи в СРСР-УРСР.

Всебічний аналіз державно-церковних стосунків допоможе

зрозуміти й складну ситуацію, що виникла в Українській Православній церкві повоєнного періоду. Вивчення цих неоднозначних процесів сприятимуть й виявленню міжконфесійних непорозумінь у західному регіоні й шляхів їх подолання. Бо для громадянського єднання віруючих потрібна їх добра воля, терпимість один до одного, широкий екуменічний діалог, співучасником якого автори вважають і цю працю. Як бачимо, окрім суто наукового інтересу, актуальність піднятої у роботі проблеми зумовлена також практичними потребами подолання певної міжконфесійної відчуженості, формування громадянського суспільства.

Серед видатних людей попереднього століття важко знайти особу, яка би ще при житті досягла такої величі й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат ... Але, необхідно погодитись, що водночас нелегко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Не хотілося б давати огляд тієї величезної кількості «історичних праць», у яких розвінчувався «український буржуазний націоналіст» і «запроданець», як часто його називали радянські вчені мужі, бо серед них не знайдеться жодної об'єктивної книги чи статті. Правдиві роботи, на жаль, видавалися тільки за кордоном. Проголошення незалежності України, якої так домагався митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності до сьогодні. Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітницькі ідеї. Їх вивчення і всебічний аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України.

Мета і завдання дослідження обумовлені актуальністю обраної теми, зокрема виявленню причин і наслідків конфесійно-етнічних трансформацій в західноукраїнському регіоні, а також узагальненню суспільної місії Греко-Католицької церкви в державно-соборному процесі України впродовж останнього століття. Робиться спроба в комплексі висвітлити церковну, наукову, освітню, культурну та громадсько-політичну діяльність Андрея Шептицького на фоні його епохи.

Автори дослідження поставили перед собою такі завдання: проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження; розкрити специфіку конфесійно-етнічних процесів в

Австро-Угорщині, характер, механізм і наслідки конфесійно-інституалізаційних трансформацій греко-католицизму в Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.; показати націо- і державотворчу роль Греко-Католицької церкви в розбудові Західно-Української Народної Республіки; участь її діячів у діяльності Української Національної Ради і Державного секретаріату, місцевих органів самоврядування, службі польовими капеланами у Галицькій армії; підтвердити спрямованість етнічно-конфесійної політики влади Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях у 1918-1939 рр.; визначити зміст і характер дискусій в середовищі єпископату щодо державно-політичних орієнтацій Церкви у міжвоєнний період; показати спроби станіславського єпископа Г. Хомишина нормалізувати українсько-польські стосунки, що викликало спротив більшості націонал-демократичних сил; з'ясувати зміст і характер конфесійно-інституалізаційної політики гітлерівців на території Генеральної губернії; показати екуменічні наслідки рішень Львівського «собору» 1946 р., який зніщював етноконфесійні трансформації греко-католиків західного регіону в умовах підпілля 40-80 рр. ХХ ст.; проаналізувати політику УГКЦ у вирішенні соціальних і національно-культурних проблем народу, збереженні його історичної пам'яті, формуванні системи морально-етичних цінностей; з'ясувати роль та місце УГКЦ у подоланні міждержавного протистояння у Центрально-Східній Європі, гармонізації міжнаціональних стосунків на сучасному етапі українського державотворення; проаналізувати документальні матеріали, у яких йдеться про різноманітну і багатогранну діяльність Галицького митрополита (Пастирські послання, меморандуми, листування, збірники документів тощо); дати об'єктивну оцінку спогадам очевидців і науковим публікаціям українських та зарубіжних дослідників про митрополита Андрея Шептицького; простежити життєвий шлях визначного релігійного і громадсько-політичного діяча кінця ХІХ – першої половини ХХ століття на фоні загальної характеристики епохи, у якій він творив; висвітлити діяльність Андрея Шептицького в галузі освіти і культури, піднесення духовного рівня українців; зробити аналіз основних теологічних праць митрополита, прослідкувавши еволюцію його екуменічних поглядів, довести, що екуменізм Шептицького не обмежувався лише теоретичними концепціями, але й був спрямований на досягнення конкретних результатів; з'ясувати мотивацію ставлення Андрея

Шептицького до різноманітних політичних режимів, які впродовж його пастирської діяльності змінювалися на західноукраїнських землях (австрійського, польського, радянського, нацистського); акцентувати на особливостях релігійної ситуації в Закарпатті (Підкарпатська Русь – Карпатська Україна) упродовж міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) та висвітлити позицію митрополита; провести паралелі між епохою, у якій жив і творив Андрей Шептицький, та сучасним станом конфесійної ситуації у Закарпатській області України.

РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

В історичному розвитку людської спільноти релігія завжди була важливим чинником впливу на етнос і суспільство, виявляла здатність прискорювати або гальмувати етнонаціональні процеси залежно від того, наскільки її конфесійна спрямованість співпадала з інтересами нації. Релігійно-церковне життя в Україні перебувало теж під постійним впливом політичних і етнонаціональних чинників¹.

Розглядаючи роль релігії в українському етногенезі, слід насамперед відзначити, що значна частина богословів вважають релігію основною ознакою етносу, «яка забезпечує народам самобутній етнонаціональний та етнокультурний розвиток. Одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, передусім конфесійною належністю»².

Чимало вчених-етнологів світу сходяться на тому, що релігія – стійка ознака етносу³. Зауважимо, що ототожнення понять етносу і конфесійної приналежності, зокрема в Росії, було більш правомірним, ніж в Україні, яка ніколи не була моноконфесійною. Наслідки цього призвели до гострих міжконфесійних конфліктів, особливо в періоди відродження і становлення державності.

Власне сама церковна догматика не має етнонаціонального забарвлення. Отже, стверджує Олексій Шуба, «етнонаціональна специфіка релігії найбільшою мірою проявляється у культовій сфері. Якраз на релігійному культі, на відміну від інших елементів релігійного комплексу, відбиток етнічних ознак є найпомітнішим. Одні й ті ж культові дії чи обряди, залежно від менталітету народу, можуть набувати різних відтінків. Особливості національної культури, традицій, фольклорних надбань накладають на релігійний культ свій відбиток»⁴.

Успіхи християнізації України-Русі, опанування нею народного життя, релігійного світогляду Михайло Грушевський обґрунтовував насамперед тим, що православна церковність наповнювалася етнонаціональним змістом, ширилася і наближалася до потреб,

¹ Реєнт О. П., Лисенко О. П. Українська національна ідея і християнство. Київ: Богданна, 1997. С. 10; Сергійчук В. Нескорена Церква. Київ: Дніпро, 2001. С. 4-40.

² Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ: Криниця, 1999. С. 21.

³ Бочковський О. Вступ до націології. *Генега*. 1996. № 1(4). С. 90.

⁴ Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ: Криниця, 1999. С. 27.

особливо селянства⁵.

У своїй тисячолітній історії Україна неодноразово втрачала незалежність. Сусідні імперії, насамперед Російська, поширюючи свої володіння за рахунок України, перш за все намагалися ліквідувати етнонаціональні риси Української Церкви. Цей процес на зламі XVII – XVIII ст. ініціював імператор Петро Перший, що тривав фактично до наших днів. Слід відзначити, що у поліетнічній і поліконфесійній Романівській імперії православ'я було державним, і Церква обслуговувала імперську владу⁶. Після того, як 1686 р. Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархату, розпочався процес ліквідації національних релігійно-церковних особливостей Наддніпрянщини, приєднаної до Російської імперії. Він стосувався обрядів і традицій Церкви, які склалися протягом віків у її діяльності, богослужбній практиці, релігійно-побутовій сфері. З міркувань загальнодержавних інтересів «національно-церковна специфіка саме України стала об'єктом хворобливо-непримиренного реагування не лише церковних властей, а й держави, набуваючи в багатьох випадках політичного забарвлення»⁷. Особливу активність проявляв Московський патріархат, використовуючи заходи для уніфікації Церкви, ліквідації її самобутності⁸.

В умовах наступів московського православ'я і польського латинського католицизму Київська Церква бачила рятунок етнонаціональної і релігійної ідентичності у союзі з Римом. До цього її спонукало й геополітичне становище між Сходом і цивілізованим Заходом та між католицьким Заходом і східним мусульманством, одвічне тяжіння до Вселенської Церкви в особі Апостольського Престолу. Берестейська унія Київської Церкви з Римом позначила новий період у релігійному житті українства. Утворена Українська Греко-Католицька церква у формі західної католицької зберігала свою етнонаціональну окремішність, насамперед обряд, мову, традиції, а головне – свою незалежність від Москви і Варшави, що забезпечило її плідне трьохвікове існування⁹.

Отже, русифікація царської Росії та цезаропапізм її православної церкви, яка претендувала на роль «третього Риму», політика

⁵ Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. С. 50-52.

⁶ Бердяев М. Судьба России. Москва, 1990. С. 7.

⁷ Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. С. 223.

⁸ Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів, 1991. С. 211.

⁹ Головащенко С. Історія християнства. Київ: Либідь, 1999. С. 251.

полонізації окупованих українських земель Польщею та прагнення латинської церкви покатоличити їх населення, – зазнали поразки на українській етнічній території, де вірні почали усвідомлювати свою етнонаціональну ідентичність вже не через православ'я, а через греко-католицизм. Після Берестейської унії взаємозв'язок етносу і релігії набув нового змісту¹⁰.

Водночас чимало вчених істориків і богословів стверджують, що унія «спричинила глибоку релігійну кризу, яка вийшла за межі XVI ст., гостро позначилася на всій історії українського народу, викликала довготривалі церковні й національні конфлікти»¹¹.

Національні риси релігій формуються в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народів, їх національної духовності. Сучасні дослідники А. Колодний, П. Яроцький, О. Реєнт, О. Лисенко, О. Шуба, С. Головащенко, І. Паславський стверджують: релігійність кожного народу є своєрідною, бо має свої специфічні форми вияву, які є надбанням етносу в його історичній генезі. Релігійний чинник часто був визначальним у процесі етноутворення і етноінтеграції, хоча для України характерні певні особливості внаслідок її поліконфесійності, коли пріоритетною була національна ідея.

Звернемо увагу на концепцію з цієї проблеми Руської Православної Церкви, яка й сьогодні посідає вагоме місце серед конфесій України. Богослови РПЦ стверджують, що релігія є основною і найголовнішою ознакою, яка визначає сутність етносу і забезпечує нації самобутній етнокультурний розвиток. Отже, одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, насамперед, конфесійною належністю, тобто релігійний чинник повністю ототожнюється з національним¹².

Відзначимо, що в Україні, незважаючи на бездержавне існування й панування іноземних режимів, ідеї тотожності релігійної і національної належності були слабкішими, оскільки вона не була моноконфесійною. На Наддніпрянщині, зокрема, існували думки про неприйнятність зазначеної вище великоруської ідеї для української національної справи, внаслідок того, що вона зміцнювала панування російського самодержавства. М. Драгоманов категорично наголошував, що «ідентифікація якої б то не було національності з

¹⁰ Реєнт О. П., Лисенко О. П. Українська національна ідея і християнство. Київ: Богданна, 1997. С. 13.

¹¹ Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. С. 617.

¹² Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ: Криниця, 1999. С. 21.

релігією є абсурд принциповий і практичний»¹³.

Водночас, на наш погляд, було б великою помилкою ігнорувати релігію як одну із важливих атрибутних ознак нації. Отже, слід погодитися з вченими, які вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу. «Соціум стає етносом, – наголошує сучасний український науковець Е. Геллер, – якщо інтегрується на основі таких чинників, як ... мова, звичаї, фольклор, релігія»¹⁴. Такої ж думки дотримується етнолог О. Бочковський¹⁵. Попри вікову бездержавність, національне, культурне та духовне нищення з боку царського, згодом комуністичного режимів, українська нація виявила унікальну здатність зберегти етнічну ідентичність.

Дещо під іншим кутом розглядав співвідношення релігійного і національного чинників у розвитку українського етносу А. Колодний, зазначаючи, що релігія і нація як безумовно важливі суспільні феномени, не відіграють «визначальної ролі в процесі розвитку етнічних спільнот, національної самосвідомості». Водночас наголошено, що, залежно від конкретно-історичних умов, релігія «може виступати в ролі важливого, а часом і вирішального модусу етноутворення»¹⁶. Оригінальну думку висловив тернопільський науковець Л. Кубаєвський, який з позицій філософсько-політологічного синтезу розглянув взаємозв'язок української національної ідеї та ідеї релігійної. Він стверджує, що кінцевою метою української національної ідеї є побудова Української соборної держави, відтак для релігійної ідеї – побудова загальнонаціональної церкви¹⁷.

Отже, релігійність українців – результат багатовікового історичного процесу взаємодії релігії, суспільства і етносу. В силу цих та інших обставин чимало сучасних релігієзнавців вважають, що релігія не завжди була визначальним чинником національного відродження і етноінтеграції. Відтак Україна стала поліконфесійною і національної єдності може досягти лише за умов дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму¹⁸.

¹³ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. *Літературно-публіцистичні праці*; у 2-х томах. Т. 1. Київ, 1970. С. 360.

¹⁴ Геллер Е. Нація-етнос. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: Генеза; Довіра, 1996. С. 124.

¹⁵ Бочковський О. Вступ до націології. *Генеза*. 1996. № 1(4). С. 90.

¹⁶ Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. С. 571.

¹⁷ Медвідь Ф., Коваленко А. Дослідження ролі релігії у національному самовизначенні держави. *Київська Церква*. 2000. № 1. С. 131.

¹⁸ Статистика релігій України. – 1992-2002; Соціологічні дослідження 2001 року релігійності, конфесійної належності, довіри Богу, Церкві та духовенству. *Релігійна панорама*. 2002. № 3. С. 41-51.

Історіографію проблеми можна умовно поділити на три періоди: 1) перша половина ХХ ст.; 2) час катакомбного існування УГКЦ (1946-1989); 3) сучасний період (від легалізації церкви 1990 р.), протягом яких окремі сюжети теми опрацьовувалися українськими та зарубіжними дослідниками.

У перший період, особливо в міжвоєнне двадцятиріччя, з'явилися перші церковно-аналітичні праці, перегляд яких дозволив діаспорному науковцю Олександрю Оглоблину ствердити про формування у той час української церковної історіографії як окремої наукової дисципліни¹⁹. Зокрема, огляди церковно-історичних праць були невід'ємною складовою історіографічних студій діячів Наукового товариства ім. Т. Шевченка і Українського товариства бібліофілів у м. Львові Івана Калиновича, Дмитра Дорошенка, Дмитра Бачинського, Мирона Кордуби, Євгена Пеленського, Миколи Чубатого²⁰. Вказані історики, як правило, узагальнювали причини, хід і наслідки переходу руських єпархій до унії та цікавилися їхнім суспільним становищем в період іноземного панування, зокрема в Речі Посполитій, Російській імперії, Австро-Угорщині. Посилена увага приділялася визначним церковним постатям не лише Греко-Католицької (Й. Рутському, А. Шептицькому), але й Православної церков (М. Смотрицькому, Й. Шумлянському), а також релігійному книгописанню і друкуванню в м. Почаєві, м. Львові та м. Жовкві, просвітництву серед населення. Греко-католицькі вчені справедливо зауважували, що християнство на наші терени ширилося як зі Сходу, так і з Заходу, даючи підставу для формування самобутності української християнської культури. Побачили світ і спеціальні історіографічні та біобібліографічні дослідження Володимира Біднова, Володимира Заїкіна, Миколи Андрусика, Івана Кревецького, а також священників Івана Крутія-Вігоринського, Романа Луканя та ін.²¹

Чималий поштовх дослідженню церковної історії дало відкриття

¹⁹ Оглоблин О. Українська церковна історіографія. *Український історик*. 1969. № 1-4 (57-60). С. 12-29.

²⁰ Заїкін В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки ЧСВВ*. Львів, 1927. Т. 2. Вип. 1-2. С. 425-431; Калинович І. Бібліографія українознавства за 1914-1923 рр. Вип. 1: Історія України. Львів, 1924. 59 с.; Кондратюк К. К. Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції. Львів, 2002. 240 с.

²¹ Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. Крем'янець, 1931. 20 с.; Заїкіни А. і В. Матеріали до бібліографії української історії 1930-1931. *Записки ЧСВВ*. Львів; Жовква, 1936. Т. 6. Вип. 1-2. С. 338-394; Кревецький І. Видавництво Чину св. Василя Великого в Жовкві. *Альманах Василянських богословів*. Кристинопіль, 1933. С. 35-39; Крутія-Вігоринський І. Видавництво оо. Василян у Жовкві. *Календар «Місіонаря»*. Жовква, 1932. С. 67-72; Лукань Р. Список книжок Видавництва ЧСВВ в Жовкві. *Записки ЧСВВ*. Рим, 1967. Т. V. С. 389-420.

1923 р. у м. Львові Богословського наукового товариства. Церковно-історичні розвідки членів цього товариства друкувалися у кварталнику «Богослов'я». Важливим осередком церковно-історичних студій стала Львівська Греко-Католицька богословська академія (заснована 1927 р.)²².

Церковно-археографічні дослідження ініціювали: Архів історії унії (створений 1928 р. за сприяння митрополита А. Шептицького); Ставропігійський інститут; василіянський науковий центр – Центральний василіянський архів і бібліотека, збірник «Записки ЧСВВ»²³.

Зрозуміло, що у концепціях більшості дослідників цієї епохи виражається конфесійне бачення проблеми – доведення унійного характеру Української церкви. Щоправда, існували певні розбіжності в історичному трактуванні церковної унії та її уроків світськими та духовними вченими. Перші, як правило, виділяли національно-державні пріоритети, оцінюючи культурно-християнські (орієнтальну та окцидентальну) риси української ментальності. Богослови, не відкидаючи національних пріоритетів, розглядали унійні процеси насамперед у релігійно-конфесійній площині.

Українська радянська історіографія розвивалася за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості дослідників у виборі тематики та її трактуванні. Радянські історики, філософи і релігієзнавці загалом тенденційно препарували документи, що стосувалися церковно-релігійного життя в західному регіоні України: акцент робився на показі «експансії» Ватикану, викриттю «антинародної» політики Греко-католицьких ієрархів, їх неприйнятті ліворадикального руху, служінню німецько-фашистському режиму. Радянська історіографія негативно оцінювала церковно-історичну спадщину: ігнорувалися національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, пам'ятко-охоронна, екологічна, господарсько-кооперативна діяльність. Утім, опубліковані тоді монографії, а особливо збірники документів містили певну конкретно-історичну

²² Тиміш Л. І. Церковно-історичні дослідження у міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні*. Праці Х Міжнар. наук. конф. (Львів, 16-19 травня 2000 р.). Львів, 2000. Кн. 1. С. 375-378; її ж. Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій Богословській академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові). *Вісник Київського університету. Історія*. Київ, 2001. Вип. 58. С. 66-70.

²³ Тиміш Л. І. Археографічна діяльність наукових осередків міжвоєнного Львова (до проблем формування архівно-джерельної бази дослідження історії української Церкви). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. V. Дрогобич, 2001. С. 222-235; її ж. Дослідження проблем з історії української Церкви вченими Ставропігійського інституту (міжвоєнний період). *Історія релігій в Україні*. Праці XIII-ї міжн. наук. конф. (Львів, 20-22 травня 2003 р.). Кн. 1. Львів, 2003. С. 574-578.

інформацію, актуальність та інформативність якої не втратили актуальності й донині.

Яскравим представником радянської антиклерикальної думки можна вважати Ярослава Галана (псевдонім «Володимир Росович»), який 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» опублікував статтю «З хрестом чи з ножем» (того ж року вийшла окремою брошурою). Недавній член КПЗУ звинуватив «уніатську церкву» та її служителів у насильному витісненні православної віри на українських землях. У червні 1948 р. обласна газета «Закарпатська Україна» опублікувала його статтю «Присмерк чужих богів», спрямовану проти забороненої церкви та її спочилого митрополита А. Шептицького. Критикуючи УГКЦ, москвофіл Ярослав Галан протиставляв їй Російську Православну церкву, її духовенство як послідовних борців за повернення західних українців до віри предків²⁴.

Лише у часи горбачовської «перебудови» посилився інтерес науковців до проблем національно-культурного життя західних українців. Стали доступними й заборонені праці, що довгі роки зберігалися у спецфондах бібліотек і архівів.

Для глибшого теоретичного осмислення сучасні науковці почали звертатися до узагальнюючих робіт з історії християнства і Церкви в Україні, насамперед Степана Томашівського²⁵, Івана Огієнка (митрополита Огієнка)²⁶, Миколи Чубатого²⁷, Матвія Стахіва²⁸, Григорія Лужницького²⁹, Юрія Федоріва³⁰ та ін., які вийшли за кордоном або ж до 1939 р. у Західній Україні. Вони вже були об'єктом історіографічних оглядів, тому зупинимося на здобутках сучасної історіографії проблеми.

У навчальному посібнику «Історія релігії в Україні» (Київ, 1999) за редакцією А. Колодного і П. Яроцького викладено «становлення греко-католицизму як чинника національного пробудження»

²⁴ Пашенко В. Ярослав Галан. Міфи і факти біографії і творчості. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2002. Вип. 2. С. 61-73.

²⁵ Історія Церкви на Україні (від найдавніших часів до монгольської навали). Жовква: Місіонер, 1932.

²⁶ Огієнко І. Українська Церква: Нариси з історії Української православної церкви. Прага, 1942 (2-вид.: Київ: Абрис, 1993).

²⁷ Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. В 2-х т. Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т ім. Св. Климента папи, 1965-1976.

²⁸ Стахів М. Христова Церква в Україні (988-1596). Нарис історії католицької Церкви та аналіз охрещування в ній інтересу Риму, Царгороду, Варшави і Москви св. В. Великого. Рим, 1985.

²⁹ Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. Філадельфія: Провидіння, 1954.

³⁰ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Люблін, 1991.

українців, проаналізовано загальні тенденції розвитку Греко-Католицької церкви в XVII – XX ст.³¹.

Етнополітичні орієнтації Греко-Католицької церкви в XVII – XX ст. накреслили релігієзнавці отець Б. Гудзяк, М. Чайковський, Н. Стоколос, О. Турій, О. Гринів у колективній роботі «Католицизм», що вийшла 2001 р. під загальною редакцією доктора філософських наук П. Яроцького як четвертий том десятитомника «Історія релігії в Україні» (Київ, 1996-2002). У книзі показано хід і наслідки насильницької ліквідації Уніатської церкви під владою Російської імперії на Холмщині і Підляшші, загострення греко-католицьких і римо-католицьких обрядово-національних конфліктів у Галичині, етноконфесійні трансформації греко-католиків на Закарпатті в XIX ст., а також драматичні події XX ст. – динамічний розвиток церкви і водночас обмеження її діяльності згідно з ватикано-польським конкордатом межами Галичини, етноконфесійна трансформація греко-католиків на Лемківщині, запровадження Римо-Католицькою церквою нової унії на західноукраїнських землях без участі в цій акції греко-католиків, ревіндикація польською владою православних церков і спроби полонізації православних українців у міжвоєнний період на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші і, нарешті, репресій радянського тоталітарного режиму проти УГКЦ та її вірних у 40-80-х рр. XX ст.

Феномен українського національно-культурного відродження XVI – XVII ст., що призвів до Берестейської унії, став об'єктом наукового дослідження о. Б. Гудзяка. Дослідник критично переосмислив українську та світову історіографію генези, змісту та результатів унії, що стали докорінним переломом в історії Київської Церкви, наслідки якої викликали глибокий резонанс у релігійному, культурному й політичному житті Східної Європи і ще довго відбивалися на міжконфесійних стосунках у християнському світі³².

Монографія єпископа Української церкви в Аргентині А. Сапеляка (1997 р. повернувся в Україну) «Київська церква на слов'янському Сході» (Буенос-Айрес; Львів, 1999) на великому документальному матеріалі з архіву Апостольського Престолу відтворює картину екуменічно-унійного процесу в Київській церкві; при цьому підкреслено заслуги її будівничих – Вельямина Рутського,

³¹ Історія релігії в Україні. Київ, 1999. С. 608-625.

³² Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів: Інститут історії церкви ЛБА, 2000. 426 с.

Андрея Шептицького, Йосифа Сліпого³³.

У монографії А. Пашука «Українська церква і незалежність» (Львів, 2003) розглянуто політичну роль християнських Церков в національно-культурному житті України та українців. Основну увагу львівський філософ приділив релігійно-конфесійним стосункам у добу середньовіччя та новий період. А. Пашук аргументовано розвінчує радянські фальшивки з приводу наслідків Берестейської унії (ніби це справа рук поляків і спольщених німців, колоністів-католиків у м. Львові).

Сучасну історіографію проблеми важко уявити без випусків «Ковчегу» – «наукового збірника із церковної історії», який видає з 1993 р. у м. Львові Інститут історії Церкви Українського католицького університету (до 2002 р. – Львівська богословська академія). Вказаний інститут організував низку наукових конференцій, зокрема цикл «Берестейських читань», приурочених 400-літтю Берестейської унії. Власне результатами його дослідницьких проєктів з давньої та новітньої історії стали статті у вказаному збірнику³⁴.

Серед сучасних українських науковців до вивчення духовної спадщини митрополита чи не найбільше спричинилася Оксана Гайова, яка упорядкувала архів родини Шептицьких і є співупорядником кількатомного видання «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали», який видається у м. Львові з 1995 р.

Візитаційна документація Церкви та проблема її дослідження була об'єктом археографічних узагальнень Ігоря Сkochиляса³⁵.

Окремі сторони проблеми знайшли висвітлення в релігієзнавчих працях з церковної історії регіонів. Вдалою спробою узагальнення історії УГКЦ на Буковині став невеликий нарис Степана Карачка, вміщений у «Католицькому щорічнику» за 1996 р., що підготував

³³ Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському сході: Канонічно-єкуменічний аспект. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 8.

³⁴ Вл. Любомир (Гузар). Єкуменічна місія Східних Католицьких Церков у баченні митрополита Андрея (Шептицького). *Ковчег*. Ч. 2. Львів, 2000. С. 189-212; Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки). *Ковчег*. С. 212-223; Кравчук А. Християнська етика підчас німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя. *Ковчег*. С. 224-272; Глистюк Я. Два листи о. Мирослава Івана Любачівського до митрополита Андрея (Шептицького) з 1941-1942 років. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 507-510; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) в період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки). *Ковчег*. С. 556-565; Авакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2003. С. 101-114.

³⁵ Сkochиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 470-489.

Видавничий дім Києво-Могилянської академії³⁶. У двотомній праці «Нариси історії Церкви Закарпаття» відомого богослова Атанасія В. Пекара узагальнено суспільно-культурну та наукову працю духовенства, проаналізовано діяльність священицьких товариств і навчальних закладів (Мукачівської богословської школи, Ужгородської та Пряшівської семінарії). Чимало уваги приділено добродійній діяльності церкви у першій половині ХХ ст. – будівництву єпархіальних гуртожитків для гімназистів, сиротинців і народових кухонь, господарській освіті селян, проведенню антиалкогольних кампаній, музично-мистецькому вихованню молоді³⁷.

З'явилася низка публікацій, в яких зроблено спробу відтворити участь священослужителів у кооперативному русі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., зокрема створенні 1904 р. за ініціативою отця Остапа Нижанковського у с. Завадові на Стрийщині першої української молочарської спілки, що стала зав'язком потужного «Краєвого Господарсько-Молочарського Союзу»³⁸.

Не оминають дослідники складних і неоднозначних аспектів життєдіяльності церкви міжвоєнного періоду ХХ ст. М. Москалюк проаналізував здобутки та невдачі християнсько-суспільного руху³⁹. Роль та місце УГКЦ у політичній системі Другої Речі Посполитої висвітлили В. Перевезій⁴⁰, В. Марчук⁴¹, І. Пилипів⁴². О. Єгрешій розкрив причини і суть ідейних розбіжностей між владиками УГКЦ, визначив передумови створення єпископом Г. Хомишином окцидентальної ідеологічної течії та консервативної програми

³⁶ Карачко С. Українська Греко-Католицька Церква на Буковині. *Католицький щорічник*. 1996. Київ, 1996. С. 78-80.

³⁷ Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 172-231, 292-305, 381-431.

³⁸ Історія споживчої кооперації України / Кер. авт. колективу С. Гелей. Львів, 1996; Андрій Палій – будівничий та керманіч «Маслосоюзу». Статті, спогади, листи. / Упор. Р. Матейко. Тернопіль, 2001; Мазур М., Скробач В. Кооперативний буквар. Івано-Франківськ, 1995.

³⁹ Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.* Івано-Франківськ, 1997; його ж. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук. Київ, 1998.

⁴⁰ Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20-30-х рр. ХХ століття. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 1999. № 1; його ж. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. ХХ ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 1998.

⁴¹ Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ, 2001; його ж. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій. *Галичина*. 2001. № 5-6.

⁴² Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30 років ХХ ст. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. Ч. 1. Львів, 2001.

українсько-польського порозуміння 30-х рр. ХХ ст.⁴³.

Микола Кугутяк, розглядаючи етнополітичні витоки та історичну роль західноукраїнської націонал-демократії у першій чверті ХХ ст., наводить численні факти опосередкованого чи прямого втягнення у вир цього політичного руху греко-католицького духовенства, яке прагнуло консолідувати і гармонізувати національно-державний табір краю⁴⁴. У монографії Степана Качараби «Еміграція з Західної України (1919-1939)» (Львів, 2003) на основі офіційних переписів населення та новітніх студій зарубіжних та вітчизняних авторів уточнено чисельність населення регіону за віросповіданням, показано соціальний статус греко-католиків історичної Галичини.

Активізувалися дослідження з історії Церкви на польсько-українському пограниччі, зокрема Надсянні. Чимало спеціальних розвідок опубліковано у тритомному збірнику наукових праць і матеріалів «Перемишль і Перемиська земля протягом віків» (Перемишль; Львів, 1996-2003), який підготовлений Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України спільно з Науковим товариством ім. Шевченка у Польщі. Особливо зацікавляють читачів статті, присвячені організації та територіальній структурі Перемиської єпархії⁴⁵, діяльності Перемиської капітули⁴⁶, духовної семінарії⁴⁷, дякоучительського інституту⁴⁸ і парафіяльних шкіл⁴⁹, історія митри Перемиських владик⁵⁰, а також суспільному чину і життєдіяльності єпископів Григорія Лакоти і Йосафата Коциловського.

⁴³ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904-1939 рр. Івано-Франківськ, 2001; його ж. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина. *Галичина*. 2001. № 5-6. С. 315-321.

⁴⁴ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії. 1918-1929. Т. 1. Київ; Івано-Франківськ, 2002. Т. 2, 2004; його ж. Галичина: сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. С. 84-99.

⁴⁵ Стемпень С. Організація та територіальна структура Перемиської греко-католицької єпархії за владцтва єпископа Йосафата (Коциловського) ЧСВВ (1917-1946). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 195-233.

⁴⁶ Павлище П. З історії Перемиської капітули. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 167-187.

⁴⁷ Васків Р. Блаженний Єпископ-Новомученик Кир Григорій Лакота як ректор першої повної духовної семінарії в Перемишлі та його праця в інших інституціях. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 155-156.

⁴⁸ Ясіновський Ю. Дяко-учительський інститут у Перемишлі. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 249-259.

⁴⁹ Дзьобай О., Тимочко М. Парафіяльні школи та підручники, видані в Перемишлі українською мовою (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 260-272.

⁵⁰ Білий Б. Митра Перемиських владик або так звана «Корона Данила»: міфи і факти. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків* / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. Перемишль; Львів, 2003. С. 245-248.

Київський архівіст Георгій Папакін зробив спробу реконструювати ставлення гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) до митрополита Андрея Шептицького, в якому бачив майбутнього патріарха об'єднаної Української церкви. Г. Папакін проаналізував неопубліковану переписку галицького клерикального діяча О. Назарука із П. Скоропадським, яка відтворює підготовку зустрічі митрополита з гетьманом у 1938-1939 рр., що не відбулася через трагедію Карпатської України та вибух нової світової війни⁵¹.

У полі зору дослідників (Б. Казимира, М. Марунчак, П. Понятишин, П. Хомин, Л. Цегельський), головно діаспорних, були місіонерські візити митрополита А. Шептицького у Північну і Південну Америку в міжвоєнний період⁵².

Цій непересічній постаті присвятив нарис та підбірку богословських праць і світлин Ярослав Заборовський⁵³. У книзі велику увагу приділено екуменічній поставі митрополита Андрея, його зовнішньополітичній та фінансово-господарській діяльності на захист поневолених західних і східних українців; стверджено ініціювання ним низки протестаційних акцій та збору зерна для голодуючих в УРСР.

Пам'яткоохоронна діяльність Церкви (музейництво, наукові експедиції тощо) була об'єктом дослідження львівського релігієзнавця та археолога Миколи Бандрівського⁵⁴. Вказана тема була також у полі зацікавлень прикарпатця Ігоря Ковалья⁵⁵.

Зроблено перші спроби узагальнити організаційно-фінансову підтримку церкви громадських структур суспільної опіки міжвоєнної

⁵¹ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ, 2003. С. 117-134.

⁵² Казимира Б. Митрополит Андрей Шептицький та канадські українці. *Пропам'ятна книга оо. Василіян у Канаді*. Торонто, 1953. С. 97-149; Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920-1923. Вінніпег; Едмонтон, 1981; Понятишин П. З моїх споминів. Митрополит Андрей Шептицький в Америці. *Українці у Вільному світі. Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894-1954*. Джерсі Сіті; Нью-Джерсі, 1955. С. 19-36; його ж. Митрополит Андрей Шептицький в Америці. *Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький в Америці*. Філадельфія, 1997. С. 110-123; Хомин П. Митрополит Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для українців у Полудневій Америці. *Богословія*. Львів, 1926. № 1. С. 207-210; Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Філадельфія, 1937.

⁵³ Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865-1944 рр.). Друге доп. вид. / За ред. Я. Заборовського. Львів; Івано-Франківськ, 1995.

⁵⁴ Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький – меценат української археології. *Берестейська унія (1596-1996)*. Львів, 1996. С. 204-207; його ж. Археологічна діяльність Исидора Шараневича (1829-1901). *Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 7. Львів, 2000. С. 95-97; Бандрівський М. та ін. З історії досліджень Успенського собору в Галичі. *Записки НТШ*. Т. ССХХV. Львів, 1993. С. 393-405; його ж. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець ХІХ – ХХ ст.). Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук. Львів, 2001.

⁵⁵ Коваль І. Ярослав Пастернак – основоположник української церковної археології. *Нова зоря*. 1999. 26 травня.

доби – опікунських товариств, сиротинців і захоронок, які, незважаючи на складні внутрішні умови окупації, намагалися не лише матеріально, але й морально допомогти обездоленому західноукраїнському населенню⁵⁶.

Науково-творча і громадсько-політична активність священства на просвітянській ниві та в представницьких органах влади у ХІХ – першій половині ХХ ст. неодноразово висвітлювалися у численних історично-краєзнавчих публікаціях П. Арсенича⁵⁷, В. Полека⁵⁸, В. Грабовецького⁵⁹.

Окремі грані етнокультурної та соціальної місії церкви, зокрема досвід її християнського виховання громадянина-патріота у 20–30-х рр. ХХ ст. висвітлено в історико-педагогічних розвідках, що опубліковані в «Наукових записках» Національного університету «Острозька академія»⁶⁰. Найповніше цей досвід узагальнено Любов'ю Геник. Дослідниця відтворює систему національно-релігійного вишколу в молодіжних товариствах «Січ», «Сокіл», «Пласт», «Марійські дружини», у приватних і державних закладах різного рівня – народних школах, гімназіях, ліцеях, семінаріях, цивільних і релігійних вузах⁶¹. Ці ж проблеми також опосередковано розглядалися Б. Ступариком, В. Моцюком, Г. Білавич і Б. Савчуком та ін.⁶²

Складність церковно-релігійного життя у період гітлерівської окупації намагалася проаналізувати львівська дослідниця Оксана Сурмач⁶³. Серед новаторських робіт, присвячених добі Другої

⁵⁶ Гнот С. І. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939 рр.). *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 6. Львів, 2001. С. 299-309.

⁵⁷ Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини. *Нова зоря*. 1991. Ч. 5-6.

⁵⁸ Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті. *Нова зоря*. 1991. Ч. 33-34; його ж. Священик-меценат. *Нова зоря*. 1991. Ч. 25-26.

⁵⁹ Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 80 с.; його ж. Андрей Шептицький і Станіславівщина. *Галичина*. 1994. 21 жовтня.

⁶⁰ Кіндрат К., Кіндрат К. Андрей Шептицький – праведник України. *Християнські цінності: історія і погляду третє тисячоліття*. Зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія». Т. VI. Острог, 2002. С. 26-31; Чепіль М. Християнська педагогіка Юліана Дзеровича. *Християнські цінності: історія і погляду третє тисячоліття*. Зб. наук. записок Національного університету «Острозька академія». Т. VI. Острог, 2002.. С. 439-446.

⁶¹ Геник Л. Я. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 199-201.

⁶² Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939). Івано-Франківськ: Акорд, 1994; Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939). Коломия: Вік, 1995; Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881-1939). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: В-во УВУ, 1993.

⁶³ Сурмач О. Греко-Католицька Богословська Академія в роки німецької окупації (1941-1944). *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету*. Львів, 1999. Вип. 2. С. 185-187; її ж.

світової війни, відзначимо монографію О. Лисенка «Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр.» (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998), яка вперше у вітчизняній історіографії узагальнює проблему стосунків між церковними і державними структурами в УРСР після визволення її території від гітлерівців до 1946 р.⁶⁴

Олександр Реєнт і Олександр Лисенко проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного не лише на рівні суспільної свідомості, але й площині конкретно-історичних подій першої половини ХХ ст., насамперед 1920–1940-х рр. Автори розглянули релігійний аспект української національної ідеї, приділивши особливу увагу концепції В. Липинського, яка обґрунтувала чітку диференціацію суспільних функцій держави і церкви⁶⁵.

У монографії львів'янина А. Боляновського «Дивізія Галичина. Історія» (Львів, 2000) відтворено складні перипетії створення цього стрілецького формування в 1943 р. і нетрадиційно стверджено: А. Шептицький, підтримуючи формування дивізії (виділив для її «потреб» 10 священиків), навряд чи симпатизував запропонованому німецьким командуванням її регіональному характерові; митрополитові імпонувала ідея створення української армії на основі кількох дивізій, укомплектованих з українців і озброєних німецьким командуванням. Результатом багаторічних архівних пошуків і запису свідчень очевидців став документальний нарис львівського науковця Петра Шкраб'юка «Виноградник Господній: Історія життя о. Йосифа Кладочного» (Львів, 1995), в якому відтворено біографію священика і громадсько-політичного діяча, що постійно виконував доручення митрополита А. Шептицького й ОУН, був капеланом політв'язнів у 30–50-х рр. ХХ ст.

З'явилися роботи й узагальнюючого характеру. У монографії «Православ'я в новітній історії України» (Полтава, 2001) Володимир Пащенко аналізує церковно-релігійне життя в Україні в умовах

Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941-1944). *Питання історії України*. Чернівці, 2000. Т. 4. С. 175-179; Її ж. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часи німецької окупації. *Українське релігіознавство*. Київ, 2000. № 15. С. 59-67; Її ж. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941-1943 рр.). *Київська Церква*. 2000. № 4. С. 72-78; її ж. Соціальна опіка УГКЦ в роки німецької окупації. *Історія релігій в Україні*. Львів, 1999. Кн. 2. С. 161-163; Сурмач О., Малик Я. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви в період німецької окупації (1941-1944 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність*. Львів, 1999. С. 169-179.

⁶⁴ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 11-46, 274-368.

⁶⁵ Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. Київ, 1997. С. 30-51, 65-74, 97.

тоталітаризму, зокрема реакцію радянської влади та РПЦ на суспільну активність греко-католицького кліру і мирян після 1946 р.⁶⁶. Нова релігієзнавча праця В. Пашенка є черговою вдалою справою проаналізувати суть політики КПРС і Радянської держави щодо репресованої Церкви, зокрема при розгортанні атеїстичної пропаганди, насадженні радянської обрядовості як засобу протидії релігійним традиціям в регіоні⁶⁷. Оригінальні аналітично-інформаційні статті публікують окремі видання УПЦ Київського патріархату. Зокрема, її «Шематизми» подають змістовні екуменічні матеріали про минуле і сучасне церковно-релігійне життя в регіоні. В одному з них вміщено науково-довідкову статтю медієвіста-релігієзнавця Василя Кметя про маловідомі факти взаємин греко-католицьких і православних владик⁶⁸.

З'явилися змістовні видання про греко-католиків Закарпаття. Михайло Бойко узагальнив життєвий шлях та друкарську діяльність закарпатського владика Діонісія Няраді, якого навесні 1939 р. репресувала угорська окупаційна влада⁶⁹. Життєвий шлях і душпастирську діяльність єпископа Мукачівської єпархії у 40-і рр. ХХ ст. Теодора Ромжі викладено в історично-документальному нарисі⁷⁰. Книга є також своєрідною хронікою протесту греко-католиків Закарпаття проти брутального насильства комуністичного режиму щодо духовенства єпархії, яке прагнуло бути невід'єднаним з РПЦ. У брошурі архівіста Ігоря Андрухів «Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945-1961 рр.» (Івано-Франківськ, 1997) проаналізовано фонди донедавна партархіву Івано-Франківського обласного комітету КПУ (нині Державний архів Івано-Франківської області), що розкривають волонтаристські дії партійних комітетів і силових структур області щодо греко-католицьких священиків і вірних⁷¹. Репресіям проти УГКЦ, зокрема, греко-католицької інтелігенції, чимало уваги присвячено у монографії Тамари Марусик «Західноукраїнська гуманітарна

⁶⁶ Див. рецензію Юлії Комар на книгу: *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 549-552.

⁶⁷ Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. С. 5-25; див. також рецензію Ю. Комар, О. Турія в четвертому числі «Ковчегу» (Львів, 2003. С. 322-329).

⁶⁸ Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії. *Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2000 рік*. Статистично-біографічний довідник. Львів, 2000. С. 8-9.

⁶⁹ Бойко М. Владика Діонісій Няраді. *Католицький щорічник*. Київ, 1996. С. 107-110.

⁷⁰ Пушкар П. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001.

⁷¹ Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945-1961 рр. Івано-Франківськ, 1997. С. 33, 36-37.

інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.)» (Чернівці, 2001). Авторка досить змістовно проаналізувала передумови, хід та наслідки Львівського собору 1946 р., в роботі якого активну участь брали працівники НКДБ.

З'явилося чимало історико-краєзнавчих досліджень про історію заснування і культурно-мистецьке життя окремих монастирів (Бучач, Крехів, Жовква, Унів та ін.) та важливі релігійні центри України, зокрема «український Люрд» – село Зарваницю на Тернопільщині⁷². В історико-релігійному нарисі Петра Шкраб'юка показано національно-суспільну місію впродовж чотирьох століть Крехівського монастиря (Львівщина), в якому після Добромильської реформи 1882-1904 рр. відкрито новіціят, що почав готувати високоосвічених, жертвних душпастирів, місіонерів, для краю й українських громад за кордоном⁷³.

Окремі аспекти проблеми актуалізовані в декількох докторських і кандидатських дисертаціях, захищених по спеціальності «релігієзнавство». Зокрема, Надія Стоколос узагальнила конфесійно-етнічні трансформації в Україні у ХІХ – першій половині ХХ ст.⁷⁴ Львів'янин Ярослав Білас узагальнив суспільно-політичні погляди і політичні кроки митрополита А. Шептицького, спрямовані на подолання комуністичних і праворадикальних впливів на соціум, національно-політичну консолідацію західних українців, узгодження теоретичних засад і практики національно-визвольного руху з християнською мораллю⁷⁵. В релігієзнавчо-філософській роботі Оксани Волинець показано основні тенденції розвитку державно-церковних стосунків у сучасній Україні, а також проаналізовано феномен греко-католицизму в процесі національної та релігійної самоідентифікації українців за умов відсутності власної національної держави та у перші роки її розбудови⁷⁶.

Великий конкретно-історичний матеріал містять тези і повідомлення низки міжнародних наукових конференцій, які

⁷² Сагайдак М., Бубній П. Зарваниця у духовному і художньому слові, спогадах і переказах. Тернопіль, 1993. 111 с.; Андрушків Б. Зарваниця – святиня землі української. Тернопіль, 2001; Ведуть в Зарваницю стежки і дороги. Тернопіль; Тербовля, 1995; Яремич Г. Дорога до храму: Ансамбль Жовківської Василіанської церкви, монастиря, друкарні. Львів, 2000.

⁷³ Шкраб'юк П. Крехів: Дороги земні та небесні. Львів, 2002.

⁷⁴ Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.). Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. доктора іст. наук. Київ, 2003.

⁷⁵ Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 2003.

⁷⁶ Волинець О.О. Функціонування Української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ, 2003.

опубліковані в збірниках «Історія релігій в Україні», що видаються у м. Львові з 1994 р. Інститутом релігієзнавства – філією Львівського музею історії релігії, Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. Занедбаною ділянкою досліджень є проблема капеланства, якій присвячено загалом небагато спеціальних публікацій, або окремі сюжети монографій⁷⁷. Церковно-релігійний фактор польсько-українських стосунків у ХІХ – ХХ ст. розглядався у дослідженнях, що були опубліковані 2003 р. Інститутом історії України НАН України в збірнику пам'яті П.М. Калиниченка «Україна – Польща: історія і сучасність»⁷⁸.

У 40–80-і рр. ХХ ст. вказана проблема опрацьовувалася переважно в емігрантському середовищі. Зокрема, чималу увагу державно-церковним стосункам у Карпатському регіоні приділили українські дослідники з Ватикану, Німеччини, Франції, Австралії, США, Канади, Аргентини. На жаль, окремим з них притаманна конфесійна (як правило, католицька) та політична зорієнтованість. Утім, відомий канадський дослідник українського походження Іван Павло Химка, вивчаючи греко-католицьке духовенство, наочно показав, як воно наприкінці ХІХ ст. поступилося провідною роллю в національному русі Галичини світській, здебільшого соціалістично налаштованій еліті⁷⁹. Особливо ж багатими на джерельний матеріал є повоєнні публікації «Записок Чину св. Василя Великого» (Рим), які написані із залученням документів архіву Ватикану та Українського католицького університету ім. Св. Климента папи (Рим)⁸⁰

⁷⁷ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів, 1998. С. 188-199; Кияк Р. Капелянська служба у Збройних силах України. *Нова зоря*. 1996. Ч. 21.

⁷⁸ Реєнт О. Українсько-польські відносини в ХІХ – на початку ХХ ст. *Історіографічні дослідження в Україні* / Голова редкол. В. Смолій; відп. ред. Ю. Пінчук. Вип. 13. У 2-х ч.; Україна – Польща: історія і сучасність. Збірник наук, праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923-1983). Ч. 1. Київ, 2003. С. 90-97; Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній республіці (1918-1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. С. 215-220; Заброварний Б. Депортації українського населення із Закарпаття в 1944-1947 роках. *Історіографічні дослідження в Україні*. С. 359-374.

⁷⁹ Himka J.-P. Priests and Peasants: The Greek Catholic Pastor and the Ukrainian National Movement in Austria, 1867-1900. *Canadian Slavonic Papers*. 1979. N 21 (1). P. 1-14; Його ж. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772-1918. *Harvard Ukrainian Studies*. 1984. N 8 (3-4). P. 426-452; Його ж. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Houdmills, 1988; Його ж. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900. Montreal-Kingston (Ontario), 1999.

⁸⁰ Йдеться про праці Д. Блажейовського, М. Ваврика, В. Косика, О. Купранця, А. Кравчука, І. Назарка, Н. Полонської-Василенко, І. Огієнка, А. Сапеляка, М. Марунчака, І.-П. Химки, М. Чубатого, В. Яніва та ін., що подані в списку джерел і літератури. Див. також: Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. В 3-х томах. Рим, 1975, 1988, 1992.

Діаспорний дослідник Стахій Стеблецький узагальнив репресії російської імперської влади щодо Української та Білоруської католицької церков у XVIII – XX ст.⁸¹ 1985 р. українське еміграційне видавництво «Смолоскип» ім. В Стефаніка (Торонто; Балтимор) видало документальний збірник «Мартирологія Української Церкви», в якому зібрано різноманітні документи, матеріали і спогади, що відтворюють список ув'язнених і закатованих у радянських концтаборах греко-католицьких єпископів і священників, а також діяльність релігійних громад у підпіллі⁸².

Державно-церковні стосунки в регіоні завжди були в центрі уваги польських дослідників, праці яких містили великий фактаж, однак, як правило, були конфесійно заангажованими. Водночас вони є підставовими студіями для вивчення політики латинізації пограниччя, насамперед Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, проведення єзуїтської реформи Василіянського чину наприкінці XIX – початку XX ст., дослідження польсько-українських міжконфесійних відносин у першій половині XX ст.⁸³

До серйозних досліджень слід віднести публікації Ришарда Тожецького, присвячені польсько-українським стосункам у 20 – 40-х рр. XX ст. Зокрема, варшавський історик об'єктивно показав родинне коріння Андрея Шептицького, його політичний розум, організаційні здібності щодо розбудови митрополії, церковні та дипломатичні акції в Римі, Парижі, Бельгії, США, Бразилії, Аргентині на підтримку «незалежності свого народу», а також проти «втручання Антанти у справу Західно-Української Народної Республіки і ... неприєднання Східної Галичини до Польщі»⁸⁴.

Заслуговують уваги і схвалення церковно-релігійні студії Станіслава Стемпня, що були опубліковані в п'ятитомнику під його редакцією «Польща – Україна. 1000 років сусідства» (Перемишль, 1990-2000). Зокрема, другий том присвячений історії східного

⁸¹ Стеблецький С. Переслідування Української і Білоруської католицької церкви російськими царями. Мюнхен: Українське католицьке видавництво, 1954. С. 59-60, 78.

⁸² Мартирологія Української Церкви / Упор. О. Зінкевич, Т. Лончина. Торонто; Балтимор, 1985. 839 с.

⁸³ Lubiński Henryk. Kościół Grecko-Katolicki w województwach południowo-wschodnich. Warszawa, 1935. 213 s.; Umiński Józef. Historiogram Kościelna (stan badań i ważniejsze postulaty). *Kwartalnik historyczny*. Lwów, 1937. R. LI. S. 329-332; Jurkiewicz Jarosław. Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918-1939. Warszawa, 1958. 313 s.; Sliwa W. Kościół grecko-katolicki w Polsce w latach 1918-1939. *Kościół w II Rzeczypospolitej* / Red. Z. Zilinski, S. Wilka. Lublin, 1981. S. 149-164; Prus Edward. Władysław świętojurski. Warszawa, 1985. 286 s.; Krasowski Krzysztof. Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej. Warszawa; Poznań. 288 s.; Soczyński Roman. 400-lecie Unii Breskiej. 1596-1996. Warszawa, 1996. 232 s.; Rzemieniuk F. Unicy Polscy. 1596-1946. Siedlce, 1998. 286 s.

⁸⁴ Torzecki R. Metropolita Andrej Szeptycki. *Znak*. 1988. N 9. S. 55-63; Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчег*. Ч. 1. Львів, 1993. С. 101-112.

християнства на галицькому етнічному та культурному пограниччі⁸⁵, третій – історії Перемишльської Греко-католицької єпархії (автори Тадеуш Сліва, Томаш Стрик, Анна Крохмаль, Даріуш Іваненко та ін.)⁸⁶, п'ятий – місцю і ролі Греко-католицької церкви у Вселенській церкві⁸⁷.

Підсумовуючи історіографічний огляд, необхідно зазначити, що жертвний літопис УГКЦ кінця XIX – XX ст. не став предметом комплексного наукового дослідження. Окремі його зрізи знайшли висвітлення в спеціальних публікаціях богословів, релігієзнавців, істориків, педагогів. Увесь комплекс виявлених джерел, необхідних для дослідження соціально-творчої діяльності церкви, її священників і вірних пропонуємо за походженням умовно класифікувати у наступні групи: програмні документи соборів і синодів, офіційні відозви керівництва УГКЦ, пастирські листи митрополитів; епістолярій священнослужителів з офіційними установами, громадськими організаціями, товариствами і партіями, приватними особами; документи центральних та місцевих органів влади і управління Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Німеччини (Генеральної губернії), СРСР-УРСР (законодавчі, виконавчі і судові органи, силові структури, компартійні організації); документи органів влади та управління Західно-Української Народної Республіки, командування Галицької армії, Служби Преподобництва; документи політичних партій, громадських організацій та об'єднань; документи органів влади та управління незалежної України (після 1991 р.); твори українських церковних, громадсько-політичних і державних діячів; документи Апостольської столиці, міжнародних організацій та конференцій; спогади безпосередніх учасників та свідків подій; періодичні та неперіодичні видання; матеріали особистого походження; кінофотофонодокументи, твори мистецтва.

Найбільше неопублікованих документів, що безпосередньо стосуються проблеми, виявлено в фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові: 358 (Шептицький Андрій-Олександр, граф, митрополит Греко-Католицької церкви), 408 (Греко-Католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), 201 (Греко-

⁸⁵ Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2: Studia z dziejow chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S. Stępnia. Przemyśl, 1994. 430 s.

⁸⁶ Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 3: Studia z dziejow chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym / Pod red. S. Stępnia. Przemyśl, 1996. 336 s.

⁸⁷ Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 5: Miejsce i rola Kościoła Greckokatolickiego w Kościele powszechnym. Przemyśl, 2000. 568 s.

Католицька митрополича консисторія, м. Львів), 409 (Центральна адміністрація столових маєтків Греко-Католицької митрополії, м. Львів), 684 (Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого), 508 (Марійське товариство молоді, м. Львів) та ін. На жаль, частина цих документальних колекцій нині знаходиться у архівах і бібліотеках східної Польщі, зокрема Бібліотеці народо́вій у м. Варшаві (архів НТШ).

Документи про церковно-релігійне життя в Галичині, суспільно-політичну діяльність митрополита А. Шептицького та окремих єпископів в 20 – 40-і рр. ХХ ст. містяться також у фондах Державного архіву Львівської області: 1 (Львівське воєводське управління), 110 (Львівське міське староство), 121 (Львівське воєводське управління державної поліції) та ін.; Державного архіву Івано-Франківської області: 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав (1921-1939), 68 (Управління державної поліції Станіславського округу, м. Станіслав (1921-1939), 69 (Станіславське повітове управління державної поліції (1921-1939), 226 (Прокуратура окружного суду, м. Станіслав (1922-1939) та ін.

Репресивні дії тоталітарної влади проти Греко-Католицької церкви у 40-і роки ХХ ст. розкривають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Плани лідерів ЦК КПРС і кремлівських верховодів щодо нейтралізації «націоналістів-уніатів» розкривають донедавна секретні матеріали Державного архіву Російської Федерації, Російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії (насамперед фонд 17 – ЦК КПРС).

В Архіві Служби безпеки України в Івано-Франківській області збереглися кримінальні справи на репресованих діячів Греко-Католицької церкви, зокрема єпископа Григорія Хомишина (1867-1945), заведена 1945 р. Аналогічні справи на репресованих священників знаходяться в Архіві СБУ в Львівській області та Архіві СБУ в Тернопільській області. Конкретна інформація про національно-культурне життя галицьких і буковинських українців, релігійне книговидання і тогочасне церковне мистецтво міститься у відділах рукописів, рідкісної книги, мистецтва та україніки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, також у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка, державних, громадських і церковних бібліотеках

Польщі, Росії, Канади, Ватикану⁸⁸.

Важливим джерелом інформації про церковно-релігійне та особисте життя, національне виховання, ментальність галичан, богословські студії послужили релігійні періодичні та неперіодичні видання: «Місіонер» (1897-1944), «Малий Місіонарчик» (1903-1914, 1939), «Нива» (1904-1914, 1916-1939), «Основа» (1906-1914), «Наш приятель» (1922-1939), «Поступ» (1921-1927), «Лицарство Пресвятої Богородиці» (1935-1939), «Католицька акція» (1934-1939), «Дзвони» (1931-1939), «Добрий пастир» (1930-1939), «Сівач» (1936-1939), «Христос наша сила» (1934-1939), «Нова зоря» (1926-1939), «Записки ЧСВВ» (1924-1939, 1942), «Богословія» (1923-1942) та ін. Більшість з них виходили у м. Львові, деякі у м. Жовкві, «Нова зоря» – у м. Станиславові. Офіційну інформацію традиційно друкували органи церковної влади: «Львівські архієпархальні відомості» (1889-1944), «Перемиські єпархальні відомості» (1889-1918), «Вісник Перемиської єпархії» (1889-1918), «Вісник Станіславівської єпархії» (1886-1939)⁸⁹. Широко використано й світську пресу, що виходила у Львові, Станиславові, Коломиї, Тернополі, Жовкві та інших містах.

Значна кількість джерел з досліджуваної тематики опублікована в збірниках документів і матеріалів, що підготували археографи Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника⁹⁰, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України⁹¹, Київського національного університету ім. Т. Шевченка⁹², Львівської богословської академії⁹³. Не втратили інформаційної цінності й деякі документальні збірники, які вийшли в УРСР й публікують матеріали про державно-церковні стосунки в регіоні у

⁸⁸ Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. С. 537-556.

⁸⁹ Кривецький І. Українська католицька преса. *Нова зоря*. 1928. Ч. 101; Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика XIX – першої половини XX ст. у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. *Українська періодика: історія і сучасність*. Вип. 6. Львів, 2000. С. 189-193; Крив'як Б. Видавничо-просвітницька діяльність Василянського Чину в Україні. *Київська церква*. 1999. Ч. 6. С. 36-37; Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914-1939 рр.): Матеріали бібліографії. Львів, 1998.

⁹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Док. і мат. У 5-ти томах / Відп. ред. О. Карпенко. Т. 1-2. Івано-Франківськ, 2001.

⁹¹ Культурне життя в Україні: західні землі. Т. 1-3. Львів, 1995, 1998, 2006; Літопис нескореної України. Т. 1-2. Львів, 1993, 1995; Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Ю. Сливка. Т. 1-3. Львів, 1996-2003.

⁹² Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. 496 с.

⁹³ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944 / Упоряд. О. Гайова, А. Кравчук. Т. 1. Церква і церковна єдність; Т. 2. Кн. 1 Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність. Т. 2. Кн. 2. Церква і суспільне питання. Листування. Львів, 1995-1998. Т. 1. 521 с. Т. 2, кн. 1. 572 с. Т. 2., кн. 2. 571 с.

XIX – XX ст.⁹⁴

До важливих джерел дослідження віднесено також публічні виступи та твори відомих церковних діячів – А. Шептицького, Г. Хомишина, Ю. Дзеровича, Й. Сліпого, Г. Костельника, Л. Любачівського, Л. Гузара, С. Мудрого та ін., які багато в чому визначали вектори складних трансформацій, що зазнавала Греко-католицька церква впродовж минулого століття⁹⁵. Використана релігійно-мемуарна література (М. Ваврик, І. Назарко, І. Лебедович, М. Цегельський, М. Чубатий та ін.) характеризується різноманітним фактажем, а головно особистим баченням подій суспільно-політичного, церковно-релігійного і культурно-мистецького життя в Україні⁹⁶.

Отже, наявна історіографія і джерельна база дають можливість розкрити характер, суспільні механізми та наслідки етноконфесійних трансформацій церковно-релігійного життя на західноукраїнських землях під владою іноземних держав, що прагнули позбавити галицьких українців духовного керівництва, а національний рух – інституційної опори в міцній самоврядній церкві. З'ясовано також тенденції, які мають місце в церковно-релігійних стосунках і національно-культурному житті греко-католиків незалежної України. Пошук істини здійснено шляхом аналізу всього комплексу задокументованих фактів.

⁹⁴ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів, 1946. 167 с.; Правда про унію. Док. і мат. Вид. друге, доп. Львів, 1968. 422 с.; Документи свідчать. Вид. друге, доп. / Упор. А. Гайдаш. Ужгород, 1985. 160 с.

⁹⁵ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Т. 1-2. Львів, 1995-1999; Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. Львів, 1926; Костельник Г. Вибрані твори. Київ, 1987; Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / упоряд. та передм. О. Гірняк. Ужгород: Гражда, 2008; Гузар Л. У пошуках гармонії. *Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління* : матеріали Перших «Берестейських читань». Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р. / ред. Б. Гудзяк. Львів: Інститут Історії церкви Львівської Богословської Академії, 1995. С. 1-6.

⁹⁶ Більшість їх праць вийшла у 30-70-і роки XX ст. в Канаді, США, Ватикані.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В БОРОТЬБИ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Український народ, як відомо, будує своє національне життя на географічному і культурному перехресті Заходу і Сходу. Саме пограниччя західної і східної цивілізацій, християнства і мусульманства, католицизму і православ'я зумовило складність церковно-релігійних процесів на Україні. Тому національно-культурна ідентичність і релігійні традиції народу формувалися під впливом і Заходу, і Сходу. Але вирішальний, за слушним висловом львівського дисидента Івана Геля, вплив мала Європа, оскільки в етнокультурному плані Україна завжди була її інтегральною частиною⁹⁷. У багатовіковій історії Української церкви насамперед виділимо події вселенського значення: хрещення 988 р., Берестейську Унію XVI ст., перехід у підпілля і відродження Греко-Католицької церкви у другій половині XX ст.

Найвизначнішим було хрещення Русі-України, коли практично протягом одного-двох поколінь держава стала християнською. Але літопис християнства на її землях започаткувався набагато раніше, можливо, через Закарпаття, що межувало з Римською імперією⁹⁸. Історичні джерела свідчать про поширення християнства на півдні нинішньої України ще з II ст. У «Життях святих» неодноразово згадується про християн-русів VIII – IX ст., 839 роком датується перша згадка про єпископів у м. Перемишль⁹⁹. Існування християн-русів підтверджує договір князя Ігоря з греками 944 р. Християнкою була його дружина Ольга, яка прийняла християнство під час офіційного візиту 946 р. до Царгорода імператора Костянтина Багрянородного¹⁰⁰, а згодом запрошувала єпископа і священників з Німеччини для душпастирської праці в Київській Русі. За легендою, у давні часи до Київських гір завітав апостол Андрій Первозваний, який пророкував виникнення великого міста з численними храмами¹⁰¹. Охрестивши Русь-Україну 988 р., великий київський князь Володимир офіційно визнав християнство державною релігією. Володимир актом хрещення створив «тривкий християнський

⁹⁷ Гель І. Духовність України і спільний європейський дім. *Україна. Наука і культура*. Вип. 26-27. Київ: Знання, 1993. С. 132.

⁹⁸ Пап Степан. *Історія Закарпаття*. Т. 1. Івано-Франківськ, 2001. С. 234-236.

⁹⁹ Polska-Ukraina. 1000 lat sasiadstwa. Т. 1. Przemyśl, 1990. – S. 39-133; Т. 3. 1996. S. 21-36.

¹⁰⁰ *Історія України / Заг. ред. В. Смолія*. 3-є вид. Київ, 2002. С. 32-33.

¹⁰¹ Андрієнко О. З історії Української церкви. *Київська старовина*. 1992. № 1. С. 136.

фундамент єдності Київської держави на Сході Європи поруч з Римсько-Германською імперією на Заході та Візантійською на Півдні, – наголосив історик Української церкви єпископ Андрій Сапеляк. – Незалежність Київської Русі забезпечували прямі стосунки з Римом, центром християнства»¹⁰².

Важливий внесок до фундаменту Української церкви заклали видатні слов'янські апостоли Кирило і Методій, які ще до хрещення поширювали цю релігію на західних окраїнах Київської Русі. Їх діяльність високо оцінював і підтримував Папа Римський. Особливістю їх місійної і наукової праці було те, що «діяльність святих братів Кирила і Методія зв'язала Захід із Східним християнством»¹⁰³. Отже, від самого народження і становлення українського християнства на ньому відчутно позначився головний принцип формування кирило-методієвської культури – поєднання візантійських і римських церковних елементів¹⁰⁴. Водночас чітко визначалася належність молодій Українській церкві до Вселенської, впроваджувалася церковна слов'янська мова, яка стала в один ряд з грецькою та латинською, що панували у християнському світі.

Відомий історик церкви М. Чубатий сформулював наукове поняття українського християнства як схрещення східного християнства із західним на базі передхристиянської культури придніпровської Русі-України і підкреслив, що воно причинилося до створення виразного духовного обличчя української нації, як окремої індивідуальності вже під кінець XI ст.¹⁰⁵ Важливу роль у цьому процесі відігравали тісні політичні й церковні зв'язки Києва з Римом. Ще за Володимира центр Вселенської церкви відвідали п'ять його посольств. Цю традицію продовжили наступники Київського престолу, особливо Ярослав Мудрий, який зміцнював стосунки із Заходом ще й династійними шлюбами. Свідченням органічного зв'язку раннього київського християнства з цитаделлю тодішньої європейської цивілізації Римом був культ св. Климента Папи, мощі якого перевезли до м. Києва.

Після розпаду Римської імперії і розквіту Візантійської, 1054 р. стався розкол єдиної Апостольської церкви на західну римську (католицьку) і східну візантійську (православну). Київські ієрархи не

¹⁰² Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 7.

¹⁰³ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. Київ: Либідь, 1992. С. 94.

¹⁰⁴ Паславський І. Берестейська Унія і українська християнська традиція. Львів: Місіонер, 1997. С. 8-9.

¹⁰⁵ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1. Рим; Нью-Йорк, 1965. С. 108.

підтримували розкол, бо мали напружені стосунки з Візантією. Звернення великого князя Ізяслава 1073 р. до Папи Григорія VII, листування Київського митрополита з Папою Климентом III, шлюбні зв'язки князів Русі-України з володарями Німеччини, Польщі, Угорщини, Англії, церкви яких були у юрисдикції Риму, свідчили, що стосунки Києва із Заходом продовжувалися і мали позитивні наслідки. Українська церква княжої доби успішно розвивалася. У містах будувалися величні храми. В XI ст., зокрема у м. Києві, нараховувалось 400 церков і 17 монастирів. Зауважимо, що під час пожежі у м. Києві 1124 р., як свідчить літопис, згоріло 600 церков¹⁰⁶.

Церкви стали осередками громадського і культурно-освітнього життя. При них існували школи, а монастирі були центрами написання і збереження книг. У XIII ст. Київській митрополії (утворена 1037 р.) підлягала 21 єпархія від р. Сяну до р. Волги. В умовах церковного розколу Українська церква дотримувалася нейтралітету – «відігравала роль чинника рівноваги, роль третьої сили, буфера між Сходом і Заходом, які були зацікавлені в позиції України, намагалися на неї впливати»¹⁰⁷. Особливою агресивністю відзначалася Візантія, яку Дмитро Степовик назвав «візантійським церковним імперіалізмом»¹⁰⁸. Вона намагалася обмежити політичні, культурні й церковні зв'язки Русі із Заходом, сприяла інтригам і розбратові між князями, щоб послабити Київську державу та її церкву.

Занепад Київської Русі-України зумовив те, що осередком етнополітичного життя стала Галицько-Волинська держава, що 1199 р. з'явилася на геополітичній карті Європи¹⁰⁹. Галицькі князі робили все можливе для створення Галицької митрополії, яка й постала 1302 р. у м. Галич. Вона підтримувала тісні зв'язки з Римом, про що свідчить надання Папою Інокентієм IV Данилові Галицькому «королівського сану», тобто титулу короля (1253 р.). Михайло Грушевський навіть вважає, що «за Данила ... прийшло проголошення унії з Римом»¹¹⁰. Рим підтримував Українську церкву та державотворчу діяльність галицько-волинських князів. Однак

¹⁰⁶ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. Київ: Либідь, 1992. С. 236.

¹⁰⁷ Сімкайло М., о. Берестейський собор і його значення. *Берестейська Унія (1596-1996)*. Статті і матеріали. Львів: Логос, 1990. С. 75.

¹⁰⁸ Степовик Д. Множинність і єдність церкви. *Київська Старовина*. 1993. № 5. С. 10.

¹⁰⁹ Київська Русь: культура, традиції / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Київ, 1982; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999; Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. Львів, 1999; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999.

¹¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. Київ, 1994. С. 508; Т. III. Київ, 1993. С. 69-73.

після падіння держави і анексії українських земель Польщею Рим радикально змінив церковну політику й сприяв польському католицизму. В XV ст. (1414 р.) у м. Львові було створено латинську митрополію, хоча католиків у краї мешкало небагато. Її засновники керувалися чисто політичними міркуваннями: знищити духовну твердиню поневоленого народу¹¹¹.

XIV – XVI ст. в історії України характеризувалися певним занепадом духовності народу. Після Люблінської унії 1569 р. до Речі Посполитої відійшло все Правобережжя. Найбільше терпіла від польської експансії Галичина. Суспільство поділилося: на вищий прошарок з польською культурою, мовою, католицизмом і нижчий – український, з народною мовою і православною вірою. Між ними зростали протиріччя, загострені національним та релігійним шовінізмом, що проявилися невдовзі у період Української революції XVII ст.¹¹². Польська Католицька церква, головно завдяки єзуїтам, міцніла. Широку місіюну працю здійснювали у XIII – XV ст. ордени Домініканів, Бернардинів, Францисканів. Вони засновували польські школи й усіма засобами поширювали католицизм. Державно-церковна політика Польщі скеровувалася на ліквідацію Української церкви – духовного осердя української нації.

З іншого боку, Українській церкві загрожувала Москва. Після падіння Константинополя 1453 р. вона оголосила себе спадкоємицею Візантії і «Третім Римом». Ця ідеологія стала державною за царювання Івана Грозного, коли Москву визнали столицею, а влада об'єдналась з церквою. Під виглядом опіки над православними, намагаючись приєднати українські землі, Москва проголосила Йону патріархом московським і «всія Великоросії», тобто й України¹¹³.

За усіх цих обставин ієрархи Української церкви дійшли до висновку: єдиний шлях до збереження церкви і самобутності української нації – об'єднання (унія) з Римською церквою під верховенством Апостольського Престолу. Важливою віхою на шляху до унії була участь представників Української церкви на Ліонському соборі 1245 р. Архієпископ Петро Акерович інформував Апостольську столицю про татаро-монгольську навалу. Другий Ліонський собор задекларував унію Східної і Західної церков, керуючись більше політичними, ніж церковними мотивами. Тому

¹¹¹ Панас Кость, о. Історія Української церкви. Львів, 1992. С. 44; Львів: історичні нариси. Львів, 1996. С. 521.

¹¹² Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. Київ: Либідь, 1992. С. 374.

¹¹³ Нагаєвський І., о. Католицька церква в минулому і сучасному України. Філадельфія, 1950. С. 27-28.

вона виявилася нетривкою. Ієрархи Київської митрополії, відстоюючи інтереси держави, послідовно виступали за унію з Римом. Про це свідчила участь митрополита Григорія у Костанцькому церковному соборі 1418 р. – першому загальноєвропейському форумі церковної і світської еліти. У своєму виступі він заявив про готовність Української церкви поновити духовну єдність з Апостольським Престолом.

Особливо поважну роль відіграла делегація Української церкви (100 осіб) на чолі з митрополитом Ісидором у ході Флорентійського собору 1439 р., скликаного Папою Євгеном IV для впровадження Унії¹¹⁴. Його діяльність сприяла прийняттю важливих рішень собору, насамперед щодо визнання Папи головою Вселенської церкви і об'єднання Західної і Східної церков. Унію підписали 115 єпископів Латинської церкви. Невдовзі осідок Київського митрополита повернувся з Москви на батьківщину, що зміцнило Києво-Галицьку митрополію. Згідно з рішенням Унії Східні церкви зрівнялись з Латинською, що суттєво обмежило покатоличення і полонізацію українців. 1458 р. Папа Пій IV призначив митрополитом Київським Григорія II, якому підпорядковувалась Україна і Білорусія¹¹⁵.

Падіння під навалом турків Візантії та патріаршого центру православ'я Царгорода (Константинополя) радикально відбилося на долі Української церкви. Під тиском турків Царгородський патріарх відрікся від унії і припинив відносини з Римом. Великої шкоди національно-релігійному життю завдали Литва і Польща. Їх латино-католицькі кола не сприймали Унію, яка не вписувалася у політику католичення українців і білорусів. Вони розраховували, що Унія стане знаряддям латинізації Української церкви. «Хто не латинник, той не християнин», – таким було їх гасло. Крім латинського католицтва, на Православну церкву наступали протестанти. На захист Української церкви стали деякі українські магнати, зокрема князь Костянтин Острозький, якому належали великі землі Волині і Галичини¹¹⁶.

Збереженню і розвитку Української церкви сприяли церковні братства. Вони надавали громадянам матеріальну допомогу, очолювали культурно-освітню діяльність, боронили церкву від

¹¹⁴ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 2. Рим; Нью-Йорк, 1965. С. 164; Пашук А. Українська церква і незалежність України. Львів, 2003. С. 46-57.

¹¹⁵ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 15.

¹¹⁶ Сліпий Йосиф, митрополит. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. IV. Ч. 2. Рим, 1994. С. 29; Грушевський М. Історія України Русі. Т. V. С. 590-618.

латинізації¹¹⁷. Однак, у другій половині XVI ст. братства дедалі більше поширювали свої права щодо церкви: втручалися у внутрішні справи, компетенцію єпископів, обирали священників і єпископів. При цьому вони користувалися прихильністю царгородського патріарха Єремії II, який надавши права ставропігії, 1586 р. вилучив їх з-під юрисдикції єпископів і підпорядкував собі. Внаслідок цих обставин церква занепадала, відносини між братствами і церковною ієрархією, що прагнула позбавитися залежності від світських структур, загострилися. Загрозливого рівня досягли протиріччя між Українською церквою і Царгородським патріархом. Ієрархи Православної церкви вели боротьбу проти політики братств. Єпископ, згодом митрополит Київський і один із творців Унії Іпатій Потій небезпідставно вважав братства опорою реформаційного руху, а участь світських людей у внутрішніх справах церкви єретичною.

На тлі розквіту Латинської, Українська церква, другорядна в чужій державі, перебувала в принизливому становищі. Занепад релігійної освіти негативно відбився на інтелектуальному, культурному рівні священництва. До цього ж вела практика втручання світської влади у кадрові проблеми. Константинопольський патріархат не цікавився справами Української церкви, обмежуючись отриманням грошей. До речі, від нього поступово відходила Московська церква, особливо після утворення 1589 р. свого патріархату. Вона активізувалась у співдії з царем щодо розширення володінь, посилення впливу на Українську церкву. Але Київська митрополія, орієнтована на Захід і зближення з Римом як центром Вселенської церкви, відстоювала свою незалежність. Вона не сприймала політики Московської церкви щодо державної домінації, автокефальної ізоляції і відкидала заклики Константинополя¹¹⁸.

За цих обставин ієрархи Української церкви у пошуках радикальної розв'язки нагальних проблем церкви дійшли до висновку про унію з Римом. Головна ідея унії – вивести церкву з глибокої кризи, відтак врятувати її та окремішність української нації. Наміри української ієрархії цілком вписувалися у курс Флорентійської унії і відповідали її умовам¹¹⁹. Важливою подією унійного процесу стало прилучення до українських єпископів 1593 р. Іпатія Потія, видатного

¹¹⁷ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ, 1966; його ж. Львівське успенське братство, його школа і друкарня. *Львів: історичні нариси*. Львів, 1996. С. 82-89.

¹¹⁸ Нагаєвський І., о. Католицька церква в минулому і сучасному України. Філадельфія, 1950. С. 41.

¹¹⁹ Паславський І. Берестейська Унія і українська християнська традиція. Львів: Місіонер, 1997. С. 37.

церковного діяча, письменника і богослова, діяльність якого тісно пов'язана з Берестейською церковною Унією 1596 р.¹²⁰. Серед прихильників унії був польський король Сигизмунд III, ієрархія Латинської церкви. Ініціативу українських єпископів підтримав Папа Римський Климентій VIII, інформований про стан церкви і зацікавлений у її відновленні, оскільки був прибічником екуменічного процесу.

В унії було й чимало противників. Насамперед Константинопольський та інші патріархи Сходу. Після наради 1595 р. у м. Ясси вони звернулися з пастирським листом до українського духовенства чотирьох вірних, в якому засудили наміри митрополита М. Рогози і єпископів з'єднатися з Апостольським Престолом, звинувативши їх у зраді Православної церкви. Католицькі кола Польщі, розглядаючи унію з політико-державної точки зору, не хотіли зрівняння Української церкви з Латинською, а, таким чином, українців, з поляками¹²¹. Активним противником унії згодом став амбітний князь К. Острозький, який перетягнув на свій бік Львівського єпископа Гедеона Балабана, Перемиського – Михаїла Копистенського, частину впливових шляхтичів і духовенства, які не підтримували концепцію локальної церковної унії¹²².

На Берестейському синоді 1595 р. ініціатори і творці унії опрацювали й затвердили 33 статті умов входження Української церкви до Апостольського Престолу. Головні умови визначали: церква зберігає східний обряд, свої звичаї, літургійну мову; право обирати із своїх кандидатів єпископів і їх висвячення митрополитом; отримує рівні права з Латинською щодо податків і пільг, надання єпископам місць у сенаті; українська шляхта і міщани повинні отримати рівні права з поляками латинського обряду на посади в міських та державних урядах; буде заборонено католичення українців православної віри та ін.¹²³

28 вересня 1595 р. українська делегація (23 особи) виїхала в Рим і 15 листопада прибула до резиденції Папи Климента VII, який вже через два дні прийняв їх, і, вислухавши заяву щодо церковної єдності, з великою прихильністю висловив згоду Апостольського Престолу.

¹²⁰ Паславський І. Іпатій Потій. До 450-річчя від дня народження. *Ратуша*. 1991. 28 вересня.

¹²¹ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 28.

¹²² Кметь В. Львівська єпархія: короткий огляд історії. *Шематизм Львівсько-Сокальської Української Православної церкви Київського Патріархату*. 2000 рік. Львів, 2000. С. 17-19.

¹²³ Завірач Василь, о. Флорентійський Вселенський Собор і Берестейська унія. *Берестейська Унія (1596-1996)*. С. 65-66.

23 грудня відбувся урочистий акт возз'єднання або відновлення злуки Української церкви з Вселенською у присутності 33-х кардиналів, дипломатичного корпусу Європи, інших представників ієрархії. Булла Папи Климента VII від 23 лютого 1596 р. визначила Українську церкву як помісну автокефальну в унії з Римом і стала новим і основним канонічним документом Берестейської Унії.

Ще до від'їзду українських послів Папа звернувся до польського короля з листами, в яких просив надати підтримку уніатській церкві й місця у сенаті її єпископам, до ієрархів Латинської церкви в Польщі та впливових діячів щодо реалізації рівних прав для обох церков¹²⁴. У листі до митрополита М. Рогози містилося доручення скликати собор українських єпископів для остаточного вирішення унійного процесу, який отримав у Римі повну підтримку¹²⁵. Ратифікація Римського акту про возз'єднання Української церкви із Вселенською відбулася на соборі у церкві св. Миколая в м. Бересті (6-8 жовтня 1596 р.) за участю українських і польських єпископів, папських делегатів, королівських послів і священництва¹²⁶.

Князь К. Острозький паралельно із зазначеним форумом у м. Бересті зібрав собор за участю ієрархів Православної церкви, зокрема Львівського і Перемиського єпископів, шляхти і священників (близько 200 осіб). Незважаючи на заперечення короля і всупереч канонічним догмам, він оголосив збори синодом, який прийняв рішення, скероване проти Унії¹²⁷. Але заходи К. Острозького не змогли перешкодити ратифікації ухвали про унію Берестейським собором Української церкви, яку підтримала більшість духовенства і віруючих. Та рішуча боротьба князя і його прихильників гальмувала розвиток церкви, розділяючи її на два ворогуючих табори – прихильників і противників унії.

Через такі обставини Українська церква одразу після Берестейської унії опинилася в складному становищі: православний табір вважав її зрадницькою, відтак своїм ворогом, а польський католицький продовжував трактувати як другорядну, нерівноправну. Однак, враховуючи новий канонічний статус церкви, її безпосереднє підпорядкування Папі Римському, обидва табори змушені були рахуватися з нею. Тим більше, що на чолі її стояли визначні

¹²⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. Київ, 1994. С. 596-603.

¹²⁵ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 40.

¹²⁶ Грушевський М. Історія України -Руси. Т. V. Київ, 1994. С. 605-612.

¹²⁷ Там само.

митрополити Іпатій Потій (1599-1613), Йосиф Вельямин Рутський (1613-1637), які зробили вагомий внесок в утвердження Унії і піднесення церкви вже у першій половині XVII ст. Останній доклав чимало зусиль, щоб припинити ворожнечу Українських церков. За його правління народився сміливий проект Мелетія Смотрицького – утворення Київського патріархату, який об'єднав би церкви і підлягав Папі, зберігаючи повну автономію. Спроба об'єднання церков на соборах у м. Києві (1628) та м. Львові (1629) не вдалася головно через спротив козацтва. Прихильником створення Київського патріархату під протекторатом Папи був також митрополит Православної церкви Петро Могила (1631-1647), який листувався з Римом. Але проти нього виступили як козацтво, так і православне духовенство, все більше схилившись до Москви¹²⁸.

Після Переяславської військово-політичної угоди Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. Київську православну митрополію 1685 р. насильно підпорядкували Московському патріархату. Невдовзі під Москвою опинилися північно-західні єпархії Української католицької церкви. Під загрозою церковної агресії Москви на початку XVIII ст. усі єпархії України й Білорусії, які визнали верховенство Папи, об'єдналися у Київську Православну Католицьку церкву. Отже, шляхи двох Українських Православних Церков розійшлися. 1720 р. у м. Замості відбувся важливий в історії Української церкви синод, який остаточно визначив її лице, «в основі зреформував Уніятську церкву вже як самостійну церковну одиницю в лоні Католицької церкви, – писав П. Ісаїв. – Колишня уніятська, немов неусталена щодо свого обличчя церква, стає Греко-католицькою церквою українського народу»¹²⁹.

Складний шлях до унії з Римом водночас із Київською митрополією проходила Закарпатська єпархія. Хоча християнство сюди прийшло із Заходу раніше, ніж до Києва, лише наприкінці XIV ст. церква оформилася організаційно і входила до Перемиського єпископату, а 1490 р. склала єпархію й підпорядковувалася Константинопольському патріархату. Під впливом Української церкви Ужгородський собор 1646 р. за участю 400 священиків (близько половини від загальної кількості) вирішив прийняти унію з Римом. Та лише 1721 р. до них приєдналися решту православного

¹²⁸ Панас Кость, о. Історія Української церкви. Львів, 1992. С. 77-78; Пашук А. Українська церква і незалежність України. С.94-106, 126; Кальницький М., Малаков Д., Юркова О. Нариси з історії Києва. Київ, 2002. С. 107-109.

¹²⁹ Ісаїв П. Історія церкви. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Т. 2. Київ, 1995. С. 613.

духовенства. Таким чином, на початку XVIII ст. Українська Греко-Католицька церква об'єднувала усі єпархії західних земель і Правобережжя України¹³⁰.

Більшість дослідників церкви і вітчизняної історії вважають, що Берестейська унія була після Хрещення 988 р. другою епохальною подією в історії України та українського християнства за позитивними наслідками, закономірним результатом об'єктивних процесів у ході історичного розвитку церкви, в контексті процесу інтеграції східних і західних церковних традицій. Високо оцінював Берестейську унію митрополит Йосиф Сліпий, видатний будівничий та історик Української церкви. Відзначаючи її величезне значення для відродження і піднесення Української церкви, він зауважував також, що унія стала ефективним засобом для формування українського народу як окремішньої нації¹³¹. Берестейська унія своїми наслідками була безумовно успішною, бо «відповідала загальному інтеграційному процесу, інтересам українського народу», – відзначав сучасний історик Дмитро Степовик¹³².

Важливим наслідком Берестейської унії став розквіт одного з найдавніших чернечих чинів – Чину св. Василя Великого в Україні, монастирі якого жили окремим життям, підлягали місцевим єпископам і відігравали невелику роль у суспільно-церковному житті краю. Після унії Київський митрополит Йосиф Рутський об'єднав монастирі, унезалежнив їх від єпископів, поставив на чолі їх архимандрита, заснував новіціат, студії богослов'я і філософії. Київському митрополиту сприяв Апостольський Престол, який ствердив усі проведені заходи. За дозволом Папи Павла V з 1615 р. при монастирях почали закладати школи і колегії для української молоді. Василяни розгортали мережу друкарень, зокрема, у містах Супраслі, Уневі, Угерцях, згодом у Почаєві, Львові, Жовкві¹³³. У середині XVIII ст. Конгрегація ЧСВВ в Україні об'єднувала 130 монастирів, близько 700 ченців-василіян. Поділ Польщі 1772 р. завдав Василянському Чину важкого удару й порушив його структуру в Україні. Монастирі, що залишалися на території, яка відійшла до Росії, а їх було в 1839 р. 190 – ліквідовано, за винятком

¹³⁰ Там само. С. 616; Пашук А. Українська церква і незалежність України. С. 138-188.

¹³¹ Сліпий Йосиф, митрополит. Історія ... С. 30-113.

¹³² Степовик Д. Множинність і єдність церкви. *Київська старовина*. 1993. № 5. С. 12.

¹³³ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. С. 276-285.

Холмщини, де їх знищили через 25 років¹³⁴.

Наприкінці XVIII ст. колись могутня Польська держава перебувала у стані глибокої кризи. Скориставшись сприятливою геополітичною ситуацією, сусідні Росія, Австрія і Пруссія протягом 1772-1795 рр. здійснили три поділи Речі Посполитої й викреслили її як державу з карти Європи. В результаті цих подій прикарпатський терен інкорпоровано до Австрійської імперії. З усіх нових земель Галичина була найбільшою і вкрай занедбаною провінцією¹³⁵.

Зрозуміло, що українство Галичини (71 % населення 2-мільйонного краю, 1773 р.) в надії на краще прихильно сприйняло перехід влади до Габсбургів, які прагнули пристосувати абсолютну монархію до ринкових відносин та нових тенденцій суспільно-політичного життя. Імператорські реформи Марії Терези, Йосифа II, Франца I реформували аграрні відносини й сприяли культурно-освітньому пробудженню українства. Кардинальні зміни внесено в життя церков – їх підпорядковано державі. 1784 р. у м. Львові в колишньому монастирі домініканців засновано Греко-Католицьку духовну семінарію, а також – філософський і богословський факультети при Львівському університеті імені імператора Франца. Окремі декрети зрівняли українських священників у правах і привілеях з латинськими ксьондзами, дозволено навчання українською мовою в школах¹³⁶.

Визначною подією в церковно-релігійному житті краю і загалом церкви стало відновлення Галицької митрополії. Після поділу Речі Посполитої осідок Київської митрополії опинився в межах Російської імперії. Тож галицький і холмський єпископи висунули ідею відновлення, або перенесення митрополичого престолу до реконструйованого м. Львова, що саме вирвався за межі середньовічних мурів, аби стати осередком динамічних подій нової історичної епохи. Галицькі ієрархи неодноразово зверталися з цією пропозицією до цісаря, особливо після 1803 р., коли польські ксьондзи розгорнули акцію підпорядкування українських єпархій латинському єпископату. Та лише 1808 р. до Галичини надійшла булла Папи Пія VII і цісарський диплом про відновлення у найбільшому місті краю Львові Галицької митрополії на чолі з

¹³⁴ Стоколос Н. Українська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії. *Український історичний журнал*. 2002. № 4. С. 94-109.

¹³⁵ Верига В. Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. С. 145.

¹³⁶ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 48-49; Історія України. Львів: Світ, 1996. С. 159.

Антоном Ангеловичем (1756-1814). До митрополії увійшли Перемисько-Самбірсько-Сяноцька, Холмсько-Белзька та Львівсько-Галицько-Каменецька єпархії¹³⁷.

Наполеонівські війни та Віденський Конгрес 1815 р. призупинили реалізацію австрійських реформ щодо Галичини. І все ж митрополитові Антону Ангеловичу вдалося розв'язати низку питань, які сприяли духовно-культурному поступу краян й організаційному зміцненню церкви. Митрополит сприяв заснуванню у м. Перемишлі дяко-вчительського інституту, домігся збереження православного календаря з власною системою празників і свят, відстоював права на освіту рідною мовою у системі офіційного навчання.

Особливо широкомасштабну культурно-освітню акцію розгорнув перемиський єпископ, а в 1815-1858 рр. львівський митрополит Михайло Левицький (1774-1858)¹³⁸. Розбудову шкільництва започаткував проведений ним у м. Перемишлі синод, який ухвалив відновити зруйновані війнами парафіяльні школи й запровадити в них українську мову. Митрополит також домігся від уряду впровадження нового статуту австрійського шкільництва і в Галичині. В результаті, за 1816-1819 рр. у краї засновано 383 нові парафіяльні школи¹³⁹. Референтом із шкільних справ М. Левицький призначив талановитого організатора і оборонця рідної мови священника Івана Могильницького, який уклав статут Перемиського дяко-вчительського інституту. За ініціативою владики 1816 р. у м. Перемишлі засновано культурно-освітнє «Товариство Галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних», яке видавало й розповсюджувало духовну літературу українською мовою. Того ж року видруковано «Буквар», невдовзі о. І. Могильницький уклав граматику української мови. Згодом (1839) перший кардинал-українець М. Левицький виступив з протестом проти ліквідації російським урядом унії на Правобережжі, Волині й Білорусі.

Проблемами громадянського патріотизму і просвіти перейнявся й наступний перемиський єпископ Іван Снігурський. Завдяки його

¹³⁷ Федорів Юрій, о. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 258-259; Ададуров В. Львів у наполеонівську епоху. *Львів: місто – суспільство – культура* : Збірник наук. праць / За ред. М. Мудрого. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. С. 209.

¹³⁸ Сапеляк Андрій, владики. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 101.

¹³⁹ Петрів І. Митрополит Михайло Левицький – перший кардинал-українець. *Берестейська Унія (1596-1996)*. Статті і матеріали. Львів: Логос, 1996. С. 187.

наполегливій діяльності 1832 р. в єпархії діяло 411 народних шкіл¹⁴⁰. У 1820 – 1830-х рр. навколо молодого єпископа І. Снігурського згуртувалася група патріотично настроєних священників та інтелігентів, які налагодили у Перемиській греко-католицькій друкарні видання книжок церковнослов'янською мовою. У ній побачили світ книги: «Руское весіля» Йосифа Лозинського (1835), «Азбука і абецадло» Маркіяна Шашкевича¹⁴¹. І. Снігурський прагнув створити низку нових єпархіальних структур і мережу початкових шкіл у Надсянні¹⁴².

З 1815 р. митрополита греко-католицька консисторія розгорнула широку акцію за впровадження української мови в школах. Оскільки бракувало вчителів, митрополит Михайло Левицький дав завдання реалізовувати ці заходи парохам. Але польські та австрійські владні структури чинили українському кириличному письменству перешкоди, бо не вважали мову «русинів» рівноправною з польською. Велике значення у формуванні національного характеру за утвердження рідної мови, захист її самобутності мали публіцистичні виступи галицьких науковців, насамперед із середовища греко-католицького духовенства¹⁴³. Усупереч духовним супротивникам митрополит М. Левицький видав три меморіали (1817, 1821, 1830) щодо «усамостійнення української мови». Нагляд за українськими школами покладався на греко-католицьких деканів. Українці домагалися й заміни капеланів римо-католиків на уніатів у шести українських школах регіону¹⁴⁴.

Довголітнє польське панування «роз'їдало» не тільки українську мову, історичну пам'ять, звичаєве право, але й інтелектуал поневоленого народу. В ХІХ ст. у краї, за висловом недругів, українськими залишилися лише «хлоп і піп». Отож, саме з них, що було характерною особливістю процесу, й розпочалося національне, культурне і політичне відродження¹⁴⁵. Тож закономірно, що священництво, займаючи певний суспільний статус, володіючи

¹⁴⁰ Ясіновський Ю. Дяко-учительський інститут у Перемишлі. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль; Львів, 2003. С. 249-259.

¹⁴¹ *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Вип. 3. Перемишль; Львів, 2003. С. 22-23.

¹⁴² Лірвак з-над Сяну: Перемиські друки середини ХІХ століття / Упор. В. Пилипович. Перемишль, 2001. 451 с.; Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упор. В. Пилипович. Перемишль; Львів, 2002. 498 с.

¹⁴³ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 102-104, 105.

¹⁴⁴ «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / Упор. Ф. І. Стеблій та ін. Київ: Наук. думка, 1989. С. 243-244.

¹⁴⁵ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 113.

довір'ям селянства й очолило процес національно-культурного відродження¹⁴⁶.

Новий етап українського відродження в Галичині започаткував у 1830-х рр. гурт молодих теологів «Руська трійця», діяльність яких на захист рідної мови все більше набирала елементів національно-визвольної боротьби. «Руська трійця» активно пропагувала рідну мову, вважаючи її головною ознакою окремішності народу. 1833 р. вони підготували першу збірку народною мовою «Син Русі», але влада заборонила її видання з ідеологічних міркувань. Наступна збірка «Зоря» (1834) теж не вийшла у світ через виявлений цензурою політичний характер, насамперед віршів М. Шашкевича, які закликали народ до боротьби за свої права. Нарешті 1837 р. вдалося «на руській народній мові» опублікувати у друкарні Угорського королівського університету (Буда) альманах «Русалка Дністрова» (понад 200 прим.)¹⁴⁷. Альманах «Русалка Дністрова» приніс видавцям визнання серед слов'янської громадськості й високо оцінювався національно свідомою частиною галицького суспільства¹⁴⁸. Зрозуміло, що реакція австрійської влади і польської адміністрації в Галичині була протилежною. Збірник конфіскували і майже цілком знищили згідно зі спеціальним розпорядженням галицького намісника¹⁴⁹.

Інтерес до етнонаціональної спадщини проявили також представники закарпатського духовенства. Зокрема, чернець Мукачівського монастиря Іоанникій Базилович написав першу наукову історію Закарпаття – «Короткий нарис фундації Федора Коріатовича» (Кошице, 1799-1805), в якій обґрунтовував автохтонність місцевих русинів як невід'ємної частини східного слов'янства. Згодом (1830) відомий церковний діяч Михайло Лучкай видрукував у м. Буді «Граматику слов'яно-руської мови», а невдовзі (1843) – шеститомну «Історію карпатських русинів». Твори закарпатських авторів друкувалися також у містах Перемишлі, Львові, Коломиї¹⁵⁰.

1848 р. усю Європу охопив революційний рух, який увійшов у

¹⁴⁶ Там само. С. 113-114.

¹⁴⁷ «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. С. 75, 98; Шашкевичіана. Збірник наукових праць. Вип. 1-2. Львів; Броди; Вінніпег: Просвіта, 1996. С. 230.

¹⁴⁸ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі. Мюнхен, 1969. С. 23.

¹⁴⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). Ф. 146, оп. 7, спр. 2772, арк. 123-124.

¹⁵⁰ Пап С. Історія Закарпаття. Т. 3. Івано-Франківськ, 2003. С. 140-151.

історію як «весна народів». Чи не найбільших потрясінь зазнала Австрійська імперія. Новий австрійський уряд декларував демократичні свободи совісті та віросповідань, преси, зборів, організацій; 17 квітня цісар Фердинанд I підписав закон про скасування панщини, звільнення селян від повинностей і надання їм волі; 25 квітня 1848 р. оголошено конституцію і загальні вибори в парламент, дозволено формувати крайову національну гвардію. Революція дала поштовх демократичним перетворенням, які забезпечили небувале піднесення національного руху в Галичині, надавши йому політичного характеру. У протистоянні з польським сепаратизмом австрійський уряд, зокрема губернатор Галичини граф Ф. Стадіон, мусів прихильно поставитися до галицьких русинів (так тоді називали себе тутешні українці), лояльних до Відня і з помірними вимогами, викладеними у петиції до цісаря 19 квітня проводом львівської громади на чолі з крилошанином Михайлом Куземським. Вони дійсно були поміркованими: впровадити українську мову в школах, видавати цісарські розпорядження українською мовою, відкрити українцям шлях в органи місцевого самоврядування, зрівняти греко-католицьке духовенство у правах і привілеях з латинським¹⁵¹.

Перебіг суспільно-політичних подій в Галичині переконливо засвідчив бажання ієрархії Української церкви взяти участь в національному русі. Власне тоді церква трансформувалася із духовної сили в суспільну інституцію¹⁵². Зауважимо, що культурно-політичне прозріння українства Галичини і стрімке піднесення національно-визвольного руху під час революційних подій 1848 р. у контексті геополітичного положення між Заходом і Сходом неоднозначно сприймалися сучасниками й відповідно викликали різні напрямки церковної політики¹⁵³. Власне тоді духовенство стало чи не єдиним посередником і репрезентантом населення у стосунках із державною владою.

Отже цілком закономірно, що створену 2 травня 1848 р. Головну Руську Раду (ГРР) – першу українську політичну організацію в Галичині – очолив авторитетний перемиський єпископ Григорій

¹⁵¹ Головна Руська Рада. 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія. Львів, 2002. С. X-XXXII; Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 114-115.

¹⁵² «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. С. 247-251.

¹⁵³ Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній ідентифікації українців Галичини в середині XIX століття. *Затиски НТШ*. Т. ССXXXIII. Львів: НТШ, 1997. С. 75.

Яхимович (1792-1863), його заступником обрано каноніка Михайла Куземського (1809-1879), а секретарем досвідченого отця Михайла Малиновського (1812-1894). Більшість членів ради представляли духовенство. У маніфесті до народу її провід задекларував єдність 15-мільйонного (українського) «великого руського народу», який «одним говорить язиком» і у минулому мав могутню державу. Головні напрямки програми організації: збереження греко-католицької віри і обряду та надання церкві рівних прав з іншими, демократизація народної освіти і впровадження рідної мови у всі державні та громадські установи, відстоювання конституційних прав і свобод народу¹⁵⁴. Духовним органом ради став перший український часопис «Зоря Галицька». При Раді діяли сільський, шкільний, фінансовий та інші відділи. В округах і деканатах утворено 50 так званих «менших» (деканальних) Рад, якими керували представники духовенства. У липні 1848 р. у містах почали виникати окружні руські ради – у містах Бережанах, Жовкві, Коломиї¹⁵⁵.

Галицьке духовенство активно діяло у перших виборах до австрійського парламенту 1848 р. У ході передвиборної кампанії Головна Руська Рада зусиллями парохів і хоча із 96 мандатів, наданих Галичині, українцям вдалося вибороти лише 39 (з них 27 селян і 9 священослужителів), це було певним досягненням, адже відтепер вони могли використати парламентську трибуну для актуалізації власних проблем. Утворений український парламентський клуб очолив єпископ Григорій Яхимович¹⁵⁶. Під його керівництвом українські послы внесли чотири меморіали щодо національних відносин у краї, а також петицію з 15 тис. підписами про поділ Галичини на українську (Східну) і польську (Західну). Передбачалося, що у Східній Галичині буде окремий намісник, а в установах, школах, храмах впроваджено українську мову, галицьким українцям мали виділятися посадові місця в органах державної влади. І хоча цісар і його уряд загалом визнали слушність українського проекту, однак під впливом поляків так і не наважилися на його реалізацію.

Помітною подією «весни народів» був перший Конгрес слов'янських народів Австрії у червні 1848 р. у м. Празі, що, на

¹⁵⁴ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василян, 1976. С. 118; Верига В. Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. С. 167; *Зоря Галицька*. 1848. 15 травня.

¹⁵⁵ Головна Руська Рада. 1848-1851. С. XXIV-XXV.

¹⁵⁶ Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. Рим; Львів: Вид-во оо. Василян, 1995. С. 311.

думку його організаторів, мав виробити принципи взаємодії австрійських слов'ян – забезпечити їхні національні права, протидіяти німецькому централізмові та перетворити імперію Габсбургів у федеративне об'єднання. Галицька делегація, яку очолював священик Григорій Гинилевич (1809-1871), оприлюднила проблеми поділу Галичини, впровадження української мови, наголосила на етноправну рівність українців серед інших народів. У жовтні 1848 р., незважаючи на заборону австрійської адміністрації Галичини, Головна Руська Рада скликала у м. Львові «Собор (з'їзд) руських учених», у роботі якого взяли участь 119 представників галицької інтелігенції (близько 90 % з них склали священники під проводом крилошанина М. Куземського). Важливим рішенням з'їзду стала постанова про заснування у м. Львові першого наукового товариства «Руська Матиця», статутним завданням якого було видавати і поширювати «добрі і корисні книжки для укріплення віри і моральності, поширення знання, розвитку красномовства, каліграфії, техніки, господарства і педагогії»¹⁵⁷. Слід сказати також про відновлення Головною Руською Радою національних символів: синьо-жовтого прапора, який є сьогодні прапором України, та герба галицько-волинських князів – золотий лев на голубому тлі, заснування у м. Львові визначної інституції для ведення культурно-освітньої роботи – Народного Дому, який діяв до 1939 р.¹⁵⁸.

У зв'язку з цим слід згадати свідомого соборника-державника лемківського священика із с. Ветлини Василя Подолинського, який влітку того року опублікував польською мовою книгу «Слово перестороги», детально обґрунтовуючи майбутню національно-державну концепцію розвитку краю. Розглянувши чотири перспективи майбутнього Галичини (у злуці з Австрією, Польщею, Росією або її самостійного шляху), автор прийшов до висновку, що єдино можливою перспективою для його пошматованого народу є соборна незалежна українська держава, до якої повинна ввійти й Галичина. Інші шляхи загрожують національною загибеллю¹⁵⁹.

Однак вже в 1850-х рр. в Австрії відновився реакційний режим, який взяв курс на повернення абсолютизму. Конституційні права українців анулювались. З приходом до влади губернатора Галичини

¹⁵⁷ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 119; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. Львів, 2003. С. 250-311.

¹⁵⁸ Галицькі митрополити. Біографічний довідник. Львів: Логос, 1992. С. 32.

¹⁵⁹ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. *Франко І. Зібрання творів*. Т. 47. Київ, 1986. С. 122.

графа А. Голуховського посилювався тиск і на Греко-Католицьку церкву, провідників ГРР, яка 30 червня 1851 р. змушена була саморозпуститися. Всеволодна польська адміністрація проігнорувала розроблений декрет уряду про поділ Галичини на українську і польську. Зі школи поступово витіснялася українська мова. Все це зумовило поширення русофільства («москвофільства») насамперед як протест проти полонізації і латинізації українців. До того ж Росія, дбаючи про власні цілі, підтримувала цю течію не лише морально, але й матеріально¹⁶⁰. У цей складний період посилювалася відповідальність патріотично налаштованого духовенства. 1856 р. Папа Пій IX надав Михайлові Левицькому (1774-1858), першому серед галицьких митрополитів, звання кардинала, що сприяло як деякому піднесенню авторитету Греко-Католицької церкви, та її впливу на вирішення деяких національно-релігійних проблем західних українців.

Після поразки Австрії у війні з П'ємонт (1859) та загрозою національно-визвольного руху в імперії її уряд змушений був повернутися до конституції 1860 р., яку наступного року дещо лібералізовано. Скориставшись новою поразкою Австрії у війні з Пруссією, угорці отримали державність і свій парламент. Відтак 1867 р. утворилася Австро-Угорська імперія¹⁶¹. У складі Австрії залишилося 17 територіальних коронних країв, серед них Галичина й Буковина; її конституція і закони декларували рівноправність усіх народів імперії, право на рідну мову в школах та державних установах. Але насправді українці декларованих прав не відчували. Тому українські послы у віденському парламенті і Галицькому крайовому сеймі вели вперту боротьбу за реалізацію громадянських прав. Важливу роль у ній відігравав Григорій Яхимович, який 1860 р. очолював Галицьку митрополію і всіляко сприяв священникам-послам.

Вибори до Галицького крайового сейму реально віддзеркалювали суспільний вплив греко-католицького духовенства, яке змушене було втягуватися у політичні баталії. Бо іншої суспільної сили, здатної взяти політичний провід, в українському суспільстві тоді не було. На початку 1861 р. єпископат Греко-Католицької церкви звернувся до духовенства і вірних з поясненням суті виборів і завдань Сейму, пропонуючи крсянам обирати «трезвих, розумних, релігійних, сумлінних мужей, які відзначаються прихильністю до нашої руської

¹⁶⁰ Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). Львів: Світ, 2001. С. 18-19.

¹⁶¹ Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. С. 399-409.

справи»¹⁶². Однак, навчене досвідом 1848 р. духовенство намагалося забезпечити й собі належне представництво у виборних органах державної влади. Тож серед 77 кандидатів, запропонованих руським виборчим комітетом на чолі з крилошанином Г. Куземським, нараховувалось 58 священиків, 19 представників світської інтелігенції і жодного селянина. І все ж результати виборів викликали розчарування серед кліру: посольську довіру дістали лише 22 священики, 8 представників світської інтелігенції і 16 селян¹⁶³. Головним винуватцем зменшення списку духовенства отець Володимир Терлецький вважав польську шляхту, яка налаштувала селян проти своїх душпастирів¹⁶⁴. Втім, робота сейму підтвердила наявність розбіжностей позицій кліру і селянства у соціально-економічних питаннях, особливо під час обговорення проблеми ліквідації натуральних і грошових данин парафіян на користь священиків, врегулювання плати за обряди¹⁶⁵.

Серед послів Державної ради в м. Відні інтереси виборців з 1873 р. послідовно захищав отець Іван Озаркевич (батько письменниці Наталії Кобринської). Серед 16 тодішніх українських послів 11 були священиками. І. Озаркевич став провідником галицької депутації, яка 12 грудня 1895 р. доповіла цісарю про сваволю місцевої влади¹⁶⁶. Невдовзі, 1908 р., до Віденського парламенту від національно-демократичної партії обрано священиків: Йосифа Фолиса (Львівський округ), Степана Онишкевича (Судова Вишня, Самбір), а також Тита Войнаровського (Коломийський округ), що розparcelював серед покутських селян 30 000 моргів поміщицької землі¹⁶⁷.

Митрополича діяльність Г. Яхимовича розпочалася з низки протестаційних заяв до цісаря з вимогами: впровадити народну українську мову в школах з більшістю українців, її викладання в середніх школах, вживання в адміністративних органах і громадських

¹⁶² Турій О. «Попи і хлопці»: Соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 314-315.

¹⁶³ Там само. С. 316-317; Чорновол І. Українська фракція Галицького краевого сейму 1861-1901. Нарис з історії українського парламентаризму. Львів, 2002. С. 82-135.

¹⁶⁴ Терлецький В. И наше слово о выборах и сойм. *Слово*. 1861. 11 травня.

¹⁶⁵ Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX ст. *Ковчег*. Ч. 2. Львів, 2000. С. 115-118.

¹⁶⁶ Королько А. Культурно-просвітницька і громадсько-політична діяльність о. Івана Озаркевича (1826-1903) в контексті українського національного відродження. *Питання історії України*. Чернівці: Технодрук, 2013. Т. 16. С. 37-44.

¹⁶⁷ Арсенич П. Греко-католицькі священики в національних змаганнях українців Галичини. *Нова Зоря*. 1991. Квітень. Ч. 5-6.

установах; призначення на урядові посади тих, хто володіє українською мовою. Відтак уряд таки погодився надати свободу українській мові в Галичині, зобов'язався друкувати книги народною мовою. Приділяючи велику увагу розвитку шкільництва, митрополит Г. Яхимович протистояв двом суспільним течіям, які захопили й церкву, – польському латинізму і русофільству, до якого наприкінці 1860-х – початку 1870-х рр. схилилася значна частина греко-католиків.

Митрополит Спиридон Лавринович (обраний 1863 р.) продовжував курс Г. Яхимовича, скерований на подальшу розбудову мережі народного шкільництва, утвердження ідеї національної окремішності українців. Цій справі спричинилася так звана «Конкордія» – декларація про міжобрядове порозуміння між поляками й українцями в Галичині, схвалена Папою Пієм IX, цісарем, латинськими і українськими єпископами, що діяла до розвалу Австро-Угорської імперії 1918 р., і виникнення на її уламках незалежних Польщі і Західно-Української Народної Республіки. Головним досягненням «Конкордії» була заборона українцям греко-католицького обряду переходити на латинський, а латинникам – на греко-католицький. Тобто обидва обряди в Галичині закріпили чисельну незмінність, територіальну непорушність та тотожність, що відповідало національним і церковним інтересам українства Галичини. Вона унормувала громадсько-церковну співпрацю і стосунки між населенням краю¹⁶⁸.

Інтриги польських урядових і церковних кіл, організований наступ і відчутні успіхи русофільства¹⁶⁹ у 1860-х рр. ще більше посилили традиції «Руської Трійці» і «Весни народів» 1848 р. у галицькому суспільстві. Поступово зміцнювала свої позиції Греко-Католицька церква. Її головна твердиня – Львівська єпархія охоплювала 1,3 млн. вірних більшої частини Галичини і Буковини. Інша єпархія Галицької митрополії – Перемиська нараховувала 855 тис. греко-католиків¹⁷⁰. У середовищі галицького селянства невтомно працювали близько 1 200 священників¹⁷¹. Зростанню

¹⁶⁸ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 154.

¹⁶⁹ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 34. Львів, 1999. С. 231-268; Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег*. Ч. 4. Львів, 2003. С. 67-85.

¹⁷⁰ Федорів Юрій, о. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 311

¹⁷¹ Верига В. Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. С. 200.

національно-соборної свідомості галичан сприяли твори наддніпрянців, особливо патріотичні поезії Тараса Шевченка. В Галичину поступово перемістився центр всеукраїнського національного руху, а край отримав назву «Українського П'ємонта».

Займаючи у суспільно-культурних процесах національного руху чільне місце, патріотичне священництво намагалася протистояти асиміляційним процесам і спробам відчуження сільської культури від міської. Митрополит Йосиф Сембратович (1870-1882) розгорнув широку боротьбу проти аморальності й пияцтва. Цілеспрямовані проповіді в церквах, місії на периферії, заснована мережа братств тверезості у комплексі з активною культурно-освітньою роботою давали відчутні результати, піднімаючи водночас авторитет церкви, сприяючи утвердженню християнської моралі й вихованню національної свідомості. Попри перешкоди польської адміністрації поширювалося українське шкільництво. Цьому сприяла шкільна реформа 1860 – 1870-х рр., здійснена австрійським урядом під тиском українських послів і греко-католицької ієрархії. Було запроваджено обов'язкове початкове навчання дітей рідною мовою, завдяки чому в Галичині у 1869/1870 навчальному році діяло вже 1 293 державні початкові школи з українською мовою викладання, а до кінця ХІХ ст. чисельність письменних українців досягла близько 30 %¹⁷².

Поступ національно-культурного життя засвідчило заснування за наймасовішого крайового товариства «Просвіта». На установчих зборах у м. Львові 8 грудня 1868 р. головою товариства обрано сина греко-католицького священника Анатолія Вахнянина (1841-1908). Головним завданням «Просвіти» визначено поширення освіти серед дорослих шляхом видання книжок і організації в українських селах широкої мережі читалень¹⁷³. У 1912 р. вона в Галичині мала 77 філій, а її мережа нараховувала 504 читальні і 2 364 бібліотеки, сотні аматорських мистецьких гуртків, які об'єднували близько 200 тис. членів. За підрахунками львівського історика Володимира Пашука 1914 р. «Просвіта» об'єднувала 36,5 тис. членів¹⁷⁴. Характерною особливістю просвітянського товариства було те, що її периферійні філії та сільські осередки здебільшого очолювали священники.

Галицьке духовенство спричинилося також до створення низки

¹⁷² Стеблій Ф. Духовний П'ємонт українців. *Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси*. Львів: Центр Європи, 1998. С. 208-209.

¹⁷³ Товариство «Просвіта» у Львові. Статути / Упор. В. Пашук. Львів, 1999. 272 с.

¹⁷⁴ Пашук В. Товариство «Просвіта» у Львові. *Львів. Історичні нариси*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. С. 245.

національних товариств і організацій, які піднімали добробут краю. Саме священики з с. Олеська (неподалік м. Золочева) брати Юліан і Тома Дуткевичі 1899 р. заснували Крайове Господарське товариство «Сільський Господар» – станова селянську організацію для захисту хліборобів від свавілля влади. Ця організація сприяла піднесенню освітньо-господарської культури, навчанню городників, садівників, пасічників¹⁷⁵. У читацьких колах краю користувалися популярністю літературно-публіцистичні твори священиків-просвітян Тита Блонського (1830-1897), Володимира Герасимовича (1870-1940), Івана Гушалевича (1866-1934), Василя Залозецького (1933-1915), Василя Ільницького (1823-1895), Дмитра Йосифовича (1867-1939), Богдана Кирчіва (1856-1900), Юрія Кміта (1872-1946), Михайла Петрушевича (1859-1895), Івана Плешкана (1866-1933) та ін.¹⁷⁶ Із священичого середовища вийшли талановиті композитори: Михайло Вербицький (1819-1870), Порфирій Бажанський (1830-1920; автор опери «Довбуш»), Сидір Воробкевич (1836-1903, Чернівці), Теофіль Бобринський (1848-1882), Микола Кумановський (1846-1924), Віктор Матюк (1862-1902), а також когорта педагогів, акторів, етнографів, бібліотекарів, музейних працівників¹⁷⁷.

За участю церковних ієрархів та Ставропігійського інституту (створений 1788 р. у м. Львові)¹⁷⁸ організовано археологічно-бібліографічну виставку до 900-ї річниці запровадження на Русі християнства та 40-річчя правління монарха Франца-Йосифа. На основі виставки через рік засновано Музей Ставропігійського інституту, в якому було представлено 60 рукописів, 243 стародруки, 313 предметів церковного мистецтва¹⁷⁹. Церковне керівництво підтримувало і наукові проекти НТШ, зокрема її Археографічної комісії (заснована 1896 р., голова Михайло Грушевський, заступник Іван Франко), яка розгорнула широку дослідницьку програму щодо публікації «актів до церковної унії». Відтак, на сторінках «Записок

¹⁷⁵ Злупко С. На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. С. 264-269.

¹⁷⁶ Арсенич П. Греко-католицькі священики в національних змаганнях українців Галичини. *Нова Зоря*. 1991. Квітень. Ч. 5-6.

¹⁷⁷ Загайкевич М. Михайло Вербицький: сторінки життя і творчості. Львів, 1998. 148 с.; Арсенич П. Греко-католицькі священики в національних змаганнях українців Галичини. *Нова Зоря*. 1991. Квітень. Ч. 5-6; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Вид. 2. Т. 3. Івано-Франківськ: Нова Зоря. С. 373-376.

¹⁷⁸ Орлевич І.В. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Львів, 2000. 20 с.; Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга пол. XIX – поч. XX ст.). Львів, 2001. 19 с.

¹⁷⁹ Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століть. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 470-489.

НТШ» з'явилося ряд статей з історії церкви: про життя сільських парохів у Галичині XVIII ст. (М. Зубрицький), анотації на друковані пастирські послання львівських єпископів (І. Левицький) та ін.¹⁸⁰.

Вагомий внесок зробило галицьке духовенство в український кооперативний рух. Львівський священник Євген Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства «Народна Торговля», яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Згодом на селі постали нові кооперативи, зокрема молочарський, початок якому дав священник зі Стрийщини Остап Нижанківський. Невдовзі у цьому ж повіті зародився союз молочарень, відомий у всій Східній Європі «Маслосоюз». Ще одним показником зрілості спільноти, його активного націотворення стала політизація національного руху, а відтак створення політичних інституцій громадянського співжиття. 1890 р. у м. Львові створено Русько-українську радикальну партію¹⁸¹. Згодом засновано центристську Українську національно-демократичну партію (1899)¹⁸² та марксистського спрямування Українську соціал-демократичну (1899). За сприяння митрополита Сильвестра Сембратовича 1896 р. утворено Русько-український християнський союз – українську партію клерикального характеру. Провідне становище невдовзі зайняла Українська національно-демократична партія. Вона була найчисельнішою та найвпливовішою і обстоювала гасла демократичного націоналізму, соціальних реформ, стояла на позиції політичної, економічної і культурної незалежності, поділу Галичини на польську (Західну) і українську (Східну), створення з національною культурною автономією у рамках Австро-Угорщини, але із окремим сеймом і адміністрацією.

Тісно пов'язаний з Греко-Католицькою церквою Католицький союз, з 1911 р. – Християнсько-суспільна партія посідала праве крило національного руху. Її головою і редактором партійного органу «Руслан» був талановитий педагог, історик і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський (1847-1926) – посол Галицького сейму і

¹⁸⁰ Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століть. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001.

¹⁸¹ Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). / за заг. ред. Я.Й. Малика. Львів: Світ, 2001. С. 23.

¹⁸² У «Народній програмі» УНДП було внесено постулат про позаконфесійність партії, однак УГКЦ і далі розглядалося потужним чинником національної політики західних українців. Див.: Расевич В. Українська національно-демократична партія (1899-1918 рр.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Львів, 1996. С. 17.

австрійського парламенту, дійсний член НТШ¹⁸³. Він відстоював політику «нової ери», тобто порозуміння між українцями і поляками в Галичині, можливість національно-політичного і культурно-економічного розвитку обох народів у рамках австрійської державності¹⁸⁴.

Багатовекторний процес національного руху в Галичині включав й конструктивну діяльність Чину св. Василя Великого. Слід відзначити, що після заборони австрійським урядом зв'язку з Римом, закриття багатьох монастирів і монастирських шкіл, обмеження обітів чернецтва і підпорядкування монастирів місцевим єпископам Чин перебував до 1880-х рр. у стані занепаду й налічував у Галичині всього 14 монастирів, в яких перебувало 60 ченців¹⁸⁵. Активізація процесу національного відродження в Галичині і ефективна діяльність Греко-Католицької церкви спонукали керівництво Чину до радикальних реформ. Підтриманий Галицьким митрополитом Йосифом Сембратовичем протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. К. Сарницький надіслав Папі Леву XIII проект реформи, який був схвально прийнятий Ватиканом. В Апостольському листі до м. Львова від 12 травня 1882 р. «Особлива Охорона» викладено програму реформи, згідно з якою оо. Василіяни підлягали безпосередньо Риму, реалізація заходів покладалася на єзуїтів. Головним завданням Чину визначено: поширення і зміцнення єдності українців Галичини з Апостольським Престолом і католицькою вірою; просвіта і релігійне виховання українського народу, зокрема молоді; вишкіл високоосвічених, відданих справі церкви і народу священників, душпастирів, діячів церковної ієрархії¹⁸⁶. Реформування розпочалося відкриттям новіціату в м. Добромилі, де цілий рік новики навчалися, потім протягом трьох років студіювали філософію, теологію, риторику у монастирях Галичини, відтак могли отримати сан священника.

Галицька громадськість і греко-католицьке духовенство зустріли реформування Чину Василіян неоднозначно, вважаючи, що єзуїти його денаціоналізують. Тож реформа затягнулася до 1911 р. Але

¹⁸³ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997; Олександр Барвінський. 1847-1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 2001.

¹⁸⁴ Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. С. 64-74; Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів, 1996. С. 11-36.

¹⁸⁵ Ваврик М., ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина. XVII – XX ст. Рим, 1979. С. 52-53.

¹⁸⁶ Апостольський лист Папи Лева XIII «Про реформу Чину св. Василя Великого Української нації в Галичині». *Записки ЧСВВ*. С. 2. Т. 11. Рим, 1982. С. 351.

згодом всі переконалися, що завдяки реформі Чин таки було врятовано, а Греко-Католицька церква поповнилася непересічними його вихованцями. 1888 р. до оновленого Чину вступив послушником майбутній митрополит Андрей Шептицький¹⁸⁷. Василіяни розгорнули широку апостольську працю в Галичині: лише в 1889-1893 рр. вони провели близько 200 місій, переважно в селах. Були засновані й плідно працювали популярні серед галичан релігійні товариства – Апостольство Молитви (близько 500 тис. членів), Марійські Дружини (25 тис.). Напередодні Першої світової війни у краї діяло 16 василіанських монастирів, в яких перебувало 211 ченців і 23 новики¹⁸⁸.

Велике значення у морально-релігійному вихованні, піднесенні національної свідомості галичан мала видавнича діяльність Василіян¹⁸⁹. Головним осередком василіанського книговидання стала м. Жовква, де влітку 1895 р. при монастирі засновано велику друкарню, а 1898 р. власне видавництво, одним із засновників якого був тодішній ігумен Онуфріївського василіанського монастиря Андрей Шептицький. Наприкінці ХІХ ст. оо. Василіяни щорічно видавали два десятки книг, наклад деяких сягав 10-12 тис. примірників, та місячник «Місіонар» (з 1 травня 1897 р.) накладом 20 тис.¹⁹⁰.

Зауважимо, що останнє десятиліття ХІХ ст. характеризувалося великим потоком еміграції галичан за океан (близько 80 тис. осіб), який за наступне десятиліття склав більше як 224 тис., головно селянства. За цих умов саме Василіанський Чин, зокрема Галицька провінція надіслала місіонерів в українські поселення Канади, США, Бразилії та Аргентини. На початку ХХ ст. вони об'єднались у дві заокеанські місії (в Канаді і Бразилії), загальне керівництво якими здійснював єпископ С. Ортинський, що згодом відбув у США¹⁹¹.

Успішному розвитку і діяльності Галицької провінції Василіанського Чину значною мірою сприяв митрополит Сильвестр

¹⁸⁷ Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ*. Т. II, секц. 2. Рим, 1982. С. 67-68; *Добромільська реформа і відродження Української церкви*. Львів: Місіонер, 2003.

¹⁸⁸ Ваврик М., ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина. ХVІІ – ХХ ст. Рим, 1979. С. 64-65; *Історія релігії в Україні*. Т. 4. Католицизм. Київ, 2001. С. 353-371.

¹⁸⁹ Архів Святоонуфріївського монастиря Отців Василіан (Львів). Постуляційний фонд.

¹⁹⁰ ЦДАУЛ. Ф. 684, оп. 1, спр. 1563, арк. 70-93; Лозинський М. Видавнича діяльність Василіанського Чину в умовах Добромільської реформи і в сучасний період. *Добромільська реформа і відродження Української церкви*. Львів: Місіонер, 2003. С. 146-151.

¹⁹¹ Ваврик М., ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина. ХVІІ – ХХ ст. Рим, 1979. С. 64-65; *Історія релігії в Україні*. Т. 4. Католицизм. Київ, 2001. С. 67-68.

Сембратович (1885-1898). Він пропагував концепцію української нації як спільноти насамперед конфесійної, ініціював реформи в дусі вестернізації Греко-Католицької церкви, прагнув відновлення унії в Наддніпрянщині¹⁹².

За митрополита С. Сембратовича у житті Греко-Католицької церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станиславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у м. Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого отримав священицтво Андрей Шептицький. Резиденцією о. Ю. Пелеша був відреставрований Свято-Воскресенський катедральний собор. У 1891-1896 рр. – Перемиський єпископ. Юліан Пелеш – автор двотомної «Історії унії Української церкви з Римом» (1880). Як відомо, другим станиславівським греко-католицьким єпископом у 1891-1899 рр. був Ю. Куїловський, у 1899-1901 рр. – А. Шептицький, у 1901-1945 рр. – Г. Хомишин, а у 1929-1945 рр. – єпископом-помічником Й. Лятишевський¹⁹³. Загалом наприкінці ХІХ ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську.

Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священиків і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв пожвавленню національного життя у церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах¹⁹⁴.

Після синоду 1891 р. пожвавилось духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Служебниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з

¹⁹² Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901. Львів, 2002. С. 258-259; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. С. 176-352.

¹⁹³ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 4, арк. 1-7; спр. 10, арк. 1-2; Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті. *Нова зоря*. 1991. Листопад. Ч. 33-34.

¹⁹⁴ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 245-248.

Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис «Руслан». Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита С. Сембратовича кардиналом¹⁹⁵.

Греко-Католицька церква вступила у ХХ ст. з вагомими досягненнями: втрата лідерства у процесах політичного націотворення не позбавила її ролі етнодуховного провідника католиків східного обряду Галичини і Закарпаття. Випробування попередніх століть засвідчили, що церква та її вірні готові включитися у визвольні змагання не лише за національно-культурні права, але й боротьбу за державність і соборність України.

¹⁹⁵ Пашук А. Українська церква і незалежність України. С. 222-223; Історія релігії в Україні. Т. 4. Католицизм. Київ, 2001. С. 353-371, 407.

РОЗДІЛ 3. РОМАН ШЕПТИЦЬКИЙ: ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО МИТРОПОЛИТА

Майже всі біографи майбутнього митрополита погоджувалися з твердженням, що рід Шептицьких надзвичайно давній. Він бере свій початок з часів Галицько-Волинського князівства. Один із найближчих соратників митрополита о. Кирило Королевський стверджував, що витoki роду Шептицьких «сягають XII ст. Із-поміж багатьох імен, які прикрашають сьогодні польський гербівник, як Любецькі, Святополк-Четвертинські, Святополк-Мирські, Огінські, Пузини, Сапіги, Тишкевичі, Ходкевичі, Хрептовичі, Володивичі, Кисілі, Сологуби, В'ельгороські та інші, цей рід упродовж тривалого часу повністю належав до найдревнішої гілки народу Давньої Русі; донедавна на Заході його радше називали рутенським, але сьогодні він має честь називатися українським унаслідок відносно недавнього поширення географічної назви, яка означала колись більш обмежену і специфічну територію»¹⁹⁶.

На думку іншого соратника Великого митрополита о. Василя Лаби, «гніздом шляхетського роду Шептицьких були його маєтності в черемиському князівстві, коло Перемишля і Самбора, а між ними село Шептиці. Вже старовинні грамоти з XIII сторіччя згадують про Шептицьких, які були на службі перемиських князів»¹⁹⁷. Цієї хронології започаткування древнього роду притримується також Блаженніший Любомир Гузар: «Уже в документах XIII ст. згадано про рід Шептицьких, а їхній герб – підкова, увінчана хрестом і стрілою з правого боку, – відомий іще раніше»¹⁹⁸. Сучасний дослідник Я. Заборовський притримувався думки, що рід графів Шептицьких «виводив себе з галицьких бояр XIV ст.»¹⁹⁹. Є. Небесняк констатував, що «одним з аристократичних українських родів, які найдовше втрималися прив'язаними до свого рідного національного коріння, був древній боярський рід Шептицьких. Його родинним гніздом, осередком та основною посілістю були спадкові володіння, що знаходилися на черемиських землях, в безпосередній близькості

¹⁹⁶ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27.

¹⁹⁷ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 9.

¹⁹⁸ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

¹⁹⁹ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

до міст Перемишль і Самбір. Саме там і розкинулося старовинне село Шептиці... Архівні фонди доносять до наших днів свідчення деяких офіційних документів XIII століття, в котрих стверджується, що вже тоді Шептицькі входили в склад удільних черемиських князів. Дещо згодом, коли в XIV столітті Польща захопила територію сучасної Галичини, спеціальним декретом, датованим 1469 роком, за родом Шептицьких твердо закріпився титул «бояр»²⁰⁰.

У тексті грамоти князя Льва Даниловича, затвердженої польським королем Жигмонтом Августом 27 грудня 1458 р., вказувалось: «Во ім'я Отца і Сина і Духа Святого Амінъ. Леон Данилович з Божей ласки Великий Князь всієї Рускої землі Галицки, Новоградски, Трубовольскі, Червенски, Перемишльскі, Звіноградскі і Всеї Русі Господар. Всім Нам Вірним і милим Бояром, Пулковником, Судивщим градзкім і цілому міру християнському поздоровленіє. Ото пришов до нас наш Бояр і Судивщчи граду Перемислского на Ім'я Ярославич, Юліянович Шептіці, син Юліяна Павловича Шептіці, внук Павла Мелентиновича Шептиця, а правнук Мелентина Шептиця і упросив нас о виданя такої Грамоти: «Ми Леон Данилович Всеї Рускої землі даємо нашому Боярови і Судивщиму граду Перемского села наше Канафости і Манастир с. Онуфрея в землі, а Князтві нашим Самборскім будущим, а землю на село Шептице і село Вошанці належне до його Отца, діда і прадіда єму і всій єго потомности, так землю на заложене села Шептиці, село Канафости і Манастир с. Онофрея з землі Самборскій на вєчне часи всієї його потомности даю і дарую. А ктоби наш велико княжккі Лист мав зломати, буду мал. З ним Суд перед Богом. – Писалося в Літо од Рождества Христа Бога Тисяча Двохсот сімдесятого четвертого»²⁰¹. Судовим процесом 1469 р. було підтверджено, що Шептицькі є люди «вері нобіліс».

Львівський дослідник Л. Войтович писав, що Шептицькі «належали до середньої шляхти. У 1628 р. мали села Шептичі та Вошанці (нині село Вошанці Самбірського р-ну) і половину Кальнохвостів, частки сіл Монастирець (нині село Стрийського р-ну), Ільник Шляхетський (нині с. Ільник Турківського р-ну), володіли селами Тур'є та Угерців (нині обидва села Старосамбірського р-ну; усі Львівської області). Зберігали вірність православ'ю до початку

²⁰⁰ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 18.

²⁰¹ Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 119-120.

XVIII ст., підтримували Львівське братство, давали кошти на друкарство»²⁰²

Ще в середині 30-х років XX ст. ґрунтовну статтю про рід і герб Шептицьких опублікував Іван Шпитковський²⁰³. Автор, не сумніваючись в українськості герба Шептицького, звернув увагу на одну обставину: «... Два джерельно найстарші Шептицькі непослідовно описують свій герб та що не подають згідно його назви, бо цей спліт кириличних букв трудно було їм геральдичним робом описати. Він не носив ніякої назви... а ні теж не належав до ніякої гербової філіції у польському геральдичному розумінні. Аж геть пізніше стає ця гербова печатна монограма прибирати назву «Шептиці», а це тому, що ним печаталися (за виїмком ще двох родин) одні лише Шептицькі. Не дивно теж, що Варлаам Шептицький, на виданій ним книжці, замість вже загально вживаного гербу Шептиць кладе на ній лише монограму «Ш» на основі ремінісценцій давніше вживаного азбучного гербового знаку, що заховалися (збереглися – Авт.), як звичайно, найдовше в людей духовного звання, тоді найбільш освічених мужів. А цим неначе пояснює, що цей родовий герб є нічим іншим, як змодернізованим, кириличним печатним знаком»²⁰⁴. Свою багаторічну роботу І. Шпитковський завершив висновком: «Резюмуючи наші здогади, можемо лише приблизно означити час повстання цієї кириличної монограми, ставляючи його в границях між XIII а XIV ст. Так виглядав би наш гіпотетичний висновок відносно часу повстання кириличного гербового знаку Шептиць, первісного печатного знаку предків роду Шептицьких»²⁰⁵.

Великі зрушення у вирішенні цієї проблеми відбулися після публікації ґрунтовної монографії Івана Матковського²⁰⁶. «До двору князя Лева, сина Данила Романовича, названого пізніше Галицьким, – пише історик, – прибуло лицарство з Угорщини. На чолі його стояв комет Гуйд, на чиєму гербі... «у блакитному полі – золотий

²⁰² Войтович Л. В. Шептицькі. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2013. С. 633-634.

²⁰³ Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 2-3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 162-179; *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262-273; *Богословія*: науковий тримісячник. 1936. Т. XIV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1936. С. 237-250; *Богословія*: науковий тримісячник. 1937. Т. XV. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1937. С. 253-263.

²⁰⁴ Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262.

²⁰⁵ Там само. С. 263.

²⁰⁶ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. 664 с.

півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими шестираменними зірками – срібна стріла, скерована гострим кінцем угору. Герб називали Сасом, що українською означає «Саксонець». Лицарі, що прибули з графом Гуйдом, теж визнали Сас своїм гербом. Військо примандрувало не випадково: роком раніше, 1235-го, князь Михайло II Всеволодович, званий Чернігівським, напав на Галич та проголосив сина свого Ростислава (Славонського) галицьким князем. Трон було відвойовано двома роками пізніше. Так починалась галицька історія родів Драго-Сасів, серед яких могли бути і предки Шептицьких, адже Федір з Шептич, якого вважають протопластом роду і який, надаючи відомості про себе 1469 року, задекларував приналежність до родин герба Сас»²⁰⁷.

І. Матковський переконаний, що питання про представників шляхти, які своїм родовим гербом вважали герб Сас і служили у війську короля Данила Галицького, Великого князя Литовського Шварна Даниловича, а опісля – Лева Галицького, ключове у дослідженні походження роду Шептицьких²⁰⁸. Стверджувати про своє руське коріння могли лише ті роди герба Сас, які виходили з близького кола галицького королівського двору. Можливо, саме це давало підставу Варлааму Шептицькому у XVIII ст. заявляти: «Ви повинні знати, що ми – шляхта не від учора, ані з чиєї ласки, ані нобілітації, ані подружних кон'єктур ми вирости – але з давніх предків, із заслуг війни і мира [шляхта], так стара, як Русь і віра Христова на ній...»²⁰⁹. Привілей князя Лева Даниловича був підтверджений Федору з Шептич 1469 р. польським королем Казимиром Ягеллончиком у Городку, а пізніші представники роду Шептицького брали участь у боротьбі проти монголо-татарської навали. Цитуючи праці І. Шпитковського та деяких сучасних польських істориків, І. Матковський, на нашу думку, цілком слушно стверджує: «Один із ранніх представників роду Шептицьких – Федір з Шептич. У справі про підтвердження його шляхетства 1469 року є надзвичайно важлива інформація. Документи передають його родовий знак, який виглядає так: «*luna cum duobus stelli*». Тобто йдеться про герб Сас. Федір подає також родовий знак матері: «*ex clenodio matris babatum cum cruce*», тобто підкова з хрестом. Цей герб

²⁰⁷Там само. С. 23.

²⁰⁸Там само. С. 31.

²⁰⁹Цит. за: Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 33.

називається Побуг. Як відомо, Шептицькі з XVI століття ідентифікувалися серед шляхти власним гербом, що є варіантом герба Побуг. Цей факт значною мірою підтверджує інформацію про походження роду Шептицьких з числа Драго-Сасів... Достеменно не відомо, за яких обставин і коли рід Шептицьких перестав ідентифікуватись з гербом Сас і отримав право вживати власний герб»²¹⁰.

Хоча ще залишається чимало невирішених питань щодо початків роду Шептицьких, необхідно погодитись із висновками, до яких прийшов І. Матковський: «Безсумнівним є факт походження Шептицьких з роду Драго-Сас. Православна традиція, поширена між волохами, прижилася у Галичині та пізніше тривала як традиція Галицько-Волинського князівства. Частина роду герба Сас, вірогідно, була на службі короля Данила Галицького і його сина Лева. Серед них могли бути також і протопласти роду Шептицьких. Один з аргументів, чому такі родини герба Сас, як Гординські й Кульчицькі, залишились православними, а пізніше стали греко-католиками, була якраз ця пам'ять про присутність в історії руської держави, і ця присутність підтверджувалась документами про надання маєтків Левом Галицьким. Що стосується роду Шептицьких, то марно визначати, чи були вони русинами-українцями, чи волохами, чи поляками. Важливим є те, ким вони себе вважали»²¹¹. А вважали вони себе українцями. Цю українськість майбутнього митрополита влучно описав у своєму романі С. Герман: «– Пан припустився помилки, пане Шептицький, – секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету. – Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман. – Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось ... е-е ... не цілком, сказати б, до ладу ... Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві. – Тут усе написано правильно. – Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж ... Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав секретар, і пенсне його зблиснуло холодним відблиском»²¹². Уже батько Андрея, граф Іван Шептицький, уважав себе належним до польської знаті, обіймаючи

²¹⁰ Там само. С. 37.

²¹¹ Там само. С. 41.

²¹² Герман С. *Via Романа. Життя митрополита А. Шептицького*. К.: Ярославів вал, 2019. С. 9.

високу державну посаду. Та він не цурався і не забував свого походження. Коли в 1911 р. група українських послів до австрійського парламенту подарувала йому портрет його відомого сина, граф сказав їм: «Простіть, панове, що не промовляю по-руськи, але впевняю Вас, що я є русин»²¹³.

Рід Шептицьких був тісно пов'язаний з історією церкви. Саме з нього походили предстоятель Української Греко-Католицької церкви, єпископ, а згодом – митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Атанасій (1686-1746), уніатський єпископ Львівський Варлаам (помер 1715), Лев-Людовик (1714-1779) – ще один митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, римо-католицький єпископ Єронім Шептицький (1759-1773), єпископ Перемишля Атанасій (1762-1779), єпископ Львівський і митрополит Київський Лев (1778-1779)²¹⁴. З цієї родини походило і чимало менш знаменитих ченців, служителів церкви. В середині XIX ст. рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римо-католицький обряд і як результат – полонізація. Можна лише дивуватися, що один з найвідоміших українських родів не покинув рідної мови раніше, адже переважна частина української шляхти встигла зробити це ще в другій половині XVI – першій половині XVII ст.²¹⁵ У XVIII ст. багато відомих родин прийняло латинський обряд, та, все-таки Андреїв дід Петро, який помер у 1848 р., ще вважав себе українцем²¹⁶.

Першим видатним ієрархом Української Церкви був Варлаам Василь Шептицький, який пройшов шлях від монаха в Унівському монастирі до архімандрита і єпископа. Доклав чимало зусиль для підвищення освітнього рівня монахів, видаючи книги і молитовники («Акафіст», «Зерцало Богословія» Кирила Транквіліона Ставровецького, «Усительное Євангеліє», «Житіє Великого Князя Владимира Київського»). Про діяльність єпископа Варлаама В. Ленцик писав: «Св'ячення на єпископа відбулись 15-го червня 1710 р. в церкві Спаса коло Самбора. Варлаам мав тоді 64 роки, однак з молодечою енергією взяв керму єпархії. Мав він немало клопотів з грабіжжю маєтків єпархії, що їх у різних часах присвоювали собі

²¹³ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

²¹⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 7-8.

²¹⁵ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

²¹⁶ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

різні шляхтичі...Єп. Варлаам зайнявся також реформою Василянського чину, скликавши 1711 року до Унева ігуменів. Єп. Варлаам ставав також в обороні кривдженого світського кліру, пишучи часто до свого знайомого гетьмана Сенявського, і дуже часто така інтервенція допомагала. Єп. Варлаам був оборонцем покривджених міщан під утиском польської адміністрації у Львові. Своїми впливами він, підпомагаючи міщан морально і фінансово, добився-таки рішення королівського суду у Варшаві, який надавав львівським міщанам рівні права з римо-католиками»²¹⁷.

Справу єпископа Варлаама продовжив син Олександра Шептицького Атанасій-Антоній. У 1717 р. він заснував Братство при храмі св. Юра у Львові й надав йому статут. Атанасій вступив на митрополичий престол у 1729 р. «Час митрополитування Атанасія, – писав відомий історик церкви Іриной Назарко, – це час нервовий, час перед бурею. Митрополит мусів майже дослівно щодня вести боротьбу, як не з латинниками, то з нез'єдиненими. Шептицький сповнив своє завдання успішно. Виявив просто подиву гідну діяльність майже в усіх ділянках церковного й національного життя. Визначався, як усі Шептицькі, великою безінтересовністю і шляхетністю серця, чого докази дав при створенні одного Чину св. Василя Великого, гарячою ревністю в поширенні з'єдинення, неустрашимістю в його обороні перед нез'єдиненими й латинниками, а в першу чергу батьківською дбайливістю про освіту духовенства. В Атанасієві з'єдинення стратило одного зі своїх світлих єрархів»²¹⁸. Його портрет Андрей Шептицький помістив у Митрополичому палаці²¹⁹. Хоча Лев Шептицький в ранзі митрополита пробув усього один рік, проте «добре заслужився для Церкви як львівський єпископ і єпископ-помічник митрополита»²²⁰. Яскраву оцінку цьому представнику роду Шептицького дав уже згадуваний І. Назарко: «Ревний і енергійний владика взявся зі запалом найперше до реформи світського духовенства. Дбав про належну освіту духовенства і всупереч іншим єпископам, не допускав до священства нікого, хто не мав належної богословської освіти. Вже 1750 року владика Лев

²¹⁷ Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 122-123.

²¹⁸ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 95.

²¹⁹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 106.

²²⁰ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 108.

задумав збудувати у Львові свою єпархіальну духовну семінарію, а Папа Венедикт XIV 1753 р. похвалив цей задум владики. Лев Шептицький піклувався теж Папською Колегією Театинів у Львові, за що вдячна молодь присвячувала йому свої дисертації. Заряд ставропігійської церкви у Львові віддав у руки світських безженних священиків, а при відпустових церквах у Зарваниці й Буцневі настановив здібних парохів і сотрудників. При катедрі св. Юра у Львові іменував каноніків і прелатів, що мали творити капітулу»²²¹.

Додамо, що саме Лев Шептицький завершив будівництво Святоюрського собору у Львові: «Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою у стилі рококо у Львові. Церква має план грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикраси ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттиком. Всередині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляра-українця з кінця XVIII в.; крім головного вівтаря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці з 1723 р.; обкладено її з дорогоцінностей, якими була обвішана. До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна семінарія. Палата єпископів, потім митрополитів збудована в переходовому стилі від рококо до цісарства. Парк своїм поділом у укладом квітників був пристосований до цілоти архітектури. При головних будинках були ще прибудови – стайні, кухні, кордегарда для війська, – єпископи мали свою надвірну драгонію, – далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня...Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського»²²².

Продовжувач справи майбутнього Митрополита Йосиф Сліпий у статті, присвяченій молодим рокам Андрея Шептицького, слушно розмірковував: «Вже в молодечім віці дадуться не раз запримітити ті черти, які ясно виступають у людини в повні літ в його праці, в характері душі, в цілій творчості. Бо в молодечих літах зачинають

²²¹ Там само. С. 108-109.

²²² Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Апріорі, 2007. С. 86-87.

снуватися перші мрії, виринають перші пляни, які з часом набирають сильної основи і стають метою цілого життя. Певна річ – вони улягають в пізніших роках зміні, справляються, з рожевого квіту опадає не один листочок, романтичний полет перемінюється в поважну при задуму, акти ставляться в міру сил і умовин, але звичайно їх основний тон остає той самий»²²³. На формування світогляду Митрополита впливали безліч факторів, однак найголовнішу роль, безперечно, відігравала родина, його батьки. Необхідно погодитись із твердженням одного із сучасних дослідників, що у середині ХІХ століття в Галичині через шлюб поєдналися два могутні графські роди: Фредрів та Шептицьких²²⁴. 1 жовтня 1861 р. Софія із славетного роду Фредрів одружилася зі землевласником Яном (Іваном) Кантієм Шептицьким й оселилася в Прилбичах, маєтку чоловіка.

Про маму майбутнього Митрополита нам більше відомо перш за все завдяки книжці Олени Данути Манькут, яку є всі підстави оцінювати як чи не єдину біографію Софії Шептицької²²⁵. Вона народилася 21 травня 1837 р. у Львові в родині подружжя Олександра та Софії Фредро й під час хрещення її назвали Софія Людвіка Цецилія Констанція. Як тоді було прийнято, діти заможних батьків одержували, як правило, домашню освіту. Для цього наймали приватних педагогів. У 1842 р. першою вчителькою малої Софії стала Адель Дефорель, яка до родинного дому Фредрів у Беньковій Вишні приїхала зі Швейцарії. Тоді ж О. Фредро також запросив чеха Юзефа Свободу, який навчав Софію живопису та німецької мови. У своїх спогадах, які видані в чотирьох томах польською мовою і чекають перекладу українською, Софія яскраво описала своє родинне помістя: «Бо я любила ту Бенькову Вишню більше, ніж тоді вміла собі це усвідомити. Я впивалася простором садів, свободою, співом птахів та тишею села... Так дивно, несвідомо, однак із деякою розкішшю я відчувала, що мене оточує якась велика гармонія; я й сьогодні пам'ятаю те відчуття купелі в чомусь, що любила, розуміла, що проникало в мене завдяки усім органам чуття»²²⁶. Щасливе життя у

²²³ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 6.

²²⁴ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 45.

²²⁵ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. 152 с.

²²⁶ Там само. С. 8.

Беньковій Вишні було нетривалим. Після початку селянського повстання в Галичині 1846 р. подружжя Олександра і Софії Фредро змушені були переїхати до Львова, а згодом до Парижа. Протягом 1853-1855 рр. Софія з мамою відвідає Німеччину, Бельгію та Францію, що теж вплине на формування її світогляду, вона одержить глибокі знання, стане талановитою художницею, навчиться писати літературні твори. Додамо, що Софія вільно володіла крім польської німецькою, французькою та англійською мовами, що дозволило Й. Сліпому стверджувати: «була жінчина високоосвічена..., ніжних почувань і високої культури ума і ще більше серця»²²⁷. На ці риси характеру Софії звертали увагу й інші її сучасники: «Була одною з істот найвисших і найшляхотніших в своїм поколінню... Моральна звершеність так висока, як рідко: інтелігенція знаменита і дуже виобразована: в товариських зносинах «мудра повага – злучена з добротою, але і з веселістю»²²⁸.

Про глибокі знання, володіння іноземними мовами та літературний хист Софії згодом написав К. Королевський: «Вона мала ще свіжу пам'ять, писала своєю рідною мовою – польською; і, можливо, саме вона розпочала французький переклад (спогадів – Авт.), який передали мені одночасно з одним із п'яти примірників оригіналу, передрукованих на машинці; там були численні цитування листів французькою мовою... Це твір матері, котра пише для своїх рідних; у розповідь вплетено особисті роздуми, в яких постійно відчутно великий неприродний розум, позбавлений будь-яких сентиментальних перебільшень»²²⁹. Ми ще не один раз будемо звертатися до літературної спадщини Софії Шептицької, особливо коли йтиметься про молоді роки її найвідомішого сина.

Біограф Софії Шептицької О. Манькут пише про величезний вплив на формування її характеру і поглядів батьків. Олександр Фредро «дбав про розвиток своєї доньки (уроки малювання, гра на фортепіано та гімнастика), а насамперед про її добре виховання, вчив шляхетности та чемности у ставленні до всіх: осіб милих і немилых, слуг та гостей, своїх та чужих. Він не терпів прихованих насмішок, шепотіння, глузливих поглядів. У домі Фредрів цього ніколи не було. Софія ще з дитинства інстинктивно відчувала, що шляхетне, а що

²²⁷ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 8.

²²⁸ Там само.

²²⁹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 29-30.

малодушне, і цього без найменших роздумів уникала»²³⁰. Що стосується матері Софії, то вона «сумлінно берегла домашнє вогнище. Щедро обдарована розумом та іншими здібностями, вона намагалася жити в тіні свого чоловіка. Він адміністрував маєток, а дружина опікувалася внутрішніми справами господарства. Вона розпоряджалася грошима і мала цілковиту свободу в керуванні домом, дбала про те, щоб усе було зроблено добросовісно та вчасно. Чоловік не цікавився подробицями... Софія була доброю матір'ю і дбала про своїх дітей, однак ніколи не розпещувала їх. Її саму виховували у строгості і після прикрого життєвого досвіду, вона вважала слухним виховувати так само своїх дітей. Тому, коли донька інстинктивно шукала тепла та близькості матері, вона, глядячи їй по голові, при цьому говорила: «Не привчайся до ніжностей, бо в житті ними хіба що знудишся»²³¹. Крім батьків, величезний вплив на формування особистості Софії мала вже згадувана Адель Дефорель, дружина Максиміліана Фредра Праскеда, внучка найстаршої сестри Олександра Фредра Ванда Островська та священник Самуїл Пясецький – перший «свідок» її сповіді.

Учителя малювання Юзефа Свободу брат Андрея Казимир Шептицький вважав найкращим у тогочасному Львові. Безперечно, що саме він привив Софії любов до малювання. Немаловажне значення мали численні поїздки за кордон родини Фредрів, зокрема відвідини Лувру, уроки малювання Ніколо-Франсуа Чіффларта. Хоча Софія скромно вважала себе непрофесійною художницею, однак ті репродукції її картин, які помістила в своїй книзі О. Манькут, свідчать про великий талант майстрині. Йдеться, перш за все, про портрети Софії Яблоновської Фредро – матері Софії, батька Олександра Фредро та власні автопортрети. На це звернув увагу Л. Гузар: «Графиня студіювала живопис у Парижі, а спеціалізувалася на портретних зображеннях. Свої портрети, як і літературні твори, адресувала тільки членам сімейного кола й ніколи не виставляла на широкий огляд, за винятком портрета її брата Александра, який виставили на показ у паризькому «салоні» в 1855 р. Образи св. Йосифа, святих Ігнація та Франциска, Найсвятішого Серця Христового прикрашають церкви Кракова, Жовкви та Брухналя»²³².

²³⁰ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 14.

²³¹ Там само. С. 17.

²³² Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

Цікавилася Софія театром, що було закономірним для дочки визначного польського драматурга, та розмаїтою літературою. Серед книг, які найбільше її вразили – «Ярмарок у Кенітці» Ч. Діккенса, «Повстання 30-го року» Й. Шпацера, «Історія десяти років» та «Сатири» І. Красицького, «Характери» Л. Бругера, «Щоденник» Е. Сувестра, «Наслідування Христа» Т. Кемпійського. Добре знала вона й творчість батька, адже «у деяких аспектах театральний світ, що його в ранньому періоді живили комедії Олександра Фредро, а згодом Станіслава Висп'янського, досяг видатних успіхів»²³³. На думку сучасних істориків «окреме місце в польській літературі посідає драматург і поет, галицький консерватор і австрофіл Александр Фредро, який здобув популярність своїми комедіями, у яких висміював звичаї тогочасної шляхти («Дівочі шлюби», «Дами і гусари»))»²³⁴. Стислу, але досить влучну, оцінку Софії Шептицькій зробив один із найвідоміших біографів її сина Є. Небесняк. «Можна сказати, – писав він, – що всією своєю постановою вона уособлювала правдивий ідеал християнського материнського благочестя. Від свого батька вона успадкувала літературний талант, окрім цього, ніби сама природа подбала про те, щоби її загострені естетичні почуття знайшли своє відображення в живописі, залюбки віддавалася пані Софія і вивченню історичних хронік та спогадів різних визначних особистостей і творів світил історичної науки свого часу, коротко занотовуючи для себе всі деталі, що її цікавили»²³⁵.

Батько майбутнього Митрополита Ян (Іван) Кантій Шептицький народився 1836 р. й належав до польської знаті, хоча ніколи не цурався і не забував свого походження. «Він ретельно збирав родинні пам'ятки, відвідував монастирі й інші архіви з історичними документами в пошуках згадок про свій рід. На стінах у родинному маєтку в Прилбичах висіли портрети предків»²³⁶. Цю картинну галерею в Прилбичах згодом згадуватиме Андрей. В одному з листів до матері він напише: «Ти пригадуєш, що Тато нам, дітям, часто пояснював і згадував наших предків, портрети яких висіли в його

²³³ Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / перекл. з англ. Петра Тарашука. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 564.

²³⁴ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 340.

²³⁵ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 22.

²³⁶ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

робітні, чи, як ми його кімнату звали, в канцелярії. З усіх портретів вбилися в моїй пам'яті три портрети: єпископа Варлаама й митрополитів Атанасія і Лева. Усі вони були ченцями-василіанами, але всі вони були якісь інакші: Варлаам чомусь мені здався тихим, покірним ченцем, повним любові до Бога, милосердя до людей і наче б закоханим Атанас: цей мав щось лицарського у собі, своїми чорними, гострими очима він пронизував наскрізь людину, з цих очей і високого чола біла воля, сміливість, а враз із цим відвага й повсякденна готовність боронити Бога й Його чесноти перед злом світу, а слабим людям давати помічну руку. Знову ж зовсім іншим здавався мені митрополит Лев, чи як Тато звав його світським ім'ям, дядько Людвик. Аристократ із куртуазійною усмішкою на устах, свідомий зручності слова й закоханий у мистецтві (адже ж це він докінчив будову собору св. Юра у Львові), робив на мене враження дипломата, в якому сплелося людське із божеським, ця багатогранність людини, для якої ніщо людське не є чуже»²³⁷.

Іван Шептицький започаткував велику домашню бібліотеку, багату на рідкісні унійні друки. Вона налічувала близько шість тисяч томів. Родинна книгозбірня Шептицьких містила, ймовірно, певну частку книг Софії Шептицької. Ймовірно, що до прилбицької бібліотеки влилась також частина книг Александра Фредра, який помер у Львові в 1876 р., адже згадується серед колекцій гр. Шептицьких «кована скриня» з його архівом. Отже, майбутній митрополит виростав серед книг, які любив читати, а згодом і колекціонувати. Сучасна дослідниця Ірина Качур справедливо зауважила, що «фактично бібліотека, складена з усіх книг, набутих Митрополитом Андреем, ніколи в цілості не існувала. Якби Митрополит був колекціонером у традиційному сенсі цього слова і зберігав усі куплені, подаровані та придбані іншим способом книги, він без перебільшення став би власником найбільшої української приватної книгозбірні всіх часів. Але він увійшов в історію як найбільший меценат і благодійник української культури, який через засновані і щедро обдаровані ним книгозбірні – Станиславівської капітули, Митрополитальної бібліотеки, Церковного, а згодом Національного музею, «Студіону», зробив доступними українському

²³⁷ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 16.

народові пам'ятки світового та національного духовного надбання»²³⁸. Однак, це буде пізніше...

Попри любов до книг, мистецтва і шанування своїх предків, Іван Шептицький був власником земель, які передалися йому по спадщині. Власність Шептицького станом на 1879 р. налічувала 3 500 моргів (0,56017 гектара). До цієї частки зараховувалось місто Лащів з навколишніми селами: Доманіж, Черкаси, Малонеж, Надольці, Підгайці, Буда Желязна, які нині адміністративно належать до повіту Томашовського Любельського воєводства. Під Львовом сім'я володіла 4 000 австріяцькими моргами (0,5755 гектара) у селах Прилбичі, Брухналь, Чолгині, Підлуби Великі і Малі. У нинішньому Жидачівському повіті Шептицькі володіли 2 500 австріяцькими моргами у селах Дев'ятниках, Кологорах та Ятвягах. 2 200 австріяцьких моргів належало у Кросненському повіті (нині Польща) у селах Корчині, Спорному і Венглювці²³⁹.

І. Шептицький, попри свою господарську діяльність, активно займався політикою. Доказом цього є обрання 1869 р. І. Шептицького спочатку до Галицького крайового сейму (каденція 1870-1876 рр.), а пізніше до Австрійського парламенту (каденція 1870-1871 рр.). Вибори до крайового сейму відбулись 16 листопада 1869 р. У липні 1869 р. він одержав титул шамбеляна (придворний чин високого рангу), а 16 вересня 1871 р. диплом графа імперії. Оскільки титул передавався по спадковості, то разом із батьком до цієї гідності було віднесено і дружину Софію Шептицьку та синів²⁴⁰. 11 жовтня 1871 р. І. Шептицького знову було обрано послом Австрійського парламенту, але в березні 1873 р. він разом з іншими представниками польської аристократії склав свій мандат, протестуючи проти зміни виборчого законодавства. До речі, батько Андрея підтримав ініціативу введення русько-української мови в навчальну програму львівської гімназії, а в 1876 р. домагався створення фонду допомоги греко-католицьким священикам, яких переслідувало на Холмщині російське самодержавство. У період із 1870 до 1912 рр. І. Шептицький був незмінним депутатом Галицького крайового сейму, окрім каденції 1877-1882 рр., коли не взяв участі у виборах. Й. Сліпий писав, що

²³⁸ Качур І. Книгозбірня Андрея Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 54-55.

²³⁹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 52.

²⁴⁰ Там само. С. 59-60.

І. Шептицький був у добрих взаєминах з багатьма відомими людьми того часу, «передовими діячами і вченими проф. Шараневичем, проф. Огоновським, Петрушевичем, др. Олесницьким, Сушком та іншими»²⁴¹. Необхідно погодитись із слушним зауваженням І. Матковського, що «однією із визначальних тем майбутніх досліджень могла б стати його політична діяльність в Яворівському повіті, де проживав та багато років виконував обов'язки голови ради повіту»²⁴².

Подружжя Софії та Івана Шептицьких надзвичайно поважали один одного, ця родина була глибоко віруючою. Софія «захоплювалася його рішучістю у вчинках та відповідальністю. Це був чоловік із сильним характером, незламними принципами, вимогливий до себе та інших. Вирізнявся своєю незалежністю у судженнях та висловлюваннях. Тому Софія зважала на його думку та охоче прислухалася до його порад. Іван Шептицький не належав до завсідників салонів. Його, як і Софію, не приваблював аристократичний світ. Саме ця риса його особистості найбільше подобалася Софії. У чоловікові вона цінувала насамперед релігійність, яку він не афішував, але й не приховував. Їй глибоко запали в серце слова Івана, сказані в день заручин, що з Богом їм буде добре... Софія намагалася пізнати зацікавлення та уподобання чоловіка. Знала про його переваги та недоліки. У характері чоловіка її непокоїла лише певна впертість. Вона усвідомлювала, що ця риса характеру може бути причиною напруження в сім'ї, але вірила, що з допомогою спільних зречень вони зможуть перемогти усі труднощі... Майбутнє показало, що вплив Софії спричинив позитивні зміни у характері чоловіка. Бо жінка має дар безпосереднього, глибокого розуміння іншої людини, й водночас здатність вихоплювати та оцінювати прояви людської особистості. Завдяки цьому жінка допомагає чоловікові зрозуміти себе і реалізувати сенс притаманного йому способу буття. Їхнє подружжя було вдалим...»²⁴³.

Подружжя Шептицьких мало семеро синів. Перший син Степан народився 1 жовтня 1862 р., але невдовзі помер у віці двох років у

²⁴¹ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 7.

²⁴² Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019.. С. 61.

²⁴³ Манькут Олена Дануга. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 75-76.

листопаді 1864 р. 8 листопада 1863 р. народився Юрій, на якого батьки поклали великі надії, однак передчасно пішов із життя 18 лютого 1880 р. «Багато я перенесла втрат у житті, – пізніше пригадувала С. Шептицька, – а все-таки ще сьогодні мушу ствердити, що жахливішої депресії, як при смерті тої первородної дитини, я ніколи більш не переживала, може, тільки тому, що як дитина, так і душевне терпіння, були первородні. Я любила його пристрасно й дико страждала. Через декілька тижнів вид і голос другого сина, тоді однорічного Ізя (Юрія), були для мене справжнім стражданням. Очікуваною дитиною я ні не тішилася, ні задля неї не здержувалася в своїх жалях. До крайньої втоми я ходила по кімнатах або по найдаальших стежках городу, й коли ніхто не міг мене бачити, ні чути, та у приступах якоїсь тваринної туги я голосно стогнала. Як лошиця іржить за лошатком, так я стогнала й радше хотіла вирватися та втекти до моєї дитинки»²⁴⁴. 26 липня 1865 р. побачив світ Роман, за ним Казимир, Олександр, Станіслав і Лев.

Хоча Андрею Шептицькому присвячено чимало біографічних нарисів, однак всі вони без винятку написані на основі найкращого життєпису молодих років майбутнього Митрополита, авторкою якого є його мати – Софія Шептицька. «Третій з черги наш син, – писала С. Шептицька, – Роман – Олександр – Марія, сьогодні в чині о. Андрей Шептицький, народився в Прилбичах дня 29 липня 1865 року, вісім місяців після смерті нашого найстаршого сина Степана... Пам'ятаю таке самітне, аж до перевтоми, ходження по останній стежці з видом на став, і такі голосні стогони напередодні народження Ромця. Другої днини вполудне, в третій день жнив, він прийшов на світ, обімлілий. Я була дуже ослаблена й мені не дозволяли заснути, бо побоялися, що зімлію. Коли я, врешті, заснула, уві сні я виразно відчула Стефця, хоч і не бачила його, як станув біля мого ліжка й поклав на ньому новонароджену дитину; я зрозуміла це досконало й зрозуміла також, що давши її мені, відходить тепер у мирі. Прокинувшись, я казала подати собі дитину, й без ніякої боротьби я відчула, що тамтой жахливий біль був віднятий від мене, що люблю дітей, яких Бог залишив і що тамте, моє кохання, може, вже спочивати в мирі... Може, це все було природне, але мені здавалося воно чимсь просто від Бога даним, за посередництвом двох янголів, і тому ніколи я не забула тих хвилин після народження

²⁴⁴ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 17.

Ромця»²⁴⁵. Хлопчик з'явився на світ дуже слабеньким і за життя часто й дуже небезпечно хворів.

Софія Шептицька особисто дбала про освіту та виховання Романа, який одного разу сам себе назвав «Ама». Коли через багато років її розпитували журналісти про особливості системи виховання майбутнього Митрополита, Софія щиро відповідала: «Що я робила, не знаю, нічого не робила, я не мала ніякої системи, не притримувалася ніяких педагогічних правил. Я любила їх і старалася пізнати, яким кожний із них є. Моя єдина система виховання – це «Богородице Діво». Ніщо інше, – лише «Богородице Діво». І навпаки – хлопець зле робить лекції, є непослушний, доказує, наражується на небезпечний випадок – знову «Богородице Діво»²⁴⁶. «Коли йому йшов четвертий, або п'ятий рік життя, одного разу після лекції катехизму з Ізьом я почала розказувати йому про Ісуса Христа. Я навіть не згадала ще про Страсті й Розп'яття, коли запримітила в ньому таке зворушення, таке зусилля здержати великі сльози, якими наповнювалися його очі, що я швидко здержала себе й перейшла на іншу тему, не бажаючи грати на тому, що могло бути лише переніжненням нервів; але ні, славити Бога, не нервові це були сльози. Пізніше, коли підучився вже писати, скрізь я знаходила шматочки паперу зі записками, з уступами молитов, що їх він сам виготовив...»²⁴⁷.

Хоча майбутній Митрополит не залишив після себе спогадів, однак у статті «Мої спомини про предмет музейних збірок», опублікованій у 1930 р., він пригадував: «Маючи писати спомини, я мушу попросту ствердити факт, що, заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був, відай, дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві у Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непоняту емоцію, що її я нині назвав артистичною емоцією. Я мусів бути маленьким хлопчиком, бо наш старенький парох, якого відтак я о добру голову переріс, видавався мені великаном, як він у святих ризах виходив дияконськими дверми на Великий вхід. Пам'ятаю, що то був Великий вхід, бо як би нині виджу на дискосі замість агнця кусник білого

²⁴⁵ Там само. С. 17.

²⁴⁶ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

²⁴⁷ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 9.

хліба. Усе те разом, навіть ця булка, хоч як тепер виджу, не дуже згідна з типиком, надзвичайно порушувало моє серце. Гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і святої Його Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом із звуками пісні, – все те разом складалося на якесь вражіння так глибоке, яке ледве чи коли в житті пам'ятаю. А глибоке було вражіння якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибіню, що, наче промінчик, спливала на душу з-поза світла, наче з неба»²⁴⁸.

Роман дуже швидко розвивався: в чотири роки почав малювати і щось вирізувати, а в п'ять років Софія почала його навчати катехізму²⁴⁹. В. Лаба теж звернув увагу на той факт, що малий Роман «усім цікавився, все легко сприймав і засвоював. Вже на третьому році життя він знав короткі молитви, між ними одну з найкращих Богородичних молитв «Під Твою милість прибігаєм», яка була уложена і дуже поширилася на церковному Сході, а яку його мати Софія залюбки відмовляла»²⁵⁰. К. Королевський звернув увагу на надзвичайну серйозність малолітнього Романа: «змалку прислужував під час Літургії; але ніколи йому не спадало на гадку, як багатьом дітям, гратися у священника, в Службу Божу тощо. Під час Євхаристії він тримав руки складеними, а очі були опущені: ніхто ніколи не вчив його цьому. Він уже розумів вагу святих речей. Коли йому минуло вісім років, мати зауважила, що за столом він більше не брав десерту. Хотіла дізнатися причину, знаючи добре, що він скаже їй правду. У відповідь почула, що він так робить, щоб покарати себе за гріхи. Вже в такому віці він умів відмовляти собі у приємності задля своїх братів»²⁵¹.

У віці дев'яти років Роман розповів матері, що готується до того, щоб стати священником. Тоді цього ніхто всерйоз не сприйняв, але добре знаючи характер сина, його тверду волю і непохитність, Софія Шептицька зрозуміла, що він від своїх намірів не відступить. Звернемося знову до вже раніше цитованого листа Романа до матері:

²⁴⁸ Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фондація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 546-547.

²⁴⁹ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 10.

²⁵⁰ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 14.

²⁵¹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 32.

«Уважно й поволі я відхилив двері й побачив очі портрета дядька Атанаса, я зразу заспокоївся і зрозумів: це він мене кликав! Уже зовсім спокійний я підійшов близько до портрета, а світло свічі впало на руку дядька, яка лежала, як біла пляма на чорній рясі. Дуже чомусь мені захотілося, Мамо, поцілувати цю руку, щоб подякувати дядькові за те, що він мене покликав, і привітатися з ним. Але портрет висів високо, й я його не міг досягнути устами. А очі дядька Атанаса говорили до мене, так, Мамо, говорили. Я просто чув не ухом, а цілою своєю істотою, як вони наказували мені, щоб я ішов слідами своїх предків, що всі вони молять і просять Бога, щоб Він дозволив мені йти їхніми слідами, що всі ті ченці, ігумени, єпископи й митрополити Шептицькі по батькові й усі священники й ченці Фредри по матері обстоюють перед Богом моє покликання. Ще сьогодні, Мамо, по стількох роках я чую виразно голос дядька Атанасія, а може, радше, голос моїх предків... І до сьогодні пригадую одне тоді для мене неясне слово, яке просто цвяхом вбилося у мою пам'ять і як незагоєна рана до сьогодні дзвенить мені у вухах: – Ти є позичений, сину, – казали очі митрополита Атанасія, – ти є позичений! Пам'ятай про це! Довго-довго я стояв перед портретом дядька Атанасія і щойно гаряча крапля воску із свічки, що впала на мою руку, наче пробудила мене... Я перехрестився, підійшов до бюрка Тата, на якому стояло вирізьблене в дереві Розп'яття Христа (Тато привіз його з якогось паломництва, пригадуєш, Мамо?), поцілував скривавлені ноги Розп'ятого й сказав уголос: – Добре!»²⁵².

Ці переживання молодого Романа поетично передала в своїй поемі Леся Храплива:

Привид Прилбич дитячих зоріє
«У затишній, ясній повноті:
Батько, браття і Мати Софія,
Поривання юнацькі святі...
З рам шептали Шептицьких картини:
Атанасії, Лев, Варлаам:
«Ти боярського роду дитина –
Благовістям будеш русинам!»²⁵³.

У 1875 р. Роман розпочинає навчання в гімназії Франца Йосифа у Львові. Насправді, в гімназії він складав тільки іспити, до яких

²⁵² Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 17.

²⁵³ Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо: Товариство «Свята Софія», 1990. С. 5.

готувався в батьківському будинку. Навчався з великим ентузіазмом і чотири класи гімназії закінчив з відзнакою. Батьки, мабуть, усвідомлювали, що цього недостатньо, хоч би з огляду на брак відповідних наставників. Місцем, де Роман продовжив освіту, став Краків. Він вперше тут з'явився восени 1879 р., коли разом зі своїми двома братами Юрієм і Олександром розпочав навчання у п'ятому класі Краківської гімназії Святої Анни по вулиці Пляц на Греблях, 9. У цей час Роман мешкав у професора Гуго Затея. Йдеться про будинок так званого Палацу Любомирського по вулиці Святого Яна, 11, на якому сьогодні встановлена меморіальна дошка митрополиту Андрею Шептицькому. Відомо, що серед його товаришів по навчанню в гімназії був польський студент Едвард Ярошинський. Польська дослідниця Магдалена Новак, досліджуючи цей етап в житті А. Шептицького, дійшла висновку, що він сформувався як польський патріот, знавець і поціновувач польської культури та історії. З таким твердженням не погоджується сучасна українська дослідниця життя й діяльності митрополита Л. Гентош, яка доводить, що Роман «брав участь у роботі студентських товариств польського патріотичного спрямування, навчаючись у Вроцлаві та в Кракові. Однак він також цікавився діяльністю різних католицьких організацій та намагався зі своїми найближчими друзями поширювати серед молоді християнські, католицькі цінності»²⁵⁴.

Наближався час іспитів. Софія Шептицька пригадувала: «Вчився багато, дуже багато; хотів бути відзначаючим (першуном), але на два дні перед матурою замкнув до шафи всі книжки, скрипти тощо, кажучи: «Скільки міг – я вчився, тепер уже не доторкну книжки, бо мушу дати відпочити думкам і нервам», та цілі два дні провів на проходах по околицях Кракова. Іспит зрілости склав знаменно, наче «бавився б» – казали інші, але все-таки був такий втомлений, що пам'ятаю, – як під час вечері заснув на кріслі»²⁵⁵. 11 червня 1883 р. Роман з відзнакою закінчив Краківську гімназію. Того ж дня він заявив матері, що остаточно вирішив вступити до Чину Василіян.

Між роками навчання у Львові та Кракові відбулося чимало подій у житті родини Шептицьких. 17 травня 1876 р. мати, порадившись зі своїм власним духівником, привезла таємно Романа до Львова, де він прийняв своє перше причастя. Сталася ще одна

²⁵⁴ Гентош Л. Історія вибору Романа Шептицького. *Україна модерна*. Випуск 27. С. 175.

²⁵⁵ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 38.

подія – 18 лютого 1880 р. помер брат Романа Юрій. Пізніше Софія Шептицька пригадувала: «... Вражав мене його (Романа – Авт.) спокій, лякала відсутність сліз, причому я знала, як важко він переносить оце горе. Я думала, що ради мене їх здержує й другої днини після смерти Ізя, коли він стояв непорушно з блідим обличчям біля мого ліжка, я сказала до нього: «Чому ти не плачеш – чи ради мене? Ти, може, хворий? Це недобре здержувати сльози!» – «Ні, я не можу плакати, для Ізя я навіть радію, що вже відійшов до неба». А коли кільканадцять днів пізніше я ще раз у листі за торкнула цю тему, він так відписав мені: «Моє страждання не є фальшиве (фальшивим називаю лише таке терпіння, яке не впливало б з волі Бога). Милосердний Господь просвітив би мене. Мама пише: «Він був майже скінченим твором». Правда, а тепер? Бог сам його тепер ще більше завершив, а коли він був майже завершений, то тепер став не лише завершений, але зовсім досконалий. Був ще людиною, а тепер є непорочним духом у небі, перед лицем Бога, Бог той твір не знищив, але його викінчив, завершив; відібрав його нам, зате дав нам у небі при Собі посла, янгола, який буде просити Його за нас. Відобрав Ізюві земське тіло, а дав йому безсмертність і безсмертне щастя, невже ж це недобра зміна?.. Біля себе я не відчуваю порожнечі, я мав раніше брата, товариша, опікуна, тепер він не покинув мене, тепер я відчуваю його тут, при собі, відчуваю його – мого другого янгола-Хоронителя... Він здержує мене від гріха, наvertsає до доброго, одним словом чую два рази більше, – як спершу, – що мене береже незримий дух і пильнує мене, й за це я дякую Всевишньому»²⁵⁶.

Батько Романа негативно віднісся до бажання сина назавжди пов'язати своє життя з Чином Василіан. Мало того, він просив о. Генрика Яцковського вплинути на нього й переконати у безглуздісті такого вчинку. Необхідно сказати кілька слів про людину, яка впродовж багатьох років була духівником родини Шептицьких. Г. Яцковський (1834-1905) – польський церковний діяч, римо-католицький священник, єзуїт, який на прохання Папи Лева XIII посприяв проведенню Добромільської реформи василіан. Він народився 8 серпня в с. Яблово (нині Поморське воєводство в Польщі). Гімназійну освіту здобув у Хелмні, а магістратуру захистив 1853 р. в Гданську. Вивчав право у Берлінському, а згодом у Вроцлавському університетах та богословські студії в Папському

²⁵⁶ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 29-30.

Григоріанському університеті і в Пельплінській духовній семінарії. 8 квітня 1860 р. отримав священичі свячення з рук єпископа Яна Марвіча. Працював ректором декількох єзуїтських колегій у Старій Весі, Станиславові, Чернівцях та Хирові. З 1880 р. був сповідником Р. Шептицького. Останній надзвичайно високо цінував і цілком довіряв Г. Яцковському. Саме йому він вперше розказав про своє бажання стати священиком. Софія Шептицька пригадувала, що напередодні свого відходу до Добромильського монастиря Роман просив її зберегти улюблений молитовник «*Animae Christianae*», який йому подарував Яцковський: «Прошу Маму зберегти його, на ньому є напис, виконаний рукою отця Яцковського, це буде колись дорога пам'ятка по ньому...»²⁵⁷.

Зберігся лист Г. Яцковського до І. Шептицького, у якому духівник родини писав: «Жадав Ти, Пане Графе, щоб я, наскільки мені дозволить моя совість, не підтримував Романа в його постанові щодо Чину, а радше щоби я відмовляв його, перестерігав перед таким рішенням. Я обіцяв тоді, коли не мав ще виробленого погляду про правдивість його покликання. Тепер, я не міг би вже дотримуватися такої обітниці. За ніщо в світі я не хотів би в будь-якій християнській родині стати причиною незгоди, тим більш я не хотів би вживати свого впливу, щоб ослаблювати Ваш вплив, бо Ваші діти знайдуть легко іншого, якщо не в рівній мірі прихильного, то принаймні рівно совісного сповідника, але батька можуть мати тільки одного. Не маю права нікому, хто лише зажадає від мене сповіді, відмовити йому тієї прислуги; а проте, щоб не давати до цього притоки, не бачу в цьому випадку ніякого іншого виходу, лиш щоб від дому Ласкавих Панства – не серцем, ані молитвою, але своєю особою, оскільки на це дозволять світові товариські форми, – відійти на так довго, аж поки справа Романа зовсім не виясниться. Я буду доручувати Господу Богу цю справу й то тим більше, чим менше матиму докладних відомостей про її дальший розвиток. За ласкавих Панства теж не перестану молитися, щоб Ви вірно й совісно досліджували покликання Романа, але так, щоб Ви не відмовлялися від тієї пожертви, якої, я впевнений у цьому, Бог вимагає від Вас, і не схотіли вивихнути покликання Вашого сина»²⁵⁸.

Притаманна І. Шептицькому впертість його характеру перемогла. Він сказав своє рішуче «Ні!». Не вплинули на позицію

²⁵⁷ Там само. С. 150.

²⁵⁸ Там само. С. 58-59.

також листи Романа. В одному з них він писав: «Бог вимагає від Вас, Тату, великої жертви, але невже ж вона буде втрачена? І для Вас, для родини і для краю?.. Чи Ви, Тату, не будете колись горді на таку пожертву?.. Я хотів би присягати Вам, Тату, що тільки від мене самого походить моя постанова, що не було тут ніякого стороннього впливу, що я ніколи не розмовляв у цій справі з ніяким Ісусівцем перед моїм рішенням; коли ж моя думка дозріла, я розказав про неї сповідникові, але не почув від нього ні одного слова заохоти, а тільки приказ випробовувати себе... Якщо я спричиню Тобі лише біль, то ненароком, і якщо не приношу Тобі ніякої радості, то тільки тому, що й сам не знаходжу її для себе у своєму серці. Один Бог є моєю силою. Я Йому те саме кажу, що я Вам, Тату, сказав і Він потішає мене та каже мені сподіватися від Вас хвилин щастя і віри, а, може, й користи та недаремної праці. Цілую руки Дорогому Татові, залишаючися назавжди відданим сином. Роман»²⁵⁹.

Іван Шептицький визначив синові чотири роки випробувань: Роман повинен був за цей час закінчити університет, здобути докторат з права – і аж тоді йти в монастир²⁶⁰. Роман, послухний волі батька, записується до однорічної військової школи і одночасно на юридичний факультет Краківського університету. Проте захворювання на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг, унеможливило продовження військової кар'єри, і Роман 22 червня 1884 р. назавжди покинув військову службу, а після одужання продовжує юридичну освіту в Кракові (два семестри) та у Вроцлаві (з третього семестру)²⁶¹. Й. Сліпий у статті про молоді роки А. Шептицького навів спогади професора Леммера, який свого часу читав йому лекції: «Як свідчать власноручно писані професорами посвідки, він живо цікавився тими «побічними» предметами і зраджував тим своє особливе замилювання до богословських студій, та носився з думкою посвятитися їм. Головно з проф. Леммером нав'язав дуже щирі зносини. Коли Митрополит сидів в царській тюрмі, тоді оповів він своїм слухачам на викладі, що Роман розказував йому про гніт українського народу в Галичині і що одного дня відкрив йому свій намір перейти на греко-католицький обряд. «Теперішній львівський митрополит граф Шептицький, – се слова

²⁵⁹ Там само. С. 77-78.

²⁶⁰ Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. С. 23.

²⁶¹ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 8.

Леммера – сидів у вісімдесятих роках тут переді мною як слухач, от як ви. То був ідеальний, благородний чоловік, мій найліпший ученик»²⁶². 31 липня 1887 р. він завершив навчання, а 27 квітня 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права на юридичному факультеті Ягеллонського університету. «Близкуче закінчені правничі студії не дали д-ові Роману Шептицькому в його житті того становища, яке, як він знав, було задушевним бажанням його батька і на яке він повністю кваліфікувався. – писав В. Лаба. – Але вони незвичайно допомагали йому опісля як церковному владиці, що мусів бути дослівно усім: адміністратором, фінансистом, політиком-дипломатом й оборонцем прав Церкви і народу, а не раз і себе самого»²⁶³.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-Католицької Церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. У листі до матері 5-9 листопада він написав: «Київ зробив на мене гарне враження; там застав я багато поляків, з якими познайомився і деякі з-поміж них дуже мені сподобалися... Я купив тут декілька книжок. Між іншим я познайомився з проф. Антоновичем, дуже вченим істориком і дуже цікавою людиною»²⁶⁴.

Володимир Боніфатійович Антонович народився 13 (30) листопада 1834 р., за іншими даними 1830 р. в селі Махнівці на Київщині у шляхетно-польській сім'ї²⁶⁵. По закінченні Одеської гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, однак швидко збагнув, що душа і серце тяжіють до історії, перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, після успішного закінчення якого здобув ступінь кандидата історії. У 1876 р. В. Антонович захистив дисертацію на тему «Останні часи козацтва на Правобережжі», за яку йому присвоїли ступінь магістра руської історії. За публікацію книги «Нарис історії Великого князівства Литовського» В. Антонович одержав учене звання професора Київського університету Святого Володимира і цю посаду

²⁶² Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 18.

²⁶³ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 17.

²⁶⁴ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 122.

²⁶⁵ Антонович Володимир Боніфатійович. *Довідник з історії України (А – Я)*: Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 30.

обіймав до 1890 р., після чого пішов на пенсію. Однак викладацька діяльність Володимира Антоновича не закінчилася. В усякому разі відомо, що протягом 1895–1896 навчальних років відомий учений нелегально читав студентам «Виклади про козацькі часи на Україні» – єдину працю, написану українською мовою. Завдяки записам, які збереглися в учнів історика, цей лекційний курс був опублікований в 1991 р. окремою книгою²⁶⁶. Всі інші праці В. Антоновича побачили світ у різних журналах і наукових збірниках російською мовою. І в цьому нема нічого дивного, адже після прийняття дискримінаційних царських указів Валуєва і Юзефовича українська мова опинилася поза законом. У 1996 р. Київське видавництво «Либідь» видало з нагоди 160-ї річниці з дня народження Володимира Антоновича досить великий за обсягом збірник вибраних праць ученого під назвою «В. Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори». До книги ввійшли такі наукові розвідки вченого, як «Польско-русские соотношения XVII в.» «Про українофілів та українофільство», «Киевские войты Ходьки»; «Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого», «Козацкий сотник Иван Гонта» та багато інших. Автор вступної статті та упорядник видання професор Василь Ульяновський вміло згрупував праці В. Антоновича за розділами «У боротьбі за Україну», «Життєписи історичних діячів», «Козаччина. Гайдамаччина», «Історія церкви в Україні», «Київ і Київська земля», «На старій Україні: факти, події, люди»²⁶⁷.

Володимир Антонович, на відміну від деяких своїх плодovitих учнів, приміром Михайла Грушевського, не написав узагальнюючої історії України. Та цього він і не прагнув. Переважна більшість його праць була присвячена дослідженню українсько-польських взаємин і розвитку національно-визвольного руху на Правобережжі, серед яких варто виділити «Про походження козацтва» (1863), «Про гайдамацтво» (1876), «Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432–1798» (1870), «Уманський сотник Іван Гонта» (1882), «Київ та його доля і значення з XIV – до XVI ст.» (1882), «монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії» (1885) та ін.

²⁶⁶ Антонович В. Коротка історія Козаччини. З ілюстраціями і картою України. К.: Видавництво «Україна», 1991. 158 с.

²⁶⁷ Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упорядники О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. К.: Либідь, 1995. 816 с.

«Володимир Антонович, – писала Н. Полонська-Василенко, – перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії». Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом «Вступу до історії». Саме з іменем В. Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень молоді української науки. В. Антонович був автором праць з археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед його головних розвідок з археології необхідно назвати «Розкопки з землі древлян» (1893), «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Археологічна карта Волинської губернії» (1902). Вже в 1870 р. В. Антонович на одному із засідань «товариства Нестора-Літописця» виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. «Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства».

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслуговують на увагу його праці «Чаклунство» та «Історичні пісні малоросійського народу» (1874–1875, у співавторстві з М. Драгомановим). Учений зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», у яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. У 80-х роках XIX ст. В. Антонович опублікував двома виданнями книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», у якій були поміщені науково-популярні нариси про українських гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Миколи Костомарова, написаній у проросійському дусі, нариси В. Антоновича висвітлювали минуле України як складової частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної єдності.

Поряд з активною науковою діяльністю В. Антонович не менш активно включився в політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі «хлопоманів», які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян із кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також «українська Громада», ініціатором створення якої виступили В. Антонович, К. Михальчук, Т. Рильський, Б. Познанський. Коли русофільська преса накинулася на київську

«українську Громаду», В. Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, у якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою «є лише освіта народу». Незабаром В. Антонович разом з О. Русовим, М. Драгомановим та іншими заснували «Стару Громаду». Що стосується творчих стосунків В. Антоновича і М. Драгоманова, то їхня наукова співпраця увінчалася написанням вищеназваного збірника «Исторические песни»²⁶⁸.

Ось із такою людиною познайомився молодий Роман Шептицький. Свою зустріч з В. Антоновичем він детально описав у листі до матері: «Моя Найдорожча Мамо! Це був чарівний вечір, що про нього я лише Тобі колись одним реченням у листі згадав. А сьогодні, коли слова проф. Антоновича стають дійсністю, мені хотілося б, Мамо, сказати Тобі, як наука навіть на довгі роки випереджує історичні події. Ми сходили із Святоволодимирської гірки вниз. Блакитне небо, що під вечір стемніло й творило наче копулу над спокійними в цей час, могутніми водами Дніпра, рясна зелень довкруги й гул міста, що доходив здалеку, – все це творило якусь просто мистецько-містичну картину. Поневолі я зупинився на хвилину й шепнув: – Боже! Яка краса! Професор глянув скося на мене й, зупинившись теж, сказав: – Ваша правда, пане Романе, краса, тільки, на жаль, ми не володіємо цією красою, а вона нами. Ми є рабами краси, не її панами. А це різниця! Я не зрозумів і питаючи глянув на нього (Ми так домовилися, щоб він звертався до мене «пане Романе», а не «пане графе», як це було на початку нашої зустрічі). Антонович усміхнувся цією милою усмішкою, яка його обличчя інтелектуаліста-вченого змінювала на добрячу, щиросердечну людину.

– Я знав, що ви мене зрозумієте й мушу щиро сказати вам, що багато навіть із моїх товаришів-науковців, зокрема етнографів, навіть глибоких дослідників фольклору не розуміє мене, називаючи нас «хлопоманами» чи «народниками», помилково беручи форму за зміст. Бачите, – і тут Антонович знову усміхнувся, – ми обидва, так сказати б, з одного роду. Ви нібито поляк і я теж начебто поляк. Повторюю «начебто», бо, по суті, то ми українці, може, й не гірші від тих українців, які зовнішньо, сказати б, і внутрішньо є українцями й

²⁶⁸ Вегеш М. М. Володимир Антонович (1834–1908). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип.1. С. 3–5.

цього культурно-духовного гібридизму, як би це можна назвати, який є у нас, не мають. А між тим саме цей гібридизм, чи докладніше кажучи, ця західноєвропейська культура, яка тільки злегка за торкнула Україну, зокрема вищі верстви народної маси України, а повністю заволоділа духовністю Польщі, дає нам можливість проаналізувати притаманну тільки Україні, чи то пак, тим, що живуть в Україні, духовність. Я вже вам згадував, пане Романе, вчора, що ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й сьогоденної історії. Нарід може під сильним натиском змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна.

– А все ж таки, пане професоре, – сказав я, – це повинні, на мою думку, вияснити й аргументувати наукові дослідження про народну творчість України... – Очевидно! – живо притакнув Антонович. – Однак тоді, коли наші етнографи, безсумнівно, дуже докладно й із знанням справи, опрацьовують народну творчість України, – між нами кажучи, це одна з цих ділянок, що нам царський уряд «Малоросії» дозволяє друкувати – і ці опрацювання навіть удостоїлися похвали закордонних науковців, то все-таки ці опрацювання не є повні. Відтворювання побуту для українців, порівняльною методою з іншими народними творчостями, виказування оригінальності звичаїв чи народних обрядів – це все дуже цінне й навіть потрібне. Але воно для духовності України мало варте. Тут треба своєї церкви. – Церкви? – здивувався я. – Так, пане Романе. Церкви, цієї духовної інституції, яка може й зберегти, й скріпити духовність даного народу, а вслід за тим видвигнути ці первинні елементи, що зберігаються в кожній духовності й, відповідно обтесуючи їх, підготувати їх до державно-національної народності, а не до етнографічної народності. Московська Церква не лише чужа, але й ворожа Україні.

– В Галичині ми маємо свою українську, чи як ми її зовемо – руську – Церкву, католицьку, або як на Україні її зовуть уніатську Церкву... – сказав я. – Безумовно, під цю пору ваша уніатська Церква ще ближча Україні, хоч і вона є стиснена Римом, де частенько панівні кола Христову науку обмежують державними кордонами. Але не забувайте, дорогий пане Романе, що в Австрії зустрічається конгломерат 15 чи 16 народних типів, а коли глянете на Росію, в якій

Церква грає домінуючу роллю «правої руки держави», то в Росії, не збільшуючи, можна сказати, живе 150 окремих народностей. На одному Кавказі живе їх близько 40. І проф. Антонович глянув на заходяче сонце, витягнув із камізельки годинник, відкрив вічко коперти і сказав: – Ходім же, пане Романе, ось-ось осьма година, а Петров дуже точний. Я дуже радий, що ви познайомитеся з Миколою Івановичем. До речі, не люблю я вживати патроніміків, хоч це староукраїнський звичай і слід би його навіть вдержати й серед українців Галичини... А з Петровим раджу вам таки ближче познайомитися, він і літературознавець, і іконо знавець, і музейник, і неабиякий етнограф. Тільки не питайте його про історичну топографію Києва, бо це його «коник», він готов вам дати цілонічний виклад про це... І нагло проф. Антонович почав сердечно сміятися. – А знаєте? Петров – москаль, «настоящий» москаль, уродженець Костромської губернії. Чи не чудасія воно? Ви поляк, я поляк, а Петров москаль, і ми всі разом українці! І чи не геніально придумав український нарід приповідку, що «хто ступить на цю землю, турок, лях чи москаль, той кожний українцем стане!»²⁶⁹. Й. Сліпий писав, що «проф. Антонович прийняв його (Романа – Авт.) дуже щиро і ввічливо, показував йому Київ і на пам'ятку подарував свою книжку «Историческія песни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», Т. 2. в. 1. Кіевъ 1875. На ній написав власноручно присвяту: Шановному пану Роману Шептицькому від (sic) В. Антоновича на пам'ять»²⁷⁰.

Того ж року Роман Шептицький приїхав до Москви. Про своє враження від російської столиці він виклав у листі до матері від 12 листопада 1887 р.: «Оце я пишу до Вас у 24 години після мого приїзду до Москви. Але орієнтуватися тут тяжко й як довго не знається міста, не хочеться навіть писати. Щоби Вам дати доказ, що я не почуваюся в Москві самотнім, скажу Вам тільки, що за тих 24 години я познайомився з проф. університету Гераським, у якого я обідав, далі з проф. університету Брідішеном, росіянином, з отцем Врублевським при склянці чаю і з Марком Кропивницьким – письменником, дуже цікавою людиною. Це все робить особливе й дивне враження і не жаль було їхати тут повних 30 годин швидким

²⁶⁹ Дванадцять листів о. Андрія Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 18-20.

²⁷⁰ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 20.

поїздом. Тут видно в архітектурі всі можливі східні стилі: арабський, турецький, навіть китайський, а це все на візантійському фоні; все тут суворе; часи Івана Грозного інкрустовані у вежах грізного Кремля. Час до часу відживають болючі спогади 1812 р.; дзвіниця пошкоджена вибухом... тут стояв генерал Давус... ця церква збудована у виявленні подяки після битви і т. д., і т. д. А все-таки я ще нічого не бачив – ні палати, ані дуже цікавих музеїв. Я ходив на вежу Івана; звідти видно тисячі й тисячі більших і менших веж, червоних, зелених, синіх, золотих і срібних. З Карамзіним у руці можна би багато дечого навчитися, а все-таки мене не збирає охота залишатися тут надовго; хотілося би побачити лише те, що найважливіше й чимскоріше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би навернення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися...»²⁷¹.

Як колись українські православні владика усвідомили, що на ґрунті старої київсько-руської церкви, котра з вини візантійської ніколи не стала власне національною для нашого народу, виростає московська, що є зняряддям у руках творців Третього Риму, так і молодий Шептицький чітко зрозумів: доки пануватиме тяжіння православної Москви, доти українці не розумітимуть своїх національно-політичних інтересів. Відтак належало їх відповідно освідомити. І тут своє слово за таких умов мала сказати Греко-Католицька Церква. Ще більше переконала правильність його вибору поїздка до Москви. Оглянувши там місцеві церкви і музеї, «повні награваних українських пам'яток, і бодай поверхово зорієнтувався, як Москва збагатила свою культуру крадежем нашої української»²⁷².

У Москві Роман Шептицький познайомився з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим²⁷³, який обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдства²⁷⁴. На час знайомства з Романом В. Соловйов був добре відомий далеко за межами Росії. У 1880 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Критика абстрактних джерел». Свої провідні ідеї майбутньої соціально-політичної концепції продовжив розвивати у промовах «Три сили»,

²⁷¹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 122-123.

²⁷² Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. С. 28-29.

²⁷³ Заборовський Я. В. Соловйов і А. Шептицький. *Добрий Пастир*. Івано-Франківськ, 1990. С. 12-16.

²⁷⁴ Найповніше екуменічні погляди В. Соловйова див.: Соловьев В. С. Россия и вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

«Слов'янофільство і російська ідея», «Російська ідея» та ін. Стверджував, що росіянам необхідно позбутися східного фаталізму. Їх покликання, на відміну від «нелюдяного Сходу» і «безбожного Заходу», – брати участь у житті Вселенської Церкви, розвитку християнської цивілізації, відмовитися від національного егоїзму, щоб здійснити велику місію – повести людство до вселенського братерства. У зв'язку з цим Соловйов різко виступив проти візантійсько-московської Церкви. Філософ також виступив проти тези про особливу досконалість російського народу, проти його відділення від інших, опрацював свою систему постулатів націоналізму, що не заважало йому твердити про месіанство російського народу. Соловйов був принциповим противником будь-якого рабства і соціальної системи, яка спирається на обмеження свободи особи. Сама особа в Соловйова – це насамперед глибоко віруюча особа, що шукає добро, щастя якої полягає у любові. Сформулював низку ідей і вірив, що з їх допомогою можна змінити світ, хоч наприкінці життя дедалі більше схилився до песимізму²⁷⁵.

Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність²⁷⁶. У листі до матері від 17 листопада 1887 р. Роман писав: «Ви здивуетесь, коли дістанете ще одного листа з Москви. Причина того ось яка: мені не хотіли тут змінити купонів «Заставних листів польського королівства», що спонукало мене зрезигнувати з виїзду до Петербурга. Я мав намір виїхати до Смоленська й на Литву 16 ц. м., але декілька нових, дуже цікавих, знайомств задержало мене тут. Я щойно вернувся від о. Врублевського, який зрадив, що я ще затримався тут. Я говорив із ним чотири години, попиваючи чай. Це людина великого духу, яка добре знає світ. Але хто це отой, задля якого я залишився тут? Це Соловйов, людина, про яку ще перед двома роками говорилося так багато!» в дусі католицької Росії. Нині не буду більше писати про нього, та варта було подорожувати аж до Москви, щоби бодай

²⁷⁵ Кухта Б. Соловйов Володимир Сергійович (1853-1900). *Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник* / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За редакцією Б. Кухти. Видання 2-ге, перероблене і доопрацьоване. Львів: Кальварія, 1997. С. 211-212.

²⁷⁶ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 52.

познайомитися з ним»²⁷⁷. Диякон Василій у праці про Леоніда Федорова подає більше інформації: «... Граф Андрей Шептицький відвідав Владіміра Соловйова, бо саме в той період намагався якнайбільше про нього довідатися з його творчості. Від нього він почув багато важливих речей, які відповідали його особистим цілям і покликанню. Звичайно, їхня бесіда була душевною. Андрей Шептицький розповів В. Соловйову і про свій намір скласти монаші обіти. Розмова була тривала, й цілий вечір вони провели біля самовара. В. Соловйов натомість відвідав молодого графа, коли той перебував у готелі «Париж». Особисті стосунки, які тоді розпочались, Андрей Шептицький підтримував навіть тоді, коли його апостольська діяльність щодо єдності з Римом набула доволі виразних форм»²⁷⁸.

Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: «... Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова»²⁷⁹. Заслуговує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький «не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис»²⁸⁰. Порівнюючи двох відомих мислителів, М. Вавжонек теж зауважив, що Шептицький «не наслідував Соловйова, тому що не потребував цього робити. Екуменічні ідеї львівського митрополита мали своє джерело у візантійсько-словянській духовності київського кола, де концепції єдності християнства, схожі на ті, які сформулював на російському ґрунті Соловйов, вже функціонували від декількох століть. Показані різниці між Шептицьким і Соловйовим засвідчують оригінальність думки кожного з них. Вони переконують, що до тих самих висновків можна доходити різними дорогами. Екуменічна думка Соловйова та відгук, з яким вона зустрічалася, укріпили Шептицького у

²⁷⁷ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 123.

²⁷⁸ Диякон Василій. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. *Научні і літературні публікації «Студіон» Студитських монастирів*. Рим, 1966. Ч. 3-5. С. 19-20.

²⁷⁹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 59.

²⁸⁰ Там само. С. 68.

переконанні, що можна в Росії знайти партнерів для конструктивного діалогу про форму Вселенської Церкви та місце, яке повинно в ній зайняти східне християнство. Підсилювали також надію на те, що Росія вирветься з культурної та духовної самоізоляції та летаргії. І на тому полягає особливий зв'язок між екуменічною думкою російського філософа та українського митрополита-уніата»²⁸¹.

Отже, вплив Володимира Антоновича і Володимира Соловйова на молодого Романа Шептицького важко переоцінити. Спілкування з цими людьми змусило молодого шляхтича ще більше повірити в те, що він насправді знайшов своє справжнє покликання²⁸². Але була ще одна постать, яка справила на юнака велике враження – колишній митрополит Йосиф Сембратович. За його митрополичої діяльності в житті Греко-Католицької Церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станиславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у м. Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого згодом отримав священництво Андрей Шептицький. Загалом наприкінці ХІХ ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священників і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв пожвавленню національного життя в церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах²⁸³. Після синоду 1891 р. пожвавилось духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Служебниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний

²⁸¹ Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 63.

²⁸² Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 31.

²⁸³ Великий А. Г. З літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 245-248.

часопис «Руслан». Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича, отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита С. Сембратовича кардиналом.

Про свою зустріч з кардиналом Йосифом Роман Шептицький яскраво описав у своєму черговому листі до мами: «Я застукав і, увійшовши туди, спершу не знав, куди діти очі: усі чотири високі стіни кімнати до самої стелі були заложені поличками книжок. Під великим венецьким вікном, єдиним вікном у цілій кімнаті, стояло широчезне бюро, теж завелене фоліялами, сидів і щось писав архієпископ Йосиф. На моє привітання підняв голову, встав із-за бюро, скинув окуляри, уважно поклав їх на розгорнені папери й, витягаючи до мене обі руки із лагідною усмішкою на обличчі, сказав: – Вітай, мій любий сину! Тішуся, що бачу одного із Шептицьких, який повернувся до нас! Високий на ріст, із молодим обличчям, на якому лягла наче якась задума, але вже з посивілою бородою і сивим волоссям, пригорнув мене до себе, а потім, узявши моє лице в руки, як береться дітей, і дивлячися мені обачливо в очі, неначе до себе шепнув: – Шептицькі, Шептицькі, великий, заслужений рід!... Я хотів поцілувати його руку, але він не дався. – Не треба, сину, не треба! Ось візьми крісло й сідай коло мене, розкажи мені про свій намір служити Богові й нашій Церкві. Дещо я вже знаю про тебе і від кардинала Масаї і від кардинала Чацького, але я хотів би почути про те все із твоїх уст... І я почав йому говорити про свій намір. Мамо, й коли я згадав, що західній світ, задивлений у свою велич, не лише нічого про нас не знає, але тепер і не хоче знати, якісь вогники заблисли в очах владики й він сказав: – Правильно, мій сину, правильно!... Бог хоче, щоб ми так думали й так судили, як Він думає і як Він судить... А щоб так думати, й так судити, як Бог, треба зректися себе... – Я свідомий того, Ваше Високопреосвященство, – шепнув я. А архієпископ Йосиф говорив далі:

– Є бо в житті, мій любий сину, малі труднощі й є великі. Малі труднощі поборюємо життєвими силами, але великі труднощі вимагають жертви, самозречення. Ти вибрав, сину, шлях місіонера, але я певен, що ти згодом станеш у проводі нашої Церкви, а враз із цим у проводі нашого народу, бо, як знаєш, історія кожної Східної Церкви є нерозлучна з історією даного народу. Цього ще не знає і щойно згодом пізнає Західна Церква. Тому не жахайся, мій сину,

великих труднощів на своєму шляху, що їх зустрічатимеш і від своїх і від чужих, тільки кожний твій крок хай важиться золотою вагою віри. Обіцяю тобі, сину, що я завжди молитимуся за тебе й при кожній Божественній Літургії покладу одну часточку на твою інтенцію...»²⁸⁴.

Дуже приємні враження залишили в Романовій душі і відвідини ним старенького кардинала Масаї, який 35 років свого служіння присвятив справі навернення до Католицької Церкви народів Близького і Центрального Сходу. Роман поділився з ним своїм прагненням продовжити цю справу. Їхня спільна зворушлива розмова помітно затягнулася, але коли Роман підвівся зі свого крісла, маючи намір подякувати кардиналові за щирю гостину і приємну розмову, той зупинив його зі словами: «Почекай-но ще хвилину, юначе. Ми вже, мабуть, ніколи не побачимося з тобою на цій грішній землі, але це цілком може статися там, на небі. Я хотів би подарувати тобі одну з найдорожчих для мене речей, зробити тобі подарунок, котрий би час від часу пригадував тобі про мене. Я ж кожноденно молитимуся за тебе». Після цього Кардинал запровадив Романа до облаштованої на манер монастирської келії невеличкої кімнатки, відсунув шухляду свого письмового стола і, коротко пошукавши там рукою, витягнув і подав йому дрібно списаний зошит. «Візьми його, – сказав він по хвилі мовчання. – Це одна з найцінніших речей, які є в моєму посіданні: граматики етіотської мови, що її я уклав». Кардинал написав на обкладинці кілька слів присвяти та подарував зошит Романові. «Прошу Тебе, Романо, – додав він, юнак був уже поблизу дверей дому, – молися за мене так, як я робитиму це в твоєму наміренні». І дійсно, молодий український шляхтич і старий Кардинал уже більше ніколи не зустрілися між собою із-за смерті останнього, яка наступила невдовзі»²⁸⁵. Євген Небесняк у своїй книзі про Андрея Шептицького наводить один цікавий епізод: «В часі прощальної вечері, організованої кардиналом Ледоховським на честь Романа... один з присутніх на ній старших священиків, дивлячись на молодого Шептицького, підняв тост: «За майбутнього митрополита Русі!». Кардинал, поклавши руку на Романове плече, відповів: «Буде достатньо, коли цей юнак стане тільки відмінним монахом!». Напевно ніхто із запрошених на вечерю гостей і не здогадувався,

²⁸⁴ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 22-23.

²⁸⁵ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 52-53.

якими близькими до сповнення були вже тоді висловлені цими церковними достойниками побажання!»²⁸⁶.

Молодість Романа Шептицького збіглася з перебуванням на Святому Престолі Папи Лева XIII (граф Вінченцо Джоакіно Печчі (2 березня 1810 – 20 липня 1903). 20 лютого 1878 р. архієпископа Перуджі кардинала Д. Печчі у віці 68 років було обрано Папою. За третім разом за нього було віддано 43 голоси, що було на три більше від необхідних. Він народився в Карпінето, що поблизу Риму. Маючи 26 років, став священиком і як доктор теології вступив до «Церковної академії», що виховувала священиків до дипломатичної служби. Деякий час виконував обов'язки папського делегата, а згодом став нунцієм у Бельгії. Повернувшись до Перуджі, 32 роки виконував обов'язки архієпископа, пізніше кардинала. Особливу увагу Папа Лев XIII звернув і на слов'ян у своїй енцикліці «Гранде мунус» від 30 вересня 1880 р. Відомий історик Вселенської церкви І. Хома відзначав, що Папа «пригадав цілій Церкві світлі постаті й апостольську працю слов'янських апостолів св. Кирила й Methodія і ввів їх літургічне свято в календар латинської Церкви. Цією енциклікою він признав й індивідуальність слов'янських народів, закликаючи їх до єдності й згоди Церков. «Маємо нагоду допомогти слов'янським народам, про яких безпеку й спасіння дуже журимося. Як тоді два святі Кирило і Methodій, поширюючи католицьку віру, привели слов'янські народи з руїни до спасіння, так і тепер під їх небесним покровом були для них сильною обороною». Нагодою для написання цієї енцикліки був лист Папи Івана VIII до моравського князя Святоплука з 880 р., у якому Папа похвалив і поручив уживання слов'янської мови в літургії, щоб «цією мовою голосити славу і діла Господа нашого Ісуса Христа». Цей лист починався словами: «Індустріє туге». Це було також признання рівності всіх перед Богом»²⁸⁷.

Важливу роль у церковному житті також відіграла енцикліка про суспільне питання. «15 травня 1891 р. Папа Лев XIII видав енцикліку «Рерум новарум» про суспільне питання, яке вражає єдністю думки і вислову, шириною поглядів і відвагою. – писав уже згадуваний І. Хома. – ... В першій частині Папа підкреслює, що існує соціальне зло, бо більшість робітників живе в нужді, ремісничі корпорації скасовані в минулому столітті і на їх місце не створено нічого, нові

²⁸⁶ Там само. С. 53.

²⁸⁷ Хома І. Нарис історії Вселенської церкви. Рим, 1990. С. 455.

закони віддаляються від християнського духа і робітники остаються безборонні перед скупістю працедавців і розгнужаною конкуренцією. Хоч ті вислови подібні до соціалістичних, однак Лев XIII остерігає перед соціалістичними розв'язками, що розпалюють в убогих ненависть до багатих, а це є противне любові... В другій частині Папа найперше покликається на моральний закон, що повинен би причинитись до зміни соціального положення, бо це є питання справедливости, яке залежить від моральної богословії. В природі між людьми є численні різниці, що спричиняють соціальні нерівності, які повинні служити для добра спільноті. Основною похибкою є вірити, що кляси – це «вроджені вороги», немов би природа озброїла убогих до завзятого двобою проти багатих. Тим часом їх треба об'єднати й зрівноважити. Робітники мають обов'язок чесно виконувати контракт праці, шанувати особу й добра працедавця, уникати насилля. Натомість працедавці мають обов'язок трактувати робітників по людськи (а не як невільників), не накладати праць понад їх сили і давати їм справедливу платню»²⁸⁸. На той час це були досить радикальні думки: «Хоч не можна твердити, що енцикліку «Рерум новарум» прийняли всі як основний текст, то однак навіть неприхильні Папі люди відчули, що йдеться про незвичайну подію. З приводу появи цієї енцикліки німецькі часописи писали, що Папа «випередив уряди», англійські – «це діло мудрця», французькі – «це велика подія в історії модерних спільнот». Вправді безпосередній вплив енцикліки був обмежений, однак вона створила нову атмосферу, незвичайний фермент соціальної щедрости, й робітниче питання зайняло перше місце в діяльності тих, що хотіли жити їхньою релігією»²⁸⁹.

Високу оцінку діяльності Папи Лева XIII дав Вільгельм де Фріс на сторінках фундаментальної монографії «Рим і патріархати Сходу»: «Рішучий перелом на користь Сходу настав аж за понтифікату Льва XIII (1878-1903). Цей Папа вважав, що має особливу, доручену йому від Бога місію привести нез'єдинених східних братів до тої єдності, якої бажав Христос. Лев відчував справжню любов і велику пошану до східних християн та їхньої самобутности і був готовий іти на всі можливі компроміси з нез'єдиненими. Лев XIII дозволяв східні обряди не з міркувань практичної вигоди, а тому що справді розумів їх питому цінність і любив їх як вияв католицькості Церкви, що, з

²⁸⁸ Там само. С. 460.

²⁸⁹ Там само.

огляду на свій вселенський характер, повинна охоплювати всі народи, а вони мають право на свою неповторність...Цей справді істотний мотив подекуди звучав і раніше, але саме Лев XIII, цей великий поборник церковної єдності, свідомо розвинув його й висунув на перший план»²⁹⁰.

Особливо виразно Папа сформулював його на початку свого апостольського послання «*Orientalium dignitas*» (30 листопада 1894 р.): «Збереження східних обрядів набагато важливіше, ніж може здатися. Гідна поваги старовинність багатьох цих обрядів становить неповторну окрасу цілої Церкви, а водночас підкреслює божественну єдність католицької віри. Вона, з одного боку, виразно доводить апостольське походження головних Церков Сходу, а з іншого, проливає світло на їх прадавній внутрішній зв'язок з Римським престолом. Мабуть, немає прекраснішого доказу вселенської Божої Церкви, аніж ця неповторна оздоба, якою слугують для неї різні види церемоній і стародавніх мов, тим шляхетніших, що виводяться вони від апостолів і святих Отців. Завдяки цим обрядам немовби повторюється те ні з чим незрівнянне поклоніння, що припало новонародженому Христові, коли з різних країн Сходу прибули мудреці до Нього на поклін»²⁹¹.

Ще задовго до того, як стати монахом, Роман Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. Із вищенаведеного матеріалу видно, що чинний Папа Лев XIII виступив ініціатором поглиблення цього процесу. Тобто ідеї обох повністю збіглися. Незабаром повинна була відбутися їх зустріч. Софія Шептицька зафіксувала на сторінках своєї книги про сина: «Отож дня 2 січня 1888 р. Роман виїхав із Прилбич, виїжджаючи до Риму на 50-літній ювілей священства Папи Льва XIII і канонізацію святих»²⁹². 16 січня Роман писав мамі, що «приїхав щасливо, а зупинився в польській колегії на вія Мароніті 21, де зустрів багато давніх знайомих»²⁹³. У листі від 20 січня Роман повідомляв свої враження від зустрічі з кардиналом Чацьким:

²⁹⁰ Фріс В. Рим і Патріархати Сходу / переклад з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш, видання 2-ге, виправлене (серія «Памятки історично-богословської думки», випуск 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 210.

²⁹¹ Там само.

²⁹² Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 125.

²⁹³ Там само. С. 126.

«Кардинал завжди чарівний, милий і має щось притягаючого своєю духовністю»²⁹⁴. «Все складається мені прекрасно. – йдеться в листі від 24 січня. – Сьогодні я був у царгородського патріарха-вірменина Азаріяна, дуже визначної і впливової людини. Перебування в Римі являється для мене чимраз цікавішим, я поробив тут безліч знайомств, а й настрої у мене прямо чудовий. Обіймаю Тата тисячекратно»²⁹⁵. У листі від 8 лютого Роман передає свої враження від аудієнції у Папи: «Я щойно вернувся з аудієнції у Папи, вона була прекрасна. Папа був добре диспонуванний, а навіть веселим. Настоятель Чину Воскресінців представляв перед усіма паломниками своїх монахів. Папа сказав кожному з них декілька приємних слів. Відтак представлено йому князів: Маркелина Чорторійського й Карла Лянцкоронського та Клячка, а з черги мене. Папі сказано, що я хочу бути священиком, він стиснув мою руку й сказав: «Ідіть за Божим голосом, який Вас кличе, благословляю Вас!». Відтак я передав йому 400 рублів у малому мішечку з білого шовку від одного священика з Королівства. «Напишіть йому, – Папа сказав, – що даю йому окреме благословення». Опісля представлено Папі англійського священика, а вкінці святіший Отець промовив декілька сердечних слів до всіх приявних. Він згадав про сумний стан у Польщі й заохочував нас до терпеливості, молитви й надії на Боже милосердя та додав: «Треба дати Вам моє благословення для Польщі» й виходячи, він подав нам ще раз свою руку для поцілування. Ми всі були одушевлені...»²⁹⁶.

Із листа від 28 лютого 1888 р. видно, що Роман остаточно визначився зі своїм покликанням: «Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання – візія, такої могутності й величавості латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не можу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися й валитися в мені. Тоді я вчинив совершенну постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі, й знова все пішло як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і зрозуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомості вернувся повний,

²⁹⁴ Там само. С. 127.

²⁹⁵ Там само. С. 128.

²⁹⁶ Там само. С. 131.

досконалий спокій...»²⁹⁷. Цікавим у цьому контексті буде також пізніший коментар Казимира Шептицького щодо покликання його брата Романа, який він написав до маминого листа на початку 1884 року: «Покликання – це не примус, не голосний, ніяк не зневолюючий до послуху наказ, але звичайно це буває вимовлене в самій глибині сумління запрошення. Голос той проймає кожен актом нашого єства, але, пропри це, у кожную хвилину людська воля може відповісти відмовою. А під скількома ж впливами залишається наша воля! І не тільки під зовнішніми впливами світу й людей, які походять від оманливого духа, але й під впливами власної натури, набагато більш небезпечними. І наші відчуття, і розум, який так часто за облудливими вогниками любить ходити, і нестале у своїх почуттях серце – це стільки внутрішніх зрадників, готових при першій слабкості волі порозумітися і видати Божу в нас думку на здобич її противників. Коли оборонний вал молитви та пильности не буде досить сильний, як же легко можуть бути заглушені початкові протести сумління. І така «акція порятунку світу» буде успішною. Але Бог є надто Високою Річчю, щоб у кого-небудь вона далась безкарно усунути на узбіччя прямо з дороги життя. Людська воля може відкинути запрошення Боже, але тоді є велика небезпека, що з часом відкинута буде й віра, і буде страчена Ласка Спасіння. Небезпеки такого становища звичайно не усвідомлюють ті, які, маючи владу, вважають, що можуть її вживати так, щоб покликання вбити. Досліджувати покликання, прагнути переконатись, чи воно правдиве, з готовністю дозволу (на його здійснення), якщо (воно) таким виявиться, йти аж так далеко є дозволено, а може навіть бути обов'язком, бо ж інакше починається боротьба з Богом. Той, хто її починає, може на хвилинку в тій боротьбі перемогти, але завжди він ризикує, що візьме на своє сумління річ, стократ гіршу від убивства тіла, бо це вбивство душі того, який від його влади був залежний...»²⁹⁸.

Відомий польський історик Міхал Вавжонек, висвітлюючи передумови екуменічних поглядів майбутнього митрополита, стверджував: «Якщо йдеться про проблеми зміни обряду Р. Шептицьким, треба було б звернути увагу на декілька фактів. По-

²⁹⁷ Там само. С. 135.

²⁹⁸ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 84.

перше, галицький митрополит подбав про те, щоб його повернення до візантійсько-слов'янської традиції відзначилося навіть у зовнішнім вигляді. Про це найкраще свідчила довга борода, дуже характерний елемент для візантійської традиції, відкинутий попередниками Шептицького. По-друге, А. Шептицький трактував свій перехід до східно-християнського світу, як повернення до традиції не таких вже й далеких предків. По-третє, слід зауважити, що ще в молодості майбутній митрополит дуже емоційно сприймав візантійсько-слов'янську традицію. Причин вибору обряду, якого доконав, можна зрозуміти тільки через відкликання до сфери почуттів, які збуджував у нім контакт з різними проявами східно-християнської спадщини. Безсумнівно, рішення про зміну обряду подиктувало йому передусім «серце», а не розум. Ймовірно, ці емоції були стимулом для поглиблених студій над традицією та духовністю східного християнства, які, практично, протягом усього свого життя вів Шептицький»²⁹⁹.

4 березня до Романа приїхала мама, а 23 березня Софія Шептицька одержала запрошення на аудієнцію до Папи Льва XIII. Й. Сліпий писав, що цього добитися було нелегко: «Мимо сього, що дістати приватну аудієнцію у Папи було дуже тяжко, то однак гр. Софії вдалося таки її виєднати»³⁰⁰. Як проходила аудієнція у Папи Льва XIII знаходимо на сторінках книги Софії Шептицького. Враховуючи, що це єдиний повний виклад цієї історичної події, наводимо його без суттєвих скорочень: «Дня 24-го березня, саме в п'ятницю, напередодні страсного тижня, ми мали бути у святішого Отця. Ми сподівалися, що будемо в товаристві щонайменше тридцяти осіб і навіть не порозумілися зі собою, що будемо говорити, а тільки з невимовною радістю їхали: Ромцьо, Стефанський, Левчик – такий гарний в новому одязі з білою краваткою, в шовкових панчохах і лякерових черевиках, і – я. При вході до першої вітальні прийняв нас із перебільшеною чемністю монсеньйор Делля Вольпе і маленький монсеньйор Біслетті, знайомий Романа, який стаючи навшпиньках, щоби досягнути до його вуха, шепнув: «Але Ви знаєте? Оце є цілком спеціальна аудієнція, яку будете мати, це щось незвичайне!», а Ромцьо переповідаючи мені це, додав: «Мама досягла чуда». Перед

²⁹⁹ Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 47-48.

³⁰⁰ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 24.

нами були ще в святішого Отця його два приятелі з Перуджії й амбасадор із Чілі зі своєю дружиною. Врешті, сказали нам, що прийшла черга на нас. Монсеньйор Делля Вольпе відчинив низькі двері, увійшов перший і голосно подав наші прізвища та вийшов, залишаючи нас самих зі святішим Отцем. Кімната була вузька й глибока, по нашій лівій стороні, коли ми увійшли, було прислонене одно вікно, а напроти – в самій глибині кімнати на низькому підвищенні сидів святіший Отець, що подобав на алябастрову різьбу.

Побачивши нас, простягнув до нас руки й сказав весело: «А, оце добра польська родина». Мені здавалося, що йду до самого Ісуса Христа в особі Його заступника, тому то приклонивши перед ним наші коліна, я так задивилася в його лице, що забула поцілувати його ногу й лише притулившись до його колін, цілувала руки в почуванні, якого я не переживала ніколи більше від хвили, коли померли мої родичі, коли вже не було кому кинутися в обійми в батьківській хаті. Перші слова святішого Отця були звернені до мене, коли то показуючи на Ромця, Стефанського й Леося спитав: «Оце всі Ваші сини?». «Так, Ваша Святосте, – я відповіла, – це мої сини, а цей (показуючи на Стефанського) неначе адоптований». Ми клякнули в такому порядку: по лівому боці престола на бічному ступені, отже, найближче до святішого Отця був Роман, перед Папою – я, мавши по правій стороні Леося, а по лівій – Стефанського. Лице святішого Отця, спочатку оживлене лише незвичайним блиском очей, невдовзі прибрало веселий вираз повноти життя й експресії, а коли він говорив про значення Василіян у майбутньому, його лице сяяло блиском натхнення. У цій притемненій кімнаті на фоні багряної адамасценської драперії при білій рясі оте лице видавалося мені гейби прозоре, осяяне неначе внутрішнім світлом. Коли ж я представила Папі нашу громадку, святіший Отець звернувся до Ромця: «Отож Ви хочете стати монахом». «Так, Ваша Святосте», – відповів, цілий опромінений душевними почуваннями, – «Василіянином». «Як це так, що Василіянином?», – і Папа звернувся цілком на престолі в бік Романа, щоби дивитися йому в очі й поклавши руку на рамені, а пізніше обнімаючи рукою шию Ромця сказав: «Як Василіянином, мене повідомили, що Бенедиктином... але Василіянин! О, це гарно! Це тішить мене! Чи давно вже відчуваєте оце покликання?». «Майже від дитинства». – «Від дитинства? А скільки Вам років?». «Ще нема двадцять три». – «А що Ви

студіювали, де?». Роман відповів. Тоді Папа говорив з чимраз більшим оживленням, звертаючися раз до нього, то знову до мене.

«Оце бачите, Василяни мають перед собою велике майбутнє в Церкві! А їх місія велика й гарна! Ми не здаємо собі ще тепер справи, яка буде їхня місія на Сході!.. Велика й гарна! Знаєте, що це я їх зреформував і відкрив новіціят у Добро... як то? Ах так! Добромиль... Ігумен Ісусівців, отець Яко... Яко...». «Яцковський», – пригадав Ромцьо. «Це справді. Яцковський! Він задля того перебував довший час у Римі, ми багато говорили про цю справу... О, він – це людина, яку я високо ціную, яку дуже люблю, – дуже, дуже...». В тій хвилині Папа подивився на Леося, заслуханого й задивленого в його постать й мову, а тоді зняв на хвилю свою руку зі шиї Романа й обіруч підніс до себе личко дитини: «А цей, теж Ваш?». «Так, Ваша Святосте, він називається Лев». – «Ах, Лев! А що ми з ним зробимо? Чим ти хочеш бути?». «Я ще не знаю, Ваша Святосте», – відповів хлопець весело. «Він не знає! В це я вірю! Він ще замалий!» – і, приголублюючи його ласкаво, поклав йому головку на своїх колінах... – «Він лишиться при мамі, щоби її потішати, так?» – Відтак до Стефанського: «Ви теж хочете бути священиком?». «Так, Ваша Святосте, – тепер світським священиком, а колись, надіюся, що зможу стати Ісусівцем». «Ісусівцем? – гейби в застанові, гейби сам до себе сказав: «Релігійне покликання... це найбільша ласка, якою Бог може відзначити людину, починаючи ще в цьому життю, а я вже не згадую про друге в небі, але про туземне життя», – й поклав свою руку на його голову. Відтак знову обійняв Романа за шию, а другою рукою приголублював голову Левчика й кладучи її на своїх колінах, питав далі мене: «А скільки Ви маєте синів?». «П'ятьох, Ваша Святосте». «І всі вони добрі, браві?». «Маю надію, Ваша Святосте, що вони всі будуть вірними слугами Бога й Його святої Церкви, й тому прошу для них благословення Вашої Святости!».

А тоді Папа зняв руку з голови Левчика й поклав її на моїй. І все його очі зверталися в бік Ромця, а навіть у тій щасливій хвилині я не могла не відчувати величчя образу, який вони оба разом творили. Святіший Отець вдивлявся в то молоде лице з любов'ю, майже з батьківською гордістю; а Роман з піднесеними очима, задивлений в лице старця, з виразом такої безмежної любови й відданості, що міг би бути в тій хвилині зразком для маляра, що малює херувима. Оба лица були зовсім відмінні від себе, а такі гарні, коли поринали у взаємному погляді й здавалося, що вони неначе відриваються від

землі й світа, й ці дві душі наче знаються вже здавна, любляться і так дуже довіряють собі взаємно. Слідкуючи за очима й думкою святішого Отця, я переповіла не тільки самі слова, але намагалася відтворити й настрій цього, що наростало в моєму серці у зв'язку з покликанням моєї дитини. «...Щодо цього, Ваша Святосте, він готов пролити свою кров, як мученик, якщо Бог забажав би цього ради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він». «Ах!» – сказав торжественно, а підіймаючи праву руку й кладучи її на моїй голові: «У Ваших словах відчувається добру, сильну, польську віру... тобто дух Вашої родини, Ви розумієте мене, правда? Що дух Вашої родини буде в небі!...». Роман просив благословення для Василіян, про котрих святіший Отець запитував ще декілька разів, Стефанський прохав благословити всіх своїх найближчих, а я теж просила про своїх, маючи на думці безліч потребуємих осіб і тих найбільш необхідних, за яких я завжди молилася й тому я сказала:

«Ваша Святосте, звольте ласкаво поблагословити всіх тих, за яких я молюся!». Папа поглянув на мене наче б хотів у своїй душі відчитати значення тих слів, хвилину мовчав, а потім погладжуючи мене по чолі, як приголублюється дитину, він пересунув свою руку до моєї й сказав: «Отже, добре, ...я благословляю всіх тих, за яких Ви молитесь...». Тоді ми всі поцілували святішого Отця в ногу, а коли встали з колін, він ще раз узяв Романа за руку й притиснув її обіруч до своїх грудей, а тоді Ромцьо наново клякнув при його стопах. І врешті Папа сказав зворушенням, глибоким голосом: «А Вас усіх благословляю ще раз, для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»³⁰¹.

28 березня до Риму приїхали Іван Шептицький із сином Олександром. Нарешті відбулася розмова батька з Романом, під час якої «вони оба досконало пізнали себе й взаємно зрозуміли»³⁰². Ось як цю розмову відобразила у своїй книзі Софія: «Роман закурив папіроску й відізався весело до батька: «Маю надію, що сьогодні я вже востаннє одягнув фрак». Від тих слів зачалася розмова між ними, яка тривала майже цілу ніч при ватрані, де Роман сподівався, що «будемо гуртуватися – об'єднані в Господі, – й відчуватимемо, що Він посеред нас»... Другої днини батько казав мені зі сльозами в

³⁰¹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 142-146.

³⁰² Там само. С. 148.

очах: «Перший це раз я проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову... бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдоволило би його, бо чого іншого він бажає»³⁰³.

«Нехай світ не каже у своєму безглузді, що до монастиря йдуть ті, що не вміють любити, а бояться страждань; нехай не каже також, що кому Бог дає ласку покликання до Своєї служби, вже тим самим звільняє його від терпінь. Нехай ніхто не говорить «щасливий», бо люди не розуміють ні того щастя, ні якою ціною його здобувається. Господь напевно кликав Ромця і він напевно з повною вірою й радістю йшов за цим голосом і покликанням, а все-таки, починаючи від Риму, аж до хвилини, коли переступив поріг Добромильської обителі, лише страждання виповнювали його душу»³⁰⁴. 28 травня 1888 р. в неділю, в день Святої Трійці, Роман виїхав до Добромильського монастиря.

«У рівній мірі, чи їхати до Добромиля від Перемишля чи від Самбора, – писав відомий дослідник монастирів Михайло Ваврик, – вже здалека видніє над містечком «Чернеча Гора» на тлі темно-зеленого бескидського Підгір'я. Наче остання хвиля розбурханого гористого моря знялася тут високо-високо над довколишнім холмовинням і – заклята, нависла над самим краєм надсянської низини ... Могутній її верх – підперезаний білою стяжкою монастирських будівель: гарної хрестовидної церкви, симетрично достроєної обителі та велетенської дзвіниці, що все разом робить справді «київське враження». А там далі наліво, на сусідньому шпилі, від голубого неба відбивають ясні обриси старовинного замчища Гербуртів, що перед трьома віками були першими ктиторами нашого монастиря. У рямцях цих обидвох нагірних будівель добромильський виднокруг зберігає ще сьогодні окремий старовинний кольорит, що його надала всій околиці споконвічна чернеча традиція»³⁰⁵.

Перша письмова згадка про Добромильський монастир зафіксована 24 серпня 1613 р., коли Ян Щенний Гербурт з дружиною Єлизаветою надали грамоту в Перемишлі та наділили його землями. У документі, зокрема, йшлося: «На тому місці, від нас їм

³⁰³ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 148.

³⁰⁴ Там само. С. 148-149.

³⁰⁵ Ваврик М. По Василянських монастирях. Торонто: Видавництво й друкарня оо. Василян, 1958. С. 43.

даному і дарованому, вільно їм буде і Церкву, і монастир, як найбільше будуть розуміти – і з муру, і з дерева ставити, і набоженства стародавнього, як за предків наших здавна бувало, віри релігії грецької уживати і його за своєю вірою відправляти». Приблизно в цей же час на узбіччі Чернечої гори було розпочато будівництво дерев'яної церкви Святого Миколая Чудотворця і двох монастирських келій для монахів. У 1691 р. обитель перейшла до унії. 15 червня 1882 р. протоігумен о. Климентій Сарницький та ігумен о. Юліан Телішевський передали єзуїтам о. Генрику Яцковському і о. Касперу Щепковському Добромильський монастир Святого Онуфрія. Вони також передали особисте прохання Папи Лева XIII: «Я повірив тобі (Г. Яцковському – Авт.) і Вам. І сподіваюсь, що не заведете мого довір'я, але докладете усіх старань, щоб виховати нове покоління монахів, оживлених правдивим духом св. Василя і св. Йосафата, мужів молитви, великої посвяти та ще більшої любови, і священників ревних, які любили б свій народ, серед якого мають працювати, в Бозі і по-божому. Так, повторив, в Бозі і по-божому. Нехай навчаться шукати найперше Царства Божого і тим самим зовсім певно придбають всі інші добра дорогим мені Русинам»³⁰⁶.

15 вересня того ж року відкрили новіціят в Добромилі. Першими новиками були брат Віссаріон Кулик, брат Володимир Стех, брат Теодозій Куницький. Жили вони дійсно за правилами святого Василя Великого, служби правили за візантійським обрядом, не перешкоджали розмовляти українською мовою, читати українські книги та й не допускали ополячення чи латинізації. На цей факт також звернув увагу С. Баран: «Згідно з історичною правдою слід тут ствердити, що реформатори не вели там реформи з польонізаційною метою і в повні шанували українські національні почування тих, що їх мали перевиховати. Ця єзуїтська реформа, яка в початках 80-тих років минулого століття викликала була стільки шуму і тривоги серед нашого галицького громадянства, що вислало навіть депутацію до цісаря Франца Йосифа I проти пляну реформи, принесла нам у своєму висліді тільки національну користь. Василіянський Чин, що занепав був зовсім і знаходився в стані розкладу, а національно був майже зовсім сполонізований, відродився вповні. Зреформований Чин оо. Василіян не став оруддям у польських руках, як цього боялося наше

³⁰⁶ Нарис історії Василіянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 327.

громадянство в початках його реформи. Навпаки – з його рядів вийшов поважний гурт визначних українських патріотів і церковних діячів, що записалися додатньо в історії українського національного відродження»³⁰⁷. Йдеться, перш за все, про Сотера Ортинського, Йосафата Коциловського, Василя Ладику, Ніла Саварина, Теодозія Галуцинського, Степана Решетила, Веньяміна Бараника, Йосифа Скрутеня, Теофіла Каструбу. Система підготовки новиків після проведеної реформи (вище про неї згадував Папа Лев XIII) була повністю змінена. Спочатку послушники вчилися рік у новіціяті, потім навчалися на гуманітарному курсі, потім ще два роки вивчали філософію, потім ще чотири роки богослів'я. Найбільш здібних відправляли в Краків навчатися в єзуїтській колегії на вищих філософських і теологічних курсах.

30 травня «розпочав 3-денні реколекції, а дня 2. (21. V) червня 1888 р. в суботу, як 89-ий з ряду кандидат до відновленого Чина св. Василя В. був прийнятий сей молодий доктор прав, граф Роман Александер Шептицький, до добромильського новіціяту»³⁰⁸. Настоятелем монастиря, як вже вказувалось, був Щепковський, а його заступником А. Баудісс. Старшим ревнителем для 9 новиків і 4 кандидатів був брат Лукавський. До цього оточення потрапив і Роман. Новіціят мав тривати від серпня 1888 р. до вересня 1889 р. Фактично, він склав свої прості обіти 1 липня³⁰⁹ в Добромилі прийняв нове ім'я Андрей. Безперечно, «так учинив із поваги до давньої чисто апокрифічної традиції, за якою апостол Андрей проповідував Євангеліє там, де одного дня постала Київська держава»³¹⁰. Щось подібне зустрічаємо на сторінках іншої біографії майбутнього митрополита: «На чернечих облечинах Роман Шептицький прийняв ім'я Андрей. Прийняв його за своїм другим (згл. третім) світським іменем Александер, бо в Василіянському Чині є звичай приймати таке чернече ім'я, що починається тою самою початковою буквою, якою починалося хресне ім'я. Чернече ім'я Андрей було провісним для майбутнього українського Великого Митрополита, з уваги на відому в українському народі збережену легенду, про св. Ап. Андрея

³⁰⁷ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 15.

³⁰⁸ Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 28.

³⁰⁹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. XXV.

³¹⁰ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 60.

Первозванного на київських горах»³¹¹. «Торжество облечин почалося о год. 9. – писав Йосафат Скрутень. – ... Положився з розложеними навхрест руками перед великим олтарем і зачалися молитви. По чверть години вклякнув, а священник спитав його від олтаря: «Що прийшов ти тут?». «Провадити каянне життя». «А в чім хочеш його знайти?». «В рясі і законнім життю». Після сего, наскільки тямлю, священник утяв йому по ковтку волосся нахрест, на вершку голови, над чолом і по обох боках, відмовляв молитви і надав йому імя Андрей. Тоді зблизився о. Щепковський і віддав йому до рук рясу і законний пояс. Роман пішов до захристії і вернув уже перебраний»³¹².

З жовтня 1889 до червня 1891 рр. Андрей Шептицький прослухав університетські виклади у Кракові, а впродовж 1892-1894 академічних років закінчив богословські студії. Доктор теології та філософії «мав спеціальний дар до вивчення мов і, крім класичних мов – грецької та латинської, як теж старосєврейської і старослов'янської мов, що їх вивчав основно, та мов польської і української, знав ще добре, в слові й письмі, мови німецьку, англійську, французьку та італійську, якими свобідно послуговувався. Розумів добре й інші слов'янські мови, як російську, білоруську, чеську, сербо-хорватську та й деякі інші романські мови. Передовсім знання старослов'янської мови і живих слов'янських мов допомагало йому опісля у великій мірі в його найважливішій, унійній праці. А добре знання європейських мов використовував він пізніше у своїх широких зв'язках в політичному світі в Європі та в Америці в обороні політичних прав і державних змагань українського народу»³¹³.

Незважаючи на молодий вік (30 років), Андрей став магістром новиків. Він – перший василіянин на цій посаді після реформи. Папа Лев XIII покладав великі й відповідальні обов'язки на магістра, який «за своїм розсудком, мав право зарахувати до новіціату чи до кандидатури ту частину новіціату, яку перед Реформою відбували новики, яких взято з новіціату до навчання у школі при Лаврівському монастирі. Ті ж, що приступали до Реформи після професії, мали відбутися один рік новіціату і в тому часі місяці ре колекції, а потім сам Магістер мав вирішити, хто з них ще частково мав повторити чи

³¹¹ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 23.

³¹² Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 30.

³¹³ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 16.

доповнити студії, а кого призначити до сповідей і проповідей»³¹⁴. Через багато років, у лютому 1944 р., виступаючи з промовою пам'яті отця Дионизія Ткачука, Митрополит сказав: «Завданням магістра – передусім розвивати і скріпляти монаші покликання. Молодь, що зголошується до новіціату, часто не здає собі справи з того, чим є монаше покликання і як з ним обходитися, щоб допровадити до повного розцвіту. До цього служать і конференції, які магістер має три рази в тиждень, і наука катихизму – так само три рази на тиждень, – і розмови з кожним з новиків зокрема. Я сам мав честь бути таким магістром ще в тих часах, коли василіанський новіціят знаходився в Добромильському монастирі: в році 1892-му чи з 1893-го до 1896-го, – і признаюся, що поза цими літами я рівного щастя ніде й ніколи не зазнав»³¹⁵.

У монастирі Андрей дотримувався досить жорсткого режиму, що не могло не позначитися на стані його здоров'я. «Отець Карло Кочоровський перестеріг мене, – пригадувала Софія Шептицька, – що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і увечорі випиває тільки склянку чаю, що уважає нечуваним омертвлєнням в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. При чому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости... З моментом, відколи Роман вступив до Чину, ніколи не спадало мені на думку турбуватися станом його здоров'я, дарма що я бачила його не раз примарнілим, та я була певна, що сам Господь Бог дбає про його здоров'я й в Його службі не може трапитися йому нічого злого. Отож, хоч багато осіб зауважувало, що Роман змарнів і схуд, я якимсь дивом не звернула на це уваги, але сьогодні наглядно бачу, що в цю пам'ятну зиму він настільки послабив свій організм, що попав у важку недугу, яка мало що не закінчилася його смертю»³¹⁶. Тоді лікарі довго боролися за життя Андрея.

Ще перебуваючи в Добромилі, Андрей Шептицький захопився збиранням старих речей для майбутнього музею. Збереглися цікаві його спогади про ті часи: «Дещо пізніше, уже монахом, перебував я кілька літ із недовгими перервами в Добромилі. Недалеко добромильського монастиря отців Василіян є сховане в ярі між двома горами, прикритими тоді лісами, убоге сільце Поляна. З

³¹⁴ Нарис історії Василянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 330.

³¹⁵ Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фондація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. С. 669.

³¹⁶ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 158.

монастирською молоддю – зразу як новик, відтак як ритор та богослов, вкінці як магістр новіціату – ми часто ходили по лісах, дебрах ф ярах, довкруги старинного монастиря. Спускаючися в яр по полях без дороги, заходили ми до Поляни. Нам видавалося, що жодна дорога до цієї маленької оселі не веде; вона була наче оазою в тих пралісах. Здавалося, що люди зовсім забули це дивно тихе сільце. Рідко тільки пес загавкав, рідко перед хатою показалася дитина. На тлі темно-зеленого бору і вузьких пасем убогих піль золотавого вівсику видавалася мені Поляна якимсь зачарованим селом. Поза селом від гори, окружена вінцем лип, стояла маленька церковця чи радше капличка, бо була така маленька, що в ній іконостас мав лише царські двері й один дуже вузький перехід замість дияконських дверей.

До церковці, однак, нелегко було дістатися, бо пароха в селі не було. У цій капличці в іконостасному ряді були ікони. Оскільки пригадую собі, на одній дошці намальовані стояли разом усі апостоли. Були вони мальовані сільським мистцем, що, крім давніх іконостасів, інших узірців не мав. Маляр із Поляни не держався невідлучно своїх узірців. Лінія у нього свобідніша, хоч композиція ще строго традиційна. Ікони, я думаю, є типові для тієї переходнової доби, що зачала несміло виступати від віками передаваних і повторюваних мотивів. Трудно було в Полянні догадатися, чи та дошка на 2-3 метри довга і другі трохи коротші з постатями святих були мальовані для цієї церкви чи перенесені до неї з давнішої. Зрештою, доперла досвід навчив звертати увагу на всі подробиці способу, віку, з якого ікони походять. Уже зі Станиславова приїхав я у Добромиль. Дійшли ми до Полянської церкви у хвили, коли люди, побудувавши каплицю, зачинали стару церковцю розбирати, а ікони приготували палити (кілько то пре цінних ікон так згоріло по селах!) – як то старий церковний звичай велів, аби не була в поневірці свята річ. І так ікони давньої церкви села Поляни набув я, і вони стали одним із перших зав'язків Музею»³¹⁷.

20 липня 1896 р. Андрей став ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. За погодженням з отцем Платонідом Філясом, товаришем з новіціату, 19 травня 1897 р. він почав видавати релігійно-популярний часопис «Місіонар», а наступного року викладав богослів'я в Кристинополі. Професура догматики у вищій

³¹⁷ Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 548-549.

богословській школі отців Василян в Кристинополі була останньою монастирською посадою ієромонаха Андрея Шептицького. Саме тут 2 лютого 1899 р. застала його цісарська номінація на станиславівського єпископа.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І КОНСОЛІДАЦІЯ ДЕРЖАВНО-СОБОРНИЦЬКИХ СИЛ

У перше десятиріччя нового століття галицькі українці зробили чималий поступ у всіх галузях суспільно-політичного, економічного й культурно-освітнього життя. Долаючи перешкоди австрійської влади, польської адміністрації розвивався український кооперативний рух. Розвиток кооперації задовольняв матеріальні потреби дрібних товаровиробників, зміцнював село і закладав економічний фундамент під національно-визвольний рух³¹⁸. Організатором антиалкогольного руху за участю священства стало товариство «Відродження» (створене 1909 р.)³¹⁹.

Зростав авторитет Руського Педагогічного Товариства, яке у 1902-1910 рр. очолював греко-католицький священник Іван Чапельський (1858-1918)³²⁰. Національну науку і культуру плекало Наукове товариство імені Шевченка у м. Львові. Під керівництвом М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка Товариство згуртувало наукову і літературно-мистецьку еліту України³²¹. В її друкарні побачило світ й десятки книг релігійної тематики. Зусиллями галицької громадськості, зокрема й душпастирів, розвивалося українське шкільництво. Перед війною у краї діяло 6 державних і 15 приватних гімназій, 3 тисячі народних шкіл, а у Львівському університеті – 7 українських кафедр³²².

Центральною постаттю Галичини першої третини ХХ ст. став митрополит ГКЦ Андрей Шептицький. 22 серпня 1892 р. з рук єпископа Юліана Пелеша він отримав священницький сан як о. Андрей, а вже 22 червня 1896 р. молодий доктор права і магістр новиків призначений ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія, де розгорнув широку місіюну діяльність. Наступного року його обрано секретарем протоігумена Галицької провінції Василіанського Чину і разом з о. Платонідом Філясом 1 травня 1897 р. засновує перший у краї релігійний місячник «Місіонар», якого справедливо нарекли

³¹⁸ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 112, 125; Історія споживчої кооперації України. Львів, 1996. С. 103-109.

³¹⁹ Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ, 2001. С. 118-122.

³²⁰ Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах. Ч. 1. Львів, 2001. С. 168-169.

³²¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. Київ, 1996. С. 207.

³²² Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2. Київ: Либідь, 1992. С. 434.

Апостолом українського народу³²³. Засновники часопису не обмежувалися релігійною тематикою, регулярно торкалися морально-сімейних та інших аспектів світського життя³²⁴. У майбутньому «Місіонарем» постійно опікувався митрополит Андрей Шептицький, допомагав редакції матеріально, друкував на його сторінках Пастирські Листи.

2 лютого 1899 р. цар Франц Йосиф призначив 34-літнього Андрея Шептицького єпископом Станиславівської єпархії. Свою діяльність він розпочав з відвідувань парафій, у ході яких детально знайомився із життям селянства, вчив і сповідав, допомагав бідним, чим завоював любов і повагу вірних. 14-15 лютого 1900 р. А. Шептицького радо зустрічали вихованці української гімназії в м. Коломиї³²⁵. Його перший пастирський лист до духовенства і віруючих торкався актуальних проблем всього українського кліру і народу – закликав жити по християнських законах справедливості, єднатися, дбати про народну освіту, виховувати у молоді почуття обов'язку перед суспільством, самостійності, чесної праці³²⁶.

До 90-х рр. XIX ст. греко-католицьке духовенство не лише підтримувало, а й очолювало національний рух. Однак радикалізація національного руху і зростання антиклерикалізму у середовищі соціал-демократії, частини молоді інтелігенції спричинили інерцію певної частини духовенства до національного руху. Зокрема, новий (з 19 червня 1904 р.) Станиславівський єпископ Григорій Хомишин та його прихильники деякий час вважали, що церква повинна відмежуватися від визвольного руху³²⁷. Свою діяльність 37-річний єпископ Григорій Хомишин почав від реколекцій для духовенства, а також візитацій парохій, під час яких з успіхом проповідував і сповідав людей. Із капітули вивів прихильників москвофільства, добився асигнування урядових фондів для відкриття духовної семінарії у м. Станиславові (1907 р.). За його ініціативою у місті закуплено дві площі, на одній з яких вибудовано фешенебельне приміщення, де розмістився готель (нині «Дністер»), кінозал (нині Народний дім № 1), приватні помешкання, які здано в оренду. Задля

³²³ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 4, арк. 1-7; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. / Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. Львів, 2004. 26 с.

³²⁴ Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині 1772-1918. *Ковчег*. Львів, 1993. Ч. 3. С. 89.

³²⁵ Там само. С. 3-16.

³²⁶ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 107-108.

³²⁷ У цей день його висвятив на єпископа А. Шептицький. Див.: ЦДІАУЛ. Ф. 164, оп. 1, спр. 163, арк. 1 -40, ін.; оп. 2, спр. 204, арк. 1-25.

розвитку національного капіталу став співфундатором Земельного Банку Гіпотечного³²⁸.

Зрозуміло, що на початку ХХ ст. митрополит Андрей Шептицький виступив проти такої, на його погляд хибної, позиції Григорія Хомишина щодо опосередкованої участі священнослужителів у національному русі. У новій політичній ситуації церква мала залишитися незалежною від національного руху, однак обов'язково підтримуючи його при умові виконання християнських засад моралі. У національній справі, підкреслював А. Шептицький, ніхто не має права діяти поза християнською етикою, оскільки зло не тільки не служить «чистій і священній справі народу, а й прямо шкодить їй»³²⁹. Саме тому у Пастирському посланні митрополита і єпископів до народу з приводу вбивства львівським студентом Мирославом Січинським 1908 р. галицького намісника польського графа Анджея Потоцького цей терористичний акт рішуче засуджувався³³⁰.

Андрей Шептицький обняв митрополичий престол на урочистій відправі 17 січня 1901 р. у Святоюрському соборі³³¹. З його приходом, відзначають усі без винятку літописці, розпочалася нова доба в історії Греко-Католицької церкви. У той час вона мала 1 854 парафії і 2 934 тис. вірних³³². Митрополит А. Шептицький приділяв велику увагу проблемам духовенства. Він вбачав однією з причин занепаду церковного життя на зламі століть низький рівень освіти парохів, отже, насамперед прагнув «сформувати фігуру новітнього українського священика.., виховання українського кліру, спроможного сповнити велику місію Української церкви»³³³. З цією метою він розбудовує духовні семінарії: 1901 р. реорганізував Львівську семінарію, студенти якої слухали лекції у Львівському

³²⁸ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904-1939 рр. Івано-Франківськ, 2001. 71 с.; Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина. *Галичина*. 2001. № 5-6. С. 315-321; Пелехатий І. Я згину в тюрмі, а ви мусите жити... . *Нова зоря*. 1997. 25 березня.

³²⁹ Филипович Л. Митрополит Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної церкви. *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. Львів, 1993. С. 189.

³³⁰ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і суспільне питання*. Т. II. Кн. 1. Львів: Місіонер, 1998. С. 424.

³³¹ Гайова О. Митрополит Галицький. *Український альманах 2001*. Варшава, 2001. С. 99-103; ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 4, 10.

³³² Химка Іван-Павло. Греко-католицька церква в Галичині в 1772-1918 роках. *Третій міжнародний конгрес українців*. Історія. Ч. I. Харків, 1996. С. 216.

³³³ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 111.

університеті до заснування митрополитом 1928 р. Богословської академії; 1906 р. утворив Перемиську, а наступного року – Станиславівську духовні семінарії.

Чимало робилося для організаційної розбудови церкви. Зауважимо, що окрім галицьких Львівської, Перемиської та Станиславівської єпархії канонічні повноваження митрополита А. Шептицького Папою Пієм X 1908 р. були поширені на греко-католицькі єпархії Великої України, Білорусії і Росії. Тобто він отримав патріаршу владу з правом призначати єпископів на великих просторах Сходу. Глава Української церкви чимало зусиль докладав унійній акції в Україні і Росії, вважав духовним завданням на засадах Берестейської Унії здійснити церковну злуку. Наприкінці 1886 р. він подорожує до м. Москви, де відвідав Троїцьку лавру. В листопаді 1887 р. А. Шептицький вперше відвідав м. Київ. 22 лютого 1908 р. відбув аудієнцію у Папи Пія X з питань про повноваження католицьких священників східного обряду в Російській імперії. У жовтні 1908 р. він знову таємно подорожує на Велику Україну, в Білорусію, Литву і Росію, закладає основи спільнот католиків східного обряду у м. Петербурзі та м. Москві³³⁴.

Піднесення галицького митрополита Апостольською Столицею до стану патріарха, відтак м. Львова як твердині Київського католицького православ'я суттєво зміцнило церкву й послабило позиції польського латинізму в Галичині. Відтак не зменшувалася її роль у національно-культурному поступі. У вирішенні пекучих давніх проблем галицьке духовенство на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким зробило вагомий внесок, особливо у розвитку народних шкіл. Духовенство тісно співпрацювало з «Рідною Школою». 20 червня 1909 р. А. Шептицький освятив бурсу Руського Педагогічного Товариства. За активної участі церкви досягнуто значних успіхів з розвитку культури, насамперед, на селі. З 1900 по 1914 р. у Галичині відкрито 2 000 нових читалень, 430 будинків «Просвіти» та Народних Домів. Всього ж у краї функціонувало 2 664 бібліотеки та 2 944 читальні, очолювані здебільшого священниками³³⁵. Греко-Католицька церква підтримувала

³³⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 4, арк. 1-7; оп. 2, спр. 4, арк. 1-2; оп. 3р, спр. 113, арк.1-50; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. / Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. Львів, 2004. С. 2-24.

³³⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 118, 119; Герасимович І., Терлецький О. Шкільництво в Галичині в другій пол. XIX і на поч. XX ст. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Т. 3. Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. С. 928-931; Rzemieniuk F. *Unici Polscy 1596-1946*. Siedlce, 1998. S. 139.

широкомасштабні суспільні акції у справі заснування українського університету. Як митрополит, посол Галицького сейму і австрійської Палати Панів (з 1903 р.) 28 червня 1910 р. виступив з доповіддю щодо необхідності українського університету на 22-й сесії парламенту³³⁶. 1913 р. вдалося домогтися цісарського декрету про відкриття університету.

Слід згадати про поступ національної культури та мистецтва, до яких спричинилися церква і особисто митрополит. Відомий галицький політик Лонгин Цегельський відзначив, що митрополит А. Шептицький був причетний до створення або фінансування таких закладів: Національний Музей, Народна Лічниця, Порадня Матерів, Сиротинець, Дяківська Бурса, Духовна Академія, Жіноча Гімназія Сестер Василянок, Бурса Рідної Школи, Малярська Студія, Школа ім. Грінченка, Школа ім. князя Льва, та ін.³³⁷.

Митрополит А. Шептицький дбав про збереження та примноження культурно-мистецької спадщини краю, розвиток музейництва, книгодрукування, народного церковного будівництва. Церковний музей, заснований у грудні 1905 р. у м. Львові митрополитом Андреем Шептицьким, спершу розміщався в підсобних приміщеннях Собору св. Юра, а з 1911 р. у репрезентативному палаці (нині вул. Драгоманова, 42), що був закуплений його фундатором. Тоді ж митрополит призначив на потреби свого дітища, що містив унікальну колекцію прикарпатських ікон (зокрема, роботи Івана Рутковича і Йова Кондзелевича), річне фінансове забезпечення у сумі 18 000 корон (3 600 доларів). Навколо музею згуртувалися любителі мистецтва, відомі діячі науки і культури³³⁸. До 1939 р. він мав 80 тис. експонатів, унікальну бібліотеку (30 тис. томів стародруків, книг і альбомів), організував 70 виставок, видав 16 томів наукових записок³³⁹.

У результаті потуг митрополита і галицької ієрархії Греко-Католицька церква напередодні Першої світової війни стала національно-духовною твердинею українства краю. Подаємо її організаційний стан у червні 1914 р.³⁴⁰:

³³⁶ Промова митрополита гр. А. Шептицького в парламенті вельмож 28 червня 1910 р. *Руслан*. 1910. Ч. 134; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. / Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. Львів, 2004. С. 2-24.

³³⁷ Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: Місіонер, 1995. С. 46-47.

³³⁸ *Літопис Національного музею у Львові*. 2000. № 1 (6). С. 5-10, 43.

³³⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 2, спр. 122, арк. 1-20; Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). 2-ге видання. За ред. Заборовського Я. Ю. Львів; Івано-Франківськ, 1995. С. 21.

³⁴⁰ Rzemieniuk F. *Unici Polscy 1596-1946*. Siedlce, 1998. S. 149.

Єпархії	деканати	парафії	церкви	священники	віруючі
Львівська	53	754	1 308	886	1 335 977
Перемишська	41	629	1 320	826	1 252 492
Станиславівська	21	433	596	838	1 022 000
Всього	115	1 816	3 224	2 250	3 610 469

У стані піднесення було монаше життя. Чільне місце у ньому займав Чин св. Василя Великого, яким митрополит А. Шептицький постійно піклувався. Перед вибухом Першої світової війни він мав 16 монастирів у краї та дві заокеанські місії, нараховував двох ієрархів, 85 ієромонахів, 77 братів, 47 студентів, отже всього 211 ченців і 23 новики³⁴¹. З метою посилити місійну працю в краї й поліпшити теоретичний рівень підготовки священництва, митрополит 1903 р. відродив давній Чин Студитів й особисто розробив новий монаший статут. Чин очолив брат митрополита Климентій Шептицький. Крім того, в серпні 1913 р. глава церкви запросив до місійної праці в Галичині, на Волині, Підляшші та Поліссі отців бельгійського ордену Редemptористів, які прийняли східний обряд³⁴².

Зрозуміло, що митрополита Андрея хвилювала й проблема національно-політичної консолідації українців. Андрей Шептицький не робив різких заяв спрямованих проти того чи іншого напрямку, бо не бажав перенести політичний конфлікт у середовище церкви. Щоправда, відчувалося, що симпатії митрополита на боці УНДП. Андрей Шептицький взяв навіть участь у нарадах Ширшого Народного Комітету УНДП, запропонувавши посередництво в справі ліквідації розколу між українськими послами австрійської Державної ради від Галичини та Буковини. За посередництвом А. Шептицького в першій половині 1914 р. відбулися польсько-українські переговори в справі проведення сеймової виборчої реформи³⁴³.

Незважаючи на формально проголошену рівність усіх католиків Австро-Угорської імперії, Греко-Католицька церква у порівнянні з Латинською, перебувала у пригнобленому становищі, бо була духовним репрезентантом народу, який протягом кількох століть позбавили національної державності, своєї еліти, навіть власної

³⁴¹ Ваврик М., ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина. XVII – XX ст. Рим, 1979. С. 65.

³⁴² Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. / Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків. Львів, 2004. С. 17.

³⁴³ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 74, арк. 1-2; Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки). *Ковчег*. Ч. 2. Львів, 2000. С. 212-223.

самосвідомості. Тому боротьба за зрівняння прав з латинським духівництвом було важливою складовою визвольного руху західних українців, провідником та ідеологом якого стало у першій половині XIX ст. греко-католицьке священництво.

Перша світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., стала переломним етапом у формуванні самостійницько-соборних ідей, на засадах яких розгортався український визвольний рух, як в Австро-Угорській, так і в Російській імперії. Ідеї державної незалежності та соборності глибоко проникали у національну свідомість українців, ставали програмою дій їх політичних організацій.

У цій складній геополітичній ситуації скоріше зорієнтувалися західні українці, які намагалися використати міждержавні протиріччя для досягнення загальнонаціональних устремлінь. 1 серпня 1914 р. у м. Львові створено Головну Українську Раду – міжпартійний політичний провід галичан. Для здійснення державно-політичних намірів Рада утворила Українську Бойову Управу, яка за дозволом офіційного Відня почала формування українського війська³⁴⁴. У ті ж дні емігранти з Наддніпрянщини заснували у м. Львові позапартійний Союз Визволення України, який проголосив програму боротьби за самостійну українську державу, пов'язавши її реалізацію з воєнною поразкою імперської Росії³⁴⁵.

Греко-Католицька церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни цілком поділяла концепцію перспективи утворення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України. У спеціальному меморандумі до австрійського уряду «Про майбутній військовий правовий і церковний устрій російської України в очікуванні зайняття її австрійськими військами» від 15 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький накреслив план вирішення української проблеми після вступу австрійських військ на землі підросійської України. Митрополит передбачав відірвати українську церкву від російського церковного проводу, з-під влади Петербурзького Синоду. Пропонувалося також відродити інституцію гетьмана, запровадивши австрійські закони (із врахуванням пропорцій), що залучало б Україну в правовий європейський простір³⁴⁶. План реорганізації Української православної

³⁴⁴ Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів, 1990.

³⁴⁵ Патер І. Г. Союз визволення України. Львів, 2000.

³⁴⁶ Меморандум митр. А. Шептицького «Про церковну організацію». *Церква і церковна єдність. Документи і матеріали*. Т. 1. Львів: Свічадо, 1995. С. 130-131.

церкви не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької Церков, а ставив її у ранг самоправних, автокефальних. На жаль, цей державотворчий план наддніпрянські соціалісти проігнорували. Відзначимо, що цей меморіал був віднайдений російською поліцією і представлений міністром внутрішніх справ Штюрмергом 27 липня 1916 р. царю Миколі Другому, який власною рукою на ньому зазначив: «Какой мерзавец!»³⁴⁷ 21 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до кліру й вірних з Пастирським листом, в якому відзначив: мета Росії у цій війні – захопити Галичину й задушити український національний рух³⁴⁸.

Лояльна до офіційного Відня Греко-Католицька церква та її провід опинилися у ті дні в складному становищі через масові репресії польсько-австрійських властей проти українського населення краю. Під приводом боротьби з москвофілами десятки тисяч українців депортовано у концентраційні табори Талергоф, Гмінд, Терезієндштадт, Естергом. Зокрема, арештовано і вивезено в Талергоф 6 тис. українців, 1 767 з них померли. Повністю зруйновано Скнилівську лавру студитів у м. Львові³⁴⁹. З перших днів війни на прикарпатських теренах розгорілася широкомасштабна Галицька битва. Російські війська Південно-Західного фронту, завдавши відчутної поразки цісарським частинам, 3 вересня 1914 р. зайняли м. Львів, невдовзі вийшли на р. Сян та оточили могутню фортецю м. Перемишль, відтак окупували майже все Прикарпаття³⁵⁰.

Нова окупаційна влада розгорнула широкий наступ на громадське життя. Генерал-губернатор О. Бобринський видав указ «про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень». Тож були закриті українські товариства, видавництва, газети, школи³⁵¹.

Російська окупаційна влада прагнула нейтралізувати, а по можливості й ліквідувати й Греко-Католицьку церкву і повернути її вірних до структур російського православ'я. Уніатів вважали

³⁴⁷ Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького. *Київська церква*. 2000. № 1. С. 43-46; Донесення працівника МВС Росії Штюрмерга. *Церква і церковна єдність*. С. 133.

³⁴⁸ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львів. Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 306. Байса Г. Монахи Студитського уставу. *Поступ*. 2000. 22 січня.

³⁴⁹ *Талергофський альманах*. Львів, 1935. Вип. 3. С. 138; Кугутяк М. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську восени 1914 року. *Галичина*. 2003. № 9. С. 134-144.

³⁵⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ ст. Київ, 1993. С. 56.

³⁵¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк, 1990. С. 527.

духовною опорою українського сепаратизму³⁵². У програмі діяльності російської адміністрації в галузі церковної політики, яку підготувало петербурзьке «Галицько-руське благодійне товариство», викладалися конкретні пропозиції, наприклад, про те, щоб уніатські храми у місцевостях, де більшість зголоситься на православ'я – передати православним; ордени єзуїтів і василіян – ліквідувати, а митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина взагалі усунути від церкви³⁵³. Для реалізації планів щодо навернення греко-католиків на православ'я до м. Львова в російському обозі прибуло 200 православних священиків на чолі з уродженцем Тульщини архієпископом Волинським Євлогієм (Георгієвським)³⁵⁴.

Але на шляху денаціоналізації церкви став митрополит Андрей Шептицький, який намагався звести нанівець наміри російських політиків, що готувалися до цієї духовної експансії не одне десятиліття, фінансово підтримуючи галицьких москвофілів³⁵⁵. 6 вересня 1914 р. в Успенській церкві митрополит виголосив проповідь, в якій виклав трагедію війни, закликавши львів'ян боронити віру перед наступом Московщини³⁵⁶. Через цей відвертий антиросійський виступ 18 вересня арештували митрополита, а 19 вересня 1914 р. й вивезли до Росії. Інтегрований 17 вересня 1916 р. у Спасо-Євфимівському монастирі м. Суздаля Андрей Шептицький перебував до лютневої революції 1917 р. Невдовзі після депортації митрополита були арештовані і вивезені єпископи Й. Боцян і Д. Яремко (помер 1916 р.), проректор Станиславівської духовної семінарії Є. Ломницький (помер на засланні 1915 р.) та більше півсотні парохів³⁵⁷. Незважаючи на активну протидію уніатству, нав'язати греко-католикам російське православ'я єпископу Євлогію та прибулому з м. Харкова єпископу Антонію не вдавалося³⁵⁸. Протягом десяти місяців російської окупації з 1 784 греко-

³⁵² Великий А.Г., ЧСВВ. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. Рим: вид. оо. Василян: 1969. С. 34.

³⁵³ Там само. С. 35.

³⁵⁴ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львів. Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 312; ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 684, арк. 2-88.

³⁵⁵ Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі і матеріали О. Сухого; заг. ред. С. Макаруча. Львів, 2001. 236 с.; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. Львів, 2003. С. 176-372.

³⁵⁶ Проповідь митр. Шептицького. *Церква і церковна єдність. Документи і матеріали*. Т. 1. Львів: Свічадо, 1995. С. 132-133.

³⁵⁷ Вивезене росіянами українське духовенство. *Нива*. Львів, 1916. Цвітень. Ч. 4. С. 262-264.

³⁵⁸ Великий А.Г., ЧСВВ. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. Рим: вид. оо. Василян: 1969. С. 36.

католицьких парафій повністю або частково перейшли на православ'я лише 81, тобто чотири відсотки³⁵⁹.

Напередодні російської окупації протоігумен провінції Платон Філяс евакуював більшість монахів на захід, до Хорватії, Моравії і Австрії. Відтак Апостольський Престол призначив його Апостольським Адміністратором для українців-католиків, які у зв'язку з воєнними діями опинились за межами батьківщини³⁶⁰. Протоігумену вдалося розмістити галицьких василіян у хорватських монастирях, визволити священників із австрійських концтаборів Талергофа, Гмінду і Домб'є, зібрати 75 розпорошених студентів духовних семінарій і заснувати для них у моравському місті Кромержі василіянську духовну семінарію на чолі з ректором отцем Йосафатом Коциловським, відновити у м. Загребі видання «Місіонаря».

У перші ж дні війни протоігумен зібрав 62 ченців і розмістив їх у гірському кутку львівського Розточчя – Крехівському монастирі. Але наприкінці 1914 р. там залишилось лише семеро монахів, більшість мобілізували до цісарської армії, дехто подався на Захід, кількох депортували росіяни³⁶¹. Готуючись до візиту Миколи II, у м. Перемишлі та навколишніх селах проводились жорстокі санаційні акції проти «мазепинців». Не витримавши наруги російських офіцерів, які вимагали переходу на православний обряд і навіть опечатали частину єпископської палати, 15 квітня 1915 р. помер Перемиський єпископ Констянтин Чехович. Саме тоді, нібито для збереження старовинних пам'яток на випадок знищення міста, член-кореспондент Російської Академії Наук Е. Шрумило нібито вивіз до м. Петрограда перемиську єпископську митру-корону Данила Галицького і прапор перемиського «Сокола».

Руйнування українських культурно-освітніх інституцій, переслідування католиків східного обряду й насильницьке навернення їх на православ'я, а також репресивно-депортаційні акції (тільки через київські тюрми вивезено до Сибіру 12 тис. осіб), викликали протест християнської громадськості. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз Визволення України інформували європейське суспільство про насильницькі дії російської окупаційної влади, грубе порушення міжнародного

³⁵⁹ Там само. С. 36-37.

³⁶⁰ Назарко І. Київські і галицькі митрополити. Торонто: Вид-во ОО. Василіян, 1962. С. 174.

³⁶¹ *Місіонар*. Ч. 3. 1920. С. 56-58.

права³⁶². Про заснування СВУ (4 серпня 1914 р.) був добре поінформований А. Шептицький, який пообіцяв йому сприяння і підтримку³⁶³. Окупаційну політику Росії в Галичині засуджували навіть відомі російські державні й церковні діячі, зокрема депутати Державної Думи П. Мілюков, О. Керенський, письменник В. Короленко, красноярський єпископ Никон³⁶⁴.

Як відомо, в результаті Горлицької наступальної операції австро-німецьких військ у травні-червні 1915 р. російське військо залишило місто-фортецю Перемишль, Львів і майже всю Галичину³⁶⁵. Одразу ж відновили діяльність українські інституції, насамперед громадсько-політичні організації, видавництва, кооперативи, науково-освітні заклади. Поступово ліквідувала руїну і духовні болі Греко-Католицька церква, якою управляв після депортації А. Шептицького станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Найголовнішою проблемою був величезний брак священників. За підрахунками польського історика уніатської церкви Ф. Ржеменюка, під час російської окупації Галичини із 2 483 греко-католицьких священників 350 були інтерновані австрійськими властями, 350 перед вступом росіян відступили на Захід, 61 виїхали до Росії, 120 перейшли до православ'я, або співпрацювали з його структурами. Тож залишилося 1 572 діючих священників і взагалі кліру³⁶⁶. Слід відзначити, що кілька десятків священників в якості капеланів входили до складу фронтових українських полків і легіону Українських Січових Стрільців.

Як вже зазначалося, новітню добу визвольних змагань започаткував легіон Українських Січових Стрільців. Вагомий внесок у формування національно-патріотичних почуттів і високого морально-бойового духу стрільців і старшин робила Греко-Католицька церква. З перших днів заснування легіон став об'єктом її духовної опіки. У стрілецьких лавах діяли польові духовники отці А. Пшепюрський, М. Їжак, Ю. Фацієвич, у лічниці – отець П. Боднар. 27-28 жовтня 1917 р. запільні частини Легіону УСС – Кіш і Вишкіл у с. Розвадові, що на Львівщині – відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор Українських Січових

³⁶² Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні-червні 1915 року (за матеріалами ЦДІА України у Львові). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Перемишль; Львів, 1996. С. 166-167.

³⁶³ Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920). Київ, 2003. С. 46-47.

³⁶⁴ Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 350; *Русские ведомости*. Москва, 1916. 11 сентября.

³⁶⁵ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни. *Львів. Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 315.

³⁶⁶ Rzemieniuk F. *Unici Polscy 1596-1946*. Siedlce, 1998. S. 143-144, 151-152.

Стрільців, з вишитими на ньому гербами м. Києва і Галичини³⁶⁷. Лише 1915 р. греко-католицькими капеланами на фронті створено 226 польових каплиць. Широкою популярністю серед вояків користувався релігійний часопис «Місіонар», який публікував послання ієрархів церкви, статті духовно-інтелектуального змісту, а також світові та теренові повідомлення, зокрема, про визволення заходами Папи Бенедикта XV з російської неволі всіх військовополонених-інвалідів, заснування у м. Львові дитячого притулку «Український Сирітський Захист»³⁶⁸.

Визволення Андрея Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення церкви. Вже в перші дні на волі він прибув до м. Петрограду, зустрівся з О. Керенським, П. Мілюковим, а також членами Української Національної Ради для з'ясування політичної та церковно-релігійної ситуації після падіння царату. А на прийомі у голови Тимчасового уряду Ю. Львова добився офіційного визнання Греко-Католицької церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії. Наприкінці квітня 1917 р. у м. Києві провів переговори з діячами Центральної Ради М. Грушевським і С. Русовою щодо проблем церкви і національно-державних перспектив. Візит митрополита актуалізував питання життєдіяльності Греко-Католицької церкви в УНР та її вкладу у визвольні змагання.

Зауважимо, що релігійно-церковна діяльність митрополита постійно спрямовувалася на поширення сфери впливу Греко-Католицької церкви у Росії, де було сотні тисяч переселенців і військовополонених із Галичини. Саме через неї і пропонувалося здійснити об'єднання церков Заходу і Сходу. Ідеї екуменізму лягли в основу роботи проведеного ним у м. Петрограді 19-31 травня 1917 р. синоду Російської Греко-Католицької церкви, на якому іменовано екзархом монаха-студита Леоніда Федорова. Тоді ж у м. Києві він заклав католицький Апостольський вікаріат для всієї України на чолі з о. Михайлом Цегельським. Після невдалої спроби пробратися через фронт до м. Риму 10 вересня 1917 р. митрополит Андрей Шептицький повернувся до м. Львова, де його урочисто зустріли миряни. Перші після повернення Пастирські листи митрополита орієнтували клір на самовіддану працю для відродження зруйнованих

³⁶⁷ Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. С. 84; ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 566, арк. 1-3.

³⁶⁸ *Місіонар*. 1918. Ч. 5. С. 67-68; ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 321, арк. 2-30.

війною церковних структур, виховання у згорьованих людей почуття любові до рідної землі, свого народу і рідної мови³⁶⁹.

Національно-державницька позиція А. Шептицького проявилася також у його підтримці Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р. У промові в м. Відні в Палаті Послів 28 лютого 1918 р., відстоюючи право народів на державно-політичне самовизначення, А. Шептицький подякував австрійському урядові за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини³⁷⁰. Спільно з українськими послами він домагався ратифікації австрійським парламентом Брестського договору, відділення українських земель від польських і надання їм національно-культурної автономії. Коли ж Відень зігнував вимоги українців, митрополит підтримав парламентську репрезентацію скликати у м. Львові представницьку Конституанту, що мала вирішити політичні перспективи українських земель поліетнічної імперії Габсбургів.

Восени 1918 р. могутні хвилі національно-визвольного руху розрушили Австро-Угорську імперію, і на її уламках утворилися незалежні Польща, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. 18-19 жовтня у м. Львові відбулася Конституанта – представницьке зібрання близько 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, яке обрало Українську Національну Раду й проголосило на українських етнічних землях Австро-Угорщини відродження незалежної Української держави. Велелюдне віче на майдані біля собору св. Юра 20 жовтня одностайно схвалило рішення щодо суверенітету українських земель³⁷¹. Греко-Католицька церква рішуче підтримала державотворчі ухвали Конституанти. Її владика митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський і майже два десятки священників були обрані до Національної Ради й активно включилися у її законотворчий процес.

Греко-католицьке духовенство вітало проголошення незалежної Української Народної Республіки в січні 1918 р., взяло активну

³⁶⁹ ЦДАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 572, арк. 1; *Місіонар*. 1918. Ч. 5. С. 68; Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). Київ: Либідь, 1997. С. 85-89; Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицького. *На чужой стороне*. Прага, 1925. Вып. XII. С. 160-166; Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. 3. С. 376-379; Грушевський М. Спомины. *Київ*. 1989. № 9. С. 131; Шевців Іван, о. Збірник. Статті, доповіді, промови. Львів: «Свічадо», 1996. С. 67.

³⁷⁰ Красівський О. За українську державу і церкву. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. С. 8-9.

³⁷¹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Т. 1. Івано-Франківськ, 2001. С. 184-203; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. С. 28-29.

участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. та розбудові Західно-Української Народної Республіки, яка була уконститутована тимчасовим основним законом від 13 листопада 1918 р.³⁷². Папа Бенедикт XV пильно стежив за національно-демократичними революціями у Центрально-Східній Європі. Вже на початку листопада 1918 р. він розпорядився нунцію у м. Відні ввійти «у приязні відносини з різними націями Австро-Угорської імперії, що тепер створили незалежні держави»³⁷³. Загалом державне будівництво у молодій республіці йшло швидкими темпами. 9 листопада 1918 р. сформовано уряд, у якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв Олександр Барвінський. Згідно з Тимчасовим Основним законом ЗУНР низовими органами влади стали повітові комісари із складу повітових Національних Рад, у діяльності яких брали участь священники³⁷⁴.

У першій декаді листопада 1918 р. священники ввійшли до виконавчих і представницьких органів української адміністрації. Була досить питома вага духовенства у повітових радах. Зокрема, у складі Косівської повітової ради із 25 членів було 4 священники, Радехівської – з 5 осіб 2 священники. Зауважимо й те, що кожен сьомий член Національної Ради ЗУНР (14 %) був також священником³⁷⁵. Немало заангажовувалось і в партійно-політичну діяльність. Зокрема, багато священників поділяли державно-політичні позиції правлячої Української національно-демократичної партії, на надзвичайному з'їзді якої 28-29 березня 1919 р. у м. Станиславові серед 139 делегатів було 20 священників. З'їзд декларував необхідність у державі свободи совісті та віросповідань, рівноправності релігійних конфесій та їх внутрішню самоуправу³⁷⁶.

Як відомо, А. Шептицький користувався великим авторитетом й на Великій Україні. Директорія УНР обговорювала не тільки проблему Злуки УНР і ЗУНР, але й проект формування нового Київського патріархату, що, на думку В. Винниченка, міг би очолити

³⁷² Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. Вінніпег, 1963. С. 31.

³⁷³ Хома І. Апостольський престіл і Україна 1919-1922. Рим, 1987. С. 6-7.

³⁷⁴ Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Філадельфія: Провідіння, 1954. С. 544; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року). *Україна модерна*. Львів, 1999. Число 2-3. С. 132-193.

³⁷⁵ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918-1919 років. *Україна модерна*. Вип. 4-5. Львів, 2000. С. 187-245; Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Т. 1. С. 286-366, 410-411, 466-516, 445-550.

³⁷⁶ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії 1918-1929. Т. 1. С. 120-122; Т. 2. С. 105-116; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. С. 381.

А. Шептицький. Власне 19 грудня 1918 р. міністр закордонних справ ЗУНР Лонгин Цегельський зустрівся у м. Києві з головою Директорії УНР, з яким обговорено долю галицького митрополита, що фактично був інтернований поляками у Святоюрському соборі³⁷⁷.

Незважаючи на те, що після падіння м. Львова 22-23 листопада 1918 р. Андрея Шептицького конфінували у митрополичій палаті (фактично, інтернували) він продовжував відстоювати інтереси ЗУНР і церкви. За його дорученням Станиславівський єпископ Григорій Хомишин звернувся до мирян з Пастирським листом митрополита, у якому розпорядився всім священикам згадувати в Святих Літургіях президента Національної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і Галицьку армію³⁷⁸. Митрополит відмовився підтримувати будь-які стосунки з окупаційною адміністрацією м. Львова, а невдовзі й архиєпископом латинського обряду Юзефом Більчевським через його шовінізм та підтримку мілітарних дій у краї³⁷⁹.

До Галицької армії, її бойових груп, куренів, Окружних військових команд добровільно прийшли або були запрошені комендантами десятки священиків-патріотів, які стали польовими духівниками (капеланами). Інші добровільно обслуговували фронтові частини та установи запілля, насамперед шпиталі. Польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів легіону Українських Січових Стрільців та українських полків доби світової війни³⁸⁰. Зауважимо, що з усіх військових формацій доби визвольних змагань України 1914-1923 рр. інститут польових духівників упроваджено лише в Галицькій армії, яку сучасники вважали найбільш боєздатною. Її особовий склад відзначався високими морально-бойовими якостями й дисципліною. До цього спричинила діяльність військового духовенства й християнська релігійність особового складу. В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював Преподобник військового міністерства, недавній капелан Легіону УСС отець Микола Їжак. У складі штабів армії та корпусів створено референтури духівництва,

³⁷⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди. Львів, 2003. С. 181-186; Володимир Винниченко та ідея українського патріархату. *Нова Зоря*. 1993. Жовтень. Ч. 35-36.

³⁷⁸ Цвенгрош Густав. Національно-державницькі погляди митрополита Андрія Шептицького й польсько-українська війна 1918-1919 рр. *Україна-Польща: Історична спадщина й суспільна свідомість*. Матеріали конференції. Київ: Либідь, 1993. С. 178.

³⁷⁹ Фугулуйчук В. Служба преподобництва УГА. *Українські варіанти*. 1999. № 1-2. С. 70-73.

³⁸⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів, 1998. С. 188-189.

яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи³⁸¹.

Значною подією греко-католицького духовенства став з'їзд у м. Станиславові 7-8 травня 1919 р., скликаний за дорученням митрополита (який залишався у блокованому м. Львові) єпископом Григорієм Хомишиним. З'їзд закликав духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР у боротьбі з ворогами, надіслав вітання воякам Галицької армії³⁸². Духovenство також звернулося з меморіалом до Апостольської столиці, в якому осудило «поведення римо-католицького (польського) духовенства на Волині, Холмщині і в занятих частинах ЗОУНР»³⁸³.

Українсько-польська війна закінчилася поразкою ЗУНР, уряд і армія якої відступили за р. Збруч і поєднали свою долю з Українською Народною Республікою. 25 червня 1919 р. Вища Рада Паризької мирної конференції санкціонувала окупацію Східної Галичини Польщею. Розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності республіки. У краї розгорнулися масові репресії проти греко-католицького духовенства. Окупаційні власті продовжували утримувати в ізоляції А. Шептицького й не дозволили йому зустрітися з Ю. Пілсудським, коли глава Другої Речі Посполитої в червні 1919 р. відвідав м. Львів. Зрештою, митрополиту вдалося передати Ю. Пілсудському листа з клопотанням звільнити близько тисячі заарештованих та інтернованих священиків³⁸⁴.

У серпні 1919 р. А. Шептицький спільно з єпископами Григорієм Хомишиним і Йосафатом Коциловським провели у м. Перемишлі спільну нараду й звернулися з пастирським листом до кліру й вірних, в якому засуджувалася війна, висловлювалося співчуття полеглим за волю України і віра у майбутню перемогу. Але ситуація у краї була дійсно важкою. Лихоліття війни завдали величезної шкоди українському народові і його церкві³⁸⁵. До грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував і Андрей Шептицький. Усвідомлюючи великий авторитет владики серед краян та у Ватикані, польська влада намагалася усунути його з

³⁸¹ Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. 1919. Ч. 6. С. 6.

³⁸² Шах С. Вступне слово. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. Вінніпег, 1963. С. 19.

³⁸³ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії 1918-1929. Т. 1. Київ; Івано-Франківськ, 2002. С. 132-133.

³⁸⁴ Кривава книга. Дрогобич: Відродження, 1994. С. 75; Делятинський Р. І. Становище та діяльність духовенства станіславівської єпархії УГКЦ в 1919-1920 рр. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Вип. VII. Івано-Франківськ, 2003. С. 69-77.

³⁸⁵ Хома І. Апостольський престіл і Україна 1919-1922. Рим, 1987. С. 51.

митрополичого престолу і загалом з м. Львова. Варшава пропонувала Папі відкликати А. Шептицького до Риму, або перевести до Північної Америки. Водночас польські ксьондзи і преса інспірували широкомасштабну акцію з метою скомпрометувати митрополита. Станиславівський воєвода Юристовський, зокрема, видав розпорядження повітовим старостам збирати матеріали, «які звинувачували б Митрополита Шептицького в антипольській діяльності»³⁸⁶.

Як відомо, згідно з Ризьким договором до складу Другої Речі Посполитої ввійшли великі території заселені українцями. За підрахунками львівського етнолога Степана Макарчука, у Польщі на початку 1920-х рр. проживало 4 686 тис. українців. Більшість їх заселяли Львівське, Тернопільське, Станиславівське воєводства та Волинь (3 920 тис.)³⁸⁷. Всупереч міжнародним угодам щодо Галичини, польський уряд здійснював на її землях жорстку окупаційну політику, прагнучи винищити українські інституції, асимілювати населення шляхами його полонізації. У Східну Галичину переселено близько 200 тис. поляків-колоністів, здебільшого колишніх військовиків, які витісняли українців із прикордонних теренів, багатьох повітових міст³⁸⁸.

Повоєнні роки стали черговим випробовуванням для Греко-Католицької церкви. Після повернення з трьохрічної поїздки в Європу і Америку, де митрополит Андрей Шептицький намагався відстояти права західних українців на національно-державне самовизначення, зустрів руїну духовних святинь, втрату кліру й віруючих внаслідок воєнних дій. В цих умовах для відродження і піднесення церкви та розбудови національного життя він вважав головним завданням консолідацію національно-патріотичних сил. Його Пастирське послання до духовенства й вірних від 12 липня 1923 р. закликала до єдності і солідарності³⁸⁹. Польська адміністрація зустріла митрополита вкрай вороже, намагалася навіть не пустити його до м. Львова, два місяці протримавши під арештом у м. Познані. Вважалося, що він дестабілізує політичне і релігійне життя, є

³⁸⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 32, арк. 154; Ф. 408, оп. 1, спр. 7, арк. 1-7; спр. 49, арк. 1-3, спр. 579, арк. 2-20.

³⁸⁷ Макарчук С.А. Етносоціальне розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму. Львів: Вища школа, 1983. С. 111.

³⁸⁸ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові 1865-1944. *Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи*. 2-ге вид. Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. С. 42.

³⁸⁹ Шептицький А. Пастирське послання. *Церква і суспільне питання*. Т. 2. К. 1. Львів: Місіонер, 1998. С. 212-215.

непримиренним ворогом відродженої Польщі, сприяє посиленню «шовіністичного українського націоналізму» й загостренню стосунків між українцями й поляками³⁹⁰.

Після 1923 р. чимало галицьких політиків і громадських діячів поступово переконувалися, що у даній ситуації українству слід боротися за національні інтереси, опираючись на польську політичну і правову системи. Зауважимо, що урядова постанова від 26 вересня 1922 р. про самоврядування Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств декларувала певні права для українців: передбачала створення повноважних українських сеймиків, гарантувала українцям участь у адміністративних структурах, рівноправність Греко-Католицької і Латинської Церков, української і польської мов, відкриття українського університету. Слід відзначити, що подібні постанови, зокрема Конкордату 1925 р. між Апостольським Престолом і Польщею щодо УГКЦ, декларувалися й пізніше, але зазвичай не виконувалися³⁹¹.

Більшість дослідників новітньої історії України відзначають, що у міжвоєнне двадцятиріччя остаточно викристалізувався національний характер Греко-Католицької церкви. Під керівництвом митрополита А. Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х рр. 128 деканатів і 1 907 парафій, де працювали 2 298 священиків³⁹². Крім того, церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном. Щоправда, 10 лютого 1934 р. ватиканська Конгрегація східних церков, без попередження А. Шептицького, але за домовленістю з Бельведером, встановила Апостольську адміністрацію для Лемківщини. Нова структура була повністю перепідпорядкована безпосередньо Ватикану, що зміцнило там позиції Римо-Католицької церкви і призупинило процес етнічної ідентифікації лемків³⁹³. Діяльність митрополита А. Шептицького і духовенства скеровувалася на поглиблення впливу церкви в сфері громадсько-політичного і культурно-освітнього життя краю. Церква утримувала свої парафіяльні бібліотеки, народні хори, аматорські театри, фольклорні гуртки. Греко-католицькі священики працювали

³⁹⁰ Rzemieniuk F. Unicy Polscy 1596-1946. Siedlce, 1998. S. 195-203.

³⁹¹ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 3, спр. 63, арк. 2-8; Стемпень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій і спроба діалогу. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ: Либідь, 1993. С. 212; *Історія релігії в Україні*. Т. 4. Католицизм. С. 403.

³⁹² Prus Edward. Wtadyka Świętojurski. Warszawa, 1985. S. 76-77.

³⁹³ Стоколос Н. Проблема етнічної і конфесійної ідентифікації лемків. *Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення*. Збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 18-19.

також в інших масових організаціях і товариствах, таких як «Просвіта», «Рідна школа». Розгорнули місійну апостольську працю чернечі Чини, насамперед Василіяни. Міцніли зв'язки з кооперацією³⁹⁴.

Усвідомлюючи великий вплив на краян християнської літератури, церковні ієрархи на чолі з А. Шептицьким велику увагу приділяли праці релігійних видавництв. Найбільшим книговидавничим центром залишалося Василіянське видавництво, де виходив популярний часопис «Місіонар» (наклад 50 тис. примірників)³⁹⁵. Кожна єпархія видавала власні «Вісники», великою популярністю користувалися релігійні журнали «Нива», «Богословія», «Дзвони», «Правда», часописи «Мета», «Нова Зоря», «Бескид», «Христос – наша сила» та багато інших³⁹⁶. Хоча у деяких виступах митрополит А. Шептицький заявляв про невторчання церкви у політику, ситуація змушувала УГКЦ співпрацювати з національно-демократичним політикумом, зокрема УНТП, згодом – УНДО, а з часом творити свої партії³⁹⁷.

4 серпня 1925 р. з ініціативи Г. Хомишина, С. Томашівського, О. Назарука, отця Т. Галущинського, отця В. Скрутеня утворено Українську християнську організацію (УХО), яка стояла на позиції національної демократії, обстоювала автономію Галичини, пропагуючи монархічні концепції В. Липинського. Головне завдання організації – поширення культури і освіти та «виховання нашого народу на релігійно-моральних основах католицької церкви»³⁹⁸. Щоправда, лави нової структури зростали повільно: 1927 р. УХО налічували лише 600 осіб, з них 381 священник³⁹⁹. У рамках організації влітку 1934 р. засновано мережу читалень «Скала», чисельність яких 1937 р. досягла 289 з кількістю 14,3 тис. членів⁴⁰⁰. Друкованим органом партії 1926 р. став часопис «Нова Зоря».

³⁹⁴ Крутій-Вігоринський І. Друкарня оо. Василіян. *Жовківщина*. Т. 2. Жовква; Львів; Балтимор. 1995. С. 195; Дрогомирецька Л. Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920-1939 рр.). *Вісник Прикарпатського університету*. Вип. VII. Історія. С. 77-89.

³⁹⁵ *Жовківщина*. Жовква; Львів; Балтимор. 1994. Т. 1. С. 155,167-169; Т. 2. С. 56-61, 190-197; Т. 3. 1997. С. 320-324.

³⁹⁶ *Діло*. 1926. 6 жовтня.

³⁹⁷ Федунків Зеновій-Роман. Греко-католицьке духовенство в просвітніх змаганнях галицьких українців. *Нова зоря*. 1993. Грудень. Ч. 40.

³⁹⁸ Нарис історії Станіславівської дієцезії. *Нова Зоря*. 1926. 28 квітня.

³⁹⁹ Єгрешій О. Григорій Хомишин і український націоналізм. *Питання історії України*: 36. наук, статей. Чернівці, 2002. Т. 5. С. 101-104; Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.) Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2003. С. 11.

⁴⁰⁰ ЦДАУЛ. Ф. 201, оп. 46, спр. 2626, арк. 59; Ф. 358, оп. 1, спр. 42, арк. 1-7.

Лояльна щодо польської держави, партія виступала за автономію українських земель і деякий час співпрацювала з УНДО. Утім, націонал-демократи постійно піддавали критиці латинізаційні обрядові нововведення (зокрема, запровадити целібат) Г. Хомишина і Й. Коциловського, що охолодило відносини вказаних єпископів і УХО з УНДО⁴⁰¹.

У ході Католицької Акції зусиллями А. Шептицького восени 1930 р. засновано ще одну клерикально-консервативну партію – Українську католицьку народну партію (з 1932 р. – Українська народна обнова). Її головою був І. Волянський, а неофіційним опікуном Г. Хомишин. Нова партія вимагала національно-територіальної автономії для українських земель у складі Польщі. Однак і вона не зуміла розгорнути партійну мережу і не провела жодного партійного з'їзду. Водночас лідери партії брали участь в консолідаційних заходах, спрямованих на об'єднання українського націоналізму в ході організації скликання Всеукраїнського національного конгресу (1933-1936). На виборах до вищих законодавчих органів Польщі (1935, 1938) за згодою уряду і домовленістю з проводом УНДО висувала кандидата на посла сейму та сенатора⁴⁰². Тоді ж, а саме 1 січня 1931 р., на противагу Г. Хомишину митрополит А. Шептицький ініціює створення Українського Католицького союзу⁴⁰³. У такий спосіб ієрархи церкви фактично висловлювали певне невдоволення політикою окремих провідників УНДО, зокрема його компромісом з УСРП і УСДП, а заодно прагнучи посилення власної політичної ролі. Видавав тижневик «Мета» з додатком «Христос – наша сила», літературно-науковий щомісячник «Дзвони» (1931-1939, голова редколегії Й. Сліпий)⁴⁰⁴.

Широкомасштабна Католицька акція 1930-х рр. сприяла зміцненню церковних структур, їх зв'язкам з найвіддаленішими парафіями. Як відомо, поштовхом Акції стала енцикліка Папи Пія XI 1922 р., написана під враженням світової війни і соціальних революцій, проявів шовінізму і войовничо-атеїстичного комунізму. У ній визначався великий потенціал мирян у прагненні до миру і

⁴⁰¹ УХО та її завдання. *Наші вісті*. 1925. Ч. 1. С. 5-6; ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 592, арк. 1-20; Стемпень С. Між окциденталізацією та візантинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду. *Ковчег*. Львів, 2003. Ч. 4. С. 86-99.

⁴⁰² Швагуляк М. Українська католицька народна партія. *Довідник з історії України*. Київ, 2002. С. 921.

⁴⁰³ Роль і місце мирян в церкві. *Інформаційний бюлетень*. Львів, 1998. С. 21; *Діло*. 1930. 26 квітня.

⁴⁰⁴ Швагуляк М. Християнський католицький союз. *Довідник з історії України*. Київ, 2002. С. 964-965.

свободи. Розгортання Католицької Акції відбувалось в несприятливих умовах. Улітку 1930 р. зусиллями ОУН проведено широкомасштабну саботажну кампанію, в ході якої здійснено щонайменше 2 200 терористичних виступів, підпалів маєтків поміщиків і осадників, нападів на поліцейські постерунки, осередки «Стшельців»⁴⁰⁵. У відповідь влада кинула на українські села загони жандармерії і військові частини. В основі «пацифікації» лежав принцип колективної відповідальності.

Поліцейські звіти фіксували конфіскацію у священників «антипольських» видань, преси і листівок УВО-ОУН, а у багатьох парафіян – зброю⁴⁰⁶. Ієрархи Греко-Католицької церкви засуджували як саботажні акції, так і масові військово-політичні репресії влади. Митрополит А. Шептицький виїжджав до м. Варшави, але керівництво Польщі на чолі з Ю. Пілсудським відмовили йому в аудієнції. Тоді спільно з єпископами він звернувся листом до Папи Пія XI. Справа Галичини обговорювалась навіть у Лізі Націй⁴⁰⁷. Міжнародний резонанс «пацифікації» посилив прагнення українства до консолідації національних сил, чому й мала сприяти Католицька Акція, під керівництвом комітету на чолі з єпископом Іваном Бучком. Насамперед активізувалась діяльність масових релігійних згромаджень. Вже через рік Апостольство Молитви об'єднало більше 100 тис. галичан, а 229 Марійських організацій – 17 тисяч. Визначною подією Акції стало утворення за ініціативою митрополита Католицької Акції Української Молоді (КАУМ) з метою виховання юнацтва у християнському і національно-патріотичному дусі⁴⁰⁸. Утворення КАУМ проголошено 7 травня 1933 р. на урочистому зібранні у м. Львові 60 тис. юнаків і дівчат усієї Галичини, за участю митрополита А. Шептицького⁴⁰⁹. До лав молодіжної організації ввійшли «Луки» (близько 47 тис. членів; 1937 р.), Пласт (6 тис.; 1930 р.), Ліга Українських Студентів та інші згромадження, які знаходилися під впливом Греко-Католицької церкви⁴¹⁰. 1934 р.

⁴⁰⁵ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. С. 183.

⁴⁰⁶ ДАЛО. Ф. 121, оп. 3, спр. 630, арк. 11-15; ЦДАУЛ. Ф. 358, оп. 8, спр. 44, арк. 34; Rzemieniuk F. Unici Polscy 1596-1946. Siedlce, 1998. S. 208-209; Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство. Львів, 1993. С. 10-33.

⁴⁰⁷ Два документи Ватикану в справі пацифікації. *Діло*. 1931. 4 червня.

⁴⁰⁸ Роль і місце мирян в церкві. Інформаційний бюлетень. Львів, 1998. С. 23.

⁴⁰⁹ Там само.

⁴¹⁰ Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч. 30-х рр. XIX ст. до 1939 р.). Київ, 1997. С. 162-164, 250-256; Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. Івано-Франківськ, 1997. С. 124-130.

керівним органом Католицької Акції став Генеральний Інститут, який видавав журнал «Католицька Акція».

Провід Греко-Католицької церкви пильно слідкував за подіями у радянській Україні, де розгорталася масові репресії і терор проти свідомого українства. Релігійні часописи постійно інформували про страшну руїну церкви у сталінській імперії, арешти і заслання у Соловецькі концтабори митрополита В. Липківського, дванадцяти єпископів і кількості священників⁴¹¹. Преса викривала злочини сталінського режиму проти власного народу, наголошувала, що більшовизм та комунізм – найбільші вороги суспільства. Широкого розголосу набув голодомор у радянській Україні. У м. Львові в грудні 1932 р. політичні і церковні діячі розглядали питання про голод, який насувався на Україну і мали намір вислати туди спеціальну комісію. 24 липня 1933 р. митрополит А. Шептицький разом з усіма єпископами церкви оприлюднили сповнене тривоги за долю українського народу Звернення «В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі»⁴¹². Часопис «Місіонар» у ті дні помістив редакторську статтю отця Р. Криницького «Немає слів...», у якій говорилось, що верховоди Кремля «40-мільйонну націю планово винищують голодом»⁴¹³. Зауважимо, що ієрархія УГКЦ увійшла до створеного спільно з громадсько-політичними діячами Галичини Громадського Комітету рятунку України, який зібрав пожертви для голодуючих, але радянський уряд їх не прийняв.

Галицький політик з тривогою спостерігав за конфесійно-етнічними трансформаціями на Закарпатті, що перебувало у складі Чехословаччини. Власне там з ініціативи й за активного втручання російських білоемігрантів, яких підтримував чеський уряд, у 1920-х рр. розгорнуто активну агітацію за перехід до православ'я. Офіційна Прага з чисто політичних міркувань намагалася ослабити вплив Греко-Католицької церкви, роз'єднати релігійно і національно місцеве населення в поліетнічному (угорці, румуни, словаки та ін.) середовищі⁴¹⁴.

Митрополит А. Шептицький велику увагу приділяв розвитку високої культури та поширення освіти. Особливо посилено організаційний патронат над громадськими структурами суспільної

⁴¹¹ *Місіонар*. 1926. Ч. 11. С. 242; ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 13, арк. 1-4.

⁴¹² *Місіонар*. 1937. Ч. 9. С. 203.

⁴¹³ Там само. С. 202.

⁴¹⁴ Столокос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття. *Людина і світ*. 2001. № 5. С. 2-7.

опіки – опікунськими товариствами, сирітськими захистами і захоронками, які намагалися матеріально і морально підтримати обездолене західноукраїнське населення. Вже наприкінці Першої світової війни, 23 березня 1918 р., у Святоюрських палатах м. Львова відбулися перші збори товариства за участю Г. Хомишина, С. Федака, К. Студинського, яке невдовзі названо «Захистом ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові». Його матеріальною основою став «почесний дар» патрона після повернення з російської неволі. Товариство закупило для благодійних цілей землю в Зарваниці, нерухомість в с. Коршеві, ліс на Богородчанщині, опікувалося сотнями дітей⁴¹⁵. 1924 р. в аналогічних церковних закладах Львівської дієцезії, Станиславівської та Перемиської єпархій перебувало понад 1 300 малолітніх дітей⁴¹⁶.

Для упорядкування збору пожертвувань митрополичий ординаріат виділив захистам конкретні повіті⁴¹⁷. Важливо й те, що до добродійних заходів, окрім різноманітних церковних структур (єпархіальних комітетів опіки над сиротами, Інституту ім. св. Йосафата у м. Львові, Марійських товариств пань тощо), залучалися місцеві громадські товариства – «Рідна школа», «Українська захоронка», Українське крайове товариство опіки над інвалідами та ін. Для соціальної опіки священничих вдів і сиріт 1926 р. у м. Львові під протекторатом митрополита створено Комітет допомоги, який збирав добровільні пожертви духовних і світських добродіїв; кожному священнику рекомендувалося сплачувати 3 злотих (з 1936 р. – 5) спадкоємцю померлого. А вже 1929 р. за підтримки Інституту вдів і сиріт Комітет викупив двоповерховий будинок по вул. Шептицьких, 38⁴¹⁸. Частину коштів, які надходили з діаспори, Митрополичий ординаріат передавав Українському фонду воєнних вдів і сиріт у м. Львові. 1930 р. цей фонд опікувався 130 знедоленими, яким видавав п'ять разів на рік по 10 злотих⁴¹⁹. Митрополія дотувала також товариство «Українська захоронка» (створена 1933 р.), яке в середині 1930-х рр. утримувало у 8 захоронках м. Львова близько 500 дітей, а також мало дві безплатні їдальні для неповнолітніх Діяла

⁴¹⁵ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х рр. XX ст.). Івано-Франківськ, 1999. С. 81.

⁴¹⁶ Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939). *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 6. Львів, 2001. С. 300.

⁴¹⁷ *Львівські архієпархальні відомості*. 1925. 1 жовтня.

⁴¹⁸ *Нова Зоря*. 1926. 31 грудня; *Ibid.* 1932. 15 червня; *Ibid.* 1936. Червень.

⁴¹⁹ ЦДАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 115, арк. 68; *Ibid.* спр. 108, арк. 8; *Діло*. 1931. 8 травня; *Ibid.* 1939. 9 червня.

низка інших клерикально-філантропічних товариств («Доля», «Будучність» та ін.)⁴²⁰.

Фінансово-організаційна допомога постійно надавалася Українському краєвому товариству опіки над інвалідами (ств. 1921-1922 рр., голова – Д. Паліїв, з 1932 р. – лікар С. Гижя), яке утримувало хворих ветеранів Української галицької армії. Традиційні грошові збірки проводилися на Зелені свята, Першого листопада і під час різних громадсько-культурних і релігійних акцій⁴²¹. Більшість із перерахованих вище громадських структур разом із єпископськими ординаріатами спільно заснували 17 березня 1933 р. Українську Раду суспільної опіки. Рада координувала діяльність українських установ, пропагувала серед населення ідеї суспільної опіки, а також нормативно-правову базу щодо цього виду соціальної роботи⁴²².

За участю священництва активізують роботу гуртки протиалкогольного і протинікотинного товариства «Відродження» (ств. 1909 р. на основі церковних братств тверезості). Галицькі священники брали дієву участь в організації 1931 р. місцевих плебісцитів щодо доцільності існування у селах корчм⁴²³. Найбільшою громадською акцією товариства стало свято на честь подвижника руху тверезості митрополита Йосифа Сембратовича, яке відбулося 23 травня 1937 р. у м. Львові на площі «Сокола-Батька». Кількатисячний маніфестаційний похід і свято за участю митрополита А. Шептицького та вищого духовенства засвідчили, що антиалкогольна та антинікотинна ідеї знайшли підтримку галичан⁴²⁴. Митрополит Андрей Шептицький був одним із ініціаторів збереження природи Прикарпаття. Він став фундатором кедрового заповідника («резервату») в околиці гори Яйце. Закуплений в 1936 р. митрополитом степовий заповідник «Чортова гора» на Рогатинщині передано під наукову опіку НТШ. Загалом лише в карпатських Горганах греко-католицькій консисторії належало 75 тис. на лісових

⁴²⁰ Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939). *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 6. Львів, 2001. С. 303; Дугчак П. Клерикально-філантропічні товариства в Західній Україні (20-30-ті рр. XX ст.). *Питання історії України*. Т. 6. Чернівці, 2003. С. 154-157.

⁴²¹ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 131, арк. 2-30; Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х рр. XX ст.). Івано-Франківськ, 1999. С. 78-79; *Нова Зоря*. 1927. 13 лютого; *Діло*. 1932. 26 березня.

⁴²² *Діло*. 1933. 6 травня.

⁴²³ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 136, арк. 1-20; Федунків З.-Р. Протиалкогольне товариство «Відродження». *Нова зоря*. 1993. Жовтень. Ч. 37; Каховський І. За тверезість. Короткий історичний огляд Українського протиалкогольного й протинікотинного руху. Львів, 1934. 48 с.

⁴²⁴ Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. Івано-Франківськ, 2001. С. 168-171.

угідь, що дало змогу українським натуралістам розгорнути плідну природоохоронну діяльність⁴²⁵.

Після Першої світової війни архів і бібліотека Митрополичого ординаріату були переукомплектовані і доповнені. Бібліотечний каталог налічував 32 розділи, зокрема архівознавство, рукописні книги, справи українсько-польські і українсько-московські, словники і енциклопедії, мапи і плани. У бібліотеці були також праці діячів УНР і ЗУНР, «Літопис Червоної калини», книги національно-патріотичного видавництва «Червона калина» з історії Козаччини та Визвольних змагань першої третини ХХ ст.⁴²⁶

Архів Митрополичого ординаріату складався із двох великих відділів: старих актів і нових актів. Пошуково-аналітичну роботу архіву координував професор Іван Шендрик, який підготував «Матеріали до бібліографії Січових стрільців» (Львів, 1937, 61 с.), що вийшла у серії Бібліографічної комісії НТШ «Матеріали до української бібліографії» (Т. 6)⁴²⁷. Добре упорядкованою була й особиста бібліотека А. Шептицького, що нараховувала наприкінці 1930-х рр. 4 тис. одиниць збереження (її інвентар зберігся у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника). Вона включала стародруки і палеотипи, літературу з історії церкви (українською, російською, німецькою, сербохорватською, польською, французькою мовами); чималою була колекція видань з історії України, краєзнавства та фольклористики⁴²⁸.

Напередодні Другої світової війни УГКЦ була однією з найавторитетніших у Польщі, помітною складовою Вселенської церкви і відігравала визначну роль у суспільно-політичному й національному житті Західної України. Її величну будову склали п'ять єпархій, Апостольська Адміністрація для Лемківщини, Апостольська Візитатура для Волині, в яких плідно працювали 10 єпископів, 2 950 священників, 520 ієромонахів, 1 090 монахинь-черниць, 540 студентів теології⁴²⁹. 4,3 млн. греко-католиків було

⁴²⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 358, оп. 1, спр. 78, арк. 1; Церква і соціальні проблеми. Львів, 2000. С. 73, 182, 192-193.

⁴²⁶ Васків А. Бібліотека і архів Митрополичого ординаріату Греко-католицької церкви після Першої світової війни. *Республіканець*. 1994. № 5-9. С. 85-88; ЦДІА України у Львові. Ф. 408, оп. 1, спр. 686, арк. 3; *Ibid.* спр. 711, арк. 54.

⁴²⁷ Там само. спр. 688, арк. 6-10, 63; *Ibid.* спр. 705, арк. 1, 56; Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. Львів; Київ, 2001. С. 231-232.

⁴²⁸ Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрея Шептицького у Львові. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 141-151; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 9, спр. 5002.

⁴²⁹ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква. *Матеріали наук. конференції*. Львів, 1990. С. 43.

об'єднано у 3 040 парафій, 4 440 церков і 195 монастирів⁴³⁰. 40 релігійних згромаджень своїми осередками відкрили прикарпатський край й вели цілеспрямовану душпастирську роботу. 35 видавництв підготували й видрукували тисячі книжок та 38 найменувань періодики. Зокрема, в «обороні католицького світогляду... перед напором більшовизму» і «модерно-новомодного сектантства» стояв двотижневик Української католицької організації «Нова зоря», перше число якої з'явилося 7 січня 1926 р.⁴³¹.

Вагомий внесок у розвиток національної освіти, збереження пам'яток історії та культури зробила заснована митрополитом А. Шептицьким Богословська академія (відкрита в жовтні 1929 р. на базі духовної семінарії). З благословення А. Шептицького її ректор Йосип Сліпий залучив до професорсько-педагогічного колективу знаних представників науки, культури і духовенства, зокрема директора музею НТШ Ярослава Пастернака, істориків Івана Крип'якевича⁴³² і Миколу Чубатого, археолога Юрія Полянського та ін. У п'яти залах академії засновано спеціальний церковний музей, директором якого став відомий дослідник церковної архітектури Михайло Драган⁴³³. Священиків готувало також п'ять духовних семінарій. Українське духовенство проводило катехитично-виховну роботу у 8 тис. народних, 380 середніх та декількох вищих школах, а безпосередньо в своїх руках мало 520 народних, 20 середніх і вищих навчальних закладів⁴³⁴.

Важливим центром науково-історичних і богословських студій стало Українське богословське товариство (УБТ, ств. 1923 р.). Його члени цілеспрямовано опрацьовували джерела з історії церкви, насамперед єпископські візитації. Плідну аналітично-археографічну діяльність проводив «Архів історії унії», який був заснований 1928 р. А. Шептицьким. Його працівники упорядкували великий археографічний корпус і написали низку розвідок, в яких узагальнили процес історичної трансформації Східної церкви в українсько-

⁴³⁰ Великий А.Г., ЧСВВ. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. Рим: вид. оо. Василян: 1969. С. 163.

⁴³¹ Мельничук П. З історії «Нової зорі». *Нова зоря*. 1991. Червень. Ч. 11-12.

⁴³² Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів, 2001. С. 7-16, 569-571.

⁴³³ ЦДАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 24, арк. 1-3; Коваль І. Ярослав Пастернак – основоположник української церковної археології. *Нова зоря*. 1999. 26 травня; Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX – XX ст.). Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук. Львів, 2001. С. 11.

⁴³⁴ ЦДАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 606, арк. 1-7; Ibid. спр. 608, арк. 1; Ibid. спр. 615, арк. 1-3.

білоруських землях ранньомодерного періоду⁴³⁵. Загалом 44 роки очолював митрополит Андрей Шептицький Українську Греко-Католицьку церкву в умовах австро-угорської, російської, польської, німецької і радянської окупацій. У надзвичайно складних ситуаціях виявив себе як досвідчений релігійний, громадський і політичний діяч. Переважна більшість істориків, політологів, релігієзнавців, прихильників і недругів беззаперечно визнають його величезний внесок у зміцнення церкви, захист національно-релігійних потреб вірних, політичну консолідацію українства. Саме завдяки його дипломатичному хисту велична споруда УГКЦ збереглася у вирі Другої світової війни, в добу радянського і німецького тоталітаризмів. І лише після смерті митрополита 1944 р. влада наважилася на реалізацію давнього наміру щодо ліквідації церкви.

⁴³⁵ ЦДІАУЛ. Ф. 408, оп. 1, спр. 816, арк. 1-4; Ibid.спр. 825, арк. 2-6; Ibid.спр. 824, арк. 2-56; Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття. *Ковчег*. Ч. 3. Львів, 2001. С. 483-488.

РОЗДІЛ 5. МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ В ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ ТА ІСТОРИКІВ

За кордоном про митрополита Андрея Шептицького вийшла велика кількість праць, в яких їх автори намагалися прослідкувати головні віхи в його житті, показати роль Шептицького у піднесенні національного і культурного рівня українців, передусім тих, що проживали у Західній Україні, проаналізувати його погляди, різнобічну освітню, культурну, екуменічну та політичну діяльність. Зарубіжні історики мали можливість вільно висловлювати свої думки, чого не можна було сказати про дослідників, які видавали праці в межах Радянського Союзу. Враховуючи той факт, що про життя і діяльність Шептицького опубліковано кілька сотень праць, ми зупинимося тільки на окремих.

Екуменізм Андрея Шептицького досліджували багато істориків і навіть його сучасників. Однак особливої уваги заслуговує ґрунтовна докторська дисертація Блаженнішого Любомира Гузара, захищена ним у 1972 р. в Папському Урбаріянському університеті. «Митрополит Шептицький належав до тих небагатьох осіб, які на початку ХХ ст., засмучені розбратом між християнами, працювали над тим, щоби хоч якось змінити таку трагічну ситуацію (розкол у християнському русі – Ав.), – відзначав Л. Гузар, – Вони діяли навмання, без жодних настанов чи офіційних указівок, керуючись власними переконаннями й унійними настроями, що, звісно, не могло не вплинути на характер їхньої діяльності... Сьогодні, беручи до уваги часовий проміжок... ми маємо змогу високо оцінити істотно важливу роль тих першопрохідців, серед яких митрополит Шептицький, без перебільшення, був найвизначнішим»⁴³⁶. Високу оцінку екуменічній діяльності митрополита дав Василь Ленцик: «Під тим кутом треба розуміти всі заходи Андрея Шептицького, його невтомну працю в напрямі церковного об'єднання всіх християн, а Українського Народу зокрема, в одній Христовій Церкві. У цій праці над з'єдиненням Митрополит бачив особливу роль і місію Українського Народу... Митрополит Андрей усвідомлював, яким нещастям для нашого народу було церковне розбиття, до того ж частину нашої Церкви, як за Царської Росії, так і за большевиків,

⁴³⁶ Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму / Видання друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 23.

уживано на шкоду українського Народу. Беручи до уваги становище українського народу, він уважав, що українці більше, як хто-небудь інший, покликані до праці над з'єдиненням. Цієї переважливої справи, на жаль, недооцінюють і тепер»⁴³⁷.

Відомий англійський теолог і історик церкви Я. Пелікан, оцінюючи діяльність А. Шептицького з погляду сьогодення, писав: «Унійні ідеї Андрея Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоб довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є те, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь у попередніх століттях. Усе показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя»⁴³⁸. Один із найближчих соратників митрополита Кирило Королевич (Поль Франсуа Шарон) ґрунтовно описав діяльність Шептицького в Росії, про що яскраво свідчать хоча б заголовки підрозділів («приватний візит до Росії», «отець Іван Дейбнер», «отець Олексій Зерчанінов», «Пій Х підтверджує повноваження Митрополита», «парохія в Санкт-Петербурзі», «отець Леонід Фьодоров», «російський Греко-Католицький синод, Петроград 1917 року», «російський греко-католицький екзарх», «відродження Російської Православної Церкви», «переслідування релігії», «Греко-католицька громада Москви», «інші греко-католики в Росії» тощо). Наміри митрополита в Росії К. Королевський відобразив словами його ж словами: «Я – Митрополит Шептицький, пропоную вам своє посередництво для налагодження контакту з Римом»⁴³⁹. Дипломатичні місії А. Шептицького скрупульозно описав у своїх «Споминах» Йосиф Сліпий⁴⁴⁰. В українській історичній науці екуменічну діяльність митрополита досліджували В. Басараб, О.

⁴³⁷ Ленцик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 269.

⁴³⁸ Morality and Reality. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. P. 10-11.

⁴³⁹ Королевський Кирило. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пр. з фр. Я. Кравець / Вид. 2-ге, випр. Львів: Свічадо, 2016. С. 239.

⁴⁴⁰ Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 114-115.; Див.: Матеріяли до історії українського патріархального руху / Упор. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.

Хоменко, Е. Бистрицька, Я. Білас, М. Вавжонек, Г. Гладка, Л. Крупа, М. Маринович, А. Смирнов, О. Сурмач, О. Шеремета та ін.⁴⁴¹

Серед спеціальних робіт, в яких аналізувалися життя і діяльність Андрея Шептицького, необхідно назвати працю Василя Лаби, перше видання якої побачило світ у 1965 р. Окремі розділи його праці носять назви: «Боярський рід Шептицьких», «Хлоп'ячий і шкільний вік майбутнього Митрополита Андрея», «Важливе рішення д-ра Романа Олександра Графа Шептицького», «Роман Шептицький василіанським ченцем», «Андрей Шептицький Станіславським єпископом», «Єпископ Андрей Шептицький Галицьким Митрополитом», «Митрополит Андрей – Князь української Церкви», «Той, хто молиться за своїх братів». Цей перелік розділів праці В. Лаби свідчить про всебічність висвітлення життєвого шляху митрополита. Однак сам автор вважав своє дослідження скромною працею. У передмові до книги В. Лаба писав: «Повний життєпис Митрополита можна буде зладити не швидше, як щойно тоді, коли наголовок того життєпису буде звучати «Життя св. Андрея, Великого Галицького Митрополита». Все, що про нього буде писане до того часу, це тільки причинки, які майбутній гагіограф збере в одну цілість. Я обмежуся до того, щоб за порядком записати найголовніші події з життя Митрополита, і так немов ткаю канву, на якій будуть

⁴⁴¹ Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А.Шептицького. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017)*. Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34; Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 23. С. 45-55; Білас Я. І. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації. *Історія релігій в Україні*. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45-48; Вегеш М. М., Хоменко О. В. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. *Carpatica–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях*. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2001. Вип.10. С.278–312; Гладка Г. Л. Берестейська унія й екуменічний процес в оцінках та діяльності А.Шептицького. *Обрії*. Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Івано-Франківськ, 1996. №1 (3). С.43-47; Гладка Г.Л. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Добрій пастир*. Часопис, присвячений церковним і богословським справам. Івано-Франківськ, 1996. Ч.1. С. 99-101; Гладка Г.Л. Проблема релігійної єдності України в унійно-екуменічній діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*, Серія: Історія. Тернопіль, 1999. Вип.ІХ. С. 37-40; Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. *Наш голос*. /видає Асоціація Українців Америки/, 2000. Вересень-жовтень, ч.9-10.; Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.; Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2017. Вип. 26. С. 40-44; Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941-1944 рр.). *Київська Церква*. Київ-Львів, 2000. №4 (10). С.72-78; Шеремета О. Екуменізм як етична ідея А. Шептицького. *Філософ. думка*. 2007. № 1. С. 60-69; Шеремета О. Ю. Екуменізм як етична ідея Шептицького. *Філософська думка*. №1. 2007. С. 60–68.

мережати чесноти, ідеали і діла Великого Митрополита та увічнювати його у вдячній пам'яті українського народу. Мій скромний нарис життя митрополита Андрея є тільки висловом моєї скромної особливішої вдячності для нього: мого Виховника, Святителя і довголітнього Ієрарха»⁴⁴².

Ще раніше вийшли з друку праці С. Барана і В. Дорошенка⁴⁴³. Обидва ці нариси є подібними до праці В. Лаби. В них аналізуються в загальних рисах основні етапи життя і діяльності митрополита. Професор університету в Торонто О. Баран – автор ряду статей про екуменічні ідеї Андрея Шептицького⁴⁴⁴. Роль Шептицького в житті митрополита Йосипа Сліпого дослідив І. Хома⁴⁴⁵. На думку Н. Дейвіса, «немає нічого дивного в тому, що граф Андрей Шептицький, найвидатніший патрон українського національного руху в Галичині й від 1900 р. уніатський архієпископ Львова, був люблячим старшим братом активного польського націоналіста генерала Станіслава Шептицького»⁴⁴⁶. Українсько-польські стосунки на межі століть досліджували І. Цепенда, Л. Гентош, Д. Блажейовський, О. Красівський, І. Пилипів та інші дослідники⁴⁴⁷.

Велику увагу особі Андрея Шептицького приділив у своїх працях відомий зарубіжний історик і політолог І. Лисяк-Рудницький. У статті «Українці Галичини під Австрійським пануванням» він писав, що Шептицький «загально визнаний як один із виданих слов'янських церковних діячів нашого століття... Досить згадати, що він заснував нові чернечі ордени, провів літургійні реформи і сприяв теологічним дослідженням. Тримаючись оддалік від поточної політики, Шептицький зробив

⁴⁴² Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 13.

⁴⁴³ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.; Дорошенко В. Митрополит Андрей Шептицький і об'єднання Церков. *Логос*. 1955. Т. 6. С. 137-143.

⁴⁴⁴ Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. *Український Історик*. 1-4 (120-123). Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен, 1994.

⁴⁴⁵ Хома І. Шляхами каторги Блаженного Йосифа Сліпого. *«Альманах «Гомону України»*. Торонто, 1995. С. 49-75.

⁴⁴⁶ Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. К.: Основи, 2008. С. 505-506.

⁴⁴⁷ Цепенда І. Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. К., 2009. 387 с.; Блажейовський Дмитро. Деякі сумні сторінки з історії України та дещо про її сусідів: Україну краще треба нам самим будувати (Збірка особистих спостережень автора). Львів: Видавництво «Камінь», 2007. 640 с.; Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923-1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. 596 с.; Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя. *Україна модерна* / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. Ч. 8. С. 179-210; Красівський О., Пилипів І. Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918-1923 рр.). *Українсько-польські відносини в Галичині: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 152-155.

великі послуги українській справі, тактовно використовуючи свої зв'язки у Відні, а також як щедрий покровитель мистецтва... Інтелектуально повороткий і свідомий потреб часу, він заохочував участь духовенства у громадському житті. Той факт, що греко-католицьку церкву тепер очолювала важлива персона й водночас виразна, яскрава особистість, дав українському національному рухові певності у своїх силах. Проте Шептицький був не вузьколобим націоналістом, а людиною наднаціонального бачення: ідея, якій він присвятив своє життя, – це поєднання західного та східного християнства. Це передбачило повагу до всіх рис східної релігійної традиції, сумісних із католицькою догмою»⁴⁴⁸. В багатьох питаннях, вирішення яких були життєво необхідними для українців Східної Галичини, Андрей Шептицький займав компромісну позицію⁴⁴⁹. У праці «Український національний рух» І. Лисяк-Рудницький в черговий раз повертається до постаті Андрея Шептицького. На його думку, «під керівництвом визначної особистості – Андрея Шептицького, галицького митрополита від 1900 р., греко-католицька церква стала тісно пов'язана з боротьбою України за незалежність»⁴⁵⁰. З такими міркуваннями необхідно погодитися.

Великі надії на підтримку Андрея Шептицького ставили діячі Української Народної Республіки Лонгин Цегельський і Володимир Винниченко. І. Лисяк-Рудницький наводить цікавий епізод на сторінках своєї серйозної праці «Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка»: «Коли Цегельський зауважив, що такий крок (зробити митрополита головою всеукраїнської церкви – Авт.) означав би розрив з православ'ям, Винниченко зразу ж відповів: «Православ'я скасуємо! Це ж воно завело нас під царя східного, то воно проводило обмоскалення України. Православ'я завжди буде гравітувати до Москви. Ваша (галицька) унія добра для відрізнення від Польщі, і від Москви. Уніят із природи стає (національно-свідомим) українцем. Скличемо синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їх прийняти унію (церков) а Шептицького поставимо на чоло. Ще й

⁴⁴⁸ Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. К.: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. С. 436-437.

⁴⁴⁹ Там само. С. 422.

⁴⁵⁰ Там само. С. 476-477.

порозуміємося з Римом, щоб його зробив патріархом України... Ви думаєте, я жартую?»⁴⁵¹.

Досліджуючи життя і діяльність В'ячеслава Липинського, І. Лисяк-Рудницький теж не обходить увагою галицького митрополита. Справедливо відносячи Шептицького до яскравих представників польсько-української аристократії, вчений писав: «Розглядаючи незліченні послуги, що їх надала українській справі тільки ця особистість, можна запитати себе, чи участь більшої кількості таких людей, як Шептицький, не змінила б вислідів української боротьби за самостійність із поразки на перемогу»⁴⁵².

На відміну від тверджень радянських істориків, І. Лисяк-Рудницький справедливо відмічав, що «Шептицький у питаннях загальнонаціонального значення ладнав з існуючими партіями й не вважав за доцільне творення окремої католицької політичної організації, що було метою Хомишина»⁴⁵³. Він був «настроений, говорячи термінологією пізнішого часу, більше екуменічно та хотів зберегти у Греко-Католицькій Церкві корені східної, візантійської традиції»⁴⁵⁴. Таким чином, хоча І. Лисяк-Рудницький і не написав спеціальної праці про Андрея Шептицького, але проаналізував різноманітні моменти його діяльності, дав об'єктивну оцінку галицькому митрополиту. Національно-визвольні змагання галицьких українців у 1918-1919 рр. та участь в них А. Шептицького досліджували В. Верига, М. Кугутяк, М. Литвин та інші вчені⁴⁵⁵.

⁴⁵¹ Там само. С. 102-103.

⁴⁵² Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкесвої. К.: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. С. 163.

⁴⁵³ Там само. С. 215.

⁴⁵⁴ Там само.

⁴⁵⁵ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Т. 1. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 524 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Т. 2. Жовква: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 504 с.; Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Видавництво «Світ», 1996. 448 с.; Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. К.: Либідь, 1993. 408 с.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор Олександр Карпінко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.; Красилівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918-1923 рр. Львів, 1995. 86 с.; Красівський О. Дипломатичні місії Андрея Шептицького. *Україна: ЗУНР: Історія і традиції*. Л., 2000. С. 291-296; Красівський О. За Українську державу і Церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918-1923 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 86 с.; Красівський О., Пилипів І. Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918-1923 рр.). *Українсько-польські відносини в Галичині*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 152-155; Кугутяк М. Андрей Шептицький у національно-визвольних змаганнях українського народу. *Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України*. Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 66-75; Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939). Івано-Франківськ: Плай, 1993. 202 с.; Кугутяк М. Історія української націонал-демократії

Внесок Галицького митрополита в українські державотворчі процеси упродовж багатьох років успішно досліджує В. Сергійчук⁴⁵⁶.

Спробу написати коротку біографію Андрея Шептицького зробив Роман Головин. Проаналізувавши основні моменти в житті і діяльності галицького митрополита, автор відмітив: «І. Франко був захоплений бурхливою діяльністю і культурною роботою Шептицького. Він з М. Павликом часто навідували митрополита у наукових справах. Вони були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремнем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва...»⁴⁵⁷. На глибоке переконання автора, Шептицького «завжди турбувало майбутнє українського народу. В міру своїх можливостей владику намагався якось перешкодити денаціоналізації нашої інтелігенції»⁴⁵⁸.

Вагоме місце посідає постать Андрея Шептицького на сторінках узагальнюючої праці про історію церкви І. Ортинського. На думку автора, «митрополит Андрей Шептицький стає найбільшою особистістю, яку рід Шептицьких дає Україні. Адже був він не тільки безумовним та безперечним провідником Української Церкви через пів століття, але й найвищим авторитетом серед українського народу у такі важкі часи української історії. Його можна б назвати прецедентним даром Божого Провидіння багатостраждальному українському народові»⁴⁵⁹. Дослідник чітко підмітив, що «його погляд не затримується тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності

(1918-1929). Т. 1. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. 536 с.; Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918-1939). Т. 2. Київ – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 704 с.; Литвин М. Науменко К. 1939. Західні землі України. Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1999. 152 с.; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛВР», 1995. 368 с.; Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки). *Ковчег*. Науковий збірник із української історії / Під ред. Б. Гудзяка, І. Сковчиляса, О. Турія. Львів, 2000. Ч. 11. С. 189-211; Цвенгрош Г. Митрополит Андрей Шептицький: 1918-1919. Львів: Місіонер, 1991. 38 с.; Цвенгрош Г. Митрополит на сторожі держави. *Літопис Червоної калини*. 1994. Ч. 1-3 (32-33). С. 2-5; Цвенгрош Г. Національно-державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького й польсько-українська війна 1918-1919 рр. *Польсько-українські студії*. Матеріали наукової конференції. 29-31 травня 1992 р., м. Каменець-Подільський. К., 1993. С. 172-183; Цвенгрош Г. Рим і Україна: Апостольський престол і митрополит А. Шептицький у 1918-1919 рр. *Дзвін*. 1992. № 5-6. С. 107-113.

⁴⁵⁶ Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 101-112; Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 494 с.; Сергійчук В. Постать митрополита Андрея Шептицького в українському національному житті. *Державник, мислитель, богослов*: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького. К.: Українська видавнича спілка, 2005. С. 5-21; Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. 440 с.

⁴⁵⁷ Головин Р. Владика Андрей. *Альманах «Гомону України»*. Торонто, 1994. С. 45-46.

⁴⁵⁸ Там само. С. 109.

⁴⁵⁹ Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. Дрогобич, 1993. С. 109.

українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов'язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Папи»⁴⁶⁰.

Окремі штрихи до портрета Шептицького – політика зробили у своїх працях відомі зарубіжні вчені Володимир Косик⁴⁶¹ і Павло Роберт Магочій⁴⁶². Останній, зокрема, відзначив, що «Шептицький був титанічною постаттю (як за статурою, так і за соціокультурним впливом), походив з полонізованої української родини і, виявивши своє руське коріння, щиро приєднався до українського національного табору... В результаті Греко-Католицька єпархія в Галичині під керівництвом Шептицького поступово змінила свою позицію і на початку XX століття стала бастионом українства»⁴⁶³. Дослідник також стверджував, що «в сусідній Галичині (1938-1939 рр. – Авт.) українці під проводом впливового греко-католицького митрополита Львівського Андрея Шептицького з великою надією поглядали на Підкарпатську Русь»⁴⁶⁴. Андрей Шептицький привітав закарпатців з наданням їм Прагою автономних прав, відслужив молебень у Храмі Святого Юра, вів переписку з Августином Волошином. Канадський історик П. Стерчо у своїй монографії наводить вітальний лист митрополита до А. Волошина з нагоди призначення останнього прем'єр-міністром уряду Карпатської України: «Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту»⁴⁶⁵. Більш детально про ставлення А. Шептицького до Карпатської України писали сучасні українські дослідники⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. Дрогобич, 1993. С. 109.

⁴⁶¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 660 с.

⁴⁶² Магочій Павло Роберт. Історія України. К.: Критика, 2007. 640 с.

⁴⁶³ Там само. С. 381.

⁴⁶⁴ Магочій П. Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 145.

⁴⁶⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 101.

⁴⁶⁶ Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво „Карпати”, 2004. 432 с.; Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 296 с.; Вегеш М. Карпатська Україна в портретах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 376 с.; Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської

Важливою і цікавою у всіх відношеннях є праця Ришарда Тожецького «Митрополит Андрей Шептицький», яка вперше побачила світ у 1988 р. Піднявши цілий ряд складних проблем, автор детально зупинився на неоднозначному ставленні до митрополита різних політичних сил: «Досі нам залишається відкритим питання про те, чому митрополит не знаходив належного послуху серед верств українського суспільства. Діяло націоналістичне підпілля, виховане після першої світової війни в дусі боротьби. Процес його переорієнтації розвивався дуже повільно, і воно не мало наміру, зокрема, внаслідок нереалістичної оцінки міжнародних умов, тієї боротьби зректися. Заполонити серця і запальні уми було надзвичайно важко, навіть якщо йшлося про вплив на духовних осіб. Вони походили переважно із селянства і становили опору національного руху, а нерідко – націоналізму, що виріс на соціальній і національній кривді, завданій українцям. Такі люди з-поміж духівництва були впевнені: якщо українці матимуть збройну силу, то Третій Рейх рано чи пізно прислухається до їхніх вимог, вірили у спільність інтересів, у припинення хижацької політики стосовно України. Деякою мірою ці причини призвели до фактів схвалення дій тих священиків, які були капеланами при різних військових одиницях, що співпрацювали з вермахтом або були у нього на службі (тут іде мова про батальйони «Нахтігаль», «Роланд» чи дивізію «Галичина»)»⁴⁶⁷. Як би там не було, але «консолідаційні зусилля митрополита добре знані всім українцям»⁴⁶⁸. Р. Тожецький ще не раз звертатиметься до вищеназваних проблем⁴⁶⁹. Про діяльність митрополита А. Шептицького в роки Другої світової війни, зокрема про захист ним єврейського населення, неодноразово писали сучасні українські дослідники⁴⁷⁰. Окремої уваги заслуговують ґрунтовні

України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.; Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. 324 с.

⁴⁶⁷ Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчег*: Зб. праць з церковної історії. Львів, 1993. Вип.1. С. 108.

⁴⁶⁸ Там само. С. 109.

⁴⁶⁹ Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми. *Хроніка 2000*. 2012. Вип. 3 (93). С. 255-275.; Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Літопис Голготи України*: Т. 2. Репресована церква. Дрогобич: Відродження, 1994. С. 29-37.

⁴⁷⁰ Боляновський А. Дивізія «Галичина»: історія. Львів, 2000. 528 с.; Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*. К., 2016. С. 7-70; Боцюрків Богдан. Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. хх + 268 с.; Генік Л. Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*.

монографії Ю. Киричука, А. Русначенка, Б. Яроша⁴⁷¹. На глибоке переконання В.-Д. Гайке, митрополит Андрей Шептицький був великим прихильником української дивізії «Галичина», а його близький співробітник В. Лаба «взяв на себе духовну опіку дивізії і мав у цій царині великі заслуги. Всі частини дивізії його радо вітали, а його Служби Божі у великі свята залишаються в пам'яті назавжди. Кожен полк і самостійний курінь дивізії мали своїх священиків, які підпорядковувалися головному священикові о. Михайлові Левенцю у штабі дивізії. Для вояцтва відправляли Служби Божі щонеділі і кожного свята...»⁴⁷². Про взаємовідносини А. Шептицького з керівниками ОУН писав П. Мірчук: митрополит «довірочно поінформував ОУН на ЗУЗ (західноукраїнських землях – Авт.) про домовлення Німеччини з СРСР на окупацію західноукраїнських земель большевиками – на випадок розгрому Польщі»⁴⁷³. Т. Гунчак писав про діяльність Шептицького на посаді голови Української Національної ради, яку він обійняв після смерті К. Левицького. «Та в умовах німецької окупації, – писав історик, – навіть авторитет митрополита не допоміг. 4 березня 1942 р. представник служби безпеки заявив про неможливість подальшої діяльності Національної ради. Причиною цього називалося підписання митрополитом Шептицьким меморандуму в обороні прав України. Але то був тільки привід, аби нарешті покінчити з Українською Національною радою.

2012. Аип. 4. С. 129-136; Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. 384 с.; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки). *Ковчег*. Львів, 2001. Ч. 3. С. 563-565; Ключь Р. Діяльність митрополита Андрея Шептицького часів Другої світової війни в українській історіографії. *Інтелегенція і влада*. Матеріали 5-ї Всеукраїнської наукової конференції. Одеса, 2009. Ч. 3. С. 99-106; Крупа Л. Діяльність УГКЦ в час німецької окупації з 1941 по 1944 роки. *Тернопільський комерційний інститут. Наукові записки* "Матеріали досліджень викладачів інституту, проведені у 2000 та 2001 роках". Тернопіль: ТКІ, 2002. С.129-136; Крупа Л. Діяльність УГКЦ під час німецької окупації України з 1941 по 1944 роки. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко. К: НПУ, 2000. Ч.3. С.160-171; Крупник Л. Дискредитація Митрополита Андрея Шептицького та УГКЦ як практика радянської влади. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького. 30 листопада-1 грудня 2015 року, м. Київ / За ред. Леоніда Фінберга. К.: Дух і Літера, 2016. С. 111-122; Лисенко О.Є. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 1995. №3. С.73-81.

⁴⁷¹ Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.; Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. К.: Універсальне видавництво «Пульсари», 2002. 519 с. + іл.; Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа" ВДУ ім. Л. Українки, 1999. 184 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях, 30 – 50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстирря, 1995. 176 с.

⁴⁷² Гайке Вольф-Фрідріх. Українська Дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943-1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича. Тернопіль: Мандрівець, 2018. С. 32.

⁴⁷³ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920-1939. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. С. 585.

Німці вимагали її розпуску, проте митрополит Шептицький лише припинив її діяльність»⁴⁷⁴.

Серед праць вітчизняних дослідників заслуговує на увагу праця вченого з Івано-Франківська професора Я. Ю. Заборовського. У 1995 р. побачила світ його книга «Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.)». Автор у стислій формі описав основні періоди життя і діяльності Андрея Шептицького, проаналізував його погляди. Не можна не погодитися з твердженням автора, що «славетні особистості – немов високі гори, сніжно-білі вершини яких видно за багатьох десятків кілометрів, бо не можуть закрити їхні височінь дерев, ні складки поверхні землі. Митрополит Андрей Шептицький, безумовно, заслужив бути названим славетним, бо немає практично жодної ділянки сусупільно-політичного життя Галичини в ХХ ст., де ми не зустрічалися з ділами чи, як мінімум, значним впливом його особи. Рівних йому церковних або світських діячів можемо знайти хіба що в ХVІІІ ст., для прикладу, Вініамін Рутський – київський митрополит; а то ще в Х-ХІІІ ст. Серед князів – Володимир Великий, Данило Галицький. Тому не дивно, що давно вже Митрополита Шептицького називають не зовсім вдалим з філософського боку, але цілком влучним історичним терміном «Князь Церкви»⁴⁷⁵. Більш глибоко на основі величезного джерельного матеріалу дослідив сподвижницьку діяльність Галицького митрополита відомий історик Греко-Католицької церкви В. Марчук⁴⁷⁶.

Високо оцінив сподвижницьку діяльність митрополита Андрея Шептицького історик-теолог К. Панас. На його глибоке переконання, Шептицький – одна з найяскравіших постатей нашої історії, ім'я якого ввійде в число святих отців-ісповідників Української Католицької Церкви. Дослідник виділяє дві важливі справи, які здійснив галицький митрополит: «Все своє життя і весь свій геній

⁴⁷⁴ Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. С. 220.

⁴⁷⁵ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 5.

⁴⁷⁶ Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Автореферат дис... доктора іст. наук. Спеціальність 07. 00. 01. Чернівці, 2004. 35 с; Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с; Марчук В. Церква в умовах релігійного підпілля: вибір українських греко-католиків у (1941-1946 рр.). *Галичина*: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2008. №14. С.248-255; Марчук В.В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946). *Галичина*: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2000. № 4. С.66-72; Марчук В.В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с; Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464с.

митрополит присвятив змаганню за Українську Церкву – духовну твердиню української нації, якої не змогли б знищити всі сили світу і пекла. Другою справою, якій цей геній нашої історії присвятив своє життя, було відновлення української Київської митрополії в межах її існування за часів київської княжої доби і проголошення Українського Патріархату. На жаль, несприятливі політичні події в Європі перешкодили здійсненню цього великого діла»⁴⁷⁷.

Микола Береславський, описуючи різноманітну діяльність Шептицького, виділив ставлення митрополита до розвитку української культури – збирання пам'яток давнини, допомога українським митцям, створення гімназій тощо. «Владика Андрей, – на глибоке переконання дослідника, – був великим гуманістом, людолюбцем, він виступав за соціальну справедливість, допомагав бідним, нужденним. Це засвідчують його слова і діла»⁴⁷⁸. Цій проблематиці присвячені ґрунтовні праці М. Бандрівського, О. Гайдукевича, Н. Концур-Карабінович, С. Гнота, Б. Головина, Н. Греченюк, Г. Гучко, О. Кекоша, М. Кривенка, Л. Крупи, Г. Куриса, П. Лазечко, Л. Лазечко, Г. Литвина, О. Огірко, О. Пасіцької, Н. Руско⁴⁷⁹.

⁴⁷⁷ Панас К. Історія Української Церкви. Львів, 1992. С. 132.

⁴⁷⁸ Береславський М. З історії Української Греко-Католицької Церкви. Книга 2. Львів, 1992. С. 31.

⁴⁷⁹ Бандрівський М. С. Пам'яткоохоронна діяльність Андрея Шептицького. *Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника*. Л., 2006. Вип. 7/8. С. 459-467; Гайдукевич О. Митрополит Андрей Шептицький – природоохоронний діяч Галичини. *Схід*. № 1 (141). Січень-лютий 2016. С. 35-39; Гайдукевич О., Концур-Карабінович Н. Митрополит Андрей Шептицький та охорона природи Галичини. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Серія Історія. 2016. № 2. С. 20-26; Гайковський М. Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому Гнот С. Греко-католицька церква і мистецтво Західної України 20- 30-рр. ХХ ст. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Серія – історичні науки. Луцьк: Вид.-во ВДУ, 2001. С. 44-48; Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939). *Актуальні проблеми державного управління*. Збірник наукових праць / Львівський філіал Української Академії державного управління при Президенті України. Львів: Вид.-во ЛФ УАДУ, 2001. Вип. 6. С. 299-309; Гнот С. Греко-католицька церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 126-135; Гнот С. До питання про діяльність Греко-католицької церкви у створенні захистів та захоронок у Галичині в міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні*. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2001 року). Львів: "Логос", 2001. Кн. 1. С. 179-183; Гнот С. Добровинна діяльність Греко-католицької церкви у 20- 30-х рр. ХХ ст. (за матеріалами української галицької преси). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Збірник наукових праць. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. Вип. 5-6. С. 211-219; Гнот С. І. Добровинна діяльність греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2003. 22 с.; Гнот С. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період. *Історія релігій в Україні*. Праці XII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). Львів: "Логос", 2002. Кн. 1. С. 113-117; Гнот С. Проблема захисту дітей в діяльності Греко-католицької церкви міжвоєнного періоду. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія – гуманітарні науки. Львів: Вид.-во ЛКА, 2002. Вип. 4. С. 54-66; Гнот С. Роль Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30-х років ХХ ст. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. Матеріали науково-практичної конференції 22 листопада 2001 року. Львів: ЛФ УАДУ, 2001. Ч. 1. С. 107-109; Гнот С. Співпраця Греко-католицької церкви Львівської архієпархії з українським шкільництвом у період між двома світовими війнами. *Мандрівець / Видання Національного університету "Киево-Могилянська академія"*. Тернопіль, 2002. №3 (38). С. 13-19; Головин Б.

Митрополит Андрей Шептицький уважно слідкував за процесами, що мали місце в Закарпатті. Цій проблемі присвятили свої праці ужгородські історики⁴⁸⁰. Нарис і спогади про Андрея Шептицького опублікував відомий український вчений з Івано-Франківська, професор Володимир Грабовецький⁴⁸¹. Хоча Н. Концур-Карабінович досліджувала власне ліквідацію Греко-Католицької церкви на західноукраїнських землях (Львівський собор 1946 р.), проте в її публікаціях міститься великий фактичний матеріал про останній період життя й діяльності А. Шептицького⁴⁸².

Митрополит Андрей Шептицький – благодійник «Просвіти». Збірник праць. Тернопіль, 2006. Т. 2. С. 98-100; Греченюк Н. Культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Україна – Європа – Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 272-275; Гучко Г. Андрей Шептицький як меценат української культури. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 87-94; Кекош О. М. Виховання молоді крізь призму педагогічних поглядів митрополита Андрея Шептицького. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 112. С. 53-59; Кекош О. М. Просвітницька діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті духовного становлення сучасної молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія Педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2013. № 1. С. 25-30; Кривенко М. О. Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909-1940): Історія, сучасний стан фонду. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 27.00.03 – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. К., 2010. 23 с.; Крупа Л. Створення та діяльність закладів для сиріт під патронатом митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. Тернопіль: Літопис. 2003. Вип. 1. С. 73-76; Курис Г. Митрополит Андрей Шептицький: «Добре робите, що дбаєте про освіту і знання»: (Життєвий і творчий шлях А. Шептицького). *Освітнянин*. 1996. № 4. С. 27; Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури: (Митрополит Андрей Шептицький). *Дзвін*. 2003. № 11-12. С. 133-137; Литвин Г. Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку мистецтва Галичини. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослвія. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 324-329; Огірко О. Митрополит Андрей Шептицький – славетний український педагог, опікун і меценат освіти. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослвія. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 61-70; Пасіцька О. Андрей Шептицький у контексті суспільно-економічного розвитку Галичини 20-30-х років ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослвія. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 71-77; Пасіцька О. І. Вплив митрополита Андрея Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Гілея*. 2014. Вип. 105 (2). С. 31-35; Рощина Л. О. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 178-180; Руско Н. Роль митрополита Андрея Шептицького у збереженні сакральної спадщини галичан. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослвія. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 330-337.

⁴⁸⁰ Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. Вип. 2012. С. 18-27; Вегеш М. Могутня постать української історії: [Про Митрополита Андрея Шептицького]. *Календар «Просвіти» на 1995 рік / Закарп. крайове т-во «Просвіта»; [Упорядн.: П.Федака, Й.Баглай]*. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. С.142-144; Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с; Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 2003. 112 с.

⁴⁸¹ Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова). З найдавніших часів до початку ХХ століття. Частина 1. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 304 с.

⁴⁸² Концур Н. Ліквідація греко-католицької церкви на Станіславівщині. *Краєзнавець Прикарпаття*. Івано-Франківськ, 2007. №10. С. 59-61; Концур Н. Львівський собор 1946 року і проблеми виживання греко-католиків. *Наукові записки*. Серія: Історія. Вип. 3. Тернопіль, 2008. С.268-271; Концур Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ. *Наукові записки*. Серія: Історія. Вип. 2. Тернопіль, 2006. С.55-59; Концур Н. Наслідки Львівського Собору і їх вплив на систему міжнародних і міжцерковних відносин УГКЦ.

Багатогранну громадсько-політичну діяльність Галицького митрополита через призму правознавства дослідила Н. Прокоп⁴⁸³.

Окремої уваги, безперечно, заслуговує монографія Володимира Басараба «Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького»⁴⁸⁴. Автор достатньо відомий у наукових колах завдяки своїм публікаціям про державотворчу діяльність митрополита⁴⁸⁵. У монографії детально проаналізовано 62

Етнос. Культура. Духовність. Чернівці, 2006. Ч.2. С.93-100; Концур Н. Патріарх Йосиф Сліпий: штрихи до портрета релігійного діяча. *Галичина*: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. №14. С.397-400; Концур Н. Підготовка до ліквідації Української греко-католицької церкви в Галичині. *Література і культура Полісся*. Вип.27.: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. Ніжин, 2004. С.163-167; Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в західній Україні. *Мандрівець*: Всеукраїнський науковий журнал. Тернопіль, 2006. № 6. С.14-17; Концур-Карабінович Н. Антиунійна політика комуністичного режиму щодо греко-католицької церкви у 1940-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 38-42; Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. 220 с.; Концур-Карабінович Н. Постать митрополита Андрея Шептицького в антиунійній політиці радянської влади. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослєв. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 243-249; Концур-Карабінович Н. Репресивні заходи радянської влади стосовно греко-католицької церкви після смерті Митрополита Андрея Шептицького. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Серія Історія. 2016. № 1. С. 56-61.

⁴⁸³ Прокоп Н. М. Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; 081 – Право. Харків, 2017; Прокоп Н. М. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця XIX – початку XX ст. *Право, суспільство, держава: Форми взаємодії*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 15-16 січня 2016 р. Київ, 2016. С. 14-16; Прокоп Н. М. Духовність як засада української державності в доктрині А. Шептицького. *Право як ефективний суспільний регулятор*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 19-20 лютого 2016 р. Львів, 2016. С. 12-14; Прокоп Н. М. Концепт державності у політико-правових поглядах Андрея Шептицького. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 13 листопада 2015 р. Харків, 2015. С. 239-241; Прокоп Н. М. Правове бачення митрополитом А. Шептицьким українських християнських церков у розбудові національної держави. *Сучасні тенденції розвитку науки*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 березня 2017 р., м. Київ). Київ, 2017. С. 81-83; Прокоп Н. М. Роль А. Шептицького в утвердженні загального виборчого права та національних інтересів українців в Австро-Угорщині. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 25-26 грудня 2015 р. Ужгород, 2015. С. 22-25; Прокоп Н. М. Характеристика діяльності політичних партій А. Шептицьким в українському державотворенні другої половини XIX ст. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 5-6 лютого 2016 р. Харків, 2016. С. 9-11; Прокоп Н. Методологічні засади дослідження проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 35-40; Прокоп Н. Митрополит А. Шептицький в українському державотворенні 20-30-х років XX століття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. №76. С. 159-163; Прокоп Н. Обрис проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 35-41; Прокоп Н. Парламентаризм і виборче право в теоретичній спадщині митрополита А. Шептицького. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. Випуск 17. Т. 1. 2015. С. 60-63; Прокоп Н. Роль А. Шептицького в історії українського державотворення кінця XIX – першої половини XX ст. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 1. С. 28-33.

⁴⁸⁴ Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.

⁴⁸⁵ Басараб В. Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера. *IX Міжнародний конгрес українців*. Історія. Збірник наукових статей. НАН України, ІМФЕ ім. Рильського. Київ, 2018. С. 145- 157; Басараб В. Державотворчі та патріотичні ідеї А. Шептицького в історичному контексті. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 2(39). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-20; Басараб В. Моделі державотворення у працях А. Шептицького.

документи, які засвідчують чітку громадянсько-патріотичну позицію й, за словами автора, «політичну компетентність» Андрея Шептицького, котрий усе своє життя був розсудливим дипломатом, тверезо оцінював історичні обставини й зовнішню політику держав, що здійснювали вплив на життя української нації. Проаналізовані пастирські послання, листи, меморандуми та інші документи дали змогу вченому простежити еволюцію державотворчих ідей Галицького митрополита, побачити його не тільки як видатного церковного діяча, але й як дипломата, здатного приймати важливі, складні, подекуди компромісні рішення заради блага свого народу. В. Басараб аргументовано довів, що багато міркувань Галицького митрополита перегукуються із реаліями сучасної України, торкаються проблем державотворення, єдності українського народу на рівні духовному, суспільному та політичному. Андрей Шептицький у численних промовах наголошував на необхідності побудови нової України на засадах християнської мораліта патріотизму. Він протягом всього життя прагнув утвердження України як самостійної держави серед інших країн Європи.

Життєвий шлях і багатюща творча спадщина митрополита Андрея Шептицького знайшла також своє відображення на сторінках колективних монографій та в різноманітних енциклопедичних виданнях⁴⁸⁶. Монографія М. Мариновича містить ґрунтовний аналіз

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 1(38). Ужгород: «Говерла», 2018. С. 11-18; Басараб В. Національно-патріотичні ідеї А. Шептицького [на основі праці «Пересторога перед комунізмом»]. Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р. / Наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 16-27; Басараб В. Осмислення А. Шептицьким сценарію більшовицького перевороту в Іспанії (на основі передмови А.Шептицького до «Пасторського послання еспанських єпископів»). Матеріали II Міжнародної науково-практичної е-конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (MARGINSS 2016), 28-29 липня 2016 року, м. Київ). Київ, КНЛУ, 2016. С. 22-24; Басараб В. Перспективи та реалії становлення незалежної України крізь призму політичних ідей А.Шептицького. Економічні, політичні та культурологічні аспекти європейської інтеграції України в умовах нових глобалізаційних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 квітня 2018 року). Ужгород: «Гельветика», 2018. С. 355-359; Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А.Шептицького. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ЕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34; Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького. Література та культура Полісся. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130-140; Басараб В. Роль Греко-католицької церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького). Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, видавництво ПП «Аутдор-Шарк», 2019. С. 129-140.

⁴⁸⁶ Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін., під ред. В. А. Смоля. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.; Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 4: Україна у Другій світовій війні. 1939-1945. Керівник тому В. І. Кучер. К.: Генеза, 2003. 584 с.; Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940). Керівник тому В. П. Трошинський. К.: Генеза, 2003. 720 с.; Політична історія

проповідницької спадщини митрополита Андрея Шептицького з точки зору її відповідності (чи невідповідності) методологічному принципу, що в нинішній час отримав назву «позитивної суми». Генезу цього способу думання митрополит виводив із богослов'я, а приклади його застосування самим митрополитом автор знаходить у посланнях Кир Андрея у сфері економічних стосунків, національних взаємин, державного будівництва, міжконфесійних та міжрелігійних відносин⁴⁸⁷. Позитивним є й той факт, що упродовж останніх років українськими ученими захищені цілий ряд дисертаційних досліджень⁴⁸⁸.

Таким чином, у працях зарубіжних і вітчизняних істориків дається висока оцінка подвижницької діяльності галицького митрополита Андрея Шептицького. Історики підкреслюють його

України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. К.: Генеза, 2002. 424 с.; Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / [Д.В.Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відп. ред. В.А.Смолій]. К.: Наукова думка, 2002. 952 с.; Україна крізь віки: Т. 10. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 320 с.; Україна крізь віки: Т. 11. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.; Україна крізь віки: Т. 12. Коваль М. В. Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939-1945 рр.). К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.; Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. К.: Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.; Шуст Р. Шептицький Андрей. С. 1085-1087. *Довідник з історії України (А – Я)*: Посібн. для середн. загальноос. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. К.: Генеза, 2001. 1136 с.

⁴⁸⁷ Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.

⁴⁸⁸ Безпалько У. І. Інституалізація католицької церкви Східного обряду в Росії (1901-1917 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. Тернопіль, 2018. 20 с.; Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 09.00.11 – Релігієзнавство. К., 2003. 20 с.; Біліхар В. С. Соціально-філософські погляди Андрея Шептицького. Автореферат дис. ... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.05 – Історія філософії. Львів, 2006; Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899-1939 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Чернівці, 2000. 20 с.; Гнідик І. І. Початки та розбудова греко-католицької церкви у США (кінець XIX – початок XX ст.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія; Гнот С. І. Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2003. 22 с.; Кривенко М. О. Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909-1940): Історія, сучасний стан фонду. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 27.00.03 – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. К., 2010. 23 с.; Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Чернівці, 2003. 21 с.; Прокоп Н. М. Державно-правові погляди митрополита Андрея Шептицького. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; 081 – Право. Харків, 2017; Скіра Ю. Р. Участь монахів Студійського уставу у порятунку євреїв на території Львівської архієпархії греко-католицької церкви у 1942-1944 рр. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2018. 20 с.; Сурмач О. І. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Львів, 2001. 23 с.; Шеремета О. Ю. Етичні ідеї Андрея Шептицького у релігійно-філософському контексті кінця XIX – першої половини XX ст. Автореферат дис. ... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.05 – Історія філософії. К., 2010. 20 с.

великий внесок у розвиток Греко-Католицької церкви і культури в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу.

РОЗДІЛ 6. КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СПАДЩИНА МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Наприкінці ХІХ ст., за митрополита Сембратовича, церква переживає справжню кризу. Здолати цю кризу, вивести церкву на рівень нових завдань, зробити її фактом вже не тільки національного відродження, а й національного державотворення, витворити з неї цілком національне, українське релігійне об'єднання – судилося митрополиту Андрею Шептицькому. Своє життєве кредо А. Шептицький чітко виклав в пастирському листі «До української інтелігенції»: «В кожній праці і в кожному слові... я шукаю лише добра народу, щодо якого я почуваюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для української суспільності, на найбільше саме переконання, що ставить мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів я бути найліпшим»⁴⁸⁹.

Вірність присязі та покликанню митрополит проніс крізь роки і ніколи не відступав від своїх засад, хоча і нелегким був його життєвий шлях. Тому, маючи на увазі і власну подвижницьку діяльність, він з повним правом зазначав у щирому «Слові до української молоді»: «І легше часами кров пролляти в одній хвилині ентузіазму, чим довгі літа з трудом сповнювати обов'язки і двигати спекоту дня, і жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і нестачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!»⁴⁹⁰

Уже сама поява А. Шептицького в лоні Греко-католицької церкви була сенсаційною, а жертвність його кроку – безсумнівною (титул, становище, кар'єру, маєток – гнаній «хлопській церкві»). Особливо вражаючим було не стільки те, що з римо-католика він став греко-католиком, скільки те, що з поляка він став українцем⁴⁹¹. Це стало

⁴⁸⁹ Митрополит Шептицький Андрей. Твори. Т. 2. Торонто, 1965. С. 190.

⁴⁹⁰ Цит. за: Гайковський М. Нація і держава в богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького // Науковий збірник УВУ. Матеріали конференції «Народ, нація, держава і українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993). Мюнхен – Львів, 1995. С. 195.

⁴⁹¹ Цю українськість майбутнього митрополита влучно описав у своєму романі С. Герман: «– Пан припустився помилки, пане Шептицький, – секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету. – Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман. – Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось ... е-е ... не цілком, сказати б, до ладу ... Роман узяв до рук

важливим фактором піднесення національної свідомості галичан і причиною незмінно-ворожого ставлення до нього з боку польської влади і спільноти.

Слід, однак, зауважити, що й українські політичні діячі та національна преса зустріли його, м'яко кажучи, зовсім не оплесками. Блискучі здібності і освіта, швидке просування у греко-католицькій церковній ієрархії стали причиною того, що в ньому спочатку вбачали польського агента. Виступи і дії Шептицького на захист українського руху немов би розвіяли сумніви щодо щирості його релігійного і національного поступування. Та, коли він, відчуваючи моральну необхідність, ставав на якусь непопулярну позицію, критики не барилися сказати, що в нього проявляються його справжні польські аристократичні барви, і порівнювали його з Валенродом А. Міцкевича.

Іншою причиною такого ворожого ставлення було порівняно толерантне трактування А. Шептицьким москвофільства. Перед приходом на митрополичий престол він був один рік станіславським єпископом. Тоді він ще не зорієнтувався в громадському житті й співпрацював з москвофілами, які становили більшість серед духовенства станіславської єпархії. Разом з тим, він розумів, що москвофільські тенденції пов'язані із серйозними і реальними проблемами релігійної та національної ідентифікації. Як зазначає І. Химка, «греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і ... просвічену австрійську душу. Всі ці елементи не відтворювали нового релігійного синтезу»⁴⁹². Обрати в таких умовах свій власний вірний шлях було дуже нелегко. Саме тому А. Шептицький закликав при вирішенні будь-яких національних чи релігійних питань керуватись не лише почуттями, а, насамперед, розумом. Однак, навіть значно пізніше, у 1943 р., він з гіркотою змушений констатувати: «Такі грізні з многих оглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перечитати не то поважнішої розправи про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хоч би тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою.

анкту, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві. – Тут усе написано правильно. – Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж ... Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав секретар, і пенсне його зблиснуло холодним відблиском» (Герман С. Віа Романа. Життя митрополита А. Шептицького. К.: Ярославів вал, 2019. С. 9).

⁴⁹² Химка І. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772-1918. *Ковчег*: Збірник статей з церковної історії. Число 1. Львів, 1993. С. 77-78.

Коли боротьба між цими двома партіями [москвофілами і «народівцями» – Авт.] в нашому краю була найбільше заогнена, ні з одної, ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини чи наміри двох партій. Взаємно лаялися, закидали собі взаємно зраду, а нікому й на гадку не прийшло опитати, які причини заставляють противників так думати як думають»⁴⁹³.

Така поміркована позиція А. Шептицького викликала незадоволення певних кіл української інтелігенції не лише на початку його діяльності, а й під час його перебування на митрополичому престолі. Показовим у цьому плані є відкритий конфлікт А. Шептицького з редактором газети «Діло» Л. Цегельським у 1908 р.⁴⁹⁴

З певною пересторогою зустріли появу нового митрополита і церковні кола. Причиною цього була його несхожість на попередників. Визначні українські письменники І. Франко та М. Павлик, що часто навідували А. Шептицького у наукових справах, були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ременем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва, двері його палат на святоюрській горі завжди відкриті і для близького оточення, і для всіх бажаючих, навіть для недругів.

Однак навіть не так надзвичайна особиста скромність А. Шептицького викликали загальне здивування і увагу до його особи, як інша, на той час надзвичайна обставина. Ще у станіславський період свого життя він звертається з пасторським посланням до вірних Косівського деканату «До любих моїх гуцулів»⁴⁹⁵. За своїм змістом це послання не є чимось винятковим: до порушених тут моральних проблем А. Шептицький повертається пізніше неодноразово. Але за формою послання є своєрідним маніфестом – написано воно на гуцульському діалекті. Щоб зрозуміти значення цього вчинку, слід згадати, що на той час навіть загально-прийнятої орфографії не існувало і вживали надзвичайно складну мішанину

⁴⁹³ Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. 3. Львів: Видавництво «АРТОС», 2010. С. 570.

⁴⁹⁴ Левіцький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848-1914. Жовква, 1927. С. 494-495. Цей конфлікт не завадив Лонгину Цегельському дати високу оцінку багаторічним діянням митрополита: «Митрополит Шептицький... поширив свій авторитет на всю Україну і на українську еміграцію в Європі та за морями. А що православні Українці не мають жодного визначного владики, то Митрополит Кир Андрій став духовним вождем всього українського народу, і православні Українці схиляються перед Його повагою та признають Його авторитет» (Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Видавництво отців василіан «МІСІОНЕР», 1995. С. 20-21.)

⁴⁹⁵ Шептицький А. Послання любови. Брустури: Дискурсус, 2015. С. 104-139.

церковнослов'янської мови з українською. І хоча діалекту А. Шептицький більше ніколи не вживав, усі його подальші послання написані на доступній народу мові, чітко і зрозуміло по-українськи. На цей бік його діяльності звернув особливу увагу І. Франко: «... А. Шептицький від самого свого вступу на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм... Почати з того, що замість запліснїлої псевдо церковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з сучасною морфологією, він пише листи чисто галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром, у голоснім посланню до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників...

Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напускним, ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді і полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає»⁴⁹⁶.

Попри таке упереджене ставлення, діяльність митрополита Андрія у соціальній, політичній і культурних сферах, його відвага в ім'я нації і віри завоювали йому визнання в українському суспільстві, пошану і прихильність недавніх противників.

Культурно-просвітницька діяльність Шептицького була скерована на піднесення моралі і духовності народу до того рівня, на якому з'являється свідомо і масова готовність до практичної роботи у справі національного державного будівництва. А. Шептицький займався широкою меценатською діяльністю, надавав матеріальну допомогу окремим митцям, здібній молоді, провадив виховну роботу серед шкіл, спортивних та просвітніх товариств («Просвіта», «Рідна школа», «Пласт»), підтримував газети та часописи, організовував масові заходи з обов'язковим поєднанням двох початків – національного та релігійного. «Христова Церква, – констатував митрополит, – завжди далека від того, щоб противитися розвоєві культури, мистецтв і науки; навпаки, вона тому розвиткові помагає та

⁴⁹⁶ Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // Франко І. Зібрання творів у 50 тт. Т. 45. К., 1986. С. 378.; На глибоке переконання Я. Грицака, Шептицький «ставився до своєї пастви зі щирою симпатією, ... виводив ментальність русинів із ритуальних практик церкви, яку сам очолював...» (Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). К.: Критика, 2006. С. 41); Більш детально про ставлення І. Франка до постаті митрополита див.: Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 29, 30, 336, 498-511, 513-515, 519-521.

могутньо до нього спричиняється. Церква ані не легковажить, ані не перечить тих добрих прикмет культури, що служать людині ... »⁴⁹⁷.

Митрополит дивився на галицький народ очима політика. Він розумів: щоб піднятися до державності, галичанам необхідні знання та друковані видання. Шептицький щедро фінансував друкарні, «Бібльос» тощо, у Жовкві у монастирі Василіян заснував українське видавництво, започаткував часописи «Місіонер», «Наш приятель». У 1930 р. влади́ка заснував Український католицький Союз, що видавав тижневик «Мета» та літературно-науковий журнал «Дзвони».

Дбаючи про економічний розвиток Галичини, митрополит закупив кілька панських маєтків, які були розparcelьовані серед селян. Він був ініціатором і співзасновником «Земельного банку гіпотечного» у Львові (1910 р.), який позичав селянам гроші на придбану землю. Сприяючи parcelяції великих земельних володінь, А. Шептицький мав на меті не лише вирішення суто економічних проблем краю, але й розвиток сільськогосподарської науки, розповсюдження її досягнень серед різних, особливо найбільш вразливих верств населення. У розparcelьованому фільварку села Коршів, біля Коломиї, товариство «Сільський господар» стало власником землі, на якій заснувало хліборобську школу. У Миловані, біля Товмача, двір і кількадесят моргів поля одержала «Просвіта» на заснування першої української садівничо-городницької школи, там же влітку працював табір відпочинку дітей з бідних родин. В Скнилові двір і великий сад зайняли монахи-студіти, щоб відкрити майстерні ремесла, механіки тощо. У Зарваниці 300 моргів було віддано студітам для господарства, а 250 моргів – на сиротинець. Найповніше і найґрунтовніше аналіз пастирських послань митрополита на економічну тематику зробив М. Маринович⁴⁹⁸.

Наведений перелік яскраво характеризує один з найголовніших напрямків багатогранної діяльності А. Шептицького – його постійне піклування про майбутнє нації – дітей, особливо дітей-сиріт. Він допомагав дитячим садкам і сиротам у сиротинцях. На його кошти була споруджена перша українська жіноча гімназія «Рідної Школи», де сестри Василіянки давали дівчаткам-сиротам середню освіту. Не уряд Польщі, а Шептицький після Першої світової війни зібрав сиріт, щоб дати їм опіку. Для них він влаштував кілька сиротинців, у яких

⁴⁹⁷ 150 думок Митрополита Андрея Шептицького / Упор. Тереза Ференц. Львів: Свічадо, 2015. С 58.

⁴⁹⁸ Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Андріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.

набували освіти та засвоювали різні ремесла, затративши на це мільйон доларів.

Митрополит щороку проводив оздоровчу кампанію убогих дітей. У Підлютому Долинського району, серед карпатських лісів, збудував низку будиночків для дітей. Тут у чудових кліматичних умовах та у виховній опіці добрих педагогів кілька тисяч дітей у віці від 4 до 14 років набирали сил і розуму. Тут їх учили молитви, історії, українознавства, української мови, поведінки.

Проблеми охорони здоров'я також займали чільне місце в колі інтересів А. Шептицького. У вересні 1903 р. він заснував народну лічницю, яка згодом перетворюється у надзвичайно розбудовану лікарню. Поштовхом до її створення стала діяльність лікаря Є. Озаркевича, який, стурбований тим, що до польських шпиталів українців не приймали, мріяв про необхідність відкриття українського шпиталю, де б наші лікарі набували і вдосконалювали складні медичні професії. З цією метою він заснував в 1903 р. добровільне лікарське товариство. Митрополит підтримав ініціативу, надав значну матеріальну допомогу, сформулював напрям і обсяг її діяльності: «для нижчого і страждаючого людства без різниці народності». Лікування і ліки були безкоштовними. При духовній семінарії було відкрито курси медсестер, їх закінчило 228 дівчат, внаслідок чого лічниця була забезпечена своїм допоміжним медичним персоналом⁴⁹⁹.

Проте ця лічниця була не єдиною, яка функціонувала на кошти А. Шептицького. У 1925 р. він передав у Янівському передмісті Львова будинок для філіалу Львівської лічниці – Товариству опіки над молоддю, де розмістилась ще й «Порадня матерів». У селі Підлюте на угіддях, які належали митрополиту, був організований курорт на базі сірчано-йодових джерел. У районі Сокаля, в горах, при співпраці з «Учительською громадою» на його кошти діяв постійний табір «Пласту», а в 1911-1912 рр. студентська медична громада при його сприянні створила санаторій для студентів⁵⁰⁰.

Визнаючи цілюще значення природи, А. Шептицький дбав про її збереження. 1925 р. його обрали членом Наукового Товариства імені

⁴⁹⁹ Більш дет. див.: Заборовський Я. Ю. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 19-20.

⁵⁰⁰ Медики і медицина в житті та діяльності Митрополита Андрея Шептицького (До 150-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик / уклад. М. С. Надрага, О. М. Кріль, С. В. Васільєва, Л. С. Метельська; наук. ред. А. В. Магльований. Львів, 2015. 94 с.

Шевченка. За клопотанням Комісії охорони природи при НТШ митрополит дав розпорядження утворити на землях Львівської митрополії заповідник кедрових лісів на горі Яйце біля Підлютого та степової рослинності біля Чортової гори (в Рогатинській парафії). Це були перші природні заповідники, утворені в Україні.

Однак понад усе митрополит Андрей цікавився культурним розвитком українського народу, його освітою та вихованням. Він допомагав митцям, хоровому мистецтву, церковному і народному та іншим товариствам і громадам. Митрополитом були засновані десятки іменних стипендій, які дали можливість не одній сотні юнаків здобути освіту медика, юриста, педагога у вишах Західної Європи. На його кошти здобули мистецьку освіту Г. Крушельницька, Ф. Лопатинська, А. Гаєк. Для львівських художників А. Шептицький придбав окреме приміщення (вілла польського художника Я. Стика), де розмістились художня школа О. Новаківського та майстерні М. Сосенка і О. Куриласа. Вершиною культурно-освітньої діяльності Митрополита А. Шептицького стало заснування та матеріальне забезпечення «Національного музею» у Львові. У 1905 р. він засновує у Львові церковний музей, який кураторія перейменувала на Національний музей ім. Митр. А. Шептицького. Для цього музею А. Шептицький придбав 15 тис. експонатів, сплативши два мільйони крон. Шептицькому вдалося купити за 34 тисячі доларів чудовий палац під музей, хоч власник-шовініст довго не погоджувався продавати його українцям. 13 грудня 1913 р. Шептицький передає в музей унікальну збірку українського мистецтва XI-XX ст. Мистецтвознавець Іларіон Свенцицький упорядкував музейні експонати, унаслідок чого Національний музей став найбільшою музейною скарбницею України: до 1939 року він нараховував понад 80 тис. експонатів у 10 відділах, видав 16 томів наукових записок, організував близько 70 виставок. При музеї діяла унікальна бібліотека: понад 30 тис. томів альбомів з різних ділянок українознавства та історії мистецтва. На думку К. Королевського, каталог стародавніх словянських книг, виданих І. Свенцицьким, міг «конкурувати з подібним російським виданням Каратаєва»⁵⁰¹.

Важливо зазначити, що А. Шептицький розглядав мистецтво не лише як визначний засіб формування загальнокультурного рівня народу, але й як один з головних чинників виховання національно і

⁵⁰¹ Королевський К. Названа праця. С. 107.

релігійно-свідомого суспільства. Про це яскраво свідчать його письмо-послання «Про церковний спів» від 25 квітня 1941 р. і лист до проф. В. Кубійовича стосовно проекту мистецької школи для вчителів рисунків від 8 серпня 1942 р. «Без сумніву, – пише він у листі, – поважним чинником у вихованню є пробудження естетичного зміслу і культурний напрям, який тому зміслові надає виховання. Але вчителі рисунків, українці, мають і друге переважне значення: вони повинні надавати патріотизмові благородний і піднесений напрям... Наша молодь, яка довго мусила ходити до польських середніх шкіл, часто не має поняття про найважливіші постаті українського народу. Ми ще не маємо так ілюстрованої історії України, але маємо знаменитих і великих митців, про яких у пересічній, навіть українській гімназії, молодь ніколи нічого не чула. Ми маємо такого Мурашка, Нарбута, Новаківського, навіть Репіна, а з давніх в 19 столітті, такого Левіцького. Тільки учитель рисунків може з ними познакомити українську молодь, і тільки мудрі і добре виховані учителі рисунку можуть розбудити в українській молоді таланти та митців, які нам показали би, яким був Хмельницький чи Мазепа. А може, ліпше сказати, не тільки яким був, але яким повинен бути в наших думках, серцях, поняттях»⁵⁰².

Великі зусилля митрополит Андрей Шептицький прикладав до розбудови системи національної та релігійної освіти, якій надавав надзвичайного значення. Уже у своєму найпершому пастирському листі до вірних Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 р. «Перше слово Пастиря» майбутній митрополит зазначає, що освіта є ціннішою від багатства⁵⁰³. Як зазначалось вище, Шептицький постійно опікувався середньою освітою, інститутським навчанням українців і не лише на теренах Галичини. Зокрема, завдяки його особистому втручанню була врятована від ліквідації чеською владою Українська господарська академія у Подєбродах.

Природньо, що головну увагу митрополит приділяв розвитку духовної освіти. Його стараннями були розбудовані духовні семінарії у Перемишлі і Станіславові. Останній під час відкриття в 1906 р. Шептицький передав чи не найцінніший подарунок – 4000 книг з особистої бібліотеки, серед них чимало рідкісних і старовинних видань та рукописів. Уже 1 вересня 1901 р. був виданий пастирський

⁵⁰² Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899-1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування. Львів: Місіонер, 1999. С. 978-979.

⁵⁰³ Владика Андрей . *Альманах «Гомону України» на рік 1994*. Торонто – Онтаріо, 1994. С. 44.

лист з планом повної реконструкції львівської Великої Семінарії, яка була центральною на всю Галичину: був оновлений майже на третину викладацький склад і управа, спрощені семінарські правила.

Однак, «відчуваючи, що результати цієї реорганізації будуть нескорі, Митрополит часто за свої родинні гроші кращих семінаристів направляє на богослівські студії до Рима, Інсбрука та Августінеума (в Австрії), Фрібурга (Швейцарія). Незабаром ці зусилля дали свій результат і найважливіші церковні посади займали за нього люди європейської освіти (не нижче), а часто значно вищої, ніж в інших католицьких єпархіях Західної Європи чи Америки»⁵⁰⁴.

При цьому важливо зауважити, що А. Шептицький ніколи не поділяв освіту на «суто релігійну» і «суто світську», навпаки, постійно підкреслював їх взаємообумовленість і взаємозв'язок. Митрополит прагнув озброїти духовенство і віруючих не лише теологічними знаннями, але й «достатніми знаннями філософії, соціології і політології, загальної світової науки», надати поштовх розвитку правової освіти, бо справедливо вважав, що «в нашому народі є загальний брак ясного і твердого поняття закону, ... брак поміж нашими людьми талантів-законодавців, бо навіть й знаменитий правник може бути слабим легіслятором»⁵⁰⁵.

Ідеї митрополита А. Шептицького в значній мірі були реалізовані в діяльності заснованої ним Богословської Академії, що відкрилась 6 жовтня 1929 р. у Львові. На той час це була перша і єдина вища богословська українська школа, яка повинна була продовжувати традиції Києво-Могилянської Академії, з одного боку, а з другого – орієнтуватись на зразки закордонних богословських високих шкіл. Через кілька років Академія стала поважним осередком не лише богословських наук, але й науково-дослідницьким центром вивчення історії та літератури.

А. Шептицький був не лише засновником Академії, але й постійно опікувався нею, брав безпосередню участь в її діяльності. Починаючи з 1933 р., він викладав аскетичку Західної та Східної Церков. Ректором Академії він поіменував такого видатного релігійного і культурно-освітнього діяча, як майбутній кардинал Й. Сліпий⁵⁰⁶. Митрополит залучив до наукової діяльності і викладання в

⁵⁰⁴ Заборовський Я. Ю. Названа праця. С. 18.

⁵⁰⁵ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). Львів, 1991. С. 33-34.

⁵⁰⁶ Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. С. 429-446.

Богословській Академії найбільш відомих учених, що на той час перебували в Галичині: юристів Л. Глинку, Р. Ковшевича, О. Надрагу; істориків мистецтва В. Сас-Залозецького, І. Свенцицького; істориків І. Крип'якевича, М. Чубатого, В. Струтеня; філологів В. Соневецького, К. Чеховича; археолога Я. Пастернака; геолога Ю. Полянського; філософа М. Конрада; медика З. Гординського; антрополога І. Раковського; соціолога Б. Казимира. Цей перелік далеко не повний, але й він дає змогу оцінити той широкий спектр навчальних курсів, які читались в Академії.

Тому не дивно, що розвиток Академії сприймався сучасниками як загальнонаціональна справа, як важливий крок у створенні нового українського національного університету. Академія виправдовувала ці сподівання. «Національні завдання академії, – писав часопис «Наш клич», – у ділянці підготовки до суспільної праці... до деякої міри здійснені. Абсольвенти академії добре зорієнтовані у всіх головних течіях філософічної думки та у найважливіших проблемах соціології, можуть добре сповнити свою роль провідників і організаторів різних ділянок нашого національного життя. Деяке знання сучасного права стане для них доброю зброєю у злободенній боротьбі за індивідуальні і національні інтереси тих українців, серед яких їм доведеться працювати. Знання українського церковного мистецтва і археології серед молодшої генерації українського духовенства може причинитися до збереження від знищення не одної цінної пам'ятки нашої давньої культури і до розбудови нашого музейництва»⁵⁰⁷.

Однак перетворитися на національний університет, як цього хотів А. Шептицький, Богословській Академії не судилося. Польська шовіністична влада наклала вето на цей план митрополита, проголосивши, що не визнаватиме дипломи з такого навчального закладу. Принагідно зазначимо, що це була не перша і, на жаль, в черговий раз невдала спроба митрополита створити у Львові український національний університет. Ще у 1908 р. на скликаному у Празі панслов'янському конгресі за його ініціативою була запропонована резолюція про сприяння відкриттю університету у Львові. Вона була провалена за пропозицією глави російської делегації гр. В. Бобринського, який тоді був членом Державної думи, лідером Національної партії, а пізніше, під час Першої світової війни, як губернатор Галичини і Буковини «уславився» своєю

⁵⁰⁷ Наш клич. 1933. 16 квітня.

русифікаторською політикою і, зокрема, депортацією митрополита А. Шептицького до Росії⁵⁰⁸.

Великого розголосу не лише в Галичині, але й усій Західній Європі набула промова А. Шептицького 28 червня 1910 р. на 11-му засіданні 22-ї сесії Палати Панів у Відні, де він підніс справу утворення українського університету у Львові. Глибока аргументація, наведена А. Шептицьким, справила вплив і, незважаючи на протидію польських правлячих кіл в 1913 р., а також офіційну ноту російського посла у Відні, де відкриття українського університету називалось «ворожим актом» по відношенню до Росії, цар видав декрет про відкриття такого університету 1 вересня 1916 р. На жаль, цим планам А. Шептицького не вдалося здійснитись, бо все перекреслила Перша світова війна.

Митрополит Андрей Шептицький не обмежувався лише меценатством та організаційною діяльністю на ниві культури, освіти і науки. Тричі доктор – богослів'я, філософії і права, – він був науковцем європейського масштабу, мав значний особистий науковий доробок⁵⁰⁹.

Приділяючи виняткову увагу проблемам освіти і вихованню, А. Шептицький був свідомий того, що підґрунтям будь-якої системи національної освіти є духовні і філософсько-методологічні засади. Вони покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, а також співвідношення між загальнолюдським, національним і особистим у системі людина-світ.

В екзистенціальному плані освіта як пізнавальний аспект людського буття, як поняття є набагато ширшим за змістом, ніж інституалізована діяльність в межах її конкретних історичних форм, складає один з аспектів виховання людини. Саме таке розуміння освіти та детальну розробку філософських основ і моральних принципів освітянської діяльності знаходимо у творах А. Шептицького.

Звертаючись до української молоді, митрополит писав: «Горнетесь до всякого роду шкіл... добре робите, що дбаєте про освіту і знання. Бо після християнської праведності та божої

⁵⁰⁸ Дет. див.: Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1: Документи і матеріали, 1899-1917 / Упорядкували Юрій Аввакумов і Оксана Гайова. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. 924 с.

⁵⁰⁹ Ленчик В. Названа праця. С. 195-205; його ж: Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький та українська наука. *Богословія*. Т. 55. Рим, 1991. С. 166-181.

благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати»⁵¹⁰.

При цьому важливо підкреслити, що високо цінуючи освіту і науку як вияв пізнавальної активності людського розуму, А. Шептицький постійно вказував на взаємозв'язок мети і шляхів освіти з християнськими принципами, самою суттю християнства. Уже на початку своєї митрополичої діяльності, у 1901 р., стурбований поширенням релігійної байдужості, агностицизму і атеїзму сфер освічених українців, він пише спеціального пастирського листа до української світської інтелігенції, пояснюючи, чому в вік раціоналізму все ж важливо дотримуватися християнської віри. «Ісус Христос та його св. Церква, – зазначено в іншому його пастирському посланні, – зовсім не противляться науці і просвіті. Навпаки, поширюють та поширюють її»⁵¹¹. На підтвердження цього А. Шептицький наводив численні висловлювання Ісуса Христа, у яких той називав себе «світлом світу», «Правдою», «дорогою», а метою свого приходу в цей світ уважав свободу для людей, якої вони можуть досягти через просвітлення, якщо зрозуміють свідоцтво правди. Тому «в освіті йде про одне: щоб знання було правдивим знанням, щоб відносилось лише до правди, а не було неправдою, брехнею. Бо як правдиве знання є силою людини, так і фальшиве знання, оперте на неправду, є для чоловіка правдивою недугою, каліцтвом та нещастям на ціле життя»⁵¹².

Пов'язуючи поступ європейської культури з християнством, яке звільнило людей від пільми поганства, А. Шептицький зазначав, що справжня культура і освіта в Україні мають християнські корені. «В цілій нашій історії, – писав він, – не знайдете епохи такого великого і такого наглого поступу в культурі та просвіті, як саме за часів св. Володимира Великого, коли то Русь-Україна прийняла християнство»⁵¹³.

Маючи за головну мету домогтися органічного сполучення національного відродження з духовним, митрополит справедливо вважав, що «нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над

⁵¹⁰ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 6.

⁵¹¹ Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2. III. 1899 - 7. IX. 1901). Т. 1. Торонто, 1965. С. 5.

⁵¹² Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 6.

⁵¹³ Там само. С. 6.

національною і християнською єдністю народу»⁵¹⁴. Умовою такої єдності є усвідомлення всіма верствами спільності своїх інтересів незалежно від партійної чи кофенсійної належності. Для досягнення такого стану, на його думку, українцям, насамперед, слід відмовитися від властивого їм провінціоналізму і підвестися до рівня світової культури та шукати вирішення своїх проблем на підставі загальнолюдських цінностей і християнської моралі. У становленні національної самосвідомості має сказати своє вагоме слово і наука, освіта. Поки ж, з прикрістю констатує А. Шептицький, питання «звідки все те, що робить український нарід людською організацією, такою безконечно далекою від природнього організму, що наша спільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зеренця якої нічим не пов'язані з всіма іншими, ніж до могутнього дерева, у якому розвивається життя, повне сили і здоров'я», багато в чому залишається відкритим, адже «або надзвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які б досліджували національну нашу психіку»⁵¹⁵.

Подібний стан є характерним і для інших сфер національно-суспільного життя, зокрема, для політики. «У многих напрямках ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимсь важнішим ніж спокійна зимна розвага та витривала праця. У нашій суспільності надто часто срічається людей, що себе уважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального знання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю риторикою»⁵¹⁶.

На яких же засадах має будуватися система національної освіти, яка дозволила б подолати наш «загумінковий патріотизм»? У загальному плані відповідь на це питання А. Шептицький намагається дати у великому богословському творі «Християнська праведність», де розмірковує про природу та співвідношення знання, мудрості й віри, теорії і практики, виявляє зв'язок цих гносеологічних понять з категорією блага.

Під природним людським знанням він розумів правильні міркування про речі, що здобуваються досвідом і розмірковуванням над цим досвідом. Мудрість – це знання про найвищу причину всього, про Бога, найвище і найдосконаліше знання, що не походить з

⁵¹⁴ Там само. С. 408.

⁵¹⁵ Там само. С. 409.

⁵¹⁶ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 410.

людського досвіду, а є відблиском Божого знання. Віра ж стосується і мудрості, і людського знання. Джерелом віри є найперша правда, Бог. Людське знання так безпосередньо з Богом не пов'язане. Проте в іншому смислі віра, як правда об'явлена, пов'язана зі знанням, адже людина в процесі пізнання сама вільно обирає у що вірити, – а в що – ні⁵¹⁷.

Поняття віри розглядається також у взаємозв'язку з категоріями «теоретичне-практичне». Віру як таку, як відблиск Божої правди віднесено до теорії, адже через неї людський розум поєднується з Богом. Водночас ця правда Божа є і вища мета пізнавальної діяльності, своєрідний теоретичний ідеал, задля якого відбувається практична діяльність. Віра постає як поняття, що охоплює і теорію, і практику. Теоретичне, або вище знання, яке здобувалось через віру, є найпершим і найголовнішим, бо воно стосується правди Божої. Проте їй відповідна практика, що цією правдою зумовлена і якої потребує, – дуже важливий момент життя людей, оскільки пов'язана з людським поступом.

Гносеологічні категорії знання, мудрості, віри, теорії і практики, що перебувають, таким чином, у деякому рухомому взаємозв'язку, виявляються системою, структуруючим елементом якої є категорія благодаті. У цій системі істинне знання не може бути в душі, позбавленій благодаті. Так само і з вірою. Лише освячена благодаттю людина може знати, у що вірити (теорія) і як за цією вірою діяти (практика). Отже, пізнавальна діяльність людини може бути праведною і успішною як за своїми найближчими, так і подальшими наслідками лише у випадку злучення їх з благодаттю.

Таким чином, філософія освіти, викладена А. Шептицьким у творі «Християнська праведність», логічно, струнко і світоглядно зрозуміло доводить, що між знанням і мудрістю, знанням і благом, теорією і практикою не повинно бути антагоністичних суперечностей.

Навпаки, знання лише тоді стають справжніми знаннями, коли з логіко-гносеологічним (теоретичним) та праксеологічним (практичним) аспектами органічно поєднається аксіологічний (ціннісний) і коли вони інтерпретуються розумінням блага (благодаті). Справді, відірваність знань людини від її духовно-моральних засад, втрата блага (благодаті) як головного орієнтира

⁵¹⁷ Шептицький Андрей. Християнська праведність. *Шептицький А. Твори-ореча*. Рим, 1978. С. 258.

веде до «гордині розуму», що є прямим шляхом до «горя від розуму», прикладом чого є сучасний екологічний стан.

А. Шептицький переконував, що знання не повинно бути зброєю, воно не є силою у позитивістському розумінні цього терміна, воно є підґрунтям для сходження до вищої мудрості – Божественного одкровення через духовне самовдосконалення. «Божа мудрість – це найкраща, найвища і найцінніша прикмета людського ума. Вона є причиною, що й дитина мудра вище стоїть, ніж не один чоловік, що береться інших учити. Така дитина може не має всіх відомостей, які він посідає, але якщо він Божої Мудрості не має, то дитина перевищує його всього світлою, ясною та могутньою прикметою ума, яка ставить її вище його інтелектуальним умовам життям. Сила ума і його світло не в тому, щоб знати багато подробиць, але щоб добре, глибоко знати те, що знається, бути якнайбільше віддаленим від помилок і обманів та мати якнайправильніші поняття про загальні питання, обминаючи може і мільйони подробиць, у які умові не можна, або й не варто входити. Так більше знає про нашу землю той, хто знає, що вона є кулею і обертається довкола сонця, ніж той, хто того не знає, але зате хоч би на цілому моргові порохував усі травинки і їх корінчики»⁵¹⁸.

Ця дещо задовга цитата прекрасно показує, наскільки у своєму розумінні процесу пізнання А. Шептицький випередив свій час. Адже жив і творив він у той період, коли у європейській і не лише європейській філософії, науці, освіті майже неподільно панували різні течії позитивізму, у якому пізнання зводиться до досвіду. Для Шептицького пізнання – активний процес діяльності свідомості для виробництва знання. Знати – це не просто отримати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а й розуміти її смисл. Інформаційна діяльність, до якої нерідко зводять пізнання, є лише технічна робота розуму. Ось чому пізнання треба брати у єдності інформаційної і розумової (герменевтичної) діяльності. Однак і цього ще замало. Наприкінці ХХ ст. людство нарешті усвідомило, що пізнання має дати відповідь не лише на питання «як?» і «чому?», але й на питання «для чого?», тобто нести в собі самооцінку з позицій добра і зла. Саме на цій цілісності процесу пізнання і загострює увагу А. Шептицький.

⁵¹⁸ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 7.

До цих проблем А. Шептицький неодноразово повертається і пізніше. Зокрема, у написаному митрополитом Декреті АЕп. Собору 1942 р. «Про ліберальну совість» він піддає ґрунтовному аналізу співвідношення таких понять, як психіка, свідомість, совість і мораль. Він звертає увагу на те, що в деяких мовах, зокрема грецькій і латинській, поняття совісті і свідомості позначаються одним і тим словом. В українській мові ці два поняття теж злучені, хоча і позначаються різними словами: со-вість, со-відомість. З тих самих двох коренів складається слово «сумління» – со-мління. Тому совість слід розглядати як особливий вид свідомості – моральну свідомість. Поняття ж «свідомість» у власному розумінні вживається тільки для означення психологічної свідомості. Остання «являється сумою тих спостережень, які робить чоловік, звертаючи увагу на свою психіку, своє внутрішнє життя. Є це спостереження внутрішніх феноменів, себто вражень, переданих зміслами, почувань і виявів хотіння та проявів думання і розумування»⁵¹⁹.

Таке внутрішнє спостереження, з одного боку, є самосвідомістю, тобто таким станом свідомості, коли людська особистість є одночасно і об'єктом, і суб'єктом пізнання. З другого боку, свідомість не можна звести до самоспостереження: людина «тільки в діланні спостерігає вияви діяння, мисли, хотіння, почувань, вражіннь, зміслів, але не має ніякої свідомості, ні самої волі, розуму чи власти зміслами відібрати вражіння від зовнішнього світу»⁵²⁰. Тому шлях до осягнення потуг душі, свого духовного інтелекту лежить через дослідження і осмислення зовнішніх проявів цих потуг.

Однак, підкреслює А. Шептицький, навіть пройшовши довгою і важкою дорогою пізнання, відкривши наявність у собі духовного єства, дійшовши до понять духовності, незложеності, інтелектуальності, безсмертя тощо, людина все одно лишається для себе незнаною безоднею, нерозв'язаною загадкою, бо природа духовності залишається за межами усвідомленого, у сфері несвідомого.

До несвідомого в людині належить також і світ надприродний. Божа благодать як стан, чесноти, дари святого Духа, як потуги душі пізнаються не в самих собі, а стають предметом пізнання лише в діяннях, у виявах і відкриваються через досліди і міркування у непевному, неясному, неповному вигляді.

⁵¹⁹ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 310.

⁵²⁰ Там само. С. 311.

Нарешті, до сфери несвідомого відносяться прояви органічної природи людини, а також діяння волі або розуму, що відбуваються у підсвідомості.

Таким чином, психологічна свідомість не тотожна психіці взагалі, а тим більше людській духовності, вона має певні межі існування. Однак кордони між свідомим і несвідомим не є непорушними, вони залежать від здібностей, досвіду, загальної освіти людини.

На думку А. Шептицького, психологічні спостереження групуються довкола двох предметів знання: з одного боку – незмінного буття, Бога як Абсолюта-Єства та причини всього існуючого; з другого – зовнішнього світу, насамперед, людського суспільства. Разом з тим, психологічна свідомість не зводиться до простої більш або менш чіткої констатації наявності феноменів та їх ознак. У ній предметом пізнання стає також наше відношення до Бога і до зовнішнього світу, до інших людей. «У цих спостереженнях переходить свідомість у совість, т. зн. у зносинах до Бога і до людей спостерігаємо також і наші обов'язки. Совість – це свідомість морального боку наших відносин до Бога, себе самих і людей. Так, як психологічна свідомість досліджує, розумує, шукає пізнання внутрішніх феноменів, так совість досліджує ті прикмети, чи браки, які роблять наші діяння морально добрими або злими. Вона наші діяння з пізнаваними розумом правилами того діяння, з природним законом»⁵²¹. Законодавцем природнього порядку-закону є Бог.

Як уже зазначалось, психологічна свідомість залежить від швидкості розуму, дару спостереження, освіти, особистого досвіду. На совість, крім того, впливають ще й пристрасті, звички людини, вплив оточення, виховання, моральна атмосфера. Тому совість охоплює вужче порівняно із свідомістю коло феноменів внутрішнього життя.

Моральні принципи, а особливо правила застосування їх до життя, не лежать на поверхні, їх усвідомлення, тобто перетворення у совість вимагає роботи розуму, яка не завжди є достатньою. Це приводить до появи хибних форм совісті. Однією з таких форм помилкової совісті є, за А. Шептицьким, ліберальна совість, яка заперечує або зменшує значення моральних законів, ґрунтуючись на індивідуалістичному принципі вседозволеності. До чого призводить

⁵²¹ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 312.

така позиція прекрасно показав у своїх романах Федір Достоєвський. Однак ліберальна совість мала й своїх апологетів, найвідомішим серед яких є Ф. Ніцше. Його зверхлюдина, «білокура бестія» є втіленням саме такого розуміння совісті: Бог вмер, отже вона сама собі є Бог, тобто творець моралі.

Звертаючи увагу на небезпеку таких збочень совісті, А. Шептицький закликає душпастирів, усіх вірних до боротьби з ними. Носій ліберальної совісті «перевертає моральний порядок: замість судити про свої бажання по приписам совісти, судить про обов'язки совісти по приписам своїх бажань. Гріх стається другою природою, елементом, у якому чоловік живе, а коли в ньому є ще сліди віри, то й правди віри поволі примінює він до свого способу життя, пересаджуючи милосердя і доброту Божу та приписуючи Всевишньому давання такої свободи, на яку дозволяє тільки власна ліберальна совість»⁵²². Тому така совість веде до стану глибокого морального занепаду і є тяжкою недугою душі, яка важко піддається лікуванню.

Разом з тим, підкреслює А. Шептицький, ліберальну совість слід відрізнити від широкої совісті. «Широкою совістю називають богослови розумний і супокійний суд, що в деяких обставинах, або з деяких поважних причин, якийсь людський закон не обов'язує»⁵²³. Іншими словами, йдеться про совість, яка опирається на так званий принцип пробабілізму, сутність якого полягає у твердженні, що не всі моральні норми мають значення природнього, тобто божественного закону і є вічними, деякі з них створені людьми, а тому можуть бути раціонально переосмисленими, спростованими і зміненими в процесі історичного розвитку людства. Однак широка совість ніколи не веде до заперечення моралі як такої, що і відрізняє її від совісті ліберальної.

Ще однією дуже важливою помилкою в науці про совість А. Шептицький називає те, що «совістю заступається моральний закон і совість вважається за одиноке правило морального поступування зі запереченням об'єктивного правила, яким є закон»⁵²⁴. Така помилка характерна для атеїзму, який, заперечуючи Божі закони, не може не визнати наявності і необхідності моральних норм у людському суспільстві. Але моральні норми повинні мати характер закону,

⁵²² Там само. С. 314.

⁵²³ Там само. С. 313.

⁵²⁴ Там само. С. 318.

тобто, бути загальноновизнаними і загальнообов'язковими. Такого статусу, на думку атеїстів, їм надає суспільна воля, публічна думка. Така суспільна мораль, зауважує А. Шептицький, неминуче набуває характеру імперативу, абсолюту, тобто не дозволяє не лише непослуху, але й критики, а все, що їй не відповідає, оголошує злочином. По відношенню до індивідуальної свідомості вона буде мати характер примусу, а не добровільного обов'язку, без якого, власне, і не існує моралі.

Однак публічна думка не має абсолютно-позачасового характеру, вона змінюється, а її декларована загальність аж ніяк не є гарантією від помилок. «Історія також учить, як загальна думка гнулася перед тиранами і, може, цілком інакше виглядала назовні, а інакше в укритті»⁵²⁵. Крім того, суспільство, де всі соціальні групи та індивіди, що їх складають, були б цілком згодні щодо всіх моральних принципів, взагалі не існує.

Отже, беручи за основу моралі суспільну думку, атеїсти, по-перше, неодмінно приходять до заперечення існування незмінних і сталих моральних норм, а, по-друге, «розчиняють» індивіда у суспільстві, роблять його гвинтиком соціальної системи.

Аналізуючи це питання, А. Шептицький порушує проблему надзвичайно актуальну і для сучасного суспільства. З часів Гегеля у філософії моралі прийнято розрізняти мораль і моральність. Особливе значення такому розрізненню надавав видатний російський філософ В. Соловйов, з яким А. Шептицький був особисто знайомий у молоді роки і який вплинув як на формування світогляду, так і на вибір життєвого шляху майбутнього митрополита⁵²⁶, про що йтиметься далі. На думку Соловйова, моральність (нравственность) завжди корпоративна – це принципи поведінки тієї чи іншої спільноти (класу, нації і т.п.), які опираються на певні уподобання. Мораль є загальнолюдською – це постулати поведінки індивіда як частки людського роду. Мораль – це абсолютна моральність, єдина в усі часи для всіх народів, для всього людства. Соловйов називає її Богом. Тому безпідставними є розмови про класову, або національну мораль.

⁵²⁵ Там само. С. 319.

⁵²⁶ Блаженніший Любомир Гузар у своїй докторській дисертації відзначав: «Вплив В. Соловйова на А. Шептицького годі заперечити. Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував його в усьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у Соловйова» (Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. С. 59).

Корпоративна моральність знає такі поняття, як «свій», «чужий», «друг» і «ворог». А звідси – якщо ворог не здається, його знищують, якщо здається – теж знищують, разом знищують і потенційного ворога і взагалі – підозрілих. Мораль визнає безумовну значимість кожної людини незалежно від її предикатів і корпоративної приналежності. Вбивство дикуна, говорить Соловйов, такий же злочин, як вбивство генія і святого⁵²⁷.

Таку позицію цілком поділяє і А. Шептицький. На його думку, ні індивідуальна, ані суспільна совість не можуть бути основою моральних санкцій. Ці санкції належать лише совісті, заснованій на прийнятті природнього і Божого права.

Синтез психологічної і моральної свідомості досягається, згідно з А. Шептицьким, єдністю освіти і виховання. Тому проблеми виховання завжди знаходилися в центрі уваги митрополита, до них він постійно звертається в пастирських посланнях. Своєрідним узагальненням його поглядів стала промова «Про виховання», проголошена на АЕп. Соборі 1942 р. На підставі цієї доповіді Собор 10 грудня 1942 р. прийняв Правила «Про виховання молоді», які були розроблені митрополитом і, за його виразом, складають малий кодекс християнського виховання. Принагідно зауважимо, що сам А. Шептицький вважав цю роботу далеко не завершеною і планував повернутися до неї через декілька років⁵²⁸.

Виховання, на думку А. Шептицького, – то річ не тільки надзвичайно важлива, але й незвичайно трудна. Воно є «найвищою і наймудрішою проблемою, яку можна людині завдати»⁵²⁹. Тому, слідом за Григорієм Назіанзіном, Шептицький називає виховання «мистецтвом мистецтв» і «знанням всякого знання».

Метою виховання, за А.Шептицьким, «є такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і старанно плеканими усіми спосібностями ума, волі і серця. Той розвій зависить, очевидно, від поняття про людину, яка є провідною гадкою виховання. Те поняття зависить знову від цілого світогляду, серед якого приходиться людині жити»⁵³⁰.

⁵²⁷ Дет. див.: Соловьев В. С. Спор о справедливости: Сочинения. М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во «Фолио», 1999. 864 с.; Соловьев В. Россия и Вселенская церков. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.; Соловьев В. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра. Минск: Харвест, 1999. 912 с.; Соловьев В. Философское начало цельного знания. Минск: Харвест, 1999. 912 с.; Лосев А. Ф. Владимир Соловьев и его время. М.: Молодая гвардия, 2000. 613 с.

⁵²⁸ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 255-257.

⁵²⁹ Там само. С. 255.

⁵³⁰ Там само. С. 231.

А. Шептицький розрізняє три типи світогляду, які визначають відповідні напрямки й ідеали виховного процесу. Перший – матеріалістичний, у якому людина розглядається як природна істота, а тому виховання спрямоване на те, щоб виробити в людині ті здібності і сили, які потрібні їй для задоволення матеріальних потреб.

Другий – гуманістичний світогляд. Тут людина є найвищим автономним еством, здатним до нескінченного розвитку науки, мистецтва, культури. Носії цього світогляду будуть у вихованні шукати розвою цілої людської природи зі усіма її прикметами і владами, щоб виплекати носіїв найвищої і найвсестороннішої цивілізації; будуть плекати всестороннє знання, поезію і всякого роду мистецтва, творчого або критичного⁵³¹.

Третій тип світогляду – християнський. У ньому людина розглядається як Божа дитина, що поєднує в собі природне і надприродне, а виховання прямує до вироблення всіх чеснот християнського життя, найголовнішою з яких є любов до ближнього.

А. Шептицький звертає увагу на те, що людська любов є подвійною: одна любов розуму і волі, якою мають християни любити усіх своїх ближніх; друга – любов серця, що охоплює всю людську природу і душу, не підлягає наказові волі. «...Це любов, якою люди природно люблять своїх найближчих – це любов родинна, родичів супроти дітей, дітей супроти родичів і між собою. Це любов приятелів, свояків, – це любов свого народу»⁵³².

Любов ума і волі є більш повнішою в незіпсованій природі, але через зіпсуття людської природи, через первородний гріх, виникає бунт пристрастей проти розуму і волі. Тому лише любов серця є посправжньому християнською. На це, згідно з А. Шептицьким, вказує і те, що у св. Письмі представляє Бог свою любов до людей у виразах та образах, які характерні для людської любові серця.

«Любов ближнього, а радше любов Бога, – підкреслює Шептицький, – любов якою обіймається усіх ближніх як дітей Божих або бодай покликаних на Божих дітей, – вона підносить людину понад усяке створіння, понад цілий матеріальний світ і учить її, по прикладу Ісуса Христа, віддавати навіть і життя за спасіння, за життя ближніх. Вершок тої любові сягає до неба, але підстава її спирається так на людській природі, що нема чоловіка, який би з роду

⁵³¹ Там само. С. 232.

⁵³² Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 136.

не відчував потреби любови в тому природному нахилі людського серця до співчуття і милосердя»⁵³³.

Таким чином, любов серця є надприродою на природі, втіленням Божої благодаті. Однак тут потребує вторгнення поняття серця, яке широко використовується в богослів'ї і філософії, але часто у відмінних смислах. У своєму розумінні цього поняття А. Шептицький спирається не лише на богословську традицію, де, до речі, не було одностайності в його трактуванні, але й продовжує традиційну для української філософії кордоцентричну лінію, що сягає своїм корінням ще в часи Київської Русі, а найвище втілення знаходить у творчості Г. Сковороди і П. Юркевича. Він справедливо вважає, що саме звернення до цього поняття дозволить вирішити ту вічну проблему, «що ділить філософів старини, Отців Церкви і всі богословські школи на дві протиставлені собі групи, що лише рідко коли доповнюються: з одного боку інтелектуаліст Аристотель з усіма інтелектуалістами християнства аж до св. Томи і томістів, а з другого усі містики від Платона до Бонавентури і скотистів. Проблема, що їх ділить, та, чи осередком людської психи є розум чи воля, інтелект чи афект»⁵³⁴.

Та ж проблема, хоча і в іншому аспекті, притаманна, на думку Шептицького, і сучасному богослів'ю і філософії: ототожнюючи поняття серця, у тому числі і Христового, з певним фізіологічним органом, характерне для деяких представників богослів'я, приводить до їхнього протистояння з філософією і наукою, «бо модерні філософи поміщують любов, ненависть і інші афекти духа не у серці як осередку, але в мозку»⁵³⁵.

Корінь проблеми, стверджує А. Шептицький, полягає в тому, що відбувається підміна змісту понять: серце як символ для означення внутрішнього духовного життя людини починає розумітись як певний матеріальний орган, а це, в свою чергу, веде до ототожнення психіки і душі, тобто, фактично, до заперечення останньої. Крім того, людина як особистість є цілісністю, і саме ця цілісність підкреслюється поняттям «серце», яке характеризує певний синтез таких духовних сутнісних сил як розум, почуття, воля та ін. Тому неправомірним є односторонній підхід до визначення сутності людини, проголошення її носієм розуму або волі, зведення сутності людини до

⁵³³ Там само. С. 168.

⁵³⁴ Там само. С. 142.

⁵³⁵ Там само. С. 140.

сукупності суспільних відносин або, навпаки, вип'ячування її принципово асоціальної індивідуалістично-біологічної природи.

Такими є богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини «святого громадянина небес», А. Шептицький, разом з тим, зауважує: «Саме виховання, очевидно, всього не може зробити; велику участь має воля чоловіка і його праця над собою самим. Але заохотити його до тої праці, навчити правильно над собою працювати, вщепити в його серце любов до тої праці і ум його збагатити знанням усього, що до тої праці потрібне, це завдання виховання»⁵³⁶.

Основною ланкою виховання має бути родина, бо «християнська родина – це школа християнського життя, але й школа обопільного, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці – так довго народ і здоровий, і сильний»⁵³⁷. Однак родиною процес виховання не обмежується. Більше того, А. Шептицький свідомий того, що в наш час у силу різних причин – обставин життя, прилюдної школи і т.п. – родина не має належного впливу на виховання дітей. Тому у своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання.

До головних елементів виховання А. Шептицький відносить, по-перше, суггестію, тобто вплив оточення на дитину; по-друге, науку і, по-третє, християнську атмосферу.

Суггестія обумовлена тим, що за своєю природою людина є істотою суспільною, а отже здатною наслідувати інших, підпадати як під вплив оточення в цілому, так і окремих людей, а тому є несаможиттєвою в поняттях і поступуванні. Значення оточення є надзвичайно важливим, бо саме воно причетне головним чином до формування світогляду. Центральне місце в цьому процесі належить родині, але й вулиця, школа, старші товариші, весь соціум також на нього суттєво впливають. Тому завдання виховання – виробити в молоді своєрідний інстинкт самозбереження, здатний уберегти від злих суггестій.

Другий елемент виховання – наука, яку дітям дають родичі й учителі і до якої дитина доходить сама через читання. Сама по собі вона мусить мати добрий вплив на людину, однак за умови, що, по-перше, разом із знанням розвиваються розум і серце людини і, по-друге, дає правдиве і всебічне знання. У протилежному випадку наука

⁵³⁶ Там само. С. 232.

⁵³⁷ Там само. С. 377.

може завдати людині шкоди. «Ми мали нагоду, – пише з цього приводу А. Шептицький, – пізнати вплив матеріалістичної школи. Ми бачили, як вона може видавати справді добрих фахівців, але ми бачили й те, як матеріалістичний світогляд шкодить людському умові, відбираючи йому майже цілком здатність абстрактного думання, себто відбираючи йому усяку ідейність і можливість ідеологічного думання»⁵³⁸.

Крім того, наука, у тому числі і християнська, може виконати свою виховну функцію лише тоді, коли вона відповідним чином піднесена, тобто викликає зацікавленість, а її істини пов'язані з практикою життя, бо навіть «віра без діл є мертва».

Третій чинник виховання – християнська атмосфера. До неї належать, по-перше, християнські відносини у родині, тобто взаємна любов, повага, дотримання інших християнських чеснот у житті. По-друге, християнський світогляд, слідування вірним, а не фальшивим ідеалам. Коли батьки вважають «найвищим і самотнім добром матеріальний добробут, добре платний уряд для дітей, без огляду на рід праці і службу Церкві і батьківщині, то такі ідеали поволи вщиплюватимуть в душі дітей. Тоді й не багато допоможуть ікони та книжки; вони будуть тільки покривною грубого матеріалізму»⁵³⁹. Тому мудрі батьки повинні свідомо виробляти в дітях вищі ідеали християнської праведності і святості, жертвенної служби Богові і Церкві, щирої та жертвенної любові батьківщині. По-третє, важливу роль в формуванні християнської атмосфери відіграють християнська громада і діяльність душпастирів. Головна вимога тут полягає в тому, щоб не задовільнялись ясним представленням правди, а торувати Божому Слову дорогу до людських сердець, впливати на волю і почуття. Бо, як не без гумору зазначає А. Шептицький, для слов'ян переконання розуму мало що значить у порівнянні з тим, що можна назвати «трафити до серця»⁵⁴⁰.

До основ, або найважливіших принципів виховання А. Шептицький зараховує: а) збереження невинності у молоді; б) плекання покори; в) плекання мужества; г) плекання молитви.

Невинність полягає в утриманні від гріха, морального зла, Божої образи і є осередком всієї праці християнського виховання.

⁵³⁸ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 234.

⁵³⁹ Там само. С. 236.

⁵⁴⁰ Там само. С. 238.

Сутність покори – усунення найважливішої перешкоди для Божої Благодаті, якою є гордіня і неупорядкована нехристиянська жадоба вивищування себе. У застосуванні до цілого життя покора є тою чеснотою, яка вказує людині усі її недоліки і потреби.

Мужність є однією з головних чеснот не лише в християнській, але й у світській системі виховання. І та, і інша системи виховання можуть сформувати героїв, тобто людей, здатних своїми винятковими діями «знестися понад свою природу і з'єднати у собі наче якусь божу силу»⁵⁴¹. Різниця між ними полягає в тому, що є поштовхом до мужності: у християнстві таким спонукальним мотивом є любов до Бога, що втілене в любові до ближнього.

Плекання молитви означає таку побудову системи християнського виховання, при якій молитва і приступування до святих Тайн стануть не примусовими, а добровільними актами, неодмінним моментом духовного життя людини.

Важливою складовою християнського виховання, на думку А. Шептицького, є формування у молоді правильних понять про Церкву і науку Євангелія. Любов до Церкви повинна опиратися на ясні поняття єдності Церкви і глибоку віру в те, що поза Вселенською Церквою нема спасіння. Разом з тим, молодь треба виховувати в душі любові до нез'єднаних православних, усвідомлення необхідності і шляхів зближення і з'єднання Церков, єдність церковна повинна розглядатись як невід'ємний і домінуючий елемент патріотичного виховання, формування єдності національної. Лише за такої умови, згідно з Шептицьким, можна позбутися хибного уявлення про патріотичне виховання як створення ненависті супроти ворогів. Осуджувати, ненавидіти можна хибні поняття, помилки, але людей треба всюди і завжди любити.

Ця ділянка християнської виховної системи видається Андрею Шептицькому найбільш слабкою. «Чому з наших християнських шкіл виходять погани? – запитує він. – Чому зі священничих родин виходять часом нехристияни, а поклоники Перуна, чи якогось там іншого божка, або просто люди «імже Бог чрево»?.. Це страшне питання, це проблема, над якою Духовенству треба добре замислитися. Це цілком така сама, чи та сама проблема, як коли б з українських родин і шкіл виходили українці – вороги українства! «Чи школа, чи система, чи родина, що виховала би зрадників, ворогів

⁵⁴¹ Там само. С. 247.

народу, могла би уважатись щиро українською школою, чи системою, родиною?!»⁵⁴².

За переконанням А. Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, почасти сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Євангеліє дійсно є таким, але поза тим воно ще є наукою святості, дорогою до неба. «Життя по наукам Євангелія – то надприродне життя Божої благодаті, то життя Божої любови і жертви для Бога, або одним словом: то життя, у якому людина шукає і стремить до святості»⁵⁴³. Слід зазначити, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит Андрей у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, пияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці – «то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до загибелі. А заки доведуть його до цілковитої руїни, упроваджують таке звиродиння, такий упадок всякої культури, таку руїну фізичного здоров'я і всякої християнської праведности, що тих предметів не можна діткнутися без грізного побоювання про нашу будучність»⁵⁴⁴.

Таким чином, у своїй культурно-освітній і виховній діяльності митрополит Андрей Шептицький опирався на добре обмірковану, логічно аргументовану, струнку богословсько-філософську систему переконань, які він намагався втілити в життя. Його перу належать, крім поіменованих вище, також такі глибоко наукові філософсько-богословські та аскетичні твори, як, наприклад, «Божа мудрість», з якої опубліковано лише третій розділ (1936 р.), велика праця (в трьох томах) про митрополита В. Рутського, що залишається досі в рукописі, переклад творів св. Василя Великого тощо. Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. У 1921 р. в Римі ним була заснована Українська історико-церковна місія, мета якої – розшуки, каталогізація та копіювання досі невідомих документів з ватиканських і римських архівів, що мають пряме відношення до України. Сам Шептицький особисто розшукав понад 6 тис. цінних документів до XVII ст.

⁵⁴² Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 252.

⁵⁴³ Там само. С. 254.

⁵⁴⁴ Там само. С. 396; 14-15; 25-28; 222-231.

включно, які були опубліковані вже після його смерті мовою оригіналів у десяти великоформатних томах (9 книг). Науковою роботою А. Шептицький займався протягом усього життя. Навіть на схилі літ, незважаючи на параліч правої руки та обидвох ніг, якими він не володів останні 14 років життя, на складні та нелегкі обов'язки митрополита, уесь свій вільний час він проводив в особистій бібліотеці, яка, до речі, була однією з найкращих не лише в Західній Україні. Однак, незважаючи на всю значимість для церкви і для нього особисто культурно-освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрей Шептицький, насамперед, перш за все був і всі 44 роки залишався Митрополитом, і навіть якщо у своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і там діяв як Князь Церкви.

РОЗДІЛ 7. ЕКУМЕНІЧНА СПАДЩИНА МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

У багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею екуменічна акція, яка проявлялася протягом всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягає у встановленні відносин співпраці, а пізніше – єдності між католицькою і православною церквами. У сучасній науці термін «єкуменізм» (від грецького *oikumenē* – всесвіт, обжитий світ) – рух за об'єднання релігійних конфесій – включає принаймні три напрямки: 1) рух за об'єднання християнських конфесій; 2) інтеграційні процеси нехристиянських релігій; 3) погодження дії християнських єкуменістських організацій з нехристиянськими⁵⁴⁵. Використовується також термін «єкуменічний рух» – об'єднавчий рух християнських церков, започаткований на Всесвітній місіонерській конференції 1910 р. в м. Единбурзі (Шотландія). П. Л. Яроцький справедливо відзначає, що «активну участь в єкуменічних зустрічах від України бере Українська Греко-католицька церква (УГКЦ). Однак українське православ'я, яке поділене на кілька церков, залишається поза світовим єкуменічним рухом. Перед ним стоїть інша загальна мета: досягти згоди, примирення та об'єднання в Україні шляхом налагодження українського єкуменічного руху, який підтримується іншими українськими християнськими церквами... Розвиток єкуменічного руху є складним, суперечливим процесом...»⁵⁴⁶.

Єкуменізм Андрея Шептицького досліджували багато істориків і навіть його сучасників. Однак особливої уваги заслуговує ґрунтовна докторська дисертація Блаженнішого Любомира Гузара, захищена ним у 1972 р. в Папському Урбаріанському університеті. «Митрополит Шептицький належав до тих небагатьох осіб, які на початку ХХ ст., засмучені розбратом між християнами, працювали над тим, щоби хоч якось змінити таку трагічну ситуацію (розкол у християнському русі – Авт.), – відзначав Л. Гузар, – Вони діяли

⁵⁴⁵ Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Автор-упорядник Андрущенко В. П. та ін. К.: Знання України, 2002. С. 213.

⁵⁴⁶ Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Генеза, 2004. С. 181-182.

навмання, без жодних настанов чи офіційних указівок, керуючись власними переконаннями й унійними настроями, що, звісно, не могло не вплинути на характер їхньої діяльності... Сьогодні, беручи до уваги часовий проміжок... ми маємо змогу високо оцінити істотно важливу роль тих першопрохідців, серед яких митрополит Шептицький, без перебільшення, був найвизначнішим»⁵⁴⁷. Високу оцінку екуменічній діяльності митрополита дав Василь Ленцик: «Під тим кутом треба розуміти всі заходи Андрея Шептицького, його невтомну працю в напрямі церковного об'єднання всіх християн, а Українського Народу зокрема, в одній Христовій Церкві. У цій праці над з'єдиненням Митрополит бачив особливу роллю і місію Українського Народу... Митрополит Андрей усвідомлював, яким нещастям для нашого народу було церковне розбиття, до того ж частину нашої Церкви, як за Царської Росії, так і за большевиків, уживано на шкоду українського Народу. Беручи до уваги становище українського народу, він уважав, що українці більше, як хто-небудь інший, покликані до праці над з'єдиненням. Цієї преважливої справи, на жаль, недооцінюють і тепер»⁵⁴⁸.

Відомий англійський теолог і історик церкви Я. Пелікан, оцінюючи діяльність А. Шептицького з погляду сьогодення, писав: «Унійні ідеї Андрея Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоб довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є те, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь у попередніх століттях. Усе показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя»⁵⁴⁹. Один із найближчих соратників митрополита Кирило Королевич (Поль Франсуа Шарон) ґрунтовно описав діяльність Шептицького в Росії, про що яскраво свідчать хоча б заголовки підрозділів («приватний візит до Росії», «отець Іван Дейбнер», «отець Олексій Зерчанінов», «Пій Х підтверджує

⁵⁴⁷ Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму / Видання друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 23.

⁵⁴⁸ Ленцик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 269.

⁵⁴⁹ Morality and Reality. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton 1989. P. 10-11.

повноваження Митрополита», «парохія в Санкт-Петербурзі», «отець Леонід Фьодоров», «російський Греко-Католицький синод, Петроград 1917 року», «російський греко-католицький екзарх», «відродження Російської Православної Церкви», «переслідування релігії», «Греко-католицька громада Москви», «інші греко-католики в Росії» тощо). Наміри митрополита в Росії К. Королевський відобразив словами його ж словами: «Я – Митрополит Шептицький, пропоную вам своє посередництво для налагодження контакту з Римом»⁵⁵⁰. Дипломатичні місії А. Шептицького скрупульозно описав у своїх «Споминах» Йосиф Сліпий⁵⁵¹. В українській історичній науці екуменічну діяльність митрополита досліджували В. Басараб, О. Хоменко, Е. Бистрицька, Я. Білас, М. Вавжонек, Г. Гладка, Л. Крупа, М. Маринович, А. Смирнов, О. Сурмач, О. Шеремета та ін.⁵⁵²

Більшість дослідників життєвого шляху і творчості А. Шептицького згодні у тому, що екуменічні ідеї захоплюють майбутнього митрополита ще у молодечі роки⁵⁵³. До цього

⁵⁵⁰ Королевський Кирило. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пр. з фр. Я. Кравець / Вид. 2-ге, випр. Львів: Свічадо, 2016. С. 239.

⁵⁵¹ Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 114-115.; Див.: Матеріяли до історії українського патріархального руху / Упор. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.

⁵⁵² Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.; Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А.Шептицького. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» (18.05.2017)*. Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27-34; Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 23. С. 45-55; Білас Я. І. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації. *Історія релігій в Україні*. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48; Вегеш М. М., Хоменко О. В. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. *Carpathica–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях*. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2001. Вип.10. С.278–312; Гладка Г. Л. Берестейська унія й екуменічний процес в оцінках та діяльності А.Шептицького. *Обрії*. Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Івано-Франківськ, 1996. №1(3). С.43-47; Гладка Г.Л. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Добрий настир*. Часопис, присвячений церковним і богословським справам. Івано-Франківськ, 1996. Ч.1. С. 99-101; Гладка Г.Л. Проблема релігійної єдності України в унійно-екуменічній діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*, Серія: Історія. Тернопіль, 1999. Вип.ІХ. С. 37-40; Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. *Наш голос*. /видає Асоціація Українців Америки/, 2000. Вересень-жовтень, ч.9-10.; Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.; Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2017. Вип. 26. С. 40-44; Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941-1944 рр.). *Київська Церква*. Київ-Львів, 2000. №4 (10). С.72-78; Шеремета О. Екуменізм як етична ідея А. Шептицького. *Філософ. думка*. 2007. № 1. С. 60-69; Шеремета О. Ю. Екуменізм як етична ідея Шептицького. *Філософська думка*. №1. 2007. С. 60–68.

⁵⁵³ Див.: Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я. *Науковий збірник УВУ*. Мюнхен, 1992. С. 37-38.; Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. *Український Історик*. 1-4 (120-123). Т. 31. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен, 1994. С. 183-184.

спричинилася та загальна духовна атмосфера кінця XIX ст., коли людство, внаслідок технічної революції, у значній мірі на перший план поставило інтернаціональну єдність і, здавалось, настала слухна пора для здійснення намірів по створенню, точніше, відновленню Вселенської Християнської Церкви. Адже не випадково в цей час жили і працювали: у Росії В. Соловйов, у Хорватії єпископ Й.-Ю. Штросмайєр, у Галичині – А. Шептицький, на Папському Престолі – Лев XIII зі статсекретарем кардиналом М. Рамполлою. Кожен з них по-своєму, проте, усі разом вони думали про одне: як здійснити заповіт Ісуса Христа про одного Пастиря і одне духовне стадо. Не випадковим є й те, що поіменовані особистості шукали контактів між собою, були близько знайомі і взаємно симпатизували.

Свою роль у виборі А. Шептицьким життєвого шляху відіграли і сімейні традиції. Рід Шептицьких дав Україні кілька видатних церковних діячів або католицьких обрядів. Так, зокрема, Єронім-Антон (1700-1799) був єпископом Полоцьким римо-католицького обряду, натомість Афанасій-Антон (1677-1746) – єпископом Львівським, Галицьким, Кам'янецьким і почесним архієпископом-митрополитом Київським і всієї Русі греко-католицького обряду; Лев (1714-1779) займав ті ж посади, що і Афанасій-Антон, а Афанасій-Андрей (1734-1779) був єпископом Перечинським католицького обряду⁵⁵⁴. І хоча в середині XIX ст. рід графів Шептицьких спіткала досить типова для української шляхти доля: остаточний перехід на римо-католицький обряд і як наслідок – колонізація, ці традиції продовжували жити. Недарма у 1911 р., приймаючи від львівських громадян портрет сина, виготовлений на честь 10-річчя його митрополичого сану, батько А. Шептицького, Іван казав: «Запевняю вас, панове, що я українець. Справді я дав вам, що в мене було найкращого і найдорожчого»⁵⁵⁵. Щось подібне читаємо у споминах матері Романа Софії Шептицької: «Роман говорив мені не раз: «Я знаю докладно, що мене чекає – поляки вважатимуть мене за українця, а українці будуть мене трактувати за поляка, та дарма!»⁵⁵⁶. У цьому ж творі С. Шептицька також зауважила, що її сина «боліла племінна незгода в краю, та йому залежало не так на поєднанню їх, як

⁵⁵⁴ Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчег: Збірник статей з церковної історії*. Львів, 1993. С. 101-112.

⁵⁵⁵ Цит. за: Владика Андрей. *Альманах «Гомону України» на рік 1994*. Торонто, 1991. С. 47.

⁵⁵⁶ Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Свічадо, 2015. С. 119.

радне на здобутті для Христової Церкви народів невірних, чи невірнучих, аж до індіанців і японців»⁵⁵⁷. Отже, у 22 роки майбутній митрополит не обмежував свою екуменічну роботу винятково наверненням до Риму українців, які заселяли інші території та входили до різних держав.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили історик Володимир Антонович, поляк за походженням, що порвав з польщиною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський. Того ж року А. Шептицький відвідує Москву, де знайомиться з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим, який обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдуства⁵⁵⁸. Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність⁵⁵⁹. Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: «... Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова»⁵⁶⁰. Заслуговує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький «не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис»⁵⁶¹.

Однак не лише зовнішні впливи спричинилися до становлення екуменічного світогляду А. Шептицького. Ще у 1884 р., під час

⁵⁵⁷ Там само.

⁵⁵⁸ Найповніше екуменічні погляди В. Соловйова див.: Соловьев В. С. Россия и вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

⁵⁵⁹ Гузар Л. Названа праця. С. 52.

⁵⁶⁰ Там само. С. 59.

⁵⁶¹ Там само. С. 68.

навчання на юридичному факультеті Краківського університету і водночас в однорічній військовій школі, яке було перерване важкою хворобою, Шептицький зацікавився аскезою Східної Церкви, захопився грецькою патристикою. Тому свою юридичну освіту він доповнив філософськими і теологічними студіями, отримавши звання доктора з права, богослов'я і філософії.

Таким чином, ще задовго до того, як стати монахом, А. Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. 24 березня 1888 р. А. Шептицький був прийнятий на спеціальній аудієнції Папою Левом ХІІІ, якому звірився щодо бажання стати монахом чину св. Василя Великого та відносно своїх планів стосовно з'єднання Церков. Тоді ж Папа благословив молодого ентузіаста на здійснення цих незвичних задумів. Принагідно зазначимо, що це була їхня третя зустріч: перша відбулась 9 травня 1886 р., друга – 8 лютого 1888 р.

Отже, справа поєднання православних віруючих – українців, росіян і білорусів – з Апостольською Столицею була головною спонукою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії. Він не переставав працювати для реалізації цієї мети до кінця свого життя.

Однак, залишаючись незмінно головним нервом його багатоманітної діяльності, погляди митрополита на шляхи розв'язання проблеми єдності церков не були незмінними, постійно конкретизувалися. Це дало привід для перекручення і фальсифікації його ідей у царсько-російській, польській і радянській офіційній історіографії. Ці звинувачення мають єдине джерело, втілене у гаслі: «Хто не з нами, той проти нас», – намагання нав'язати якусь єдину, вічну і незмінну правду (звісно, свою), часто-густо змішану на ненависті до всіх «інакомислячих». Тому переконання митрополита, що був «особою, яка належить до цілого народу і стоїть понад партіями»⁵⁶², викликали шалену протидію з боку недругів українського народу, насправді дивним було б інше: якби А. Шептицький не узгоджував своєї діяльності зі зміною соціально-політичних і економічних реалій, яких неодноразово зазнавала Україна за часи його перебування у митрополичому сані.

⁵⁶² Український прапор. 1921. 21 лютого.

Обґрунтовуючи можливості з'єднання Церков, А. Шептицький звертається насамперед до Святого Письма, до новозавітних наказів Христа. Митрополит А. Шептицький вважав, що церковне розбиття є запереченням Христового духа і Христового наказу та злим прикладом для нехристиян. Однак його наявність не є підставою для песимізму, бо воно може бути подолане. Згідно з А. Шептицьким, у християнській доктрині всюди знаходиться унія: у Святій Тройці, у Богочоловіку та між Богом і людьми. І хоч людина індивідуально була прийнята до Божого тіла, однак тепер, у містичному тілі, вона стає частиною містичної спільноти. У ній має бути гармонія і любов, які, за думкою А. Шептицького, є відзеркаленням «єдності» Св. Тройці. Своє бачення церковної єдності він описує в такому прикладі Церкви, яка є мостом між Богом і людьми. Люди, які хочуть поєднатися з Богом, мусять спільно переходити цей міст, бо тільки ця дорога веде до Господа. На тому мості не має місця для суперечок чи сварок, немає місця для жодних перешкод – є тільки один напрям і одна ціль.

Нарешті, підкреслює А. Шептицький, єдності потребує Наука Божого Об'явлення. Хоча «у глибині об'явленої правди вже міститься всьо, що коли-небудь Церква проголосить і що коли-небудь будуть проповідувати Отці Церкви, єпископи та священники»⁵⁶³, Святе Письмо «не є таке цілком ясне, як твердив Лютер, а за ним і більшість реформаторських богословів»⁵⁶⁴. Причиною цього є символічно-образна форма подання змісту Св. Письма. Недарма видатний український філософ Г. Сковорода називав Біблію символічним світом. Така форма є полісемантичною, тобто допускає багатоваріантність змістів, у тому числі і неадекватних. Тому побудову Науки Божого Об'явлення Кир Андрей уподіблює до спорудження величного храму, яке є ділом Всемогутнього Бога, але й вимагає співробітництва всіх християн. «І хоч при тій будові працюють люди усіх народів і всіх поколінь світа – то є вона одноцільним, таким одним ділом, що виразно видно, що воно є виконанням Божого, Христового пляну. В тому храмі один стиль, одна велич, одна сила, одна краса, в тій науці оден дух. Ті мільйони людей, які працюють над тією наукою є чимось так одним, так з'єднаним духом Христа, що не більше від них з гармонізований хор, зложений з тисячі голосів. Вони всі разом непомильні, бо веде їх св.

⁵⁶³ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). Львів, 1991. С. 31.

⁵⁶⁴ Там само. С. 74.

Дух, але кожний зокрема не тільки може помилятися, але не раз й помиляється. Й найбільші церковні вчителі в деяких подробицях мали відмінні думки від загалу і через те вони ошибочні... Але кожна помилка була завжди справлювана гадкою, наукою загалу»⁵⁶⁵.

Конкретизуючи загальноєкуменічні ідеї вселенської єдності християнських церков, митрополит Андрей Шептицький у своїх численних працях піддає ґрунтовному аналізу питання про те, що є спільного у католицизмі і православ'я і що стоїть на заваді їхньої унії⁵⁶⁶. Природньо, що в умовах України саме ці дві гілки християнства знаходяться в центрі його уваги.

До питань, у яких між ними немає розбіжностей, А. Шептицький відносить спільність Символу Ісповідування Віри, книг св. Письма Старого і Нового Заповіту, визнання за правди віри всіх рішень Вселенських соборів від I Нікейського (325 р.) до II Нікейського (787 р.). Отже, констатує він, до XI ст. існувала єдина Вселенська Церква, віровчення якої і прийняв св. Володимир під час хрещення Русі.

Головними дефініціями католицької Церкви, даними наступними Вселенськими Соборами, що не приймаються Православною церквою, на думку А. Шептицького, є: непорочне зачаття Преч. Діви Марії, походження св. Духа від Отця і Сина і пов'язане з цим визнання примату юрисдикції Римських Архієреїв над цілою Церквою. Остання дефініція і стала головною причиною церковного розколу. Однак, зауважує Шептицький, не приймаючи цих правд Православна церква їх і не заперечила, бо для такого акту, як проголошення догми віри, потрібне рішення Вселенського Собору, відбуті який, за власним визнанням, вона не в силі.

Звичайно, міркує далі А. Шептицький, існують і інші розходження: «не раз чуємо завваги, що ми так різнимось в найсуцніших поняттях християнства, що навіть наколи б й не було тих догматичних різниць, які нас – ділять, ми все таки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про спасіння»⁵⁶⁷. Мабуть ні, якщо тільки сприймати церковну злуку не як встановлення повної однаковості, а як єдність багатоманітностей. «Усі наші поняття про християнство та про Богом об'явлену науку, – пише А. Шептицький, – є тільки копією Божого первозору. В тих

⁵⁶⁵ Там само. С. 31-32.

⁵⁶⁶ Принагідно зауважимо, що деякі дослідники вважають поняття «унія» і «єкуменізм» різними за змістом. У першому випадку, на їх думку, йдеться про єдність церков, у другому – лише про їхнє взаємопізнання і зближення (Див.: Жуковський А. Названа праця. С. 46-47). Ми використовуємо ці поняття як тотожні.

⁵⁶⁷ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 337-338.

копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях»⁵⁶⁸. Це стосується і обрядових розбіжностей, які, на думку А. Шептицького, мають другорядне значення, бо «віра важніша ніж обряд»⁵⁶⁹.

Незважаючи на всі відмінності, реалізація екуменічних ідей, вважає А. Шептицький, можлива, оскільки унія не вимагає від нез'єднаних православних відмови від традиційного обряду чи віри, а лише доповнення правд віри рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших днів. Однак є певні умови, обопільне виконання яких необхідне на цьому шляху. По-перше, потрібно однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний орудник для досягнення іншої цілі. По-друге, мати спільну мову, якою є християнський світогляд. «Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого, напр., релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного йому богочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і небезпеки, як той Закон не виконується – для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем, для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеку, але як дійсні потреби і кожноденні поняття життя, з таким трудно порозумітися у справі релігії, без огляду на те, до якого віросповідання належить»⁵⁷⁰.

Нарешті, по-третє, рух до порозуміння і з'єднання Східної і Західної Церков має здійснюватися не за рахунок однобічних поступок, а базуватися на обопільній згоді. Він не може бути декларованим «зверху» церковними інституціями, а повинен спиратись на діяльність самих віруючих. Найбільш яскраво цю думку А. Шептицький виголосив на римській конференції східних Церков в 1923 р. у своїй програмовій доповіді про вселенське об'єднання Церков та релігійну співпрацю між Сходом і Заходом: «Дотепер східні спільноти, які повернулися до церковної єдності, не об'єдналися через декрети, що приходили згори, але скоріше через ідейний рух, який поставав у них самих і постійно кріпшав, поки не

⁵⁶⁸ Там само. С. 338.

⁵⁶⁹ Там само. С. 266.

⁵⁷⁰ Там само. С. 339.

потряс інертними масами людей. Ясно, що в майбутньому тільки таким способом, тобто ідеями, можна буде дійти до єдності і тільки в такий спосіб можна буде переконати маси і притягнути їх до об'єднання. Ми надіємося і віримо, що поняття і упередження у східних християн буде мінятися в напрямі моральної цілісності, що допровадить їх до ідей вселенськості. – Й тому, що цього можна очікувати, потрібним є створити також подібний ідейний рух у католицькій церкві»⁵⁷¹.

Чільне місце в процесі об'єднання Західної та Східної Церков, за глибоким переконанням митрополита Андрея Шептицького, належить Греко-католицькій Церкві, яка поєднує вселенську віру із обрядом, «що його називають і грецьким обрядом і візантійським і східним обрядом»⁵⁷². Тому, поряд з тим, що через відрубність обряду Греко-католицька церква, разом з мовою і культурою, є чинником, який відрізняє українців від їхніх східних і західних сусідів, вона повинна стати сполучною ланкою між католицизмом і православ'ям, західним і східним світом взагалі.

Однак для того, щоб виконати свою місійну акцію, Греко-католицька церква також має зазнати певних змін. На цьому питанні варто зупинитись більш детально, бо не було, мабуть, і за життя митрополита, і в сучасній богословській, науковій, публіцистичній літературі певного гатунку більш поширеного звинувачення А. Шептицького, ніж намагання побачити в його екуменічних змаганнях спробу навернення православних на католиків. Насправді ж в діяльності митрополита поєднувалися два напрямки: по-перше, боротьба за збереження особливостей греко-католицького обряду і, по-друге, спроби поширення унійних ідей і справ, причому не лише на Схід, але й на Захід.

Про те, що це дійсно так, свідчить сама історія. ХІХ ст. для Греко-католицької церкви пройшло під знаком боротьби за збереження свого національного характеру. Москвофільство з середини, латинські і російські впливи ззовні привели до цілковитого хаосу в обрядових справах. І якщо москвофільство наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поступово втрачає свій вплив, то процеси латинізації обряду продовжували загрожувати втратою самобутності Греко-католицькій церкві і надалі. Саме на наведення ладу в обрядових справах, повернення в них до правдивої східної

⁵⁷¹ Цит. за: Баран О. Названа праця. С. 185.

⁵⁷² Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 266.

православної традиції були спрямовані перші кроки А. Шептицького-митрополита. І це питання залишається в центрі його уваги протягом усього життя.

Насамперед А. Шептицький намагається з'ясувати внутрішні і зовнішні причини латинізації. «Від Берестейської унії, – пише він, – лишав нам Ап. Престіл широку свободу, висказуючи тільки бажання, щоби ми наші обряди і звичай заховували беззмін. А ми самі, уживаючи тої свободи, з часом розділилися в обрядових практиках, бо деякі з наших священників трималися одних, а деякі знову інших обрядових звичаїв»⁵⁷³.

Такий різнобій посилювався також відсутністю єдиного центру видавництва літургійних книг. Розпорошеність книговидавництва привела до того, що за ініціативи книговидавців, або навіть Ординаріїв окремих єпархій в літургійні книги вносилися довільні зміни і пропущення.

Відновити єдність в обрядових справах мав Замоїський Собор 1720 р. Однак, затвердивши дві обрядові зміни, Собор обійшов мовчанкою всі інші, тим самим толерувавши їх. Усе це сприяло поширенню тенденцій до зближення греко-католицького і римокатолицького обрядів.

Крім того, як підкреслює А. Шептицький, «нашим батькам... здавалося, що треба їм було якнайбільшим чином, хоч би й малих звичаїв і практик, зближатися якнайбільше до латинського обряду, щоби заслужити собі у латинників, найближчих сусідів, як і в латинників у західних краях Європи та в Римі, на опінію правдивих католиків. Та думка пхала много з наших священників до приймання з латинського обряду незаконних, бо неодобрених Ап. Престолом, а навіть ніякою церковною владою в нашій Церкві звичаїв»⁵⁷⁴.

Суттєво впливали на поширення латинізації обряду також зовнішні фактори. Під час контрнаступу польського шовінізму на Галичині, який був здійснений після 1848 р., полатинення церкви розглядалось і використовувалось як один із найдієвіших чинників покатоличення, а в надалі і полонізації населення краю.

Латинські тенденції сильно скріпили також акції російської царської влади, спрямовані на знищення Греко-католицької церкви спочатку в Білій Русі, полоцькій і віденській єпархіяx і на Волині в 30-х роках, а потім у Холмщині – в 70-х роках ХІХ ст. Боротьба з

⁵⁷³ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 123.

⁵⁷⁴ Там само. С. 154.

церквою тут велась під гаслом «очищення нашого обряду від всіх латинізацій», а фактично була спрямована на накидання російського державницького православ'я і зрусифікацію населення. Тому латинізація почала розглядатись як засіб збереження національної ідентичності й оборони своєї віри. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що видана Ап. Престолом після подій у Холмщині заборона змінювати в цій Єпархії обрядові практики, була сприйнята прихильниками латинського напрямку як повне схвалення і освячення латинських практик греко-католицького обряду взагалі.

Сприяли поширенню латинізації також дії російської окупаційної влади в Галичині під час Першої світової війни. Ця влада, яка, за словами Грушевського, була представлена поліцейською та чиновничою наволочтю, проголосила перехід на православ'є чи не найголовнішим мірилом лояльності населення. І не лише проголосила, але й завзято почала впроваджувати офіційну ідеологію самодержавства самими насильницькими методами. Недарма лідер кадетської партії П. Мілюков в 1915 р. зазначав: «Ми своїми діями в Галичині відштовхнули рідний нам український народ і затьмарили тим ясне обличчя визвольної війни»⁵⁷⁵.

Таким чином, боротьба з латинізаторством була важкою ще й тому, «що обрядові питання лічилися завсіди з політичними, а політичні мали завжди закраску догматичну. Не йшло про те, чи законна така чи сяка практика, а про те, чи така практика наближає нас до російської Церкви, чи навпаки»⁵⁷⁶. При цьому, зауважує митрополит, часто не звертають увагу навіть на той факт, що і російська Церква за часів патріарха Нікона зазнала обрядових реформ, під час яких з тексту св. Письма було вилучено багато цінного, що містилось у текстах Скорини і Острозькій Біблії.

Подолання латинізаторства мало не лише незаперечне значення для збереження самобутності Греко-католицької церкви, але й було необхідною передумовою подальшого розвитку міжцерковних унійних процесів. Майже протягом усього ХІХ ст. богослови латинської Церкви мало цікавилися проблемою з'єднання Церков, вважаючи її неактуальною. Неувага до східної церкви, нехтування її особливостями призвели до того, що «коли давно вселенські Архієреї в енцикліках своїх порушували квестію східних обрядів і коли

⁵⁷⁵ Цит.: Задоровський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 30.

⁵⁷⁶ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 155.

вертались завжди до принципу, що вселен. Церква бажає віру свою передати всім нез'єдиненим Церквам і вірним, а не латинський обряд (*ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*) – то богослови тим принципом не дуже одушевлялися, много поміж ними були би воліли, щоб єдність вселен. Церкви опиралася також єдності обрядів, а щодо східних обрядів були би бажали якнайбільшого зближення їх до латинського обряду»⁵⁷⁷. А. Шептицький підкреслює, що така думка була досить поширеною не лише серед найближчих наших сусідів, але й серед багатьох богословів, прелатів, священників, єпископів Західної Європи. Підтримувала думку про необхідність зближення в обрядових справах і чимала частина греко-католицького духовенства, навіть ті, що закінчили студії у закордонних університетах, убачаючи в цьому вірний шлях для створення про себе доброї opinii поміж богословами Заходу. А тому «хто посмів носити бороду, рясу з широкими рукавами, а в Богослужіннях триматися стисло приписаних у церковних книгах обрядів, того легко підозрювали, що мав тенденції відірватися від вселен. Церкви»⁵⁷⁸.

Однак в останній третині XIX ст. ситуація докорінно змінюється. Якщо раніше візантійська історія, право, мистецтво, релігія вважалися малоцікавими і майже не досліджувалися, то відтепер вони почали викликати підвищений інтерес учених. У Західній Європі з'являються численні дослідження з цих проблем, в університетах відкриваються кафедри візантизму. Падіння царської влади в Росії привело до відродження надії на з'єднання Церков і цілковитої зміни уявлень про східну Церкву та її обряд у західних богословів. Але, на жаль, ці процеси мало торкнулися становища у Греко-католицькій церкві, де латинські тенденції продовжували наростати. Тому, за глибоким переконанням А. Шептицького, лише повернення до первісного літургійного права, відновлення обрядових практик і звичаїв, «які не зражали би та не відпихали від нас і від вселенської віри наших нез'єднаних братів»⁵⁷⁹, дозволить Греко-католицькій церкві виконати своє історичне призначення.

Отже, саме зі звернення до внутрішніх проблем Греко-католицької церкви розпочинає свою унійну діяльність А. Шептицький. Він постійно повторював своїм вірним, що вимагає від них три речі: по-перше, щоб добре знали свою віру, по-друге, щоб

⁵⁷⁷ Там само.

⁵⁷⁸ Там само. С. 160.

⁵⁷⁹ Там само. С. 150.

пізнали віру православних братів, по-третє, щоб молилися за об'єднання. Більше того, він очікував, щоб вірні чесно і сердечно відносились до православних, підкреслював, посилаючись на практику Ап. Престола, що нез'єднаних не можна називати схизматиками, закликав при розмовах з ними уникати «таких бесід, які були б рівнозначні з намовою покинення православної віри, або відречення від неї»⁵⁸⁰. Але такого самого відношення А. Шептицький вимагав і з боку нез'єднаних православних до Греко-католицької церкви.

Однак головне місце в екуменічних змаганнях митрополита А. Шептицького займала праця по розповсюдженню унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Вона, як і інші справи митрополита, пройшла значну еволюцію, у якій, звичайно, досить умовно можна виділити декілька етапів. Перший із них охоплює час з 80-90-х років ХІХ до початку ХХ ст. У цей період А. Шептицький думав, що зуміє добитися церковної єдності на всіх просторах Російської імперії.

У римському декреті, який надавав А. Шептицькому митрополіччю повноваження, було записано, що він, як і його попередники, рівночасно з гідністю архієпископа Львівського, стає також єпископом Кам'янець-Подільським. Кам'янець-Подільська єпархія з 1807 р. належала до Галицького митрополита, але її територія знаходилась у межах Російської імперії. Тому А. Шептицький звертається з листом до папи Пія Х, де ставить питання про можливість виконувати юрисдикцію на теренах згаданої імперії. Папа Пій Х цю юрисдикцію підтвердив, зауваживши, однак, на необхідності наявності сприятливих політичних обставин. У своєму листі від лютого 1906 р. Папа, рівночасно з поіменуванням Митрополита Андрея апостольським адміністратором Кам'янець-Подільської єпархії, надав А. Шептицькому повноважність на усю територію Російської імперії. Ці надзвичайні права і повноваження були підтверджені папами Пієм Х (у 1909, 1910 і 1914 рр.), Бенедиктом XV і Пієм XI. Для обережності перед російським урядом повновласності зберігалися в таємниці і були відомі тільки Папі і Митрополитові.

Але певні можливості для унійної праці на території імперії виникають лише після революції 1905 р., коли в Росії була встановлена свобода совісті. У першій половині 1907 р. А.

⁵⁸⁰ Там само. С. 79.

Шептицький представив Папі Пієві Х свої плани щодо організації католицької церкви на теренах України, Білорусії і Росії. Йшлося про висвячення священників і єпископів греко-католицького обряду, на що Папа дав згоду. Восени 1907 р. А. Шептицький здійснює таємну подорож по території Російської імперії під прізвищем доктора Олесницького. Ця поїздка була пов'язана з великим ризиком, бо Шептицького могли схопити і звинуватити у шпигунстві, тим більше, що хтось у дорозі вкрав його нелегальний паспорт. Митрополит відвідав Вільно, Мінськ, Слуцьк, Москву, Петербург. У Білорусі А. Шептицький вів таємні переговори з місцевою інтелігенцією та університетською молоддю і знайшов багато прихильників церковного об'єднання. А в Росії, за допомогою деяких старовірів, прокатолицької інтелігенції та духовенства РПЦ, прихильного до католицької церкви, А. Шептицький заклав кілька таємних греко-католицьких громад-парафій⁵⁸¹. Крім того, він призначив о. Олексія Зерчанінова генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії та душпастирем для католиків візантійського обряду в Росії. На жаль, під час цієї поїздки А. Шептицький не зміг відвідати Україну, бо австрійські урядові кола боялися, що там царська розвідка може його здемаскувати і вислати у Сибір⁵⁸². Відвідати Київ Митрополит зміг лише у 1912 р. Тут він відправив панахиду по Тарасу Шевченкові в костьолі св. Миколая і виголосив патріотичну проповідь про Великого Кобзаря. Щоб у повній мірі оцінити значення цього вчинку, слід згадати, що у ті часи царський уряд забороняв публічні відзначення Шевченкових роковин.

У 1906 р. Братство Молитви Кирило-Методійського Апостолату в Моравії висунуло ідею про щодворічні з'їзди слов'янських народів і слов'янських Церков, католицької і православної, при гробі св. Методія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. Довідавшись про цю ідею моравського кліру, А. Шептицький її палко підтримав і незабаром, за свідченням герцога фон Отрахсена, став душою цього задуму⁵⁸³. Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтовували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створювали міцне ядро

⁵⁸¹ Див.: Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори. Йорктаун, 1963. С. 16-20.

⁵⁸² Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори. Йорктаун, 1963.

⁵⁸³ Там само. С. 20.

екуменічного руху, яке щиро бажало церковної єдності, і поставило цей рух на тверді богословсько-догматичні основи.

Перший з'їзд у Велеграді відбувся 24-27 липня 1907 р. У його програму входили доповіді всіх найкращих теологів та знавців Сходу і Заходу, які викликали жваві дискусії. Головував на цьому з'їзді митрополит А. Шептицький, який у своєму вступному слові окреслив коло питань, що, на його думку, мали бути порушені на Велеградських Конгресах: «1) питання науково-богословського й історичного характеру, заторкаючи опірні пункти у вченні обох Церков і виясненні однієї і другої Церкви, 2) питання практичного характеру, як: можливе усунення існуючих непорозумінь і пересудів між католиками і православними та встановлення дружніх відносин на чисто науковому ґрунті між католицькими й православними богословами»⁵⁸⁴.

На другому з'їзді у 1907 р. митрополит А. Шептицький знову був обраний головою і проголосив програмову доповідь, у якій всебічно обґрунтував екуменічні ідеї і виклав свій погляд на можливі шляхи їхньої реалізації. На жаль, митрополит не зміг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, але з'їзд не забув про нього і обрав почесним головою. Через Першу світову війну періодичність з'їздів була порушена і IV Конгрес відбувся лише в 1924 р. Однак і на цьому Конгресі Митрополит не зміг бути присутнім, тому що шовіністична влада Польщі не видала віз ні йому, ні Й. Сліпому.

Останній Велеградський Конгрес, на якому був присутній і проголосив доповідь А. Шептицький, п'ятий за ліком, відбувся у 1927 р. На наступних з'їздах – VI у 1932 р. і VII у 1936 р. – делегація УГКЦ була представлена єпископами, які у своїй діяльності спиралися на екуменічні ідеї митрополита А. Шептицького. На жаль, VII Конгрес, призначений на 1939 р., не відбувся у зв'язку з вибухом Другої світової війни. Однак значення Велеградських Конгресів і роботу А. Шептицького на них важко переоцінити.

Велику увагу Митрополит надавав співбесідам з римо-католицьким духовенством та інтелігенцією Галичини та Волині на Унійних Конференціях у Пінську, які були зініційовані Святою Конференцією для східних Церков. На відміну від конгресів у

⁵⁸⁴ Там само. С. 21-22.

Велеграді, конференції у Пінську мали практичний характер. Загалом їх відбулося шість: у 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 і 1937 рр.

У грудні 1936 р., знову ж таки за ініціативою Митрополита А. Шептицького, у Львові був скликаний п'ятий Унійний з'їзд. Три дні в стінах Богословської Академії засідали понад 150 учасників – в основному духовенство з трьох галицьких єпархій. Головну доповідь на тему «Погляд на з'єдинені і нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними», за дорученням А. Шептицького і спираючись на його екуменічні ідеї, зробив ректор Богословської Академії о. Й. Сліпий. У доповіді ставилося за мету, аби «приглянутися бодай побіжно східним Церквам, про які знаємо, на жаль, дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі зв'язки, хоч перейняли ми від них Христову віру й обряд та культуру. Безсумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми вирости»⁵⁸⁵.

Розглянувши в доповіді головні групи християнських Церков Сходу, о. Й. Сліпий, слідом за А. Шептицьким, різко виступає проти спроб латинізації східних Церков, вказує, що «пізнання Сходу, любов і зберігання його традицій – оце й шлях до З'єдинення, який вказують Римські Папи. З'єдинені Церкви повинні вірно заховувати Передання, щоби не розділюватися від своїх нез'єднаних братів в обряді і питоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і різниць, тим скоріше стане зближення.

Теологи не сміють нищити, як слушно твердять самі латинські богослови, цего, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони нарушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька»⁵⁸⁶.

Йосиф Сліпий наголошував на особливій ролі української Церкви у започаткованому митрополитом Андреем Шептицьким екуменічному русі, її посланництві серед Церков християнського Сходу. Таким чином, у його особі митрополит мав достойного помічника і послідовника.

Разом з тим, як вважають українські дослідники (С. Баран, В. Дорошенко), уже на початку своєї унійної діяльності А. Шептицький

⁵⁸⁵ Цит. за: Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів, 1994. С. 28.

⁵⁸⁶ Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів, 1994. С. 29.

відчув гостру нестачу освічених кадрів, здатних до роботи по зближенню Західної і Східної християнських церков. Тому, поряд із направленням найбільш обдарованих семінаристів на богословські студії до кращих релігійних закладів Європи, митрополит відновлює діяльність давнього, ще з XI ст., чину отців Студитів. Перший монастир для них він засновує у 1903 р. у передмісті Львова – Скнилові. Важливо відзначити, що чин притримувався не лише східного обряду, але й правил монашого життя. У 1905 р. А. Шептицький розробив для чину новий монаший статут – Типікон, який був затверджений усіма єпископами архієпархії в наступному році. Архимандритом Чину був сам Митрополит. У 1919 р. монастир був перенесений до Унева біля Перемишля. У 1939 р. Чин нараховував 132 монахів і майже 50 монахинь.

З тією ж метою митрополит А. Шептицький у 1913 р. запрошує для місійної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів. Щоб успішніше діяти, монахи прийняли східний обряд і створили згодом східну гілку ордену. У 1938 р., після 23 років діяльності на території Галичини, орден нараховував 50 священників, 20 студентів-богословів, 34 братів-помічників, 14 новиків і кандидатів та 115 учнів Малої Семінарії⁵⁸⁷.

А втім, розрахунки Митрополита на те, що вказані два монаші згромадження суттєво вплинуть на пожвавлення унійних процесів не справилися, оскільки їхня діяльність в основному обмежувалася Львівською архієпархією.

Відчутного удару екуменічним задумам А. Шептицького завдала Перша світова війна. Про обурливу поведінку російської окупаційної адміністрації в Галичині вже йшлося. Не обійшла вона своєю «увагою» і самого Митрополита. Уже 3 вересня 1914 р. російські війська захопили Львів. В обозі російської армії прибув і православний архієпископ Житомира та Волині Євлогій. Займаючи відверто антиукраїнську позицію, він вбачав у виступах Митрополита Андрея проти насильницького запровадження російської православної церкви, його унійній діяльності неабияку небезпеку для своїх планів, а тому наполягав на арешті А. Шептицького⁵⁸⁸. У цьому його підтримував царський губернатор Галичини і Буковини

⁵⁸⁷ Заборовський Я. Ю. Названа праця. С. 24-25.

⁵⁸⁸ Часто доля дуже химерна – добра або жорстока. У 1919 р., рятуючись від більшовиків, до Львова прибули і були заарештовані польською владою київський митрополит Анатолій Храповицький і архієпископ Євлогій Георгієвський (той самий). А. Шептицький не лише добивався їх звільнення, але й надав їм, а також єпископу Олексію Дородницину притулок у своїх палатах на будь-який потрібний їм термін.

граф Ю. Бобринський. Оскільки ж вся повнота влади знаходилася саме в їхніх руках, то доля Митрополита була наперед визначеною. Потрібен був лише формальний привід. У неділю 6 вересня 1914 р. А. Шептицький мав відправу у Церкві Успенія Пресв. Богородиці у Львові, після якої, як завжди, виголосив коротку проповідь. У ній Митрополит закликав до молитви за мільйони солдат по обидва боки фронту, подавав жахливий стан Галичини, що стала, ареною бойових дій з перших днів війни, закликав до взаємопізнання галичан і росіян. «Мусимо себе пізнати, – казав він, – хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православними», і ми «православні». Наше православ'є є церковне, їх православ'є – державне, що так скажу «казьонне», то є, вони спирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасіння»⁵⁸⁹.

Саме цих слів і було достатньо для арешту Митрополита 19 вересня 1914 р. і заслання спочатку до Києва, а потім у Росію: у Нижній Новгород, Курськ, Суздаль, Ярославль. У Суздалі А. Шептицький був ув'язнений у монастирі-тюрмі. Умови ув'язнення були дуже жорстокі: низенька келія не давала змоги стати на повен зріст, Митрополиту було заборонено розмовляти, писати листи, виходити з келії, навіть до церкви.

На захист «царського в'язня» з протестом виступили прогресивні діячі Росії, зокрема письменник В. Г. Короленко, європейська преса, австрійський та німецький уряди, іспанський король, європейська аристократична знать, Апостольський Престол. Після відступу царських військ львівська громада двічі направляла звернення до Миколи II, щоби він звільнив митрополита, бо в заручниках вже відпала потреба. Проте минали місяці, роки, а відповіді не було.

Лише в березні 1917 р. на прохання красноярського митрополита єп. Нікона уряд О. Керенського нарешті звільнив А. Шептицького з ув'язнення. Нікон вимагав: «... звільнити великого страждальця Митрополита гр. Андрея Шептицького, який у важку хвилину свого народу не покинув його, але залишився при ньому, й за це його ув'язнено, чим зганьблено цілу Росію перед світом»⁵⁹⁰.

Однак навіть за таких несприятливих умов А. Шептицький намагався використати своє перебування в неволі для спроби

⁵⁸⁹ Цит.: за: Світильник Істини. Торонто – Чикаго, 1976. Т. 2. С. 133-134.

⁵⁹⁰ Заборовський Я. Ю. Названа праця. С. 28.

оформити Греко-католицьку церкву в Україні і Росії. Під час свого короткого перебування в Києві у 1914 р. Шептицький висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії на єпископа Луцького. Після звільнення, у кінці травня 1917 р., Митрополит скликав у Петрограді Синод Російської католицької церкви в складі 8 православних священиків, на якому номінував о. Леоніда Федорова на свого екзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначено двох інших екзархів, зокрема, для Східної України о. Володимира Громницького екзархом, а о. Михайла Цигельського – генеральним вікарієм. Новостворена структура Греко-католицької церкви на Сході проіснувала до приходу більшовицької влади, коли вона була ліквідована, як і всі інші церкви.

Під час свого вимушеного перебування в Росії А. Шептицький мав нагоду ближче познайомитись з вихованням, устроєм Російської православної церкви, відчутти її упереджене ставлення проти Заходу. Тут він також зрозумів, що і Захід не знає Сходу в достатній мірі. Тому для збільшення та можливого об'єднання Церков Захід мусить простудіювати не лише східну теологію, а й психологію та ідеологію східного християнства. На його думку, на Заході необхідно було створити декілька інституцій для поглибленого вивчення східного християнства.

За порадами А. Шептицького папа Римський Бенедикт XV створив Римський Східний Інститут і передав його під адміністрацію о.о. Венедектинів. Але Митрополит Андрей не задовільнився утворенням лише одного інституту. Він особисто звернувся до о.о. Венедектинів, щоб заснували за своїм почином «інституцію» чи центр для східних студій. Таким чином постав східний монастир бенедиктинів в Амей. Як відгук на утворення цього монастиря о.о. Домінікани створили в Парижі центр православних студій «Істинна», а в Голландії Кир Андрей започаткував особисто «Апостольство Об'єднання» для пізнання Сходу. Усі ці інституції почали видавати наукові журнали. Завдяки зусиллям А. Шептицького екуменічні ідеї поширилися також в Іспанії, – тут був опублікований своєрідний огляд «*Obza del oriente Kristiano*», – і в Англії, де почав виходити журнал «*The Eastern Churches Quaterly*».

Однак А. Шептицький не обмежується тільки організаційною діяльністю. Перебуваючи у 1921-22 рр. у Римі, до і після своєї великої пасторської подорожі, під час якої він відвідав українську діаспору у Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Канаді, США, Бразилії,

Аргентині, А. Шептицький не лише особисто знайомиться з Папами Бенедиктом XV і Пієм XI, описує їм жахливий стан Галичани в умовах польської окупації і втаємничує у свої плани, але й проголошує декілька публічних лекцій на тему ідеї та місійних можливостей унії.

З цією ж метою, тобто для заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Сходу, 16 грудня 1923 р. Митрополит заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства до 1939 р. було заслухано 25 доповідей, більша частина з яких мала екуменічний характер.

У лютому 1928 р. Митрополитом була відкрита Греко-Католицька Богословська Академія у Львові, яка мала стати «підвалиною духовного відродження Нашого Народу та приготуванням нашої св. Церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східної Європи...»⁵⁹¹, служити справі релігійного з'єднання між Сходом і Заходом. На реалізацію цього завдання А. Шептицький націлював і інші навчально-освітні інституції Греко-католицької церкви.

Зрозуміло, що в період між двома Світовими війнами головні зусилля Митрополита були спрямовані на відновлення греко-католицької парафії у Галичині, яку після повернення із заслання він застав у цілковитій руїні. Ця робота відбувалась у складних умовах насування польського шовінізму, яке не могло обминути і самого Митрополита. Неодноразові арешти, систематичне цькування у пресі, як польській, так і «доморощеної» – радикальній, прокомуністичній, а також в автокефальній періодиці Канади і США, постійні наклепи верхівки польського духовенства на А. Шептицького перед Апостольським Престолом і особисто Папою, – такою була духовна атмосфера, у якій довелося діяти Митрополиту. А втім, уже сам той факт, що А. Шептицький майже постійно був у центрі уваги, свідчить про значимість його діяльності і незаперечний особистий авторитет.

Однак, як видно з вищенаведеного, Митрополит Андрей Шептицький навіть у цій ситуації не залишав поза своєю увагою екуменічні питання, хоча умови для практичної реалізації його унійних задумів значно погіршилися.

⁵⁹¹ Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в другомутрьохліттю свого існування (1931-1934). Львів, 1934. С. 28.

Великий суспільний резонанс викликав і мав позитивні наслідки пастирський лист Митрополита А. Шептицького від 2 серпня 1938 р. «У справі Холмщини», у якому йшлося про захист православної церкви на українських землях, що входили до складу Польщі. У цьому листі, зверненому до греко-католицького духовенства, Митрополит гостро засуджує брутальну акцію польського уряду, який за допомогою адміністративних і поліцейських чинників проводив політику заборони православних церков на Холмщині та примушував православних переходити у католицизм.

Нищення православних церков під проводом повітових старост і польської державної поліції почалося взимку 1937 р. і набуло широких розмірів навесні – влітку 1938 року. Проходило воно під гаслами «вирівнювання історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволі». На Холмщині і в Підляшші з 389 православних церков поляки перетворили на римо-католицькі костьоли 149, а 189 – знищили повністю. Між знищеними церквами були й унікальні пам'ятники церковної архітектури. При цьому часто нищили і цвинтарі біля церкви, викидали з могил з найбільшою наругою тлінні останки православних, висміювали релігійні і національні почуття православних вірних.

У своєму посланні Митрополит Андрей став на захист «переслідуваних наших братів нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся»⁵⁹². Після перерахування руйнацій, яких завдала ця акція, Львівський і Галицький Митрополит стверджує: «Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні вболівають над ударом, завданим самому ділу з'єдинення...

Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єднаних наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількомільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отворяється нова пропасть поміж Сходом і Заходом»⁵⁹³.

Антихристиянські вчинки та факти релігійного переслідування, на думку автора послання, – це тріумф ворогів Церкви – масонів, які

⁵⁹² Науковий збірник УВУ. Т. 15. Мюнхен, 1992. С. 49.

⁵⁹³ Там само. С. 49.

завдали «моральний удар самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці»⁵⁹⁴.

Послання було опубліковано на першій сторінці газети «Діло» (від 23 серпня 1938 р.) і відразу було заборонене польською цензурою. Однак польська поліція не змогла конфіскувати тираж газети: передбачаючи такий перебіг подій, працівники друкарні та редакції зуміли випередити поліцію, винести і розповсюдити увесь тираж номера. Протест Шептицького став широко відомим не лише в Польщі, а й у цілій Європі. У справу втрутився Ватикан і насильницька католизація православного українського населення була припинена.

Початок Другої світової війни, приєднання Західної України і Західної Білорусії до складу СРСР, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, відродили надії А. Шептицького на здійснення екуменічної акції на теренах усього Сходу. Уже 17 вересня 1939 р. він скликав таємну нараду екзархів для обговорення своїх унійних планів. Користуючись повноваженнями, наданими йому Папою Пієм X і підтвердженими його наступниками, Митрополит Шептицький 9 жовтня 1939 р. створює чотири нові екзархати, які охоплювали територію усього Радянського Союзу, а саме: екзархат Волині і Холмщини на чолі з єпископом Миколою Чернецьким; екзархат для Білорусії (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Клементій Шептицький); екзархат для «Великої України» (Наддніпрянщини) (архиєпископ Йосиф Сліпий)⁵⁹⁵. Одночасно 10 жовтня 1939 р. Митрополит пише листа до Папи Пія XII і просить його про підтвердження повноважень, даних йому Папою Пієм X і дозвіл на висвячення архиєпископа о. Йосипа Сліпого на свого коад'ютора з правом наступництва. Через два тижні Конгрегація для Східної Церкви виконала прохання митрополита. Однак його нові повноваження анулювали попередні. Тому Митрополит Андрей 12 жовтня 1940 р. повідомив чотирьох екзархів, що він не має вже навіть влади, щоб прийняти їхнє звільнення від обов'язків і залишає їх сумлінню вибір подальшого напрямку дій.

Певні нові перспективи для своєї традиційної праці по з'єдиненню Церков А. Шептицький пов'язує з наступом німецьких військ і окупацією України, Білорусії, частки Росії. Однак він швидко

⁵⁹⁴ Там само. С. 50.

⁵⁹⁵ Див.: Артикули для започаткування процесу беатифікації і канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького. Рим, 1958. С. 26.

переконався, що окупаційна політика Третього Райху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці забороняли місіонерську діяльність католицьких священників, було заарештовано і розстріляно екзарха Неманцевича та багатьох духовних осіб нижчого рангу...

Тому з кінця 1941 р. починається новий етап унійної діяльності А. Шептицького: відтепер його християнська «ойкумена» обмежується теренами України. Усі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і з'єднання українських православної і католицької церков, бо «ніякий нарід в освіті не терпів стільки від нещасного роз'єднання Церков, що український нарід»⁵⁹⁶. Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є кінечно необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважав він, стане важливим чинником злуки України з Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейського, а не до євро-азійського (або азіопського, за влучним виразом відомого поета М. Бродського), континенту. Тому, пише А. Шептицький, з давніх часів «в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили.., що будучність народу в злуці зі заходом, бо тільки ця злука всилі відмежити достаточо нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу, бо Захід не признає нас як своїх, як довго будемо у віросповіданні зв'язані з Азією. І не маємо іншого способу нав'язати зв'язі з західною культурою, як тільки за помічю якогось безпосереднього зв'язку, що перескочив би найближчих сусідів зі Заходу. А таким зв'язком може бути тільки релігійна зв'язь»⁵⁹⁷.

По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. «В церковній єдності, – відзначав А. Шептицький, – будемо мати не тільки силу, але і приклад, як повинна виглядати національна єдність. З будови одної, святої, вселенської апостольської Церкви, будемо могли вчитися і засвідчувати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу»⁵⁹⁸.

Нарешті, по-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними і взаємообумовлюючими, не існують

⁵⁹⁶ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 76.

⁵⁹⁷ Там само. С. 356.

⁵⁹⁸ Цит. за: Гриньох І. Слуга Божий Андрей. *Благовісник Єдності*. Мюнхен, 1961. С. 198.

один без одного. На думку А. Шептицького, «українці поставлені перед такою безумовною кінечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності, без якої розвіються всі наші ідеали та праці для церковної єдності, що є знову одною з найважливіших умовин національної єдності»⁵⁹⁹.

Однак реальний стан речей, який склався на той час, був невтішним: війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності. «Не треба Україні інших ворогів, – з боєм і гіркотою констатує А. Шептицький, – коли самі українці українцям є ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидаються вже тої ненависти!.. Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці за власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!»⁶⁰⁰.

Звідси – головне завдання, яке Митрополит ставить перед духовенством і вірниками: «нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються»⁶⁰¹. Така діяльність, на думку А. Шептицького, повинна не лише вважатись за один з головних проявів морального обов'язку любові Бога, що знаходить втілення у християнській любові до ближнього, але й розглядатись як найважливіший констатуючий елемент християнського патріотизму. Це не політичний, не поганський патріотизм, у якому «любов своїх получена з ненавистю всіх прочих»⁶⁰². Сутність християнського патріотизму, згідно з А. Шептицьким, полягає в тому, що, люблячи всі народи світу любов'ю ближнього, свій народ, народ український треба любити християнською любов'ю більше від інших народів і бути напоготові віддати для нього працю цілого життя, а як треба – то й саме життя.

Свою діяльність, спрямовану на утворення єдиної української Церкви, Митрополит Андрей Шептицький веде в двох напрямках. З одного боку, він не втрачає надії на більш ґрунтовну підтримку своїх

⁵⁹⁹ Шептицький Андрей. За єдність Церкви. *Логос*. 1952. Т. 3. № 3. С. 163.

⁶⁰⁰ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 230.

⁶⁰¹ Там само. С. 408.

⁶⁰² Там само. 413.

унійних планів з боку Апостольського Престолу. З цією метою 29 жовтня 1941 р. А. Шептицький пише лист-звідомлення до Папи. У листі, писаному французькою мовою, він подає аналіз становища Церкви в Україні під більшовицькою, а згодом і німецькою окупаціями і порушує питання про «повернення в лоно церкви Христа мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності»⁶⁰³. Для того потрібні священники, однак німці забороняють як греко-католикам, так і православним з Волині і Холмщини вести місійну роботу на Наддніпрянщині. Серед інтелігенції в Україні також є люди, що прихильно ставляться до Греко-католицької церкви, їм потрібен тільки єпископ, який був би згідний поширювати церковну єдність. «Якщо б нам було можливо вислати до Києва одного єпископа, – пише А. Шептицький, – здається, що при його працьовитості і осторожності він міг би взяти провід руху і привів би принаймні здорову більшість цілого народу до католицької єдності. Ми не можемо вислати нікого через формальну заборону німців, але якщо б знайшовся між православними українцями хтось досить побожний і досить розумний для сповнення цього завдання поширення церковної єдності в цілому краю, католицька церква могла б на цьому виграти»⁶⁰⁴.

Тому Митрополит ще раз просить Папу Пія XII підтвердити повноваження, яке йому надав Папа Пій X, підтвердити вже поіменованих екзархів, що йому допоможе в роботі на Сході. 22 листопада 1941 р. Папа підтвердив екзархів і іменував Митрополита Андрея як делегата Апостольського Престолу. Однак Папа не наважився задовільнити прохання Митрополита про висвячення декількох єпископів з-поміж навернених православних.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII Митрополит Шептицький звернувся безпосередньо до православних архієреїв, а пізніше – і до української віруючої православної інтелігенції, з листами із закликом до церковної і національної єдності. Ці листи частково були видруковані в тодішній українській пресі, а потім видані з передмовою Митрополита, відгуками на його листи і відповідями самого А. Шептицького своїм опонентам, склали збірку документів «У справі порозуміння» (залишилася незавершеною). У хронологічному порядку йдеться про такі документи:

⁶⁰³ Цит. за: Kozlevskij С. Metropolit Andre Szeptyckyj. 1865-1944. Rome, 1964. P. 375

⁶⁰⁴ Жуковський А. Названа праця. С. 54.

1. Лист Митрополита Шептицького до І. Огієнка, архієпископа Холмського, від 21 жовтня 1941 р.;

2. Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія від 30 грудня 1941 р.;

3. Лист Митрополита Андрея до православних Архієреїв в Україні і українських землях від 30 грудня 1941 р.;

4. Лист Митрополита до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р.

З професором І. Огієнком, відомим фахівцем із питань історії української культури і церкви, міністром освіти в складі уряду УНР (з січня по травень 1919 р.), засновником і першим ректором Кам'янець-Подільського університету А. Шептицький був знайомий з 20-х років, коли той у складі еміграції прибув до Львова і знайшов притулок у митрополичих приміщеннях. Нагадуючи про давнє знайомство, приятель, Митрополит привітав Іларіона з його недавньою хіротонією, побажав йому відновити «віру св. Володимира і митрополита Іларіона»⁶⁰⁵; прохав очистити Українську Православну церкву від неканонічних, шкідливих, насильно введених установ чи законів, а передусім від тієї московської нетерпимості і тісноти, якими відзначалося усе московське православ'я.

Архієпископ Іларіон відповів Митрополитові листом від 14 листопада 1941 р. Головною в ньому є думка про те, що зближення між двома українськими Церквами стане можливим, коли не тільки Українська Православна церква очиститься від московських впливів, але також Греко-католицька церква позбудеться чужих латинських додатків. Тоді «обидві Українські Церкви наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри»⁶⁰⁶.

Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія був надрукований, незважаючи на заборону німецької окупаційної влади, у «Краківських Вістях» від 15 лютого 1942 р. У ньому Митрополит запропонував широку програму дій по зближенню Церков. Відповідь на цього листа, а також на звернення А. Шептицького до православних архієрств, про яке мова буде далі, дав Собор Православної церкви Генерал-Губернаторства, який відбувся 27 травня 1942 р. і висловився однозначно: «З радістю приймемо до своєї Православної церкви братів греко-католиків»⁶⁰⁷.

⁶⁰⁵ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і творчість. Мюнхен, 1947. С. 123.

⁶⁰⁶ Там само. С. 126.

⁶⁰⁷ Ленчик В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького. *Богословія*. Рим, 1971. Т. 35. С. 175-201.

Цю ухвалу підготував Іларіон Огієнко, а в складі Собору брали ще участь митрополит Діонісій Валединський і архієпископ Палладій Видибіда-Руденко, причому останній вважав цю ухвалу зарізкою. Природньо, що на такому рівні і таким тоном екуменічного діалогу вийти не могло.

Центральне місце в акції Митрополита Андрея по зближенню українських Церков займає відкритий лист «До всіх Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях», який був написаний 30 грудня 1941 р. і надрукований у щоденнику «Краківські Вісті» 15 лютого 1942 р. У цьому невеличкому за обсягом посланні А. Шептицький тісно пов'язує релігійні справи з українськими національними справами. «До осягнення наших національних ідеалів, – пише він, – треба нам єдності... Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А, безперечно, релігійна єдність була би могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може, до здійснення такої релігійної єдності»⁶⁰⁸. Така єдність, за переконанням А. Шептицького, є можливою, бо справи, що роз'єднують Церкви сталися дуже давно. Це були суперечки між греками і латинянами, між традиціями, перейнятими від грецької і московської церков. Однак існують і деякі передумови поєднання, а саме: загальне бажання примирення, щоб за єдність молився весь народ і, нарешті, з обох боків потрібні уступки, усунення всього того, що перешкоджає єднанню. «Тому, безумовно, треба буде, щоб ми взаємно щиро висказували свої думки і, щиро обговорюючи усі життєві і богословські справи, злучені з поєднанням Церков, шукали дорогу до поєднання»⁶⁰⁹. Запрошенням до такого відкритого і об'єктивного діалогу і був цей лист.

Відгуки на послання Митрополита були нечисленими. Архієпископ Краківський і Лемківський Палладій у своєму листі від 1 березня 1942 р. зазначає, що звернення А. Шептицького «до Православної Української Ієрархії є те, чого більше як 300 років очікувала наша Церква... Роздор, що в кінці 16 віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятелими Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений»⁶¹⁰. Однак при цьому

⁶⁰⁸ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 339.

⁶⁰⁹ Там само. С. 340.

⁶¹⁰ Там само.

він пропонує своє бачення шляху до поєднання Церков: «З відома свого Кіріарха маю честь повідомити, що з боку Православної церкви, ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що опиратиметься на поверненні до стану з перед офіційною, у 16 в. розпаду Православної Української Церкви»⁶¹¹. Вочевидь, що це фактично був заклик до ліквідації Греко-католицької церкви і повернення до передунійного стану.

Олексій (Алексій) Громадський, митрополит Волинський і Житомирський, екзарх Української Автономної Православної Церкви, що залишалася в юрисдикції Московської патріархії, у листі від квітня 1942 р. в принципі погоджується з викладеною митрополитом Андреем ідеєю єдності Церков, однак висловлює сумнів щодо можливості її реалізації. «... Теоретично я цілком допускаю наше поєднання, – пише він, – бо ніщо не може перешкодити тому у думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи»⁶¹². На його думку, перешкоди до поєднання не лише криються у віках, але й знаходять поживу у сучасності, є вічними. «Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких змін, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі»⁶¹³. Вказуючи на ті труднощі, які виникли в нього при спробі налагодити співробітництво між Автономною Православною Церквою і Українською Автокефальною Православною Церквою, о. Олексій вважав, що «... може і потрібна на землі ота різноголосиця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красаота заключається в різноманітності»⁶¹⁴.

Болючою для Митрополита А. Шептицького була мовчанка єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, яка оформила себе під проводом митрополита Полікарпа Сікорського і поширювала свою діяльність на території Наддніпрянщини, у так званому Райхскомісаріаті України.

Доповненням до митрополичого послання до православних архієреїв став відкритий лист А. Шептицького до української

⁶¹¹ Там само. С. 343.

⁶¹² Там само. С. 345.

⁶¹³ Там само. С. 344.

⁶¹⁴ Там само.

віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р. У ньому Митрополит звертається до представників української науки, літератури, мистецтва, суспільних діячів, а також до патріотичного духовенства, яких вважає за провідну верству суспільства, що має вагомий голос і в церковних справах.

Лист до інтелігенції уточнює об'єднуючі плани Митрополита і вказує, якими шляхами прямувати до повної злуки. Насамперед А. Шептицький пояснює свій особистий стан: він як греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Крім того, він не має до цього ні бажання, ні фізичної змоги через вік і хворобу. За його переконанням, «Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верхній владі»⁶¹⁵. Отже, підкреслює А. Шептицький, пишучи цього листа, він не має ніякого особистого інтересу і тільки виконає обов'язок українського патріота. Митрополит свідомий того, що повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань – це справа хіба що далекого майбутнього. Така єдність стала б можливою тільки після довгих зусиль по зближенню і взаємопізнанню Церков, що, у свою чергу, необхідне для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності слід йти через примирення, усуваючи взаємні непорозуміння між українцями, між українськими конфесіями. А. Шептицький особливо наголошує на тому, що поєднання із Вселенською Церквою не потребує відречення від звичаїв, передання чи обряду Української Православної Церкви, бо різниця між греко-католиками і українськими православними в цих справах якщо і існує, то вельми незначна. Закликаючи українську віруючу інтелігенцію до активної праці над міжконфесійним поширенням, А. Шептицький зазначає, що навіть у тому випадку, коли ця праця й не доведе до повного з'єднання, все одно вона принесе велику користь українському народові, бо спричиниться до національної єдності.

Лист Митрополита до української інтелігенції мав більше відгуків, аніж його звернення до православних архієреїв. Деякі з них були позитивні, інші полемічні й з негативним ставленням до унійних пропозицій, із звинуваченнями Апостольського Престолу у нещирому ставленні не лише до Православної, а й до Греко-

⁶¹⁵ Там само. С. 341.

католицької церкви. Як доказ останнього наводився навіть такий факт, що сам А. Шептицький, незважаючи на незаперечні заслуги перед Церквою, так і не був проголошений кардиналом. Надрукований був тільки «Одвертий лист до Його Високопреосвященства Митрополита Андрея Шептицького» від квітня 1942 р. деяких українських діячів з Праги і Варшави, старих емігрантів. Цей лист, написаний у полемічному тоні, гостро засуджує в історичному аспекті Унію й католицьку церкву. Автори одвертого листа оцінюють церковну Унію як одну з найсумніших діб української минувшини, яку можна порівняти хіба що з часами панщини. Свідченням цього, на їх погляд, є уся українська епічна та історична література, де у тій чи іншій ролі фігурує Запорізька Січ. На думку авторів цього листа, усі унійні спроби спрямовані не на з'єднання Греко-католицької і Православної церкви, а на приєднання української Православної церкви до римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи завжди було польське католицтво. «Як воно репрезентувало римську церкву, – пишуть вони, – цього свідками є безліч пам'яток подвигів христоролюбивого польського духовенства – зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костьоли православних церков на Холмщині та Волині рр. 1937-38»⁶¹⁶. Причому ця руйнація здійснювалася за толерантністю римської курії, яка через варшавського нунція навіть порадила Митрополиту А. Шептицькому гамувати оборону нез'єднаних православних.

Захищаючись від закидів, що «українське православ'є має забагато московського намулу», автори листа стверджують, що від нього буде легше позбутися, ніж Греко-католицькій церкві від впливів римо-католицьких, наприклад, від целібату. Але «ще зрештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме»⁶¹⁷.

Багато місця у листі присвячено загально-традиційним догматичним суперечкам про примат Папи Римського та роль східних патріархів. Стверджується, що у X ст. саме римський патріарх, до того рівний серед інших патріархів, відколовся від соборної Церкви, представлена чотирма вселенськими патріархами, і допустив цілий ряд нововведень, як обрядових, так і догматичних. Тому «в розумінні всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам

⁶¹⁶ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 346.

⁶¹⁷ Там само. С. 347.

вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і церковній практиці»⁶¹⁸. Отже, навіть при збереженні традиційної східної обрядовості, психологія православних не зможе погодитись з багатьма найновішими догматами Римської церкви.

Проголошуючи бажання працювати для якнайбільшого порозуміння і згоди між Греко-католицькою і Православною церквами в дусі християнської любові, автори листа, разом з тим, вважають, що з'єднання церков було б шкідливим для українського народу, а тому пропонують звести міжконфесійну співпрацю лише до допомоги у відродженні зруйнованої більшовиками Православної церкви. Щодо іншого, то, на їхню думку, «вирішувати питання взаємовідносин нашої Православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати можуть... лише наші православні ієрархи»⁶¹⁹.

Незважаючи на таке відверто деструктивне ставлення до своїх пропозицій, Митрополит Андрей Шептицький не полишає спроб досягти взаєморозуміння. Він ще раз намагається пояснити інтелігенції, про що йшлося в його унійній акції 1941-1942 рр. З цією метою А. Шептицький друкує свої відповіді на листи у збірці документів «У справі порозуміння».

У вступному слові Митрополит зазначає, що «відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все-таки бодай якесь порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно висказано обурення, що хтось може таке припустити. Та все ж таки відповіді ці є таким обільним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки проминути»⁶²⁰. Розпочинаючи дискусію, Митрополит Андрей висловлює кілька попередніх зауважень. По-перше, підкреслює А. Шептицький, що цілковита єдність, тобто утворення одного віросповідання, може бути досягнена лише після низки порозумінь. Тому, поки що утворення єдиної церкви – це скоріше питання теорії, а не практики. Реально ж йдеться про досягнення порозуміння між різними українськими віросповіданнями з метою досягнення національної єдності.

По-друге, зауважує А. Шептицький, його запрошення до співпраці по зближенню Церков усі зрозуміли тільки як заклик до

⁶¹⁸ Там само.

⁶¹⁹ Там само. С. 349.

⁶²⁰ Там само. С. 344.

цілковитої злуки православних з греко-католиками, а через неї – прийняття всіма православними Унії з Апостольським Престолом. Між тим, на думку Митрополита, можна вести мову про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. «Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр. католицьким, при якій повстало б нове віросповідання зі злучених обох, яке не було б ні давнім православ'ям, ні давньою гр. кат. Церквою»⁶²¹. Про можливість такої поліваріантності міжконфесійних відносин ніхто навіть не думав, бо ідею поєднання Церков грубо звели лише до Унії.

Відповідаючи на питання, яким може бути з'єднання, Митрополит рішуче відкидає звинувачення у намірі цілковито підпорядкувати українські Церкви римо-католицькій. «Поодинокі церкви, – пише він, – лишаючися у зв'язку зі всіма іншими церквами Заходу, можуть заховувати далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією...»⁶²². Більше того, стверджує А. Шептицький, греко-католики готові, навіть із втратою для себе, віддатися під владу київського митрополита, за умови прийняття ним Вселенської віри.

Цікаво, що представники православної інтелігенції, які у своєму ставленні до А. Шептицького завжди намагалися твердо триматися історичного ґрунту, у полемічному запалі навіть не помітили, наскільки погляди Митрополита Андрея близькі до проекту єдності Церков, запропонованого ще за триста років до цього іншим великим митрополитом, причому не греко-католицьким, а православним, – Петром Могилою...⁶²³

А. Шептицький спростовує твердження своїх опонентів про причетність Римської церкви до руйнації Православних церков і переслідування віруючих у Холмщині і на Волині, вважаючи їх бездоказовими. Поява таких негативних суджень пов'язана, на його думку, з тим, що «нераз судите про поступування Рим. Церкви під вражінням того, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства..., а не приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму»⁶²⁴.

Не міг залишити поза своєю увагою А. Шептицький і поле історії, до якого зводили справу порозуміння представники

⁶²¹ Там само.

⁶²² Там само. С. 349.

⁶²³ Див.: Жуковський А. Петро Могила й питання єдності Церков. Париж, 1969. С. 121; 264; Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. К., 1994. С. 62-69.

⁶²⁴ Шептицький Андрей. Листи-послання (1939-1944). С. 351.

православної інтелігенції, хоча, як він сам зазначає, робить це нерадо. «Мені знається, – пише Митрополит, – що коли бажаємо порозуміння і згоди поміж різними укр.віроісповіданнями, ліпше було б лишати на боці аргументи з історії. При кожному примиренні, навіть тоді, коли мова не йде про злуку і приєднання, муситься на першому місці сказати з обох сторін: «Забудьмо!» А Панове воліли б сказати: «Ми вам не забудемо!»⁶²⁵. Такий підхід, вважає А. Шептицький, при якому греко-католики ХХ століття проголошуються відповідальними за події ХVІ-ХVІІ ст. і навіть Х-ХІ ст., не є конструктивним, унеможливорює релігійне і національне порозуміння.

Митрополит, однак, не уникає історичної дискусії, висуваючи їй два зауваження. По-перше, на його думку, історію Берестейської Унії та її наслідків православна інтелігенція знає з праць істориків, які всі, або майже всі, були не тільки ворогами з'єднання Церков, але й ворогами українського народу. Тому їхні описи вимагають ретельної перевірки. По-друге, у ході дискусії слід уживати лише такі історичні факти, яких ніхто не може заперечити.

У своїх відповідях А. Шептицький ґрунтовно аналізує основні аргументи опонентів і подає власне бачення історичних процесів. Насамперед він звертається до подій 1596 р., тобто до Берестейської Унії. «Фактом є, – пише він, – що Берестейську унію заключили усі єпископи київської церковної провінції, до якої належала і Біла Русь. Двоє єпископів, львівський і перемиський, цофнули відтак своє Слово»⁶²⁶. Тому, якщо слідувати логіці представників православної інтелігенції, які проголосили, що вирішувати питання міжцерковних відносин компетентні лише православні ієрархи, а вірні повинні їм слідувати, то вже з ХVІ ст. історія з'єдинення Церков пішла б іншими шляхами. Отже, констатує А. Шептицький, тут мав місце своєрідний подвійний стандарт: те, що добре у ХХ ст. проголошується суцільним злом для ХVІ-ХVІІ ст.

Інший закид, який роблять Митрополиту його опоненти, стосується історичних подій Х ст., тобто розколу Церков. Аргументи, які вони наводять, згідно з Шептицьким, «не є ноторійними історичними фактами»⁶²⁷, і він не визнає їх за такі. У листі православної віруючої інтелігенції був запропонований кількісний підхід до вирішення питання про те, якою ж є правдива Вселенська

⁶²⁵ Там само.

⁶²⁶ Там само. С. 354-355.

⁶²⁷ Там само. С. 352.

Церква – царгородською чи римською, Митрополит Андрей пропонує поглянути на справу з іншого, якісного боку. Коротко суть його аргументації зводиться до наступного: по-перше, жоден з Римських Архієреїв не визнавав зверхності царгородських патріархів, між тим, як принаймні кільканадцять царгородських патріархів визнавали зверхність Римського Престолу. По-друге, не існує текстів св. Отців, які доводили б, що Царгород здійснював якесь судовладдя над Римом, тоді як зворотне зафіксоване у декількох сотнях текстів. По-третє, саме Римські Архієреї зложили щонайменше п'ятьох царгородських патріархів і жодного випадку не було навпаки. Ці та інші факти, які наводить Митрополит у своїх відповідях, за його переконанням, незаперечно засвідчують право Апостольського Престолу бути на чолі Вселенської Церкви.

Нарешті, ще одне звинувачення опонентів А. Шептицького полягає у тому, що Римські Архієреї «допустилися цілого ряду новацій так догматичних, як й обрядових, не питаючи думки інших патріархів...»⁶²⁸. Однак, зауважує Шептицький, московський патріарх Нікон і київський митрополит Петро Могила, ці великі реформатори обряду і церковного життя, також вводили новації, не питаючи згоди не лише Римського Архієрея, а й східних патріархів. Але їхня правомочність щодо цього чомусь не піддається православними сумніву. Що ж стосується догматичних новацій, то жодна з них, переконаний Митрополит Андрей, не суперечить ученню Церкви перших 10 століть. Усі вони спрямовані на те, «щоби науку Божого Об'явлення оборонити перед новим фальшивим її розумінням через усталення богословських і філософічних термінів, які новим словом описували б і поясняли б стару незмінну віру»⁶²⁹.

На жаль, ця дискусія не мала продовження. Недоброзичливе ставлення з боку православних архієреїв і віруючої інтелігенції до екуменічних ідей Митрополита Андрея Шептицького, заборона німецької окупаційної влади публікувати будь-які матеріали в справі об'єднання українських Церков, унеможливили наступні унійні змагання.

Підбиваючи підсумок багаторічній діяльності А. Шептицького по зближенню і об'єднанню Церков, православної і католицької, слід ще раз підкреслити, що справу єдності Митрополит вважав за пріоритетну над усіма своїми заняттями, за неї він був готовий

⁶²⁸ Там само. С. 358.

⁶²⁹ Там само. С. 405.

віддати своє життя. На нашу думку, не можна погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і творчості С. Барана: «На практиці з великих релігійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чи властиве нічого»⁶³⁰. Якщо Великому Митрополитові не вдалося реалізувати мрію свого життя, то проведена ним підготовка не пройшла намарно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем відносин між двома традиційними українськими віросповіданнями в сучасній Україні.

⁶³⁰ Баран С. Названа праця. С. 353.

РОЗДІЛ 8. АВГУСТИН ВОЛОШИН: ПРЕЗИДЕНТ, СВЯЩЕНИК, ПЕДАГОГ

Народився Августин Іванович Волошин 17 березня 1874 р. у невеличкому селі Келечин Волівського округу Марамороської жупи Австро-Угорщини (нині – Міжгірського району Закарпатської області України) в родині сільського священика. Уперше село згадується в 1457 році. Сучасні краєзнавці вважають, що є щонайменше чотири версії щодо походження назви. Перша, найдостовірніша – цією територією колись володів угорський феодал Калайчині, на честь якого і назвали село Келечином. Інші версії популярніші серед місцевих жителів. Кажуть, тут раніше жила жінка, у якої було дуже багато дітей – Келюханя. От вона, мовляв, і дала селу не тільки назву, але й більшу частину населення. У третій гіпотезі згадуються лелеки, які весною масово летять у Келечин і облаштовуються біля річки. Тому село і прозвали – Бузьковим. А оскільки по-угорськи лелеки – келечі, то й село, відповідно, Келечин. Четверта ж версія більше схожа на легенду. Старожили кажуть, що село назвали в честь хороброї дівчини Келинки, яка попередила всіх жителів про те, що насувається орда⁶³¹.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між вільними селянами і шляхтою. Дід Августина – Іван Волошин – у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина – теж Іван. Одержавши цей сан, він, разом зі своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р.⁶³². Таким чином, батьки майбутнього президента Карпатської України були виховані у дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Незважаючи на те, що в останній чверті ХІХ ст. майже всі родини греко-католицьких священиків на Закарпатті були змадяризовані, у сімействі Волошинів свідомо трималися руської мови і звичаїв, розмовною мовою у сім'ї була місцева руська (українська) мова. З рідного дому Августин Волошин виніс знання

⁶³¹ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В. І. Матейко. Ужгород: Видавництво Гражда, 2017. С. 57.

⁶³²ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

говірки рідного бойківського села, якою потім користувався у своїй науково-педагогічній роботі⁶³³. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющій закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

Про родовід А. Волошина багато цікавих деталей наводить у своїх споминах його племінниця Емілія Дутка: «Батько о. А. Волошина, народився 5 січня 1838 в селі Стройно, де його батько був парохом. Мати Емілія Зомборі народилася 20 травня 1843 в селі Іаношієво, де її батько, Андрій Зомборі, теж був парохом. Батьки о. А. Волошина вінчалися 30 травня 1867 р. в селі Керецьки. Їхнє життя і життя їхньої родини пройшло на території теперішньої Закарпатської області України. Після того, як о. Іван прийняв священство, призначено його на парафію в село Келечин. Господь Бог благословив подружжя Волошинів – в них народилося семеро дітей: Євгенія, Корнелія, Елена, Августин, Ольга, Марія і Елеонора. Євгенія народилася в 1861 році, а про Корнелію не має точних даних. Елена народилася 1873 року й померла в Празі в 1961 році. Августин народився 17 березня 1874 року, помер у в'язниці Бутирки в Москві 19 липня 1945 року. Ольга народилася в 1876 році й померла в Празі 1960 року. Марія померла 15-річною, невдовзі після похорону свого батька, який помер в 1891 році. Елеонора народилася 22 липня 1882 й померла 26 жовтня 1945 року в Сімерках. Всі діти народилися в селі Келечин.

Отець І. Волошин був побожною, скромною і розумною людиною. Своїх дітей він вчив сам, вдома на парафії. Як учитель він з ними пройшов увесь навчальний матеріал, який становили шкільні державні програми. Після вивчення матеріалу за четвертий клас основної школи, доньки поступили вчитися до горожанської школи, а хлопця батько повів до Ужгорода на приймальний іспит до четвертого класу. Завжди слухняний хлопець на іспиті показався іншим. Ані на одне запитання не відповів. Директор сказав батькові взяти хлопця додому, бо був ще малим, не мав відповідний вік. Повертаючись додому батько спитав сина, чому не відповів на запитання. Хлопець сказав: «Тому, бо я не хотів говорити по-мадярськи». Через рік поїхала з хлопцем в школу мама і найняла старшого студента, щоб той підучував її сина з мадярської мови. Син

⁶³³ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 6.

рішуче заявив, що йому не потрібен ніхто, бо і сам зуміє цю мову вивчити. В школі весь час був відмінником і одержував стипендію.

О. Іван Волошин став жертвою свого покликання. На Богоявлення (1891) він пішов у філію в Облаз на водохреща. Там похознався, впав у проруб і після того, як закінчив свої обов'язки, вернувся в Келечин, де відслужив св. Службу Божу і водохреща на річці. Простудився, захворів на легені й незабаром помер. На свято Петра й Павла його похоринили в Келечині.

Моя мама Елеонора часто згадувала останній день свого тата. Він вранці попросив до себе кураторів і дяка та сказав їм: «Я вже від вас відходжу й хочу з вами попрощатися». Далі попросив дяка, щоб прочитав йому уступ з Євангелія, де знаходяться слова: «Не печитесь, що будете їсти». Подивився на дружину й дітей, попрощався з ними і поблагословив їх. Зі словами на устах «А мені гаразд буде», навіки тихо заснув.

Августин у той час кінчав гімназіяльні студії, а наймолодшій Елеонорі було дев'ять років. Елена кінчала горожанську школу, опісля пішла працювати на пошту в село Драгово. На пошті була урядова квартира, куди вона взяла маму, сестер і брата»⁶³⁴.

Отже, коли у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився єдиний хлопчик, щасливі батьки дали йому ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село окружають високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати построєні із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломою. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родноє село, всіх жителів його»⁶³⁵.

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про

⁶³⁴Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 74-75.

⁶³⁵Весна. Ужгород, 1923. С. 2.

членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священника. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священником греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м. Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. У 1896 р. знову приїхав в м. Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м. Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... У 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було»⁶³⁶.

Августин Волошин розповідав, що в нього було три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул. Подліпки, 16; Ольга Іванівна – м. Ужгород, вул. Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с. Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А. Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки⁶³⁷. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що мабуть це питання не дуже цікавило співробітників МДБ.

Втім сім'я відіграла важливу роль у вихованні та формуванні світогляду Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 70-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу один із соратників і біографів А. Волошина, відомий закарпатський поет, письменник і публіцист Василь Гренджа-Донський (1897-1974), коли писав: «Верховина наша

⁶³⁶ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

⁶³⁷Там само.

говорить чистісінькою літературною мовою й донині» і що «ще на молодого хлопця мало вплив»⁶³⁸.

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Батько Августина Волошина до цієї категорії не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в дусі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А. Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А. Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався у своїй науково-практичній роботі»⁶³⁹.

За всю історію Келечина тут було три церкви. Причому про існування першої келечинці здогадалися лише тоді, коли знайшли золоту ложечку – нею священник причащав віруючих. Виявляється, тоді в ці краї забрели татарські орди, або песиголовці, як їх називали. Вони спалили церкву, а попа закатували. Що ж до золотої ложки, то вона тривалий час зберігалася в одній келечинській родині, а потім і зовсім загубилася. Інша церква була дерев'яна. Її теж знищив вогонь. Під час служби у священника з кадила випав жар. Але цього ніхто не заперимітив. Тому жаринки спокійно собі тліли, аж поки з них не виникло вогнище. Коли ж селяни побачили дим, то рятувати вже не було чого – церква згоріла дощенту. Третя ж церква була збудована у 1895 році. Причому пожертви на її зведення збирав саме батько Августина Іван Волошин⁶⁴⁰.

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Як справедливо відзначив один із перших біографів А. Волошина Володимир Бірчак, «він вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі»⁶⁴¹.

⁶³⁸Гренджа-Донський В. Т. IX. Публіцистика / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1989. С. 189.

⁶³⁹Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.6.

⁶⁴⁰Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 57-58.

⁶⁴¹Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. Ужгород, 1924. С. 8.

Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи»⁶⁴². Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова закарпатського будителя Олександра Павловича:

«Кожний чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».

Коли Августина сповнилося дев'ять років, Іван Волошин відправив його на навчання в Ужгород. «Тоді не було ні машин, ні автобусів у Келечині, – розповідають брати Клепи – 93-річний Іван та 90-річний Михайло. – Тому отець Волошин найняв одного чоловіка з села, який на кочії щотижня возив малого на науку. Айбо той селянин бідний був, не мав у що вбратися. То священник і подарував йому пальто. У нас на то кажуть – лахман. І відтоді так чоловіка, що возив Волошина, і назвали Лахманом»⁶⁴³. З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в Ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою Ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці В. Бірчака, який з 1920 р., вже за чехословацької влади, 14 років викладав у ній руську (українську) мову, теологію та філософію. То ж надамо слово соратнику А. Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї ціли мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тых, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тых обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужебну,

⁶⁴²Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто, 1977. С. 20.

⁶⁴³ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 58.

церковно-слав'янську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?»⁶⁴⁴.

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. на Закарпатті «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах»: дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська»⁶⁴⁵. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А. Волошин, все-таки, не вважав роки навчання в ній втраченими. Перш за все тому, що в гімназії викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Зокрема, професор В. Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням», – писав Августин Штефан⁶⁴⁶. Він досконало оволодів угорською, а також грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською та староболгарською мовами, адже тодішня система гімназійського навчання забезпечувала високий рівень знань іноземних мов, а також гуманітарних предметів⁶⁴⁷.

Ще під час навчання талановитого юнака запримітив єпископ Юлій Фірцак, який опікувався ужгородською гімназією, і

⁶⁴⁴Бірчак В. Названа праця. С. 8-9.

⁶⁴⁵За рідне слово. Ч. 1. Полеміка з русофілами. Мукачів, 1937. С. 35-36.

⁶⁴⁶Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Спомини. С. 21.

⁶⁴⁷Див.: Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 187.

запропонував йому продовжити освіту на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А. Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. У 1893 р. А. Волошин переїхав до Ужгорода і тут у 1896 р. закінчив навчання в Ужгородському теологічному ліцеї. Серед викладачів цього богословського навчального закладу виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межинародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства»⁶⁴⁸. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Емілія Дутка так писала про освіту Августина Волошина: «Перше шкільне свідоцтво, яке він одержав, збереглося з четвертого класу початкової школи. Його дата була 27 червня 1884 р. Видане було в Ужгороді. Матурував (атестат зрілості здав) в ужгородській гімназії, в навчальнім році 1891-1892. Богословські студії проходив у 1892-1896 рр. в Ужгороді і в той самий час в Будапешті приватно студював математику і фізику. 6 жовтня 1896 року заручився з Іреною Петрик, донькою професора гімназії і того самого року одружився з нею. Через рік, 21 червня 1897, одержав диплом учителя для початкових (основних) шкіл з мовами навчання мадярською і руською. Диплом учителя для горожанських шкіл здобув у Будапешті 26 квітня 1900 року. За викладача півцеучительської семінарії в Ужгороді був визначений 30 вересня 1901 року. 7-21 липня 1902 р. взяв участь у курсах в Будапешті (свідоцтво з 27 липня 1902). Директором півцеучительської семінарії в Ужгороді був іменованій декретом від 5 березня 1902 р., виданим у Відні. Від Українського вільного університету в Празі 30 жовтня 1938 року одержав звання почесного д-ра прав (JUDr) honoriscausa»⁶⁴⁹.

⁶⁴⁸Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874-1945). Ужгород, 1995. С. 6.

⁶⁴⁹Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 76.

Отже, після закінчення теологічного факультету А. Волошин одружився на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою відомого будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Емілія Дутка пригадувала, що «дружина о. А. Волошина, Ірена, успадкувала дім по батькові (вул. Ракоці, № 34). У його дворі знаходився ще один чотирикімнатний дім (№ 34/а) і загорода, яка простягалася аж до ріки Уж. Дім під числом 34 під час війни був значно пошкоджений і тому о. А. Волошин його розібрав. На його місці побудував новий одноповерховий дім. В домі ч. 34/а жила мама о. Августина та дві рідні сестри Елена і Ольга. В період 1928-1937 рр. протягом навчального року там перебувала і я»⁶⁵⁰.

Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина⁶⁵¹. «Ірина Волошин, – пригадувала одна з вихованок, – постійно дбаючи про інших, не звернула належної уваги на застуду вуха і несподівано померла після двох днів важкої хвороби. Велелюдна панахида за видатною громадською діячкою жіночого руху та просто милосердною жінкою відбулася в Ужгородському кафедральному соборі. Від різних організацій та діячів краю було півсотні вінків із синьо-жовтими стрічками. Усіх до сліз зворушували двадцять двоє дівчаток, які стояли при гробі названої мами»⁶⁵².

22 березня 1897 р. А. Волошин був висвячений і почав служити капеланом Цегольнянської Преображенської церкви в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А. Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А. Волошина. Професор М. Болдижар,

⁶⁵⁰Басараб В., Вереш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 76.

⁶⁵¹Свобода. 1936. 13 березня.

⁶⁵²Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 81-82.

наприклад, писав, що постать Волошина, «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!»⁶⁵³. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А. Волошина була б зрозуміла для часів тоталітаризму, коли президента Карпатської України вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало, м'яко кажучи, досить заангажовано, а головне – не відповідало дійсності.

У 1985 р. ужгородське видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, у якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. У 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо науково об'єктивно вникнути в цю справу, то А. Волошина не можна звинувачувати. У разі невиконання цього закону могло йтися про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відзначити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною⁶⁵⁴.

У 1937 р. А. Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атакую мадяризації перед переворотом?» У ній він дуже детально описав усі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.-кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.-кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й

⁶⁵³ Болдижар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 березня.

⁶⁵⁴ Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 17-18.

викинення кирилики з церкви і школи»⁶⁵⁵. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників»⁶⁵⁶.

Мукачівський єпископ А. Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», у якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є пристосована до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій у схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла»⁶⁵⁷. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилицю продовжувалася.

5 червня 1915 р. Августин Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А. Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів у Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови,

⁶⁵⁵ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 187.

⁶⁵⁶ Там само. С. 188.

⁶⁵⁷ Там само. С. 188-189.

представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку, що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії»⁶⁵⁸. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т. д.»⁶⁵⁹.

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Емінінції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...»⁶⁶⁰.

Нехай нам читач вибачить за досить розлогі цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету – довести, що не з своєї волі А. Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти державної політики тотальної мадяризації? І хіба Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А. Волошин був дуже задоволений, як пригадував А. Штефан, що при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька

⁶⁵⁸ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С. 189.

⁶⁵⁹ Там само. С. 190.

⁶⁶⁰ Там само. С. 190-191.

рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув»⁶⁶¹. Необхідно погодитись з переконанням А. Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки»⁶⁶².

Отже, Августин Волошин як греко-католицький священник, усіма доступними йому засобами і як міг у тих складних історичних умовах, відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви, боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні і кирилиці в друкуванні книжок. «Оборона кирилиці від угорського шовіністичного наступу, – писав О. Мишанич, – одна з великих заслуг А. Волошина перед своїм народом. Він не побоявся на всіх рівнях виступати проти тих священників, єпископів і представників влади з Будапешта, які намагалися запровадити на Закарпатті богослужіння угорською мовою і руські книжки друкувати латинським алфавітом. Спільними зусиллями патріотів Закарпаття ця антиукраїнська акція не була переведена в життя. За заслуги перед своїм народом і ревну багатолітню працю на користь Церкви папа римський Пій XII призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм (папський прелат, монсиньор, шамбелян)»⁶⁶³.

У той час Августин Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. У 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного складання екстерном додаткових іспитів у Вищій педагогічній школі в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А. Волошин працював викладачем, а з 1912 до 1938 рр. – директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. Добре розуміючи потреби семінарії і зважаючи на відсутність підручників з багатьох дисциплін, йому довелося невтомно працювати і в царині

⁶⁶¹ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто, 1973. С. 244.

⁶⁶² Волошин А. Оборона кирилики. С. 198.

⁶⁶³ Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 10.

видавничої справи: за період роботи в Ужгородській вчительській семінарії А. Волошин практично забезпечив учнів народних шкіл та студентів вчительських семінарій найголовнішими підручниками.

На кінець ХІХ століття, наприклад, припадає вихід у світ двох перших книг Августина Волошина. «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных шкіл», написана в 1899 р., витримала три видання. Це стосується і його «Читанки для угрорусской молодежи», перше видання якої з'явилося в Ужгороді у 1900 р. Пройде якихсь 15-20 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Урахуймо і те, що на час виходу першої книги А. Волошина її автору сповнилося 25 років. Ось як про це писала Е. Дутка: «Що торкається шкільництва, о. А. Волошин найважливішою справою вважав дати дітям відповідні підручники. Сам був автором багатьох. Як я поступила в школу, від початкової школи аж до закінчення університетського навчання, вчилася з його підручників. Згадаю хоч би декілька з них: «Коротка руська граматика» (Ужгород, 1899), «Граматика: вправи мішані мадярсько-руські» (Ужгород, 1907), «Наука о числах. І і ІІ клас народної школи» (Ужгород, 1919). Молодь виростала з його книгами. Останньою книгою А. Волошина була «Педагогічна методологія» (Прага, 1943). Багато його праць залишилося в рукописах, однак їхня доля мені невідома. Крім того, батько Волошин редагував щорічні календарі (місяцеслови), починаючи 1903 роком (а може і раніше) аж до 1919 року. В 1921 році він почав видавати «Благовісник», у якому обороняв інтереси греко-католицької церкви, а через рік став видавати християнсько-політичну газету «Свобода»⁶⁶⁴.

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним у житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А. Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його

⁶⁶⁴ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 78-79.

називали «Батьком». До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – славетний будитель карпатських русинів у ХІХ ст., а також сучасник Волошина – «президент-визволитель» Чехо-Словаччини Томаш-Гарріг Масарик, гуманістичні праці та державотворча діяльність якого мали значний вплив на формування світогляду А. Волошина.

Ще у 1864 р. з ініціативи О. Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках ХІХ століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично налаштовані священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу А. Волошина з великими побоюваннями.

Порадившись з о. Петром Гебеєм та з єпископом Юлієм Фірцаком, А. Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону»⁶⁶⁵. Так у 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак «за два роки тягнулася справа зареєстрування «УНІО». Сіє товариство, добувше з акціовим капіталом мало грошей, еше хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котроє із членських вносів ледва знало видавати свій календар, – згадував Волошин. – Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не

⁶⁶⁵ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 37.

діставало, а із книг своїх молитвенників і учебників, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестіювало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности»⁶⁶⁶.

Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А. Волошину, ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямами роботи товариств.

Перше число «Науки» – органу «Общества св. Василя Великого», вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є. Сабов, П. Гебей, Ю. Жаткович, Е. Рошкович, В. Гаджега, В. Матяцков, І. Легеза, Ю. Станканинець, І. Мигалка, В. Легеза, І. Гошук, М. Немет, А. Волошин та ін. Наприкінці 1900 р. Ю. Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Утім з 1903 р. газета «Наука» завдяки зусиллям його редактора Августина Волошина стає не лише єдиною руською газетою, але й популярним виданням, яке відігравало велику роль у культурному й громадському житті краю. В ньому друкувалися численні матеріали про повсякденне життя закарпатців, засилля лихварів і безземелля селянства, поширювалися знання з різних галузей, зокрема, про культуру землеробства, важливість відкриття й відвідування читалень тощо.

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А. Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921

⁶⁶⁶ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори.* С. 43.

року з поміччю А. Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. повстали непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавateľсьом газети, котрій придав ім'я «Свобода»⁶⁶⁷.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода», Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов» (1901-1921), який виконував роль літературного альманаху та щомісячний журнал «Благовісник». Необхідно погодитись з думкою відомих літературознавців О. Мишанича і П. Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя»⁶⁶⁸.

Уже наголошувалось, що велика заслуга Августина Волошина полягає у тому, що він пише і видає книги та шкільні підручники, вкрай потрібні рідному народу. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників:

1. Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899).
2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900).
3. Азбука (1904).
4. Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языці (1905, 1913).
5. Малая библия для низших кл. народных школъ (1904).
6. Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школъ (1919).
7. Наука о числахъ для 3 кл. нар. школъ (1919).
8. Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школъ (1919).

⁶⁶⁷ Там само. С. 63.

⁶⁶⁸ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.8.

9. Фізика (1923).
10. Наука стилізації (1920).
11. О письменном язъци Подкарпатських русинов (1920).
12. Педагогика и дидактика для учительних семінарій (1923).
13. Історія педагогіки для учительних семінарій (1923).
14. О соціальному вихованню (1924).
15. Мала читанка для II и III кл. народних шкіл (1930).
16. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931).
17. Педагогічна психологія (1932).
18. Методика народно-шкільного навчання (1935).
19. Логіка (1935).
20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин також є автором цілої низки популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угро-руський нарід (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацькій (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилиці (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав також вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А. Волошин в 1920–30-х роках вважався заслуженим авторитетом у драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мабуть мав рацію. Адже, наприклад, історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А. Штефан писав, що п'єса «Марійка-Верховинка» (1931)–«найкраща дотеперішня карпато-українська драма»⁶⁶⁹.

⁶⁶⁹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

З ініціативи Августина Волошина на Закарпатті виникло товариство «Просвіта». Сам Волошин згодом пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю. Брацайко, скоро накинулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори»⁶⁷⁰.

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Цього дня на загальних зборах «Просвіти» в Ужгороді було затверджено статут товариства, обрано його правління. Його головою став Юлій Брацайко, заступником голови – Августин Волошин. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. А. Волошин закликав: «Задач маємо много. Нараз много недостатков треба виповнити. Двигнути культуру, вирвати народ із господарського занепаду ... підняти національну гордість і свідомість... В народі є сильна наклонность до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із школ молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягаєме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю»⁶⁷¹.

Цікаві думки висловив А. Волошин про те, що повинна являти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства на тему: «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?». Волошин просив так поставити роботу читалень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Главное є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потребного народного, культурного чи економічного руху»⁶⁷². Борець

⁶⁷⁰ Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

⁶⁷¹ Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки. *Свобода*. 1929. 18 липня.

⁶⁷² Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 12 липня.

проти алкоголізму і розпутства, А. Волошин вважав, що «читальня повинна заступити торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в «товариство нечестивих»⁶⁷³. Досвідчений педагог, яким був А. Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ»⁶⁷⁴. Численні документи свідчать про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав Волошин: «Як основати читальню?... Найліпше єсли читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...»⁶⁷⁵.

Виступаючи на відкритті Народного дому «Просвіти» в Ужгороді в жовтні 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сей народний дом має быти сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знанє самого себе, свого язика, своєї літератури, знанє народного генія, знань красот краю, знанє і любов до всего, что є наше, народне»⁶⁷⁶.

Августин Волошин високо цінив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А. Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших»⁶⁷⁷.

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. У 1930-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, у яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглубших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той

⁶⁷³ Там само.

⁶⁷⁴ Там само.

⁶⁷⁵ Там само.

⁶⁷⁶ Волошин А. Промова з нагоди отворення «Народного дому» в Ужгороді. *Свобода*. 1928. 11 жовтня.

⁶⁷⁷ Волошин А. Жіноче питання. *Свобода*. 1934. 31 травня.

Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадає нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних». У зв'язку з цим А. Волошин закликав: «Піднось високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу»⁶⁷⁸. В телеграмі, надісланій Августину Волошину з нагоди 60-ліття, активісти волівської (міжгірської – Авт.) «Просвіти» писали: «За синьо-жовтий прапор бажаємо еще многа літа дожити про радість нашого українського народу нашому отцу Августину Волошинову»⁶⁷⁹.

Отже, Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином ХХ століття в Закарпатті. Зокрема, йому належить велика заслуга у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи в структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також насамперед в тому, що Товариство «Просвіта» стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалась на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості серед закарпатців. Про це самі за себе говорять такі цифри: вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень «Просвіти», які нараховували 4000 членів, у 1935 р. було вже 10 філій, 235 читалень з 16550 членами, а також діяли Народний дом «Просвіти» в Ужгороді з бібліотекою у 7000 книг і 5 народних домів по селах, а на 1937 р. організаційна структура Товариства «Просвіта» включала, крім центрального органу в Ужгороді, 13 філій і 234 читальні, 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Протягом 1920-1937 рр. товариство видало 150 художніх творів і науково-популярних книг для народу загальним накладом 450 тис. примірників. Зокрема, А. Волошин особисто доклав великих зусиль для видання 14 томів «Наукового збірника товариства «Просвіти» (1922-1938), де публікувалися, зокрема, історичні дослідження В. Гаджеги, Д. Дорошенка, В. Пачовського, І. Кондратовича, М. Лелекача, В. Бірчака та інш.

⁶⁷⁸ Волошин А. Наш прапор. *Свобода*. 1933. 27 липня.

⁶⁷⁹ Августин Волошин. Два ювілеї. С. 220.

українських учених, які відіграли важливу роль в зміцненні української етнонаціональної орієнтації Закарпаття⁶⁸⁰. До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Щоправда, в 1921 р. президент ЧСР Т. Масарик з особистих фондів виділив 150 тис. чехословацьких крон на заснування в Закарпатті українського театру, а в 1924 р. – 100 тис. крон на будівництво Народного дому «Просвіти» в Ужгороді. Загалом, двадцятирічне існування Товариства «Просвіта» в Закарпатті – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Вершиною діяльності закарпатської «Просвіти», як цілком справедливо наголошує О. Мишанич, став Всепросвітянський з'їзд, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. Близько 30 тисяч просвітянських активістів з усіх сіл і містечок краю, які представляли 25 політичних партій (у тому числі впливову комуністичну), громадських організацій, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому було здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас, цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито ірредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...»⁶⁸¹. Під цим «Маніфестом» серед перших є і підпис А. Волошина, який представляв на з'їзді Першу Руську Народну Раду і Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

Августин Волошин, як вже зазначалося, добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя.

⁶⁸⁰ Див.: Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти» *Просвіта*. 1991. № 1; Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. К., 2012. С. 300; Зимомря М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород, 1995. С. 29; Ворон А., Заклинський Б. Президент Тома Масарик и наш народ. *Т. Масарик. 1850. III. 1925. Видання товариства «Просвіта»*. Ужгород, 1925. С. 34.

⁶⁸¹ Цит. за: Мишанич О.В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 12-14.

Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 1920-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А. Волошин засновує «Учительську Громаду». А. Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'їзд» у залях Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А. Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за малярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?». Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє «по-московськи». Тут настав крик: «Ми не москалі, ми рускі!» Інші кричали: «Ми українці!». Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великім залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових вопросів» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь – 78. «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут»⁶⁸².

Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А. Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. – 1631. Організація спрямовувала свої зусилля на утвердження, насамперед, української національно-культурної соборності. Ось як

⁶⁸² Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 51-52.

про це писалося в книзі «Полемика з русофілами», виданій Учительською громадою в Ужгороді 1937 р.: «Ми, підкарпатські українці, політично лишаємось вірними громадянами ЧСР, але ніколи не перестали і не перестаємо проголошувати нашу культурно-національну і етнографічну єдність з цілим українським народом. Робимо це свідомо, бо знаємо, що інакше не зможемо врятувати своє національне я... Ясно, що півмільйонний народ на Підкарпатті не може сам витворити стільки культурних цінностей, щоб він міг серед культурніших інших народностей успішно боронити свою народність»⁶⁸³. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А. Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою».

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянні). Уже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.

Августин Волошин також був одним з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі». У своєму виступі на II з'їзді цього товариства в 1926 р. А. Волошин переконував, що «наше товариство усулується служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорювати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську. В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і наування,

⁶⁸³ За рідне слово. Полемика з русофілами. Частина перша. Передрук за виданням 1937 року. Ужгород, 1990. С. 75.

котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини»⁶⁸⁴.

Про завдання Педагогічного Товариства А. Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знанє виховання і знанє рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпоровало школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу основання нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесєся до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність»⁶⁸⁵.

Наприкінці 1930-х років, у період існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль. Це визнавали не лише українські педагоги, але й чеські чиновники. Ось, для прикладу, думка щирого прихильника народовецького напрямку, очільника Шкільного реферату (управління) в Ужгороді Йозефа Пешака: «Коли нині з радістю можемо дивитися на поступ в нашом школьництві, на скорее поширювання культури серед найширшої верстви руського народу под Карпатами, то в том велика доля заслуги лежить у Вас Вп. Пане Директоре... Ви служили тому народови не лиш в школі але й поза нею. В школі Ви виховали молоде покоління народних працівників, виховали в серцях будучих учителів почуття

⁶⁸⁴ Волошин А. Виступ на II з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 8 травня 1926 р. *Августин Волошин. Твори.* С. 120-122.

⁶⁸⁵ Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Твори.* С. 136.

обов'язку для свого народу учити его родним его словом, подносити его економічно і вести до ліпшого благобита а поза школою старатися и о найменшого брата, подавали ему до рук перші основи руського письма своєю Азбукою и Читанкою, учили его як має он жити численними статтями в «Науці» і «Місяцесловах», котрі стали наслідом самотнім прибіжищем печатаного народного слова»⁶⁸⁶.

Нарешті, неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Тому він був ініціатором створення, а почасти і керівником численних спілок, товариств, фабрик, сприяв створенню кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А. Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і підприємств: фабрику виливання дзвонів «Акорд», фабрику свічок «Геліос», керамічної фабрику «Керамос», фабрику сірників «Руські сірники», асекураційне товариство «Бескид» в Ужгороді та інші. Ці підприємства і установи забезпечували роботою сотні працівників й службовців, що в тогочасних умовах безробіття в Закарпатті мало важливе значення.

Про свою політичну діяльність А. Волошин говорив і на допиті у 1945 р. слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, – розповідав А. Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.»⁶⁸⁷.

⁶⁸⁶ Августин Волошин: два ювілеї. С. 23.

⁶⁸⁷ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 12.

Таким чином, Августин Волошин як найяскравіший політичний лідер Закарпаття першої половини ХХ століття у активне політичне життя поринув у часи розпаду Австро-Угорської монархії та утворення Чехословацької республіки: у 1918 р. він входив до складу ужгородської «Ради угорських русинів», у 1919 р. взяв участь у об'єднанні народних рад краю і створенні Центральної Руської Народної Ради, з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р. був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем, у 1920 р. став одним із засновників товариства «Просвіта» та ініціаторів створення Руської хліборобської (землеробської) партії, у 1924 р. - організатором Християнсько-народної партії, у 1925–1929 рр. був послом до парламенту Чехословацької республіки, у квітні 1938 р. очолив Першу Руську (українську) Центральну Народну Раду, у жовтні того ж року увійшов до складу першого автономного уряду і став прем'єр-міністром другого автономного уряду Підкарпатської Русі, з початку 1939 р. був почесним головою партії Українське Національне Об'єднання, а 15 березня 1939 р. був обраний президентом Карпатської України.

Тріумф і водночас трагедія Волошина-політика припадає саме на другу половину 1938 – початок 1939 рр., коли 26 жовтня 1938 р. він був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної держави – Карпатської України.

А. Волошин, як уже наголошувалось, завжди обстоював єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Водночас, відстоюючи право закарпатців на автономний статус у складі ЧСР, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо требовати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться»⁶⁸⁸. У статті «Хто винен?» А. Волошин знову нагадує пражькому урядові: «...Народ наш мав нагоди в р. 1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи осягнутої плебісцитом в р. 1918–19. А здійснення може статися лиш одним

⁶⁸⁸ Волошин А. З першим числом українського щоденника. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 87.

способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу»⁶⁸⁹.

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої (домюнхенської) Чехословацької республіки. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямків у суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР упродовж тривалого часу утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

До проблеми автономії Закарпаття чехословацький уряд повернувся лише наприкінці 30-х років ХХ ст., коли перед загрозою насамперед угорського ревізіонізму відбулася певна консолідація політичних сил краю та радикалізація їхніх дій щодо вимог автономії, і у березні 1937 р. під їхнім тиском був прийнятий Закон ЧСР «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який набув чинності в жовтні 1937 р. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, утворювалася Губернаторська рада тощо, що дало підстави владі говорити про т. зв. «перший етап автономії»⁶⁹⁰.

Утім розв'язання питання про реальну автономію Закарпаття, яке тривалий час відкладалося урядом ЧСР, було прискорене міжнародними подіями – центральноєвропейською політичною кризою напередодні Другої світової війни.

До Чехословаччини, зокрема, на цей час висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави й насамперед Німеччина, що розгорнула активну кампанію з її внутрішньої і зовнішньої дестабілізації. Всі зусилля керівників ЧСР не змогли убезпечити її від наростаючої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували демократичну Чехословацьку республіку і стабільність у Центрально-Східній Європі загалом,

⁶⁸⁹ Волошин А. Хто винен? *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С. 88-89.

⁶⁹⁰ Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918-1945). С.263-264; Закарпаття в етнополітичному вимірі. С.254.

дедалі більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, що прикривалася лозунгом права націй на самовизначення.

Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло, незважаючи на загалом ліберальну її національну політику, на зростання та консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Закарпатті.

Дуже швидко політика потурання Німеччині з боку Великої Британії та інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі взяти участь у античехословацькій акції підштовхнули А. Гітлера до рішучих дій. Спровокувавши напруження на німецько-чехословацькому кордоні, він домігся скликання 29-30 вересня 1938 р. міжнародної конференції у Мюнхені за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії, яка задовольнила ультимативні німецькі вимоги щодо ЧСР: до третього рейху, зокрема, було приєднано високорозвинуту в промисловому відношенні Судетську область, де проживало понад 3 млн німців. Польща, своєю чергою, на початку жовтня 1938 р. отримала Тешинську Сілезію, а через місяць за рішеннями Першого Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найрозвиненіші райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом, Чехословаччина втратила одну третину своєї території із населенням 5 млн чоловік і 40% свого промислового потенціалу. Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи, віч-на-віч із нацистською Німеччиною.

Кризую та послабленням центральної виконавчої влади (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату й розвалу Чехословаччини пішов у відставку з посади президента республіки Е. Бенеш) поспішили скористатися словацькі й закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголошують автономію. Прага змушена була затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). З цього часу Перша (домюнхенська) Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини (так стала називатися країна після отримання автономії Словаччиною і Підкарпатською Руссю) увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий період увійшов в історію як час розбудови Карпато-української державності, активної, хоча і неоднозначної за оцінками й результатами діяльності автономних урядів краю.

У зв'язку з цим слід наголосити, що утворення Карпато-української держави стало наслідком, насамперед, цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю, зокрема українських політичних сил, очолюваних Августином Волошином. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі загалом, Чехословаччині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Річ у тім, що короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни: це державне утворення багато в чому було породжене саме цією міжнародною кризою, стало одним із її проявів. Утім, як справедливо наголошують дослідники історії Карпатської України, «незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке вибороло автономні права і будувало свою державність у союзі з чехами і словаками»⁶⁹¹. Ба більше, за переконанням відомого дослідника історії Закарпаття В. Маркуся, «юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції з 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку»⁶⁹².

Отже, 11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття – Раду Міністрів Підкарпатської Русі (офіційна назва). Цій важливій в історії Закарпаття події передували не лише складний перебіг процесів на міжнародній арені, про що вже йшлося, але й суттєві зміни в суспільно-політичному житті краю, зокрема компромісні домовленості між представниками основних політичних партій, які входили до двох блоків (орієнтацій) – русофільського на чолі з Й. Камінським (Центральна руська народна

⁶⁹¹ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.І. С. 4.

⁶⁹² Маркусь В. Від народу-племіні через автономістські прагнення до державності й соборності. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. С. 22.

рада, Автономно-землеробський союз, Руська національна-автономна партія) і українського на чолі з А. Волошином (Перша Українська центральна народна рада, Соціал-демократична партія).

Ще 21 вересня 1938 р. вперше представники обох орієнтацій підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації у Закарпатті, яку було вручено уряду ЧСР та дипломатичним представництвам західних держав у Празі. А 8 жовтня в Ужгороді відбулася нарада представників обох орієнтацій за участю депутатів пражського парламенту й сенату від Закарпаття, де було вирішено «домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала й одержить Словаччина», досягнута компромісна домовленість щодо персонального складу автономного уряду, а також створена Національна Рада Підкарпатської Русі. До її складу увійшли представники практично всіх основних політичних сил краю. Того ж дня в меморандумі центральній владі у Празі Національна Рада оголосила себе «єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення і самоуправління». Також вимагалось негайної заміни значної частини чеських урядовців у краї місцевими кадрами та прийняття закону про Підкарпатську Русь⁶⁹³.

У відповідь на ці вимоги 8 жовтня голова нового чехословацького уряду Я. Сирови звільнив із посади губернатора краю К. Грабаря і призначив повноважним міністром для Підкарпатської Русі вихідця із Закарпаття І. Парканія. А 10 та 11 жовтня він прийняв у Празі та провів переговори з представниками Національної Ради Підкарпатської Русі, після чого Рада міністрів ЧСР затвердила персональний склад автономного уряду з 6 чоловік – відомих політичних діячів Закарпаття, що були депутатами чехословацького парламенту й сенату.

Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу. Поряд із посадою прем'єра він отримав портфелі міністра шкільництва й міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський – один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів

⁶⁹³Див.: Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. Львів, 1994. С.55-56; Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. С. 277.

Національної ради Підкарпатської Русі соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної партії Степан Фенцик – міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єщак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Християнсько-народної партії Августин Волошин (питання охорони здоров'я й соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) – українського напрямку, що, на думку дослідників, було компромісним рішенням і загалом реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття⁶⁹⁴.

Автономний уряд А. Бродія проіснував лише 15 днів – з 11 по 26 жовтня 1938 р. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Зокрема, відразу після затвердження уряду Підкарпатської Русі міністр С. Фенцик вирушив із Праги до Пряшева для обговорення цього питання і пропагандистської роботи серед місцевого населення. У своїй першій прем'єрській промові Бродій відверто заявив, що «первое правительство Карпатской Руси предпримет все меры, чтобы объединить все русские области в Карпатах (от Попрада до Тисы) в одно целое, свободный штат»⁶⁹⁵.

Уряд А. Бродія провів загалом три засідання. Перше засідання Ради міністрів Підкарпатської Русі відбулося в Ужгороді 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті й затверджені основні органи самоуправління, які склалися з 9 міністерств, розподілені функціональні обов'язки між міністрами, а також вирішено вимагати для себе тих само прав, що отримала виконавча влада в Словаччині. Було засновано «Урядовий Вісник» для публікації розпоряджень автономного уряду, який до рішення Сойму про офіційну мову вирішено було друкувати руською й українською мовами. На цьому ж засіданні обговорювалися й господарські проблеми краю,

⁶⁹⁴Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч.1. С. 79.

⁶⁹⁵Магочій П. Р. Названа праця. С.144.

передусім продовольча ситуація й заходи уряду для її поліпшення: було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь із Румунії завезено 170 вагонів кукурудзи.

На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня, обговорювалися насамперед питання складного міжнародного становища Підкарпатської Русі. Зокрема, було заслухано доповідь С. Фенцика про політичну ситуацію на Пряшівщині та переговори про кордони з урядом Словаччини. Вирішено продовжити ці переговори, для чого затверджено спеціальну комісію. Водночас Рада міністрів Підкарпатської Русі висловила гострий протест словацькому прем'єр-міністру Й. Тисо з приводу вжитих ним репресивних заходів до організаторів руху за приєднання Пряшівщини до Закарпаття. Ю. Ревай доповів урядові про проведені переговори з міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським, на яких ішлося, зокрема, про необхідність заборони вивозу державного і приватного майна з території республіки і краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною, ліквідації чеських шкіл у населених пунктах краю з незначною кількістю чеських родин тощо. А. Волошин інформував уряд про організацію підкарпатського центру соціального забезпечення тощо.

У центрі уваги третього засідання кабінету міністрів А. Бродія, яке тривало два дні – 22 і 23 жовтня 1938 р., була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті та навколо неї. Міністр Е. Бачинський проінформував уряд про результати складного переговорного процесу між ЧСР і Угорщиною щодо встановлення нових кордонів між ними, який зайшов на той час у глухий кут, та позицію Німеччини в цьому питанні. У зв'язку з цим члени автономного уряду жваво обговорювали можливості й варіанти оптимального реагування на ультимативні вимоги Угорщини щодо заселених переважно угорцями південних територій краю з містами Ужгород, Мукачево та деякими іншими важливими з погляду функціонування транспортних мереж населеними пунктами Закарпаття. Насамперед, було створено комісію в складі відомих закарпатських учених (П. Сова, Г. Геровський, М. Кондратович, М. Бескид та І. Панькевич), перед якою ставилося завдання науково

довести, що Закарпаття – русинська земля і в такий спосіб «відбивати угорські вимоги»⁶⁹⁶.

А наступного дня, 23 жовтня, з приводу політичної ситуації та загрози поділу автономної території, урядом Підкарпатської Русі було прийнято рішення: «Область руських на півдні Карпат, що визначена мирними договорами як автономна одиниця, становить одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілісність і невіддільність цієї області визнали також і великі союзні і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення за демократичним принципом: всенародним голосуванням»⁶⁹⁷.

Це рішення автономної влади було передано урядам ЧСР та інших сусідніх і великих західних держав. Були розроблені навіть практичні заходи щодо підготовки до проведення плебісциту в Закарпатті. Слід відзначити, що рішення кабінету міністрів А. Бродія про звернення до урядів зарубіжних держав і проведення плебісциту в питанні, яке стосувалося територіальної цілісності республіки, виходило за рамки повноважень автономного уряду Підкарпатської Русі й суперечило конституційним нормам ЧСР. Ідея проведення плебісциту неоднозначно сприймалася також різними політичними силами в Закарпатті. Якщо партії і громадські організації русофільського напрямку цю ідею підтримували і, як стверджують окремі науковці, саме вони на скликаних Бродієм закритих зборах Центральної руської народної ради стали ініціаторами плебісциту, то представники українського напрямку виступили проти⁶⁹⁸.

Водночас А. Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка перебувала в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, – розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., – я

⁶⁹⁶Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 279-281.

⁶⁹⁷Цит. за: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. Ужгород, 1997. Т. II. С. 81.

⁶⁹⁸Магочій П. Р. Названа праця. С.145; Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 282.

здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Бращайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована – я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю. Ревая в маніфесті нема і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю. Реваєм і одобрений ним»⁶⁹⁹.

З цього приводу є також запис у щоденнику В. Гренджа-Донського від 17 жовтня 1938 р.: «З радником Перевузником та д-ром В. Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників»⁷⁰⁰. Маніфест звинувачував А. Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого

⁶⁹⁹ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 24-25.

⁷⁰⁰ Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1987. С. 30.

спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію»⁷⁰¹.

Кризова ситуація загострилася після того, як 25 жовтня 1938 р. Угорщина поставила питання, щоб її претензії до частини територій Словаччини і Підкарпатської Русі, де проживало угорське населення, вирішувалося або всенародним плебісцитом, або арбітражем європейських держав. В цей же день празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій, хоча на Закарпатті розпорядженням віце-губернатора А. Бескида була заборонена діяльність лише впливової серед населення комуністичної партії, яка виступила проти автономії, – інші партії та об'єднання продовжували діяти⁷⁰².

Побоюючись несприятливих для республіки результатів всенародного референдуму, чехословацька влада на розширеному засіданні за участю кабінетів міністрів автономних Словаччини й Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини. До речі, в цей же день Перша Українська центральна народна рада під керівництвом А. Волошина провела нараду в Ужгороді, на якій прийняла рішення: «1. Не противитися відданню мадярської етнографічної території Мадярщині, але 2. Рішуче протестує проти плебісциту; 3. УНР стоїть на принципі федерації народів у теперішній державі»⁷⁰³.

Незважаючи на це, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі А. Бродій не погодився з рішенням центрального уряду і став вимагати проведення на Закарпатті всенародного плебісциту. Його активно підтримував міністр С. Фенцик, який намагався поєднати питання про чехословацько-угорський кордон із проблемою урегулювання закарпатсько-словацького кордону. Як з'ясувалося невдовзі, обидва політики й очолювані ними автономістичні партії вели подвійну гру, упродовж тривалого часу таємно співпрацювали з угорською владою в справі відриву Закарпаття від ЧСР, отримуючи в цій античехословацькій діяльності підтримку, зокрема й фінансову, з Угорщини й Польщі.

На знак протесту проти відвертої проугорської діяльності Бродія й Фенцика подають у відставку міністри автономного уряду

⁷⁰¹ Нова свобода. 1938. 18 жовтня.

⁷⁰² Белень М. Карпатська Україна в портретах. Науково-популярне видання. Ужгород, 1998. С. 9.

⁷⁰³ Нова свобода. 1938. 27 жовтня.

Підкарпатської Русі Е. Бачинський і Ю. Ревай. Однак федеральний уряд ЧСР їхню відставку не прийняв і того ж дня, 26 жовтня, після ухвали відповідних юридичних інстанцій, звільнив із посади прем'єра А. Бродія. Його було негайно заарештовано в Празі чехословацькою службою безпеки згідно з Законом про охорону республіки за «державну зраду» – зв'язки з ворожими Чехословаччині закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини, агентом якої, як стало відомо, він упродовж тривалого часу виступав під прізвиськом «Берталон». Щоправда, одразу після арешту А. Бродій розпочав голодування на знак протесту проти утримання його у в'язниці, і 11 лютого 1939 р. його звільнили, а після зустрічі з президентом ЧСР Е. Гахою направили на лікування в Татри, звідки він втік до Угорщини. Його соратнику С. Фенцику теж вдалося втекти в польське посольство в Празі, а потім переїхати до Угорщини⁷⁰⁴.

На цій досить драматичній ноті закінчив свою короткочасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті та соціально-економічне становище його населення.

Того ж дня, 26 жовтня 1938 р., новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака тим же розпорядженням празького уряду й передача їхніх повноважень новому прем'єру А. Волошину робило новий автономний уряд виразно українським. Це викликало, з одного боку, радісне збудження й активну підтримку з боку українців у всьому світі, а з іншого – обурення закарпатських русофілів та угорських і польських урядовців. Сам Волошин так пізніше згадував про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая»⁷⁰⁵. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Утім,

⁷⁰⁴ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ужгород, 1993. Ч.І. С. 81; Нариси історії Закарпаття. Т.2: 1918-1945. Ужгород, 1995. С. 282.

⁷⁰⁵ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 13.

вважаємо, що А. Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалась у зраді керівників русофільства й більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі, яка постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали. Однак про це йтиметься далі.

Тому не випадково відразу ж після складання в присутності віце-губернатора краю А. Бескида, міністра Е. Бачинського й чеського генерала О. Сватека присяги на вірність Чехословацькій республіці⁷⁰⁶, Августин Волошин виголосив промову, у якій наголосив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». Він закликав до співробітництва представників русофільства, які на це не погодились і перейшли у відкриту опозицію до нового уряду. Антиукраїнські мітинги, демонстрації і звернення, що проводилися ними в багатьох містах Закарпаття, значно ускладнювали діяльність уряду. Так, секретар АЗС у Пряшеві В. Данча в листі до А. Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою рускості хотят приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного»⁷⁰⁷. Навряд чи сприяв згуртуванню закарпатського суспільства навколо уряду А. Волошина і заклик Української народної ради «Український Народі Підкарпаття!», в якому наголошувалося: «Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина... Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашій владі! Кожний українець-

⁷⁰⁶Чеська дослідниця Т. Беднарджова у своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. У ньому зафіксовано: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: «Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин». Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С.169.

⁷⁰⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 41. Арк. 1.

русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молоді держави»⁷⁰⁸.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, – йшлося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»⁷⁰⁹. Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до підтримки й допомоги братам-українцям по той бік Карпат. Зокрема, у Львові, Станіславові, Коломиї відбулися масові демонстрації на підтримку уряду Волошина. Були зафіксовані перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молоді української держави, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем⁷¹⁰.

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдижар пояснював вибір чехословацьким урядом на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напрямку так: «Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А. Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіти і сподівався, що в своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах; по-друге, уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, «обпікшись» уже на кандидатурі А. Бродія; по-третє, кандидатура каноника А. Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священником Й. Тісо. Отже, волею випадку та в зв'язку з названими вище обставинами А. Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»⁷¹¹.

⁷⁰⁸Нова свобода. 1938. 28 жовтня.

⁷⁰⁹Нова свобода. 1938. 27 жовтня.

⁷¹⁰Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Ужгород, 1997. Том II. С. 83.

⁷¹¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 81-82.

Можна погодитися з тим, що А. Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив у грудні 1938 р. кореспонденту львівської газети «Діло»: «Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи, і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність, і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»⁷¹².

Водночас слід зазначити, що саме довголітня освітня, культурна та громадсько-політична праця Августина Волошина для і серед рідного народу, а також високий авторитет і народна підтримка Волошина, як і його загалом лояльне ставлення до Чехо-Словацької республіки, підтримка її конституційних основ і демократичних інститутів та прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. Тобто цей вибір був цілком закономірним. З приводу цього призначення чеська газета «Недельні Ліст» 27 листопада 1938 р. у статті «Хто є Волошин» інформувала: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признання, що назвав його «батьком народу». Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою й свого народу трагедію... Назначуючи його прем'єром – влада зробила найщасливіший крок»⁷¹³. Цікаву характеристику прем'єру Августина Волошина дала французька газета «Ле Пті Парізієн» в номері за 5 лютого 1939 р.: «Часто його представляли як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ цілком фальшивий... Батько Волошин, – так його кличуть селяни, – дуже приємний, вирозумілий, розумний і реаліст. То ані мрійник, ані фанатик»⁷¹⁴.

Про те, як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А. Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі, В. Гренджа-Донський згадував: «Десь біля чотирнадцятої

⁷¹² Там само. С. 105.

⁷¹³ Цит. за: Нова свобода. 1938. 4 грудня.

⁷¹⁴ Цит за: Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 108.

години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залю: – Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о. Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. – Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: – Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радості на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину»⁷¹⁵.

Щоправда, неоднозначно поставилася до призначення А. Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет, частина української еміграції у США і Канаді. Наприклад, М. Болдижар і В. Лемак пишуть, що «інформаційні агентства європейських і американських країн (невже всі? – Авт.) з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі». Названі автори наводять цитату з нью-йоркської газети «Українські Щоденні Вісті»: «Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ані популярністю»⁷¹⁶. Цією констатацією вони і обмежуються, так, якби інших оцінок щодо призначення уряду Августина Волошина та його діяльності не існувало. На жаль, і в деяких інших працях окремих закарпатських істориків практично вся діяльність уряду Волошина зводиться до

⁷¹⁵Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. С.38-39.

⁷¹⁶Болдижар М. М., Лемак В. В. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород, 1995. Т.ІІ. (1918–1945). С. 305.

однобічних, а то і неправдивих констатацій щодо порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих, хаосу в краї і переліку інших його «злочинів». Водночас, наприклад, редактор нідерландського часопису «Фолкен стаат» Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття в листопаді 1938 р. переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю»⁷¹⁷.

Отже, спробуємо об'єктивно розглянути діяльність другого автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України на чолі з Августином Волошином. Завдання, що стояли перед ним, були дійсно надзвичайно складними, особливо з урахуванням агресивної антиукраїнської опозиції у самому Закарпатті, підривної діяльності проти нього сусідніх держав і гостроти міжнародного становища напередодні Другої світової війни загалом.

У першому, після призначення прем'єром, інтерв'ю редакторові газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. Августин Волошин досить детально окреслив основні завдання очолюваного ним уряду: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молодой держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізницю, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородництво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо

⁷¹⁷ Нова свобода. 1938. 27 листопада.

кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»⁷¹⁸.

На жаль, ці завдання через ряд об'єктивних обставин і суб'єктивних причин уряду Волошина так і не судилося повністю здійснити. Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Річ у тім, що призначення А. Волошина прем'єр-міністром переконало Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття, і вона ініціювала з цього приводу міжнародний арбітраж. 2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж (перший), що став результатом нової змови нацистської Німеччини та фашистської Італії з гортистською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12% своєї території (1523 км²), на якій перебувало 97 населених пунктів, зокрема найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево, Берегово, і проживало близько 175 тис. чоловік, серед них – 85 тис. угорців, понад 33 тис. українців та близько 50 тис. іншого неугорського населення⁷¹⁹. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду.

Августин Волошин з невеликою делегацією прибув у цей день до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав. З приводу цього В. Гренджа-Донський слушно зауважив, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд». «Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче враження, особливо на пана прем'єра...», – пише він. – Ключурак та інші підбадьорювали його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам міністр закордонних справ Й. Ріббентроп розмовляв з паном прем'єром більше як півгодини, потішаючи: «Перед двадцяти роками ви втратили

⁷¹⁸Нова свобода. 1938. 30 жовтня.

⁷¹⁹Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). С.156.

Україну..., а тепер вам шкода двох міст...». Цю втрату прем'єр переніс мужньо і сказав: «Закотимо рукави і будемо працювати!» Водночас Ріббентроп запевнив А. Волошина, що Німеччина політично й економічно підтримуватиме його батьківщину. З'явилися думки, що, можливо, ця невелика карпатська провінція зможе стати П'ємонттом для створення об'єднаної України під зверхністю А. Гітлера»⁷²⁰.

3 листопада 1938 року, ще перебуваючи у Відні, Августин Волошин виступив із зверненням до закарпатців у США та української спільноти всього світу, передаши «Українській пресовій службі» для розповсюдження заклик, де вперше вжив назву Карпатська Україна: «Ми, уряд Карпатської України, звертаємось до Вас, наші брати за океаном, із зазивом заманіфестувати свою солідарність з нами в сьогоднішню вирішальну хвилину. Втрата Ужгорода і Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захитає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна поміч урядові Карпатської України з Вашого боку, наші брати за океаном, докаже про розуміння Вами ваги хвилини»⁷²¹. Того ж дня А. Волошин звернувся також до населення краю з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгорода й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія»⁷²². Водночас Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя

⁷²⁰Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. – С.163, 54.

⁷²¹ Цит. за: Васирина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород, 2008. С. 76.

⁷²² Волошин А. Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 375.

населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!»⁷²³.

З приводу цього Українська народна рада в черговому маніфесті також «з болем в серці» сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несила наша боротися з світовими державами», але наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба.., доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу»⁷²⁴.

Відповідно до рішень Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, що передавалися Угорщині, повинна була завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд А. Волошина вимушений був перенести свою канцелярію з Ужгорода до м. Хуст, який став столицею автономної Української держави. До речі, майже всі прихильники Бродія та Фенцика, які проводили проугорську діяльність, залишилися на окупованій Угорщиною території, насамперед в Ужгороді й Мукачеві, де сердечно вітали нових/старих угорських господарів і стали з ними активно співпрацювати. Зокрема, у травні 1939 р. А. Бродій разом із деякими іншими діячами АЗС були кооптовані (введені без виборів) до нижньої палати угорського парламенту, де до 1944 р. він очолював групу закарпатських депутатів⁷²⁵.

Ось за таких несприятливих обставин Кабінет міністрів А. Волошина заходився будувати українську державність на урізаній території краю. Українському уряду доводилося діяти дійсно в екстремальних умовах. Історичні джерела свідчать, що наприкінці 1930-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова й солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації,

⁷²³ Там само. С. 375-376.

⁷²⁴ Нова свобода. 1938. 5 листопада.

⁷²⁵ Магочій П.Р. Названа праця. С. 175.

телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд А. Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Важливе значення приділялося залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг подолати власними силами. Протягом усього періоду існування Карпатської України велася активна робота з укладення торговельних угод із Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А. Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж усього періоду існування молоді автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак, Карпатська Україна жила й боролася... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи й Далекого Сходу.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська й античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.»⁷²⁶. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ»⁷²⁷. А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин»⁷²⁸. Змушений він був

⁷²⁶ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.

⁷²⁷ Гренджа-Донський В. Щоденник. *Твори*. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 108.

⁷²⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.

також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади»⁷²⁹.

Активною була антиукраїнська діяльність про угорської «п'ятої колони». Доходило навіть до особистих образ Августина Волошина. Державна прокуратурія у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувалися в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою»⁷³⁰, а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний і ціла влада дурна»⁷³¹. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин заявив, що «не бажає дальшого поступовання в тій справі»⁷³². Прем'єр-міністр ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганди вела свою контрпропаганду. Саме з цієї причини з'явилися листівки, у яких возвеличувався А. Волошин, його діяльність⁷³³. Необхідно відзначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компромативні матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія⁷³⁴.

З угорської і польської територій систематично і цілеспрямовано велась радіопропаганда. Вона проводилася в кількох напрямках: по-перше, поширювалися всілякі небилиці про Карпатську Україну, в які неможливо було повірити; по-друге, Угорщина, ніби-то жаліючи населення країни, яке знаходиться на стадії вимирання, «брала в оборону» Карпатську Україну. Угорське радіо поширювало фальсифікації про різноманітні повстання та заворушення проти уряду А. Волошина. Так, зокрема, йшлося про бунти в Хусті за приєднання міста до Угорщини. Цілий ряд радіопередач був присвячений фантастичному подорожанню продуктів харчування. Необхідно відзначити, що таке явище мало місце, однак ціна хліба ніколи не досягала 20 кч., як повідомляло угорське радіо. Ще більш сфальсифіковані й навіть безглузді сенсації передавало польське

⁷²⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. №. Спр. 156. Арк. 1.

⁷³⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 1.

⁷³¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 170. Арк. 1.

⁷³² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 2.

⁷³³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1-2; Оп. 3. Спр. 86. Арк. 6.

⁷³⁴ Archiv Ministerstva Zagranicnich Veci, Praha. karton 655.

радіо. Наведемо кілька з них: 25 листопада 1938 р. військо в Хусті збунтувалось проти влади А. Волошина, зайняло хустський замок і звідти бомбардує Прагу; 16 листопада 1938 р. в Хусті вибухнула епідемія азіатської чуми. Лікарі повтікали, а населення поголовно гине. Усіх, хто виходить з міста, безпощадно розстрілюють. Трупів тисяч людей лежать на вулиці; 27 листопада 1938 р. на Підкарпатській Русі страшний голод. Хліба вже давно ніхто не бачив. Зафіксовано багато випадків людодства; 28 листопада 1938 р. Сьогодні вночі землетрус знищив Рахів. Ціла околиця залита водою. Ніхто з населення не врятувався⁷³⁵.

Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також конфлікти в самому українському таборі. У 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагались зберегти автономний статус краю в складі ЧСР. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин. Нарешті, протягом усього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації у 1938–1939 рр. Закарпаття заповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Утім, попри це, розбудова Карпато-української держави розпочалася досить швидкими темпами. Уже в листопаді 1938 р. Кабінет міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію, розпочату ще в Ужгороді. На середину листопада він складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції самого А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало по кілька ресортів (відділів). Наприклад, міністерство комунікацій мало вісім таких відділів: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної

⁷³⁵Вегеш М. М., Міщанин В. В. Проугорська "п'ята колона" у Карпатській Україні (1938–1939 рр.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету). Т.5–6. До 50-ліття Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С.185.

опіки. Значну роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра Августина Волошина – Степан Росоха та Іван Рогач – люди молодшої генерації з європейською освітою та радикальним гатунком⁷³⁶.

Незабаром при автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції у Хусті, відділ преси і пропаганди, який, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник Василь Ґренджа-Донський.

Політичній та пропагандистській роботі уряд Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову Української держави, так і потребою протидії підривної діяльності проти неї з боку Угорщини й Польщі, нападам терористів із цих країн на населенні пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «пятої колонії», а також послабленням напруженості в українсько-чеських відносинах. «Нова Свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української народної ради до «Українського Народу Підкарпаття», які друкувались великим накладом й у вигляді окремих листівок. У них пропагувався чіткий курс уряду на українізацію всього суспільного життя краю, зокрема все послідовніше ставилося питання про офіційну зміну його назви на «Карпатську Україну».

Уряду Августина Волошина за порівняно короткий відтинок часу вдалося, наприклад, переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. На початку листопада 1938 р. була утворена Організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні) для військового вишколу учасників українського національного руху й організації оборони Карпато-української держави.

У зв'язку з цим слід ще раз наголосити, що звістку про надання автономії Закарпаттю і, особливо, про початок розбудови Карпато-Української держави урядом Августина Волошина з великим захопленням сприйняли українці в усьому світі. Про підтримку українського уряду й готовність усіляко допомогати його

⁷³⁶ Див.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 27; Белень М. Карпатська Україна у портретах. Ужгород, 1998. С. 150, 152-153.

державотворчій діяльності свідчать сотні листів і телеграм національно свідомих українців із різних країн, що надходили до канцелярії Волошина. Крім моральної підтримки, українці США, Канади, країн Європи й Азії масово відгукнулися на звернення уряду А. Волошина та Української народної ради до українців зарубіжних країн із проханням про допомогу та із закликом до співпраці. Вони, зокрема, створювали різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. З метою залучення необхідних для краю спеціалістів із різних галузей народного господарства 10 грудня 1938 р. було створене українське емігрантське бюро на Карпатській Україні, яке, як зазначалося в урядовому рішенні, «збирає й систематизує заяви український емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах і надає карпато-українське підданство». Чимало вкрай потрібних молодій автономній державі фахівців із числа українських емігрантів отримувало карпатоукраїнське підданство і, відповідно, чехословацьке громадянство, що дозволяло їм легально працювати в Закарпатті⁷³⁷.

На прізвище А. Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які в свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору. Колишній полковник царської армії Ф. Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу у галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіти, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором⁷³⁸. С. Федоров у листі до А. Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: «доктор права, інженер-економіст, військовий та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бувшого російського флоту та морського відомства»⁷³⁹. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

⁷³⁷ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 88.

⁷³⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 5.

⁷³⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 2.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М. С. Павленка, який на той час проживав в Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст по меліорації. «Коли країна має надібність у фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл»⁷⁴⁰ – писав він. А. Волошин відповідав: «В нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?»⁷⁴¹. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б. Тесленко, який з 1937 р. проживав в Ірані. Він був відомим вченим. В 1932 р. Б. Тесленко захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом–кореспондентом Всеукраїнської Наукової Асоціації Схodosназвців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б. Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН⁷⁴².

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали у різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С. Дзидз надрукував у «Новій свободі» статтю «Де має бути столиця Карпатської України», в якій доводив за необхідне «столицю... вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу»⁷⁴³. Автор статті писав про неабияке значення географічного місця розташування Хуста, адже «столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім»⁷⁴⁴. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М. Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. В листі до А. Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, «аби Хуст перетворився у велике модерне місто»⁷⁴⁵.

Випускник Української Господарської Академії в Подебрадах П. Манченко подав прохання «о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні»⁷⁴⁶. Виявили бажання працювати на благо краю В. Акіндінов з Поділля⁷⁴⁷, Г. Шолудька з Харбіна⁷⁴⁸, А.

⁷⁴⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1.

⁷⁴¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 2.

⁷⁴² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5.

⁷⁴³ Нова свобода. 1939. 15 лютого.

⁷⁴⁴ Там само.

⁷⁴⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 53.

⁷⁴⁶ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 2.

⁷⁴⁷ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 344. Арк. 1.

⁷⁴⁸ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

Бібіков з Києва⁷⁴⁹. Ю. Городянин-Лісовський брав активну участь в боротьбі проти більшовиків, а в 1924-1931 рр. «відсидів в большевицькій тюрмі»⁷⁵⁰. Яка в нього була професія – невідомо. О. Красицький, що проживав у Відні, писав А. Волошину: «Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія, іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопійно причинитись до воскресення належних йому прав»⁷⁵¹. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак, у переважній більшості, А. Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана, він відписав: «Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити»⁷⁵². Інженеру М. Григор'єву теж було відмовлено у зв'язку з тим, що «вільних місць в державній службі досі нема»⁷⁵³. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

Особливу активність та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої соборної України і в розбудову якої теж хотіли зробити свій внесок. Упродовж усього короткочасного існування Карпато-Української держави закарпатці постійно відчували моральну підтримку й матеріальну допомогу з боку галичан. Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. В урядових структурах автономного краю в центрі і на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, у народному господарстві й січових загонах самовіддано працювали й діяли сотні галицьких українців⁷⁵⁴.

Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що «Галичина могла б вислати

⁷⁴⁹ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 346. Арк. 1.

⁷⁵⁰ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

⁷⁵¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 4.

⁷⁵² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 87. Арк. 17.

⁷⁵³ Там само.

⁷⁵⁴ Див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1939 років. Т.І. С. 196-215.

срокових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів»⁷⁵⁵. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з підвищених фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?»⁷⁵⁶. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна – невідомо. Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність всіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країні. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті⁷⁵⁷. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний ... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народові»⁷⁵⁸. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що буде в пригоді Карпатській Україні як інженер за фахом. Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях»⁷⁵⁹. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався, як дуже цільний стрілець»⁷⁶⁰.

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги»⁷⁶¹. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щасти Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на

⁷⁵⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15-16.

⁷⁵⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 17.

⁷⁵⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 19.

⁷⁵⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

⁷⁵⁹ ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1.

⁷⁶⁰ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6.

⁷⁶¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2.

будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»⁷⁶².

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги. Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» розповсюдила Українська Пресова Служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають в руки чужинецької поліції і поносять всі наслідки свого нерозважливого поступку»⁷⁶³. Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський: «Наражаються ці втікачі на небезпеку, бо чеська жандармерія переловлює і просто без нашого відома відсилає назад. Були і такі випадки, що передають їх полякам, а ті карають їх тяжко»⁷⁶⁴.

Водночас слід зазначити, що їхні дії, особливо радикально налаштованих членів ОУН, а їх було чимало серед прибулих галичан, ускладнювали політичну ситуацію та міжнародне становище Карпатської України, зокрема українсько-польські відносини, а також поглиблювали суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина і сам прем'єр-міністр постійно відчували тиск і певну опозиційність із боку молодих радикальних націоналістів, які посідали чільне становище в державних і партійних структурах та керівництві «Карпатської Січі» й настійно вимагали рішучіших дій, зокрема стосовно чехів і празької влади. Уже згадуваний нами закарпатський історик М. Болдижар із цього приводу небезпідставно зазначає, що галичани активно переконували прем'єра А. Волошина в тому, «що Закарпаття в даних конкретних історичних умовах повинно стати центром об'єднання всіх українських земель в єдиній соборній Українській державі. Саме ця ідея була однією з причин того, що все частіше і настирливіше почало ставитися питання про офіційну зміну назви автономної одиниці»⁷⁶⁵.

⁷⁶² Діло. 1938. 30 листопада.

⁷⁶³ Нова свобода. 1938. 11 грудня.

⁷⁶⁴ Гренджа-Донський В. Щоденник. *Твори*. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 80.

⁷⁶⁵ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 85.

Під впливом подібних рекомендацій керівництво Української народної ради 17 листопада 1938 р. надіслало телеграму голові чехословацького уряду й законодавчої комісії парламенту ЧСР такого змісту: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила 1919 р. прилучення нашого народу до республіки, як народня репрезентантка українського населення в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна. Тим буде нещасне язикове питання раз на все вирішене. Домагаємося того й тому, бо під плащем рускості провадилася і провадиться протидержавна чинність та малярська іридента»⁷⁶⁶.

Питання про перейменування назви автономної території на «Карпатську Україну» знову було порушено міністром Ю. Реваєм на засіданні чехословацького парламенту 22 листопада 1938 р. під час прийняття поправки до конституції республіки як «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі». Однак його пропозиція була відхилена і в прийнятому в цей день законі наголошувалося: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Сойму Підкарпатської Русі», і він же встановить «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі». Згідно з цим конституційним законом, який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках Другої Чехо-Словацької республіки, «урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі від 11 жовтня 1938 р. виконує у всіх справах, що належить до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Ураду, аж до того часу, коли буде утворений Уряд Підкарпатської Русі». Адміністративний апарат віце-президента (крайовий уряд) позбавлявся своїх повноважень, що передавалися до компетенції міністерств автономного уряду. Упродовж п'яти місяців планувалося провести вибори до першого представницького й

⁷⁶⁶Нова свобода. 1938. 22 листопада.

законодавчого органу автономної території – «Сойму Підкарпатської Русі»⁷⁶⁷.

Проте вже за декілька днів автономний уряд А. Волошина видав «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови», а наприкінці грудня розпустив земський (крайовий) уряд у Хусті й офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна». Так, по суті, завершилася боротьба двох національно-культурних напрямів у Закарпатті перемогою українського, що стало, на думку В. Маркуся, «милевими стовпами на шляху політично-державного становлення українського народу Закарпаття»⁷⁶⁸.

Після цього пріоритетним напрямом політики уряду А. Волошина стає законотворча діяльність, яка була покликана наповнити реальним змістом статус автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехо-Словацької республіки. До таких нормативних актів належали розпорядження про передачу всієї влади кабінету міністрів Карпатської України до обрання сойму, про створення вищого суду й вищої державної прокуратури тощо. 24 січня 1939 р. міністерство внутрішніх справ у Хусті видало розпорядження, яке завершило формування структури виконавчо-розпорядчої влади в Карпатській Україні. Згідно з ним окружні начальники отримали повноваження розпускати сільські громадські заступництва на чолі зі старостами повсюди, «де укажеться потреба», призначивши на їхнє місце урядових комісарів і дорадчі комісії⁷⁶⁹.

Водночас створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їхніх конституційних правах свідчили, на думку багатьох дослідників, про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні. Дійсно, події, особливо зовнішні, розвивалися таким чином, що внутрішньополітичне становище Карпатської України щодалі ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, відповідно, викликало необхідність створення оптимальних умов для консолідації усіх патріотичних українських сил, але водночас призвело до здійснення урядом А. Волошина ряду антидемократичних актів. До них, наприклад, можна

⁷⁶⁷ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. С. 235-241.

⁷⁶⁸ Маркусь В. Названа праця. С. 22.

⁷⁶⁹ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 288-289.

віднести утворення 20 листопада 1938 р. концентраційного табору «Думен» поблизу м. Рахів, до якого могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці», «політичні провинивці з нашого краю...» (щоправда, цей табір був не стільки концентраційним, на зразок нацистських чи сталінських, а швидче місцем для тимчасового утримання інтернованих); введення досить жорсткої цензури на газети і журнали, що видавалися в Карпатській Україні; закриття місцевих осередків русофільського культурно-просвітнього «Общества им. Духновича» і низки русофільських антиукраїнських видань та інші подібні антидемократичні заходи автономного уряду⁷⁷⁰.

А. Волошин видав кілька наказів про закриття окремих видань, які не влаштовували нову владу. Така доля спіткала щоденники «Русин», «Карпатський Голос», «Русский голос»⁷⁷¹. Уряд А. Волошина повідомляв сваявські окружні власті, що видано наказ про негайне закриття часопису «Тиса», який «загрожує своїм змістом публичний лад та безпеку»⁷⁷². Причиною такому рішенню послужили всього дві статті, поміщені в цьому часописі: «Хліба і роботи, а не летючки» і «Ужгород–Мукачеве»⁷⁷³. Головний редактор часопису І. Ковач і відповідальний редактор Б. Сцитовський переконували своїх читачів, що «новая республика и новая Подкарпатская Русь не обеспечит ему ту спокойную жизнь, ту русскую культуру и тот насущий кусок хлеба, якими он до сих пор жил»⁷⁷⁴. Нерідко закриття русофільських газет вимагали самі закарпатці. М. Мандрик із Севлюша повідомляв відділ преси і пропаганди, що «кожна стаття газети «Дневник» гидким та підлим способом нападає на все, що українське... Необхідно застановити часопис»⁷⁷⁵. На території краю було заборонено розповсюджувати газети «Кіш Уйшаг», «Пешті Гірлоп» і «Ешті Ушаг»⁷⁷⁶. А. Волошин сповіщав С. Сабола, що «Календар», який він видає, надрукують тільки «під умовою, що фотографії на сторінках 39/40 і 45/46 будуть усунені»⁷⁷⁷. Вищеназвані факти свідчать про введення жорсткої цензури на газети і журнали,

⁷⁷⁰ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Том II. С. 76-77.

⁷⁷¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 16.

⁷⁷² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 1.

⁷⁷³ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

⁷⁷⁴ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 4.

⁷⁷⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 75. Арк. 4.

⁷⁷⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

⁷⁷⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 65. Арк. 26.

які видавалися в Карпатській Україні. Переважна більшість з них була закрита. Це стосується також і численних «Обществ им. Духновича». Зокрема, 30 листопада 1938 р. таке «Общество» було закрито в с. Вишково⁷⁷⁸.

До речі, ще на передодні Віденського арбітражу, 1 листопада 1938 року, А. Волошин відвідав німецьке представництво у Празі, вважаючи за доцільне поділитися своїми політичними міркуваннями з німецьким послом А. Генке, який повідомляв керівників Третього Рейху: «Прем'єр заявив, що він має намір будувати свій уряд за авторитарними принципами. Ліберальні форми правління приведуть слаборозвинутий у політичному і культурному відношенні народ до катастрофи. Тому потрібна тверда рука. Як підготовку таких заходів, вже зразу прем'єр розпорядився заборонити всі політичні партії. Замість них будуть створені національні ради – німецька, українська, руська, угорська, можливо й єврейська... Ми повинні мати вирішальний вплив як на організацію політичного, так і культурного життя у Підкарпатській Русі, та взяти найактивнішу участь у підготовці і проведенні там виборів»⁷⁷⁹.

Такі наміри й дії уряду Волошина дійсно можна пояснити тим, що внаслідок агресивних дій сусідів (насамперед Угорщини та Польщі, які регулярно засиляли в Закарпаття воєнізовані групи для здійснення терористичних актів) внутрішньополітичне становище Карпатської України дедалі більше ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, своєю чергою, викликало необхідність створення оптимальних умов для оборони й консолідації. Утім, здійснення урядом Карпатської України низки антидемократичних актів було зумовлено також тогочасною політичною кон'юнктурою. Тридцять років ХХ ст. у Європі позначилися відступом багатьох країн від демократичних цінностей і переходом до авторитарного, антидемократичного режиму правління, спочатку в Італії та Німеччині, а згодом у Польщі, Угорщині та інших країнах. Успішний розвиток цієї моделі насамперед в Італії та Німеччині став прикладом для інших країн. Зокрема, позитивна динаміка розвитку Німеччини підводила до висновку, що демократія поступається за ефективністю, і схиляла до авторитаризму не тільки уряди європейських країн, але й народи, що боролися за власну незалежність. Тому напередодні Другої світової війни це було загальноєвропейською тенденцією –

⁷⁷⁸ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 320. Арк. 1.

⁷⁷⁹ Михайлович Г. Карпатський гамбіт фюрера. *Карпатський Євроміст*. 2002.4 липня.

скочування до авторитаризму, запровадження антидемократичних актів і обмеження конституційних прав і свобод громадян. Не оминула ця тенденція й Карпатську Україну, лідери якої, зокрема, модель Словацької авторитарної автономної держави вбачали взірцем для закарпатців. Мало того, як стверджують окремі дослідники, з боку націоналістів-радикалів у керівництві Карпатської Січі навіть готувався державний переворот проти уряду А. Волошина з метою проведення більш рішучого протистояння пражській центральній владі та представникам чеської адміністрації у краї, які не приховували свого невдоволення активною українізацією Закарпаття.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А. Волошина, були дійсно надзвичайно складними, що вимагало мобілізації не лише всіх патріотичних сил, але й об'єднання в конструктивній, практичній державотворчій роботі всього населення Карпатської України, як української, так і інших національностей та орієнтацій. Цього, на жаль, уряду Волошина досягти не вдалося, насамперед через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли до краю з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична проницька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невинуватене сподівання на підтримку іззовні, насамперед із боку Німеччини, та допомогу української діаспори, теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї.

Загалом, політична діяльність уряду Карпатської України, який взяв чіткій курс на українізацію всього суспільного життя автономного краю, і надалі залишався головним напрямом його роботи, тим більше, що попереду були перші вибори до місцевого парламенту – Сойму Карпатської України. На жаль, незважаючи на поставлене прем'єром А. Волошином перед мінстерством внутрішніх справ краю завдання зробити все для того, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом (в Карпатській Україні на той час проживало 8,5 тис. чеських чиновників, а разом із сім'ями – понад 15 тис. чехів. – Авт.) настали знову нормальні, приятельські відносини», вони погіршилися. Щоправда не лише через

вороже ставлення чехів до процесів українізації, але і внаслідок активної античеської пропаганди проугорської «п'ятої колони» в краї.

Загострилися відносини автономного уряду і з чеською центральною владою, особливо після того, як новообраний президент ЧСР Е. Гаха в грудні 1938 р. звільнив з роботи міністра внутрішніх справ Карпатської України Е. Бачинського і на його місце 16 січня 1939 р. призначив чеського генерала Л. Прхалу. Водночас замість Ю. Ревая до уряду було введено С. Клочурака. Ці рішення чеської влади щодо нового складу уряду Карпатської України було розцінено Волошином як втручання у внутрішні справи автономної української держави. 20 січня 1939 р. Августин Волошин із приводу цього писав Л. Прхалі: «Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краювої влади були Ви іменовані по mimo того, що не маєте краювої приналежності»⁷⁸⁰. 23 січня 1939 р. А. Волошин інформував також президента ЧСР, що «іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятелів нашого народу і всієї республіки». «При тому, – продовжував А. Волошин, – іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію». Демонстрації проти призначення чеського генерала українським міністром переросли в багатьох населених пунктах краю на масові акції протесту. Через кілька днів між Прагою й Хустом було досягнуто певного компромісу – Л. Прхала почав виконувати обов'язки міністра транспорту⁷⁸¹.

Втім це не послабило занепокоєння керівництва ЧСР розвитком подій у Карпатській Україні, зокрема щодалі відвертішим зближенням уряду А. Волошина з нацистською Німеччиною.

Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому

⁷⁸⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

⁷⁸¹ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 84-87.

своє заступництво. Волошин все робив для того, щоби німецьке населення краю не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом»⁷⁸². Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А. Волошин сподівався, що «його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо»⁷⁸³.

Які ж «конкретні наслідки» мав на увазі А. Волошин? Закарпатцям, наприклад, було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що деякою мірою зменшило безробіття. Німецькі військові радники брали участь у підготовці карпатських січовиків, велися переговори щодо становлення карпатоукраїнсько-німецьких торговельно-економічних взаємин. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт»⁷⁸⁴. Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний Волошином, чітко дотримувався пронимецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: «...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації»⁷⁸⁵. Дійсно, Німеччина на той час була єдиною великою державою, яка обіцяла А. Волошину своє покровительство. Саме за її підтримки кабінет Волошина сподівався зберегти територіальну цілісність краю в період загострення міжнародного становища в Центральній Європі, захистити його населення від угорської агресії.

⁷⁸² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 4.

⁷⁸³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

⁷⁸⁴ Там само.

⁷⁸⁵ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 10.

Приділивши головну увагу політичній діяльності, зокрема підготовці до перших в історії Закарпаття виборів до власного представницького й законодавчого органу – Сойму Карпатської України, уряд автономного краю 20 січня 1939 р., «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих у Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена (за рішенням Праги. – Авт.), загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехо-словацького уряду».

Преса Карпатської України цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості, наголошуючи на тому, що «політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолізації і концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жодна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...». Досить туманно пояснювався такий відхід від демократії і урядом: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся всякого партійництва». До речі, як вважають фахівці, це був не лише антидемократичний, але й юридично помилковий крок уряду А. Волошина. Адже розпуск політичних партій автоматично виводив із парламенту й сенату ЧСР усіх закарпатських депутатів від розпущених партій, які втрачали можливість на федеральному рівні захищати інтереси автономного краю і його населення. Оговтавшись, 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням скоригував своє попереднє рішення, яке не повинно було стосуватися аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партій. Утім, це не врятувало ситуацію⁷⁸⁶.

Розпускаючи всі політичні партії, прем'єр А. Волошин дав дозвіл на створення лише однієї політичної організації – «Українського Національного Об'єднання» (УНО), кістяк якого становили представники вищеназваних чотирьох пропрезидентських партій. УНО, по суті, стало державною партією, створеною розпорядженням уряду, статут і програма якої були витримані в дусі ідеології інтегрального націоналізму, принесеної у Закарпаття діячами ОУН.

⁷⁸⁶ Див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 89-90.

24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив голова Української народної ради Федір Ревай (брат міністра Ю. Ревая), а 27 січня сформовано список кандидатів у послы (депутати) до Союму Карпатської України з 32 осіб – переважна більшість із них була членами УНО. Очолювали цей список «Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай». Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 року.

Розпочалася активна пропагандистська робота, щоби переконати населення краю в необхідності проведення виборів до парламенту Карпатської України на безальтернативній основі й голосувати за одним списком кандидатів, що, зокрема, суперечило законодавству ЧСР про вибори, згідно з яким висування кандидатів здійснюється тільки на багатопартійній основі. Так, 8 лютого 1939 р. до всіх громадян Карпатської України звернувся Августин Волошин: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли»⁷⁸⁷. А. Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко дотримувався ідеї співжиття закарпатських українців із чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини»⁷⁸⁸.

Водночас сотні листівок у містах і населених пунктах Карпатської України закликали усіх мешканців прийти на вибори й голосувати за список УНО. Навіть в останній день перед виборами проводом УНО було влаштовано публічні збори в 64 місцях⁷⁸⁹.

⁷⁸⁷ Нова свобода. 1939. 8 лютого.

⁷⁸⁸ Волошин А. До всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 380.

⁷⁸⁹ Див.: Росоха Степан. Союм Карпатської України. Львів, 1991; Нова свобода. 1939. 17 лютого.

Вибори До Союму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав краю. Із 92,4% населення, що взяли участь у виборах, а це 265 тис. осіб, 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання. Загалом, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері», «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними»⁷⁹⁰, хоча є й такі дослідники, які стверджують, що вони «перетворилися у відвертий політичний фарс», а «їх результати – фальсифіковані»⁷⁹¹.

Навряд чи останні твердження є коректними й достатньо науково аргументованими. Адже населення навіть за одного виборчого списку мало свободу вибору: в столиці Карпатської України – Хусті, наприклад, було зафіксовано понад 2 тис. голосів проти УНО, а загалом його список не підтримали більше 20 тис. голосуючих, які були проти або подали недійсні бюлетені⁷⁹². Проте головне полягало в тому, що перші в історії Закарпаття вибори до власного представницького й законодавчого органу нарешті відбулися. Їхні результати засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету міністрів Карпатської України Августина Волошина на утвердження національної державності.

Українці всього світу стежили за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А. Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України».¹⁵² Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України»⁷⁹³.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира

⁷⁹⁰ Див.: Магочій П.Р. Названа праця. С. 147; Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939. Т.ІІ. С. 92.

⁷⁹¹ Див.: Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. С. 313; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 127.

⁷⁹² Див.: Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 147; Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1930 років. Т.2. С. 92; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). К., 1999. С. 316.

⁷⁹³ Росоха С. Союм Карпатської України. Львів: Меморіал, 1991. С.49.

поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси... Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації»⁷⁹⁴. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас»⁷⁹⁵.

На жаль, у порівнянні з успішними наслідками політичної діяльності уряду А. Волошина, значно скромнішими були результати його господарської праці. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені господарські можливості мав автономний край після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини. Постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьба з «ворогами української нації» – все це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними та культурними проблемами краю.

Щоправда, планів і намірів у цьому напрямку було чимало. Наприклад, Українська народна рада в Хусті видала 19 листопада 1938 р. «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду А. Волошина. На перший план висувались: проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення тваринництва й молочарства. Проте найголовніше завдання полягало в тому, щоби забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Річ у тім, що ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна плата залишалася без змін. Щоби запобігти голоду, особливо в гірських районах, автономний уряд пішов на скасування деяких податків. У лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для надання допомоги

⁷⁹⁴ Там само.

⁷⁹⁵ Волошин А. Громадяни Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 3 березня.

найбіднішому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак разові допомогіві заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний вирішити цю проблему власними силами, А. Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу й солі на зерно з урядами Німеччини й Угорщини. Водночас проводилась певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: в Хусті, зокрема, було створено Краєвий уряд робітничого забезпечення.

Уже з перших днів своєї діяльності автономний уряд Волошина зіткнувся ще з однією складною проблемою – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів із території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалась еміграція закарпатців у пошуках роботи за кордоном. З метою поліпшення становища свого населення уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядами Німеччини, Чехо-Словаччини й деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки до їхніх країн. Така домовленість була досягнута, і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини та Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічної для Закарпаття проблеми безробіття⁷⁹⁶.

Основним багатством Закарпаття залишався ліс, і тому уряд робив активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів у Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. В результаті ситуація в лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалось добування солі. Певні позитивні зрушення відбулися в хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) та харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було

⁷⁹⁶Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939). Ужгород, 1996. С.10-12.

організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвиткові пошти і зв'язку, розробці корисних копалин та мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища в медичному обслуговуванні населення, надавав перспективного значення для краю розвиткові туризму тощо.

Деякі конкретні заходи були втілені в життя в галузі освіти. Зокрема, уряд А. Волошина став домагатися запровадження в усіх школах, державних та інших установах обов'язкової української мови. Одночасно розширилася мережа українських шкіл: були відкриті гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові та Ракошині, понад 50 нових міських та сільських народних шкіл. Активну діяльність на освітянській ниві здійснювало, наприклад, товариство «Учительська громада», членами якого було близько 2 тис. представників нової української учительської генерації, і лави якого постійно поповнювалися, зокрема за рахунок вчительських кадрів із Галичини.

На урядовому рівні обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення з Праги до Хуста Українського вільного університету. Августином Волошином, наприклад, особисто були підготовлені «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгорода». У «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції і Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 р. А. Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій у

Карпатській Україні не в позитивний бік не дало можливості втілити його в життя⁷⁹⁷.

Завдяки приїзду в Карпатську Україну відомих діячів української культури з інших українських земель і центрів української еміграції у Європі та їх співпраці з урядом, у краї активізувалося українське культурне життя. У Хусті було створене літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало однойменний щомісячник за редакцією Олега Ольжича, діяв державний театр «Нова Сцена» (режисер Ю. Шерегій), розпочалися роботи зі створення першої у Закарпатті кіностудії, почав видавати свій релігійний альманах С. Сабол (Зореслав). До речі, уряд А. Волошина проводив досить активну політику в галузі релігії і церкви: підтримуючи, насамперед, греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття, він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, запобігаючи виникненню міжконфесійних конфліктів у краї.

Отже, щодо планів і задумів уряду Августина Волошина у розв'язанні проблем господарського й культурного будівництва, покращенні соціального становища та рівня життя населення автономного краю, то більшість із них так і не були реалізовані. Головна причина цього, і на цьому слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А. Волошина, прорахунках і помилках у його діяльності, що дійсно мали місце, скільки найімовірніше в тому, що за тих внутрішньополітичних, внутрішньоекономічних і особливо міжнародних умов, що склалися у 1938-1939 рр. в краї і навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Да і часу для цього історія відвела молодій українській державі занадто мало...

Незважаючи на карпатоукраїнсько-німецьке зближення й загравання Німеччини з українськими політичними силами, її союзниця – Угорщина – не відмовлялася від своїх претензій на всю територію Закарпаття: її приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. Утім, останнє слово в розв'язанні проблеми Закарпаття належало Німеччині, яка певний час приховувала свої справжні наміри і стримувала Угорщину від

⁷⁹⁷ Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 170-172.

агресії. Наприкінці 1938 – на початку 1939 р. у дипломатичних колах і серед громадськості європейських держав унаслідок активного обговорення засобами масової інформації питання про надання автономії Закарпаттю та його можливих наслідків навіть склалося враження, що Третій райх підтримує Карпатську Україну з метою гарантування її незалежності й використання як П'ємонту для об'єднання навколо неї всіх українських земель. Історик О. Пагіря з приводу цього наводить такі цікаві дані: протягом останніх чотирьох місяців 1938 р. британські видання вмістили близько тисячі згадок про Карпатську Україну, а французька преса лише в грудні того року опублікувала понад 300 великих статей про Україну й політику щодо неї Німеччини⁷⁹⁸. Галас, піднятий з цього приводу європейською пресою, яка після отримання Закарпаттям автономії активно обговорювала «українське питання», зокрема т. зв. українські плани Гітлера щодо створення «Великої України» під німецьким протекторатом, і подавала це як уже вирішену справу, певною мірою насторожив Угорщину й Польщу, а також Радянський Союз, який розглядав німецьку присутність в Карпатській Україні як створення плацдарму для нападу на СРСР і міфічну підготовку приєднання радянської України до Карпатської України. Досить у зв'язку з цим згадати відому саркастичну реакцію «про слона і моську» Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), що засвідчило незацікавленість СРСР в існуванні Карпатської України.

Тут слід пам'ятати, що Європа в 1938-1939 рр. була під визначальним впливом нацистської Німеччини, спецслужби якої вправно використовували українську проблематику, в т. ч. карпато-українську, в пропагандистських схемах для тиску на Угорщину, Польщу, Чехословаччину та Радянський Союз і водночас з метою дезінформації та відвернення уваги західних держав від справжнього напрямку нацистської агресії на континенті й отримання від них поступок. Відомий британський журналіст-міжнародник Ланселот Лоутон на початку 1939 р. з приводу цього зазначав: «Протягом останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходові країна – опинилася в центрі світової уваги... Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи... На сьогодні Німеччина – єдина потужна держава, яка цікавиться тим регіоном...

⁷⁹⁸Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

Хоч як би там не було, вирішальну роль у проблемі грає реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу»⁷⁹⁹. Тому немає нічого дивного в тому, що у боротьбі з територіальними зазіханнями Угорщини уряд Волошина, як і чимало українців та уряди інших європейських держав, вимушений був шукати підтримки Німеччини. Ця нетривала дипломатична підтримка дала можливість на кілька місяців подовжити існування Карпатської України.

Рішення А. Гітлера 6 березня 1939 р. остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики нацистської Німеччини. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї Словаччини, вона ініціювала незалежність останньої, а 12 березня дала згоду М. Горті на окупацію Карпатської України. Запросивши до себе угорського посла Д. Стояї, фюрер заявив: «Дійте, не повідомляючи про це інші уряди. Дійте швидко, оскільки є й інші претенденти на Підкарпатську Русь... Момент для окупації Підкарпатської Русі сприятливий». 14 березня 1939 р. угорський уряд П. Телеки направив Празі ультиматум із вимогою впродовж 24 годин звільнити Підкарпатську Русь від чехословацької армії⁸⁰⁰.

У ці критичні березневі дні автономний уряд Карпатської України, що готувався до відкриття Сейму, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на 15 березня 1939 р., все ще покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських регулярних військ на кордонах із Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою й назвав склад нового уряду: прем'єр – д-р Августин Волошин, закордонні справи – Юліан Ревай, внутрішні справи – д-р Юрій Перевузок, господарство – Степан Ключурак, фінанси й комунікації – д-р Юлій Брацайко, здоров'я і соціальна опіка – д-р Микола Долинай. Після цього до Берліна була відправлена телеграма: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною

⁷⁹⁹Ланселот Лоутон. Україна: найбільша проблема Європи. Виступ у Лондоні 1939 року // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/7/34771/>

⁸⁰⁰Див.: Марьина В. В. Закарпатье как объект международной политики. 1938-1943 годы. *Новая и новейшая история*. 2015. № 5. С. 34-35.

Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст». Прикметно, що А. Волошин зв'язався також із канцелярією президента ЧСР, проінформував про цей «вимушений крок» і від імені русинів-українців подякував за двадцятирічну співпрацю, чого не зробила жодна інша національна спільнота Чехо-Словаччини⁸⁰¹.

Окремі підрозділи угорських військ тим часом вже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з рейхканцелярії не було. Вранці 15 березня уряд Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат»⁸⁰². «Німці ганебно нас обманули!», – так відверто в інтерв'ю кореспонденту Рейтеразгодом реагував Августин Волошин на ці події. Він і всенародно обраний Сойм Карпатської України мабуть добре розуміли своє трагічне становище, але вони свідомо пішли на проведення засідання Сойму й вибори президента, щоб перед усім світом перед неминучою угорською окупацією заявити про свої державні змагання.

У такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Цікавий факт: Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м. Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха дозволив, як уже говорилося, скликати Сойм лише на 15 березня. Його відкрив Августин Волошин: «Світлий Сойме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ословив я Вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді, переживаю найвизначнішу хвилину свого життя. Світлий Сойме! В цих словах криється величезна важність нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

«Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти...»

Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського

⁸⁰¹ Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Вивчення теми «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект. *Дидактика методики історії*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 3. С. 82.

⁸⁰² Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 316.

народу. Дозволив якраз нам – найменшій частині українських земель – бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння. Почавши від XII віку, безупинно вів наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лиця землі. Після зруйнування Січі підняв своє могутнє слово Тарас Шевченко, як степовий буревій; задрижав царський трон; всенародного пориву більше не можна було здержати. В Карпатській Україні приготовлялася для нас неминуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу приневолена була виемігрувати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. В Карпатській Україні відносини були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми діждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Не зважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12 лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами. З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довіря. Прирікаємо, що над своє життя будемо берегти його волю. Дякую всім братам-українцям за висловлення радості. Одночасно дякую і всім людям доброї волі, що тішаться нашими успіхами.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими...»⁸⁰³.

Цього дня протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких було ухвалено документи історичної ваги – про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Зокрема, таємним голосуванням Сойм обрав президента новоствореної Української держави – Августина Волошина, за якого проголосували всі послы. А. Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А. Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то

⁸⁰³ Росоха С. Сойм Карпатської України. Львів: Меморіал, 1991. С. 61-62.

буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3»⁸⁰⁴.

Сойм також затвердив новий уряд Карпатської України і прийняв два конституційні закони, які визначали форму нового державного утворення і стали важливими державно-політичними актами. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону.

Утім президенту й уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 року, угорські війська розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, незважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Слід наголосити, що жодна з сусідніх та демократичних держав Заходу не відгукнулася на апеляції і заклики уряду А. Волошина захистити її незалежність. Наприклад, Румунія, яка не підтримувала угорської окупації Карпатської України, водночас не наважилася виступити проти прийнятих сильнішими державами рішень. Так само поступили й керівники щойно проголошеної Словацької держави, які ще з листопаду 1938 р. вели таємні переговори з німецькими високопосадовцями щодо самостійності Словаччини з можливим включенням до неї автономної Карпатської України. А чеська армія, що знаходилася в ці березневі дні на території Карпатської України, готувалася за наказом з Праги залишити її без опору угорцям і навіть відмовилася передавати зброю українській владі для оборони Карпатської України.

⁸⁰⁴ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 90-91.

Також жодна з держав світу не визнала самопроголошеної Української держави в Карпатах. Отже, Карпатська Україна була ізольована в оточенні майже ворожих держав і не маючи армії, вона не могла дати відповідної збройної відсічі нападникам. А коли від неї відвернулася Німеччина, то стало очевидним, що її дні полічені. Її залишили на поталу гортистській Угорщині, зробивши вигляд, що це питання є її внутрішньою проблемою. Під час цих подій лише Радянський Союз з власних геополітичних міркувань висловив протест проти розчленування Чехословаччини, зокрема окупації Підкарпатської Русі Угорщиною. У ноті наркома закордонних справ СРСР М. Литвинова німецькому послу в Москві Ф. Шуленбургу від 18 березня 1939 р. з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Дії німецького уряду стали сигналом до грубого вторгнення угорських військ в Карпатську Русь і нехтування елементарними правами її населення»⁸⁰⁵. Засудив угорську агресію як акт насильства і британський посол у Будапешті. Проте ані він, ані міністр закордонних справ Великої Британії лорд Галіфакс, ані прем'єр Невілл Чемберлен ніколи не висловлювали офіційного протесту на адресу Будапешта. А міністр закордонних справ Франції Жорж Бонне навіть безпосередньо привітав угорського посла в Парижі, зазначивши, що було би краще, якби у Прагу увійшли угорці, а не німці. А регент королівської Угорщини М. Горті принизливо подякував А. Гітлеру за щедрий подарунок – «життєдайну територію для Угорщини»⁸⁰⁶.

Водночас на тлі фактичної капітуляції чехословацької армії під час окупації вермахтом Богемії та Моравії у той самий день – 15 березня 1939 р., героїчний збройний опір, який чинили карпатські січовики 40-тисячній регулярній армії Угорщини (вони провели з її підрозділами понад 20 боїв, найбільш запеклим з яких був бій на Красному Полі під Хустом, де загинуло, за останніми даними, 230 січовиків – переважно молодь – семінаристи виноградівської горожанської школи, а загалом їх втрати під час окупації становили від 1 до 1,5 тис. осіб, а угорці втратили близько 200 осіб і кілька сотень поранених), вразив багатьох тогочасних закордонних оглядачів. Один із уцілілих бійців Карпатської Січі, згодом професор Петро Стерчо у своїй книзі «Карпато-Українська держава» писав з

⁸⁰⁵ Год кризиса. 1938-1939 гг. Документы и материалы. Москва, 1991. Т.І. С. 290.

⁸⁰⁶ Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

цього приводу: «Світова преса подивляла героїчність українськогo війська. Починаючи від сусідньої румунської преси, а кінчаючи на далекій заокеанській, вона підкреслювала, що із народів ліквідованої Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків і українців, тільки українці виступили збройно проти агресора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу»⁸⁰⁷. З огляду на ці події можна стверджувати, що для українців Друга світова війна розпочалася ще в березні 1939 р., і Карпатська Україна першою в Європі не визнала умов нацистського перерозподілу світу, вчинила героїчний опір угорським загарбникам, ставши першою жертвою експансіоністської політики, спрямованої проти центральноєвропейських держав. Чимало захисників Карпатської України загинули вже після завершення бойових дій – під час угорських репресій. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

Отже, Карпатська Україна, так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. Упродовж більш ніж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 14-15 березня 1939 року Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців». Водночас при оцінці цієї історичної події важко не погодитися із твердженнями дослідників, що акт проголошення Карпатської України незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»⁸⁰⁸. А нетривалість існування й трагічне знищення Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х років, що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Тому, як справедливо наголошують дослідники, ні

⁸⁰⁷ Див.: Олександр Пагіря. Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/>; Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. Львів, С. 219.

⁸⁰⁸ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 107-108.

Августину Волошину, ні його уряду не можна докоряти за ту трагедію, яка спіткала Карпатську Україну в березні 1939 року⁸⁰⁹.

Березневі події 1939 р. в Карпатській Україні вплинули на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяли подальшому розвитку національно-визвольного руху українського народу та залишили свій вагомий слід в історії його боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу й цілком правомірно вписані в новітню історію України яскравими сторінками, так само, як і ім'я президента Карпатської України Августина Волошина. Не випадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Указом Президента України Августина Волошину посмертно присвоєно звання «Герой України».

Події 1938-1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності й єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців, засудили вторгнення угорських військ до краю як нехтування правами українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави також зайвий раз продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні. Із знищенням Карпатської України і окупацією краю завершилася політична кар'єра і активна політична діяльність президента Карпатської України Августина Волошина. Він, разом із своїм урядом, вимушений був залишити Хуст, перейти румунський кордон і опинитися в еміграції, де повністю присвятивсебе педагогічній роботі.

16 березня 1939 р. В. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі»⁸¹⁰. Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої

⁸⁰⁹ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 25; Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти. Монографія. Ужгород, 2004. С. 228.

⁸¹⁰ Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. С.264.

хвилини... був в обстрілюваному Хусті»⁸¹¹. Завдяки «Особовій справі А. Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – М. В.) в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»⁸¹².

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина у супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана⁸¹³.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії у Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»⁸¹⁴. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – Авт.), очолюваної М. Туликом (УНО очолював Ф. Ревай – Авт.). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею

⁸¹¹ Жіноча воля. 1939. Ч. 4.

⁸¹² ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11-12.

⁸¹³ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 146.

⁸¹⁴ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»⁸¹⁵. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М. Тулика?»⁸¹⁶. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А. Волошин святкував Великдень в Югославії»⁸¹⁷. Із Сигета А. Волошин і його супутники через Великий Варадин, Клуж, Арад і Тимішоару дісталися до Югославії і зупинилися в Белграді на чотири дні, а потім А. Волошин разом з А. Штефаном поїхали до Загреба, де пробули цілий тиждень.

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, – писав А. Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу. Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні. Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації. До тої світлої хвилини приготуємося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішучий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його»⁸¹⁸. Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!»⁸¹⁹. А газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А. Волошина вже в Берліні⁸²⁰. Тобто із Загреба А. Волошин поїхав до курортного

⁸¹⁵ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

⁸¹⁶ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

⁸¹⁷ Жіноча воля. 1939. Ч. 5.

⁸¹⁸ Волошин А. Великоднє звернення до українців Югославії. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.385.

⁸¹⁹ Там само.

⁸²⁰ Нова зоря. 1939. 27 квітня.

містечка Цирквениця. Звідти він 11 квітня виїхав до Відня, а відтак до Братислави. Потім А. Волошин відбув до Берліна, де прожив півтора місяці. У квітні 1939 р. тут відбулася зустріч А. Волошина з П. Скоропадським, на якій обговорювалися останні події в Карпатській Україні та її майбутнє⁸²¹.

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю. Реваєм, С. Клочураком і А. Штефаном Волошин підготував меморандум, у якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України. Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась в вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають

⁸²¹ Федака С. Названа праця. С. 146.

звідси, очевидні ...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».

Отже, після нетривалих поневірянь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р. І цей вибір був зроблений ним далеко не випадково, і не лише через лояльне й загалом доброзичливе ставлення Волошина до міжвоєнної Чехословаччини, у складі якої майже двадцять років перебувала його батьківщина – Закарпаття. «По приїзді в м. Прагу, – говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки»⁸²². А під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою⁸²³.

Про празький період в житті А. Волошина Е. Дутка писала: «По окупації Карпатської України, о. Волошину вдалося виїхати з Хуста за кордон. Через Румунію і Югославію, разом з проф. Августином Штефаном, вони поїхали в Прагу, де батько Волошин купив дім. Сестрам Василянкам, які перебували в Пряшеві, він написав листа, в яким просив, щоб декілька сестер приїхали в Прагу. Мати ігуменя відрядила до нього вісім сестер і чотири сироти. Чотири сестри одержали роботу в Українській гімназії в Морджанах, а інші чотири залишилися в хаті батька Волошина. Дві сироти відвідували морджанську гімназію, а дві ходили до школи в Празі. Мати Марія Яворська була настоятелькою в Празі та секретаркою батька Волошина. Вона під диктовку писала його роботи на друкарській машинці. Мати Северина Махник вела дім, сестра Імельда Яворська була захристиянкою, а сестра Тереза Дутка записалася в Український вільний університет. Батько Волошин і в Празі дотримував денний режим. Після ранньої молитви і Служби Божої він диктував матеріали, приготовлені попереднього дня. Опісля йшов до загороди на прогулянку. О дванадцятій годині він обідав. Пізніше готував окремі свої роботи, щоб їх наступного дня продиктувати матері Марії. Він також читав лекції з педагогіки в Українському вільному

⁸²² ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11-12.

⁸²³ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 10.

університеті. Два роки був деканом цієї освітньої установи. В такий час порядок денний о. Волошина мінявся»⁸²⁴.

Празький період життя й діяльності А. Волошина, зокрема його педагогічну працю в Українському вільному університеті, досить ґрунтовно висвітлила Т. Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В. Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногосно ухвалила монсенйорові о. Августину Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі»⁸²⁵. Ще раніше, з нагоди призначення А. Волошина державним секретарем в уряді А. Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці. Архівні документи, відшукані й опубліковані Т. Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А. Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому семестрі 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету»⁸²⁶. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А. Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». В 1944–1945 навчальному році А. Волошин повинен був прочитати курси лекцій із «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривків з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в УВУ, А. Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А. Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг

⁸²⁴ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С.79.

⁸²⁵ Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995. С. 184.

⁸²⁶ Там само. С.185.

цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів⁸²⁷. А. Штефан писав, що в Празі А. Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію⁸²⁸. Така ж доля спіткала інші твори А. Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць із педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем» у Празі, яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А. Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А. Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії. А. Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії»⁸²⁹. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А. Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат, біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку та були поміщені в гуртожитках»⁸³⁰. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, у 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів у Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо поставився до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживав в Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу.

⁸²⁷ Там само. С.189.

⁸²⁸ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С.34.

⁸²⁹ Там само. С.131.

⁸³⁰ Там само.

Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено»⁸³¹. І в цьому велика заслуга А. Волошина і А. Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939-1940 рр.) до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А. Волошина⁸³². Прихильник концепції залишення Українського вільного університету на території Чехословаччини Августин Волошин прийняв керівництво університетом від ректора А. Яковліва, який із більшістю професорів після вступу до Праги радянських військ виїхав за кордон. Проте сподівання останнього ректора празького періоду УВУ Волошина на можливість існування українського університету в Празі виявилися ілюзорними: Український вільний університет було фактично ліквідовано, університетську бібліотеку (понад 10 тис. книг) та архів конфісковано й вивезено до СРСР.

Перше знайомство А. Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Подліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під

⁸³¹ Вегеш М. Довга дорога додому. *Закарпатська правда*. 1992. 20 жовтня.

⁸³² Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 195.

номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вивіски, яка б про це говорила, на ньому не було⁸³³.

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул. Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси»⁸³⁴. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортовської тюрми⁸³⁵.

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н. Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова

– Здоров, Микола! – Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице висловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

– Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

– Волошин!

– Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якимсь непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

– Кудя смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

– Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...»⁸³⁶.

У черговий раз звернемося до унікальних споминів Е. Дутки: «Прага – Великдень 1945 р. Одного ранку перед Великоднем,

⁸³³ Вегеш М., Турияница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. Ужгород, 1995. С. 6.

⁸³⁴ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 1-3.

⁸³⁵ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 6.

⁸³⁶ Просвіта. 1991. № 1.

розбудила нас сестра Імельда і сказала, що чула по радіо, ніби радянська армія увійшла в Прагу. Батько Волошин спокійно відповів: «Нема що чекати, підемо в каплицю помолитися, я відслужу Службу Божу, дам вам розгрішення на випадок смерті і нехай діється воля Божа». Присутність Отця при престолі впливала на нас успокоюючо, немов бальзам. Під час Служби Божої він віддано молився. Потім уділив нам розгрішення, після якого ми і спожили свячене. В коротці прийшли до нас радянські солдати і чемно поросили позволення увійти до двору з воєнними тягаровими автомашинами (залишилися на нашій дворі декілька днів, військові в автомашинах навіть і спали). Того ж дня після обіду прийшли до нас ще троє радянських, двоє увійшли до хати, а один залишився в авті. Один з присутніх сказав, що він є професором філософії і бажає говорити з А. Волошином. Батько прийняв їх гостинного. В сусідній кімнаті ми чули, що вони говорили про Е. Канта. Посиділи годину-дві і відійшли. Після їхнього відходу батько сказав, що вони поміняли склянки з вином на столі, бо, мабуть, боялися, що їх хочемо отруїти.

Декілька днів ніхто не приходив. Батько старався дотримувати свій режим дня. Після обіду 8 або 9 травня двоє військових приїхали за батьком і сказали, що хочуть з ним подивитися на український університет. Він пішов з ними. Додому його привезли пізньої ночі. Нам ані слівцем не сказав, де був і що від нього хотіли. Пішов у каплицю, опісля ліг спати. Через кілька днів, 13 травня приїхало до нас кілька автомашин і десь десять солдатів. Один з них зразу звернувся до батька словами: «Мы вас пришли арестовать, соберите нужные вещи!». Ніяких документів вони нікому не показали. Нас, монахинь і рідну сестру о. Волошина Елену, вони посадили в їдальню, де нас сторожив солдат з автоматом. Двоє солдат залишилися в бюрі біля батька, інші солдати розійшлися по всьому домі, де робили обшук. Уже стемніло, коли його закінчили, а нам здавалося, що то була ціла вічність. Перед тим, як взяти о. Волошина, нам дозволили попрощатися з ним. Відходячи, один з солдатів запитав: «Деньги у вас есть?». Мати Северина принесла фотографію сиріт і сказала: «Тут його деньги». Солдат продовжував: «А оружие у вас есть?». Батько витяг вервечку з кишені і сказав: «Це моя зброя». Військовий засміявся і вони, взявши о. Волошина з собою, пішли. Про те, що трапилось, ми зразу телефоном інформували бувших міністрів Карпатської України, які жили в Празі. Однак перед

північню батька Волошина привезли додому і вибачалися, мовляв, то була помилка. «Знаете, военное время».

В неділю до нас відважилися прийти міністри і радилися з о. Волошином, що далі робити. Деякі казали, що йому вже добре, бо звільнили його додому, а інші були того погляду, що радянським не треба вірити, бо вони батька не лишать живим. Мовляв, конче потрібно поїхати далі, за кордон. Августин Штефан щиро радив батькові поїхати з ним. Він уже мав замовлений вагон і підкреслив, що його дружина буде ними опікуватися.

Вранці 15 травня, безпосередньо після Служби Божої, увійшли в хату двоє солдатів. Вони казали, що з батьком підуть до Степана Клочурака, щоб батько зі собою нічого не брав, бо то лише формальність. Та ми даремно його чекали. Батько вже не вернувся. Сестра о. Волошина Елена писала листи різним людям і установам. Написала і на посольство СРСР в Чехословаччині. Ходила по різних урядах, але нічого про брата не довідалася. Десь через два роки посередництвом радянського посольства ми одержали вістку, яку написав тогочасний посол Валер'ян Зорин: «У нас его нет».

В тім часі, крім сестер Василянок, у домі жив ще садівник з жінкою і водій Ф. Туряниця.

Правду про батька Волошина ми довідалися аж через кілька років, коли в Прагу повернувся з Радянського Союзу д-р Микола Долинай. Він був арештований разом з Юрієм Перевузником і Степаном Клочураком. Згаданих заарештували за день раніше ніж о. Волошина, значить 14 травня. Затримували їх близько аеропорту, куди 15 травня привезли А. Волошина. Всіх їх літаком повезли в СРСР. В літаку було ще кілька полонених і високих воєнних діячів. Як прилетіли в Москву, автом їх перевезено у Лефортовську тюрму. Кожного з ув'язнених післали в інше місце і д-р Долинай о. Волошина більше не бачив. М. Долинай у в'язниці пізніше попав в кімнату з одним німцем. Той оповідав, що в лікарні у Бутирській тюрмі кілька днів лежав з Президентом Карпатської України. Коли А. Волошина 11 липня привезли в лікарню, він ще міг ходити. В той, як з німцем був разом, А. Волошина щодня брали на допити, де його мучили. Одного дня о. Волошина привели два сторожі і кинули на ліжку. А. Волошин був непритомний, не приймав харч і тоді його

німець, якого повезли на інше місце, бачив останній раз. Пряшів, 7 липня 2003 р.»⁸³⁷.

С. Сабол (Зореслав) теж писав про останні дні на волі Августина Волошина: «Прибулі до Праги керівники СМЕРШу мали заздалегідь приготовлений їхніми агентами список людей, призначених на арешт. Одним з таких агентів був у Празі чолов'яга на прибране ім'я Гуменюк. Він прибув до Праги як «біженець» з сім'єю, отже виглядало, що він є справжній біженець. Українці в Празі підозрювали його згодом, але толерували. Дістав навіть працю коректора в редакції часопису закарпатської молоді «Пробоем». (Одного разу автор мав нагоду пізнати того Гуменюка. Приїхавши в серпні 1944 року з Берліна до Праги, автор зайшов до редакції «Пробоем», вступив до канцелярії видавця дра С. Росохи. Розбалакався з ним при відчинених дверях. Раптом вступив до канцелярії мужчина невисокого росту, середнього віку. Оглянув автора із зацікавленням, мабуть тому, що перший раз бачив його. На запитання С. Росохи – чого прийшов, відповів, що прийшов подякувати за те, що прийняв його на працю. Це був агент Гуменюк. Видно, що щойно десь недавно став коректором у редакції «Пробоем», де мав доступ до адресаря передплатників).

Українці в Празі помітили, що часто, коли Гуменюк стрічався з людьми, залюбки фотографував їх. Це насторожувало поодиноких людей, але Гуменюк спокійно продовжував свою діяльність. Августин Волошин сказав міністрові Августину Штефанові, що Гуменюк також сфотографував його щось два раз. Раз трапився випадок, що агент СМЕРШу прийшов на квартиру Миколи Вайди, щоб арештувати його. Микола Вайда виїхав був на Захід, агент не застав його вдома. Але в той самий час прийшов відвідати М. Вайду учитель руханки української гімназії в Морджанах. Агент запитав його прізвище, подивився на свій список і на місце арештував відвідувача»⁸³⁸.

Через деякий час А. Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортівської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрыта в 1917 р. Однак після

⁸³⁷ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 79-81.

⁸³⁸ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 84-85.

двадцятирічного «відпочинку» Й. Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М. Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами»⁸³⁹.

Колишній військовий прокурор М. М. Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплений невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплений металічний унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...»⁸⁴⁰.

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «В три години ночі я був доставлений в Лефортівську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортівська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортівській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали трястися»⁸⁴¹. Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не

⁸³⁹ Вегеш М., Турияница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина/ Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. С. 7-9.

⁸⁴⁰ Вегеш М., Турияница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 7-9.

⁸⁴¹ Там само.

мала ні хвилини спочинку. Протягом години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, у читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М. М. Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість»⁸⁴².

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю»⁸⁴³. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого

⁸⁴² Вегеш М., Турияница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 10-11.

⁸⁴³ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 31.

відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августина Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

Постановление
(О предъявлении обвинения)
г. Москва, 1945, июня 20 дня

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58–4 и 58–11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела Главного управления «Смерш»
подполковник Флягин.

20 июня 1945⁸⁴⁴.

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В. І. Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не

⁸⁴⁴ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 30.

знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Прем'єр-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину»⁸⁴⁵. Свідчення В. І. Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

Врачебное заключение
10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

⁸⁴⁵ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга перша. Львів: Просвіта, 1993. С. 558-559.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лэфортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы Яншин⁸⁴⁶.

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошин» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

Акт

Заключенный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)
Копия верна
Секретарь Бутырской тюрьмы
НКВД СССР (подпись)
Капитан Свитский⁸⁴⁷.

Акт

Судебно-Медицинского исследования трупа Волошина А. И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

⁸⁴⁶ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 106.

⁸⁴⁷ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 107.

(Детализированный лист)
Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно
Семеновский⁸⁴⁸.

Свідчення про смерть А. Волошина залишив Юрій Шанта: «Рівночасно з арештом А. Волошина були також арештовані три колишні міністри Карпатської України – Степан Ключурак, др. Микола Долинай та др. Юлій Перевузнук. Всі вони спочатку опинилися у в'язниці Лефортово у Москві разом з А. Волошином. В часі смерті А. Волошина вони були в Лефортові, щойно десь пізніше були засуджені на 20 чи 25 років. Степан Ключурак і др. Микола Долинай після повороту до Праги залишили по собі важливі свідчення про смерть А. Волошина. Степан Ключурак випадково був свідком його смерті. Про це він повідомив Августина Штефана листом з Праги до Філадельфії, США. Ось зміст листа Степана Ключурака, що був поміщений в монографії Августина Штефана «Августин Волошин. Президент Карпатської України. Спомини» (С.147-148): «Дня 11 липня 1945 р. мене вели до мого опікуна (слідчого), який всіма нами «опікувався». Коли мене привели до дверей мого опікуна, двері були замкнені, але сусід нам сказав, що він знаходиться у одного тяжко хворого, від якого хотів би дещо довідатися.

Ми повернулися і перед дверима кімнати, де лежав старенький о. Волошин, мій сторож попросив, щоб опікун на хвилину вийшов. Двері відчинились і так уже залишились відчиненими. Коли я побачив, що він лежить в агонії, смертельно блідий, я схвильовано поспитав, що з ним діється?! Чому не приведуть до нього лікаря?! – Не нужно, ему не нужна помощь. Мій опікун наказав відвести мене до його канцелярії і там почекати, поки він прийде. За нецілих півгодини прийшов мій опікун і, як завжди, почав мене випитуватися.

⁸⁴⁸ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 109.

Між іншим поспитав, кого залишив Волошин в Празі. Я тоді його запитав, чи є якась надія, щоб зберегти о. Волошина. На те він відповів: «Он ушел».

Я не розумів його добре, – продовжував свідок С. Ключурак і думав, що може о. Волошина кудись відвезли. Тому поспитав: «Куди він пішов?». Опікун зденеровано сказав: «Він не пішов, але... помер». «Усе це сталося так, як я переказав. Це я бачив своїми очима та сам чув». Лист йде далі: «Він лежав вже мабуть мертвий, а на другий день мій покровитель ще сказав мені: «Його знищила не тюрма, але хвороба, яку він приніс з собою з дому. Старенький мав цукровку» – виправдовувався опікун. Кінець листа: «Відносно дня смерті о. Волошина – це єдина правда, яку я міг би й іншими доказами підтвердити».

А. Штефан зауважив: «О. А. Волошин мав незначне поширення серця і його успішно лікував. Цукровки ніколи не мав. Твердження опікуна, що старенький приніс з собою з дому цукровку, дійсності не відповідає. Однак советські тюремники такі всезнайки, що можуть за 3 дні приворожити таку хворобу, яка їм потрібна». «Що зробили з тляними останками бл. п. о. А. Волошина – невідомо. Він помер, але пам'ять про нього безсмертна серед його земляків». Общирне свідчення про смерть А. Волошина подав др. Микола Долинай його племінниці др. Ользі Дутковій в Празі. На відміну від Степана Ключурака, який, як видно, дозволив А. Штефанові зразу опублікувати його свідчення в газеті «Америка» у Філадельфії, США, др. Микола Долинай розказав др. Ользі Дутковій про смерть А. Волошина під присягою, що нікому не розкаже про це так довго, заки хтось буде живий із його сім'ї. Це тому, що большевики, подібно як це робили нацисти, погрозили кожному звільненому в'язневі смертю цілій його сім'ї, якщо він комусь розкаже, що пережив, бачив і чув. Др. Ольга Дуткова дотримала дану обіцянку. Щойно після того, як помер син і внук дра Долиная трагічно на вулиці в Празі, др. О. Дуткова в листі від 21 серпня 1999 року поділилася з автором інформацією, яку отримала від міністра дра Миколи Долиная.

В'язень-лікар, др. М. Долинай, мав у Лефортові завдання перевірити чи вже є мертві тіла в'язнів, заки їх кудись відвезли закопати. Він мав сказати сторожеві, хто ще живе, а кого вже можуть класти на тачанку і забирати геть тих, що померли. Др. М. Долинай розповів др. О. Дутковій, що його одного разу взяв сторож з НКВД кудись до великого гангару, в котрому було коло 160-200 людей,

зложених на дошках, куди даліше принесли напівмертвих. Др. Долинай довідався, що туди приносили тих в'язнів, що не витримали тортури. Їх без похоронного обряду кидали у спільну могилу. Др. М. Долинай був родинним лікарем о. А. Волошина. «Між мертвими та вмираючими він впізнав вуйка по материнському знакові на шії», написала др. О. Дуткова. Про спосіб «допитів» слідчими о. А. Волошина говорить стан, в якому побачив його тлінні останки др. М. Долинай: «Побите око, вирваний золотий зуб, спухнутий, ноги як колоди, чорні, був без відома, вже не дихав». Читач може тільки здогадуватися, чому тіло було спухнуте, а ноги чорні, грубі як колоди. Лікар міг би подати докладніше причину такого стану, в який спосіб тортували о. А. Волошина.

Сповнилися слова, які були сказані о. А. Волошином у відповідь міністру Ю. Реваєві, що НКВД тортурами може зломити його волю, душевну силу та характер і змусили підписати заяву на шкоду Карпатській Україні та українській справі взагалі: «Того вони не можуть зробити! Можуть мене й забити, але я не піддамся їхній волі», була відповідь о. А. Волошина. І не піддався, не просто лишень під загрозою смерти, але навіть під загрозою тортур. Для щирих українців о. Монс. Августин Волошин – Великомученик. Щодо дати смерти о. А. Волошина, то найкраще поінформована в тій справі др. Ольга Дуткова є переконана, що смерть настала 11 липня 1945 року, як подав Степан Клочурак. Агенти НКВД, як звичайно, спробували вмити руки від крові о. Волошина. Вигадали, що в той день, коли його замучили, 11 липня 1945 р., вони перевезли його на лікування до лікарниці в тюрмі Бутирки в Москві та що він помер там 19 липня на діабет, який приніс з собою з дому. Др. О. Дуткова рішуче відкидає фальшиву «документацію» НКВД про дату і причину смерти о. А. Волошина»⁸⁴⁹.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. Зберігся «Заповіт», який він написав 19 серпня 1944 р. в Празі. Враховуючи, що свого часу ми його опублікували в збірнику документів і матеріалів, які вже давно стали бібліографічною рідкістю, наводимо його повністю: «Переступивши 70 р. життя, вважаю потрібним заряди все, що треба, на випадок моєї смерти.

⁸⁴⁹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 86-88.

1. Душу мою вручаю Божому милосердю. Виражаю й ту мою глибоку вдячність Богові за те, що дарував мені добрих християнських родичів, і добру побожну жінку, що так щиро помагали мені і в духовному життю. Дуже вдячний я їй за те, що покликав мене до священничої служби. Особливо вдячний за великі ласки, якими обдарував мене Бог після тяжких провин моєї молодости та необдуманости, і все захороняв мене для дальшої праці над спасенням душі.

Тіло моє, прошу по смерті поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні, або політичні обставини не дозволили, прошу тіло дочасно поховати там, де постигне мене смерть.

Похорон має бути скромний, без світських парад. На похороні прошу роздавати людям образочки, на котрих на одній стороні має бути образ Розп'яття з підписом: «Мій Ісусе милосердя» (100 дн. відп.); на другій стороні образ малий мій з проханням: «Помолімся за о. Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17.III.1874 в Келечині, помершого дн. ____ в _____.

І ці короткі молитви:

«Слава Отцю і Сину і св.Духу, нині і присно і во віки віков. Амінь» (100 дн. відп.).

«Ісусе помилуй мя!» (100 дн. відп.).

«Серце Ісусово на тебе ся здаю» (300 дн. відп.).

«Мати любови, болів і милосердя, молися за нас!» (300 дн. відп.).

«Ісусе, Маріє, Йосифе! Вам віддаю серце, душу й тіло моє» (100 дн. відп.).

«Св. Августине молися за мене!».

Отче наш... Богородице Діво... Милосердя двері...

По смерті прошу сейчас найняти 40 (сорок) Служб Божих за спасіння душі моєї.

2. Мій маєток в селі Селешка (окр. Крал. Клумец) віддаю Чину с.с. Василіянок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложених пок. жінкою моєю і мною в Ужгороді і в Хусті, і для новіціату Чина.

На виплачення довгів маєтку в Подк. Банку в Ужгороді, лишаю вклад фонду імени мого в Хусті, в сумі 315 006. 85 (вал. 2.III.1939) числ. вкладної книжки 24047 з пождами. Після угоди з Подкарпатським банком з дн. 29.IV.1938 ч.12022 на цілковите вирівнання всіх інтабулованих на маєтку й векселями покритих довгів маю заплатити 325 000 К. Я ще р. 1939 предложив банкови цей

вклад на вирівнання довгу, тому й вимагаю від банку, щоб за довг за рр. від 1939 не рахував вищого пожду, як кілька платив банк за вклад. На покриття діференції нехай ужиє банк вартість моїх акцій Подк. Банку, яких маю 100 і акції Асскурац. Товариства Бескид, яких маю 134 в Подк. Банку.

Чину с.с. Василянок віддаю вповні і право моє на відшкодовання за те, що я від 1939 р. був насильно і несправедливо позбавлений уживання маєтку. Мад. Комісаріят Земельних Діл (скоро потім зрушений) р. 1939 сконфіскував мій маєток, вважаючи його приділеним із земельної реформи; я доказав заявою самого празького Поземк. Уряду, що я маєток свій купив з вільної руки від самого бувшого маїтеля гр. Юлія Андрашія, з одобренням Поз. Уряду і фідеї-комісового суду, але той комісарят, хоч після своїх статутів супроти мого маєтку не мав компетенції, моє відкликання відкинув; на скаргу мою Найвисший Адм. Суд в Будапешті справу віддав Міністерству Земледільства, але діло ще й до нині не б полагоджене. Відшкодовання має бути урядово установлене, і воно має бути значне, бо напр. лиш у винницях вродилося р. 1943 360 Гл. вина, яке мало ціну 7-8 пенге за літр.

Із відшкодовання нехай заплатить Чин всі інші долги маєтку, довг Сиротинця в Ужгороді 80 000 К. (земському Банку в Празі), а також довг Сиротинця в Хусті 110 000 К., з пождами (Єпархіяльній касі в Ужгороді).

Чин с.с. Василянок нехай постарается про те, щоб в каплицях Чина і Сиротинців була відправлена поодна заупокойна Служба Божа щороку за Ірину і Отця Августина.

3. Права видавання моїх книг, учебників, педагогічних підручників, молитовників, перекладів і т. д. віддаю як конфратер Чина св. Василя Вел. ужгородській друкарні цього Чина.

4. Мою віллю в Празі (XVI ч.1784 Под ліпками 12) з цілим зарядженням, гроші у вкладках і в готовости і життєві ассекурації віддаю сестрі Гелені Волошин, нар. 1873 в Келечині, яка має постаратися й про те, щоб сей мій заповіт був точно додержаний.

Із готових грошей має вона зложити в Єпархіяльні касі в Ужгороді:

а) 50 000 К. як фундацію для гр. кат уч. Семінарії в Ужгороді, щоб з доходків того капіталу щороку доповнювалися кабінети й бібліотека;

б) 50 000 К. як фундацію для Сиротинця дівчат духовників;

в) 50 000 К. як фундацію Сиротинця синів духовників (Конвікт);
г) 50 000 К. як фундацію для сиротинця дівчат дякоучителів в Ужгороді, щоб з пождів цих фундації щороку купувалися черевики, або одяги для найбільшніх сиріт.

Житеві асекурації маю такі:

а) в Товаристві «Адрія» на 5 000 К. (ч.156096),
б) в Товаристві «Адрія» на 15 000 К. (ч.396214),
в) в Товаристві «Асекуграціоні Генералі Тріест» на 10 00 К. (ч.123145).

Коли б моя сестра Гелена скорше померла, тоді все постановлене для неї переходить на другу сестру мою Ольгу Волошин пенсіоновану вчительку в Ужгороді, а коли б і ця померла, тоді все переходить на третю сестру Лавру, або її чоловіка о. Михайла Дутки, респе на їх дітей після віку.

5. Мій політичний заповіт. Передовсім відказую любому українському народу гаряче побажання моє, щоб більшість народу чимскорше обновила церковну єдність під головою наслідника св. ап. Петра. Твердо вірую, що обновлення церковної єдності принесе за робою й політичну свободу нашого народу, яку має забезпечити дорозумінням (федерацією) з сусідніми народами. Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між ними й для католицької Церкви. Лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає нам можности найширшої й найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утілітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури, нарід наш знову може втратити свого тяжко здобуту свободу.

Зокрема милому народові моєї рідної Карпатської України пригадую страшні переслідування й терпіння, які пережив я в першій і другій світовій війні; пригадую йому, що перед першою світовою війною р. 1912 знову прослезилася Марія Повчанська Преч. Діва; передбачила Вона ті тяжкі часи й тоту братовбійчу боротьбу, яку вже тоді зачав провадити наш народ підбурений злбними агітаторами проти своєї Церкви й проти народньої бднооти. Цю нерозумну боротьбу проти церковної і народньої єдності, уважаю я головними

причинами тих тяжких допустів Божих, які пережив наш нарід в останніх 30 років. Із гарячої любови до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скорше обнови свою церковну й народну єдність і щоб в дужности не дав себе розбивати чужими інтересами.

«Мир Божий, що вище всякого розуму, нехай хором серця ваші й мисли ваші в Христі Ісусі» (Филип. 4, 7).

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Августин Волошин

Цей свій заповіт п. о. Августин Волошин в повнім здоровлю душі й тіла власноручно підписав перед нами, як свідками: Степан Ключурак. Др. Микола Долинай»⁸⁵⁰. У «Заповіті» Августин Волошин вважав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй»⁸⁵¹. До цього ми повинні прагнути. Академік Дмитро Яворницький писав у своїй автобіографії: «Моїм правилом в житті було працею... працею до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працею на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі». Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

⁸⁵⁰ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 107-110.

⁸⁵¹ Заповіт Волошина. *Карпатська Україна*. 1994. 14 квітня.

РОЗДІЛ 9. МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ

У контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора усіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу в найважчі часи його історії. У різні періоди ХІХ-ХХ ст. українська культура зазнавала великого впливу цілого комплексу ідей, вироблених прогресивними діячами як Православної, так і Греко-католицької церков, які сприяли формуванню своєрідної і самобутньої ідеології українського народу, зорієнтованої на визрівання його національної самосвідомості. Роль Греко-католицької церкви в цьому процесі важко переоцінити. Серед видатних людей попереднього століття важко знайти особу, яка би ще при житті досягла такої величі й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат ... Але, необхідно погодитись, що водночас нелегко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Проголошення незалежності України, якої так домагався митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності до сьогодні. Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітницькі ідеї. Їх вивчення і всебічний аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України. Це також стосується двох інших визначних представників Греко-Католицької Церкви – єпископа Діонісія (Діонізія) Няраді та майбутнього прем'єр-міністра і президента Карпатської України Августина Волошина. Ці три славетні постаті нашої історії добре знали один одного, спілкувалися між собою, обмінювались думками про майбутнє. Саме взаємини між ними через призму історії Закарпаття й перебуватимуть у центрі цього наукового дослідження.

У 20-30-х роках між Східною Галичиною і Закарпаттям встановилися досить тісні стосунки. Необхідно відзначити, що особливо цьому сприяв митрополит Андрей Шептицький, який постійно акцентував увагу на тому, що галичани і закарпатці – кровні

брати, діти єдиної матері – України. У 1922 р. А. Шептицький здійснив поїздку до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о. Костянтином Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації «Соединение», закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, «се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля»⁸⁵². А. Шептицький «закликав усіх русинів до єдності, й тоді ми будемо вільними, адже у світі є справедливість, яка мусить бути виміряна кожному народові...»⁸⁵³. Так передавала закарпатська газета «Свобода» слова митрополита.

Саме «Свобода», яку очолював і визначав її ідейний зміст А. Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності Галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілий ряд матеріалів з цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь у ній митрополит Андрей⁸⁵⁴. Коли аналогічна конференція проходила в Римі, то для участі в ній запросили Шептицького. «Метою тих спільних нарад, – писав визначний дослідник історії церкви А. Пекар, – було дати можливість всім українським католицьким єпископам удома й на поселеннях взаємно пізнати себе і створити спільну Конференцію українських владик, яка мала подбати про одностайне видання літургічних книг, упровадити одностайність у літургічних відправах, оформити сумісне партикулярне право для всіх українських єпархій, застосувати нові методи у навчанні релігії та пожвавити діяльність церковних організацій в дусі католицької акції»⁸⁵⁵. Конференції планувалося проводити кожні п'ять років у Римі, а проміжні щороку в одному з осідків європейських владик.

На конференції 1929 р. в Римі Андрей Шептицький запропонував новий варіант «Літургікону», до якого було внесено лише незначні зміни. А. Пекар слушно зауважив, що «митрополит, замість зачекати на затвердження літургікону Апостольським Престолом, як того вимагало канонічне право, поспішився і негайно дав його надрукувати (1930 р.). А відтак, розіславши надрукований уже літургікон усім єпископам, наказав їх впроваджувати його в своїх

⁸⁵² Свобода. 1922. 12 листопада.

⁸⁵³ Там само.

⁸⁵⁴ Свобода. 1927. 18 грудня.

⁸⁵⁵ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 43.

єпархіях. На жаль, більшість владик появу нового літургікону оминула мовчанкою, бо в серці вони не схвалювали й самої літургічної реформи, розпочатої митрополитом. На спільних нарадах вони однак не мали відваги явно виступити проти задумів митр. Шептицького, тож тільки вдавано голосували, що ним пропонований літургікон приймають. Одинок Мукачівський єпископ Петро Гебей, який щиро підтримував почин митрополита, прийняв новий службник і доручив своїм священикам, щоб його вживали»⁸⁵⁶. На наступній конференції 1932 р. Шептицький через хворобу був відсутній, а нарадами керував явний противник літургійних реформ Станиславівський єпископ Григорій Хомишин. На тлі запропонованих А. Шептицьким реформ «владики зовсім порізнилися і не знайшли способу, щоб дійти до якогось порозуміння... Ось так благородні задуми великого Митрополита пішли нанівець»⁸⁵⁷.

Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку редакції, він «вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже...»⁸⁵⁸. «Свобода» в цілому ряді своїх матеріалів писала про велику і щирю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його пастирської діяльності, галичани вирішили «поставити у Львові шпиталь» на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойніший дарунок ювілейний, дійсно шпиталь⁸⁵⁹. Багато інформації про відносини між Галицьким митрополитом і закарпатцями можна почерпнути з релігійних видань «Душпастирь» та «Благовісник». Відомості про діяльність А. Шептицького, а також про становище на Закарпатті зустрічаються на сторінках «Українського Бескида», тижневика «Мета», газетах «Наша земля», «Нива», «Діло», «Український голос»⁸⁶⁰.

Наприкінці 30-х років політична ситуація в Галичині була надзвичайно нагніченою, в деякій мірі, навіть вибуховою. Польська влада посилила терор проти українців, що в свою чергу викликало до

⁸⁵⁶ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 43.

⁸⁵⁷ Там само. С. 44.

⁸⁵⁸ Свобода. 1927. 20 квітня.

⁸⁵⁹ Там само.

⁸⁶⁰ Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2012. Випуск 28. С. 19.

них ненависть у всьому цивілізованому світі й симпатії до справедливої боротьби галичан за автономні права. Газета «Нова свобода» регулярно знайомила закарпатців зі всім суттєвим, що там відбувалось. Становище українського населення Галичини стало настільки нестерпним, що митрополит Андрей Шептицький звернувся із своїм пастирським листом до цивілізованого світу. Лист був надрукований на шпальтах «Нової свободи» і став, в деякій мірі, постійною темою для обговорення: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей»⁸⁶¹. В іншій публікації говорилося, що «... поляки нечуванним способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, розв'язують українські товариства, унеможлиблюють удержання шкіл, насильством і обманом перетягують несвідомих селян на латинський обряд, щоб таким чином скорше їх спольщити, а в останньому часі взялися до радикального нищення православних церков...»⁸⁶². Учасники Маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: «Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять героїчну боротьбу з наїзниками-окупантами. Дякуємо їм за їх гарячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила, і воля»⁸⁶³.

Високо оцінив діяльність А. Шептицького Августин Штефан. На його глибоке переконання «є чотири єпископи-василіяни, а саме: Павло Гойдич у Пряшеві, митрополит Андрій Шептицький у Львові, Йосафат Коциловський в Перемишлі і Василь Ладика у Вінніпезі»⁸⁶⁴.

⁸⁶¹ Нова свобода. 1938. 2 вересня.

⁸⁶² Там само.

⁸⁶³ Там само. 18 жовтня.

⁸⁶⁴ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 21.

«Щоб світ знав, що діється в Угорській Русі, – писав А. Штефан, – треба було приятелів мати. І ми їх мали. Перш за все в Галичині. Карпатські українці могли різними дорогами діставатися до Львова чи до Перемишля. Наприклад, о. Августин Волошин перед 1914 р. три рази був в Галичині і кожного разу відвідував єпископа чи пізніше митрополита Шептицького ... о. д-р. Юлій Гаджега в 1911 р. був у Галичині. Тяжче було дістатися галицьким інтелігентам до Угорської Русі, а коли дісталися і не мали спеціального доручення від малярського уряду, то були визвані, щоб негайно вернулися додому. Для певности один добре одягнений пан відпровадив галицького гостя аж до колишньої галицько-малярської границі»⁸⁶⁵. Що стосується постаті А. Шептицького, то угорська влада навіть не наважувалася перешкоджати його приїзду: «В Успенському відпусті обов'язково брав участь владика й велике число єпархіального духовенства. 1928 р. на відпуст прибув також митрополит Андрей Шептицький, який виголосив зворушливу проповідь на тему: «Стійте у вірі!». Натовп богомольців із захопленням слухав натхненні слова великого Митрополита, а відтак багато з них говорили: «Це наш правдивий Мойсей!». А були й такі, що щиро заявляли: «Тепер уже не дбаю, якщо й умру!». Так ото, як подав часопис Душпастир, «імя митроп. Шептицького записалося золотими буквами в серця усіх русинів (закарпат. українців)»⁸⁶⁶.

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о. Василь Лар, єпископи В. Такач і П. Гебей. В. Лар пригадував, що «чув про митрополита Шептицького вже в гімназії, опісля незабутнім зістав для нього вислів каноніка, виховника богословія в Ужгороді, сьогодні єпископа Американських Русинів Кир Василя Такача. Він високо цинив Митрополита Шептицького. Одного дня, під час Першої світової війни, зайшли богослови до свого духовника о. каноніка В. Такача і найшли його в кімнаті дуже сумного, майже зі сльозами в очах. На запит, що сталося, – о. В. Такач сказав, що дуже сумує і болоче переживав поступування Тіси Пішти, прем'єра Малярщини, який своїм розпорядженням посягнув на душу нашого народу, на святі речі – обряд і церковну мову, домагаючись зміни календаря і заведення малярської мови в Греко-Католицькій церкві, щоб Службу

⁸⁶⁵ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 195-196.

⁸⁶⁶ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 363.

Божу відправляти мадярською мовою в церквах Мукачівської єпархії. «Одинокий наш рятунок – це Львів, Митрополит Шептицький, – сказав на кінець о. В. Такач, духовник богословської семінарії»⁸⁶⁷. В. Лар констатував, що згодом він та ще кілька богословів почали більше цікавитися митрополитом та Греко-Католицькою церквою в Галичині, «хоч мадяри забороняли всякі зв'язки, а навіть згадки про Галичину. Та Бог так дав, що по Першій світовій війні наш край, наша Мукачівська єпархія визволилась з-під панування мадярів та під назвою Підкарпатська Русь прилучилася до ЧСР»⁸⁶⁸.

Митрополит А. Шептицький був добре обізнаний із релігійною ситуацією в Закарпатті. «Розмовляючи з Митрополитом, – пригадував В. Лар, – я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні»⁸⁶⁹. Єпископ П. Гебей писав, що він разом з А. Волошином відвідав Львів, а коли вернулися, то із задоволенням оповідав, що «дуже вплинуло на нього це, коли у Львові почув, що вірні Мукачівської єпархії також українці, що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою»⁸⁷⁰. А. Пекар відзначав, що ще в 1911 р. Андрей Шептицький на шпальтах газети «Нива» опублікував апеляцію до примаса Угорщини щодо антиукраїнських утисків у Закарпатті⁸⁷¹. Про відвідини А. Шептицьким Ужгорода і Пряшева ще наприкінці ХІХ ст. писав В. Шандор⁸⁷².

Цікавий факт про відвідини Шептицьким Закарпаття зафіксував у своїй статті Я. Микитюк: «... Ми (розповідав ігумен Мукачівського монастиря – Авт.) правили Вечерню і нараз до нашої церкви увійшов дуже високий і поставний монах, припав на коліна й ревно молився. Його поява заінтригувала приявних на Вечерні – і вірних і всю монашу братію. Як закінчилась Вечерня, цей монах застукав до дверей нашого монастиря. Йому відкрив двері наш старий дверник, який кожному говорив «ти». Він побачив цього дуже

⁸⁶⁷ Вегеш М. М. Андрей Шептицький. *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну* (Збірник наукових праць). Випуск другий. Ужгород, 1996. С. 84.

⁸⁶⁸ Там само. С. 85.

⁸⁶⁹ Там само.

⁸⁷⁰ Там само.

⁸⁷¹ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. І. Рим, 1967. С. 105.

⁸⁷² Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від ІХ ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 123.

високого монаха і запитав: «Хто ти такий і чого хочеш?». У відповідь почув: «Я брат Андрей зі Львова». А йому на це брат дверник: «Який ти брат, як бороди не носиш?». На це монах відповів, що в Галичині Василяни не носять борід, а він хоче говорити з о. ігуменом. Так я познайомився з єпископом-номінатом Кир Андреем Шептицьким. Він розповів мені, що приїхав до нас у справі його висвяти. Ми розговорились і Владика заходився мене «українізувати». Відтоді ми почали передплачувати українську пресу зі Львова та започаткували нову сторінку духовної праці між нашими вірними на Закарпатті». Таке розповідав мені д-р Юлій Олесницький, коли я працював для нього в 1935-36 роках у Станиславові»⁸⁷³

Упродовж багатьох років існували дружні відносини між митрополитом Андреем Шептицьким і крижевецьким єпископом Діонісієм Наряді, доля якого наприкінці 30-х років була тісно пов'язана із Закарпаттям. Митрополит Андрей в одному зі своїх інтерв'ю зазначив, що вперше зустрівся з Д. Нярадї 1895 р. в Загребі. Нярадї тоді був студентом духовної семінарії. Ставши ректором семінарії Крижевецької єпархії у Загребі 1902 р. (у 28 років – Авт.), Д. Нярадї добре усвідомлював, що від виховання молодих священників значною мірою залежить майбутнє єпархії, тому з самого початку ретельно опікувався вихованням семінаристів та їхньою освітою. Він часто звертався з проханням до митрополита Андрея прийняти в греко-католицькі семінарії у Галичині та в Богословську академію у Львові семінаристів і студентів Крижевецької єпархії. Співпрацю Д. Нярадї з Шептицьким ще більше скріпили велеградські конгреси⁸⁷⁴.

1 квітня 1920 р. представник ЗУНР в Югославії Григорій Мекетей писав митрополиту Андрею Шептицькому про необхідність переконати Д. Нярадї переїхати з Югославії на Підкарпатську Русь, до Ужгорода. Його кандидатуру також підтримав Л. Цегельський. «Тоді д-р. Цегельський, – писав Г. Мекетей, – звернувся до мене, а для того, що я, як представник, пробуваю в Білгороді та стою в тіснім контакті з єпископом о. Нярадї. На мене зложено задачу переконати єпископа о. Нярадї, що його шкода на теперішнім пості, де управляє

⁸⁷³ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / Редакційна колегія: Дарія Бойчук, Осип Бойчук, Роман Хрохмалюк, Оксана Лемеха-Луцька, Михайло Логаза, Володимир Макар, Осип Новицький, Юрій Фединський, Василь Щербій; редактор-упорядник: Микола Климишин. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том XXIX (Том II). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. 898 с.

⁸⁷⁴ Рамач Я. Участь Галицької митрополії і Крижевецької єпархії у Велеградських конгресах у першій половині ХХ ст. *Проблеми слов'язознавства*. 2017. Випуск 66. С. 83.

заледве 15. 000, наколи прибувши в Ужгород, буде мати широке поле до праці, зваживши, що буде мати до діла з 300. 000 нашого населення. Дальше мені заявили, що він мав би евентуально увійти в склад Директорії. Я мав його наклонити – коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз під покришкою духовних справ... Я мав його наклонити, коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз ... до Праги та зложив візиту Масарикови, Гузарови, а відтак поїхав на Закарпаття. Прийняттям його має зайнятися в Празі Д-р. Смаль-Стоцький, а в Ужгороді – радник Нечас. Я ще, однак, з єп. О. Няраді не знісся з двох причин. Саме тепер він виїхав на візитацію і вертає щойно по великодніх святах, а по друге, я хотів уперед запитати о думку в цій справі Вашу Ексцеленцію. Тому прошу при нагоді передати мені листа до Сінгалевича, який мені його доручить...»⁸⁷⁵. Немає нічого дивного, що представники ЗУНР пропонували саме кандидатуру Д. Няраді, який завжди притримувався чіткої української орієнтації. Однак, єпископ прибуде на Закарпаття лише наприкінці 30-х років.

14 жовтня 1923 р. митрополит А. Шептицький і єпископ Крижевецький Д. Няраді підписали спільне пастирське послання до духовенства та вірних із приводу 300-літнього ювілею мученицької смерти священомученика Йосафата Кунцевича⁸⁷⁶, а в липні 1929 р. спільне пастирське послання з нагоди 50-літнього ювілею священства Папи Пія XI⁸⁷⁷. 27 травня 1936 р. в листі до Д. Няраді митрополит А. Шептицький писав про поширення комуністичної агітації в Галичині: «Ми тут переходимо хвилі страшеного напруження, видається, що вибух революції недалекий, комуністи чимраз сильніші в краю. Чи можемо очікувати Вашу Ексцеленцію в Підлютім. Дуже сердечно запрошую. Прошу прийняти вискази моєї сердечної приязні»⁸⁷⁸. Щирим було привітання від митрополита Андрея з нагоди 30-літнього ювілею пастирської праці Д. Няраді: «З нагоди 30-літнього ювілею єпископства Вашого Блаженства, складаю Вам мої

⁸⁷⁵ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 1999. С. 703.

⁸⁷⁶ Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. IV. Спільні Пастирські послання. 1905-1944. Львів: Фондація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 131-144.

⁸⁷⁷ Марунчак М. В сорок-річчя смерті єп. Діонісія Няраді (1940-1980). *Свобода*. Український щоденник. 1980. Ч. 90. 19 квітня.

⁸⁷⁸ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 1999. С. 865-866.

найсердечніше побажання. Працюючи в тих незвичайно тяжких часах над духовним добром і вічним спасенням народу, Ваше Блаженство збирають великі заслуги вічного щастя в небі, але праця Архієрея і душ пастиря получена з так численними і великими терпіннями і жертвами, що треба великої Божої благодати і великої чесноти до сповнення по Божому всіх обов'язків душ пастиря-єпископа. Я в своїх недостойних молитвах все пам'ятаю про Ваше Блаженство і прошу Всевишнього Бога про всі ласки потрібні до вічного спасення Вашого і до праці над спасенням ближніх... Прошу прийняти вискази моєї найвищої пошани»⁸⁷⁹. На тісних взаємовідносинах між митрополитом А. Шептицьким і Д. Няраді акцентував К. Королевський⁸⁸⁰. Листування двох визначних представників Греко-Католицької церкви складає понад 260 листів⁸⁸¹.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, що залишився в Ужгороді⁸⁸². Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа⁸⁸³. Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської Греко-Католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В документі вказувалося, що «Віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною»⁸⁸⁴. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України.

⁸⁷⁹ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. І. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. 453.

⁸⁸⁰ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Видання 2-ге, виправлене. Львів: Свічадо, 2016. С. 30, 84, 86, 319, 401.

⁸⁸¹ Гаврош О. Діонізій Няраді (1874-1940). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії.* Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 552.

⁸⁸² Боржава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 105.

⁸⁸³ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 115.

⁸⁸⁴ Там само.

Він навіть направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької Греко-Католицької єпархії Д. Няраді, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400. 000 вірних залишається без єпископа»⁸⁸⁵. 14 листопада 1938 р. кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет № 653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всеопреосвященого Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у пародіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають»⁸⁸⁶. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша часть Парохій мукачівської дієцезії Русинів в дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгороду»⁸⁸⁷. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископу Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященому др. Діонісієві Няраді, єпископові Крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю»⁸⁸⁸.

Владика Діонісій ось так розповідав про своє призначення до Хусту: «Дня 3 листопада ц. р. (1938) я, як Крижівський єпископ, поїхав до Риму «ад ліміна» (канонічна назва постійних звітів єпископів Папі – Авт.)... Там мене заскочили листопадові події на Закарпатті, тобто Віденський арбітраж і приділення Ужгороду й Мукачева до Мадярщини. Я вповні здавав собі справу про наслідки цих подій. Біля 400. 000 вірних лишалось без єпископа, без свого духовного проводу. У цій справі я зразу виготовив «Меморіал» і

⁸⁸⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 84.

⁸⁸⁶ Там само. С. 84-85.

⁸⁸⁷ Нова свобода. 1938. 6 грудня.

⁸⁸⁸ Там само.

передав його на руки секретаря Священної Конгрегації для Східних Церков кардинала Євгена Тіссерана. Тоді мені призначили у Святішого Отця аудієнцію на 14-го листопада. На аудієнції, я очевидно представив Святішому Отцеві справи, які відносилися до моєї Крижівської єпархії. Тоді Святіший Отець заявив: «Я ще маю розглянути з тобою інші справи, які я вже обговорив з Секретарем Східної Конгрегації». Згадавши відтак про події в Карпатській Україні, Святіший Отець мене запевняв: «Ми негайно подбаємо про бідний народ Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших потрібних засобів». Три дні пізніше я одержав грамоту, силою якої мене призначено Апостольським Візитарем для Карпатської України, з правами Апостольського Адміністратора. Одночасно мені поручено негайно вибратись на Підкарпаття. По дорозі я ще поступав до моєї Крижівської єпархії, щоб налагодити наполегливі справи. Вже на третій день я дістав телеграму, щоб негайно їхав на Підкарпаття. Ось повна історія мого назначення!»⁸⁸⁹.

Один з біографів Діонісія Нярадї М. Марунчак писав, що єпископ мав тісні взаємини із своєю вужчою батьківщиною – Закарпаттям (предки Д. Нярадї проживали в Руському Керестурі та поселились сюди із Закарпаття – Авт.). Протягом 1922-1927 рр. Д. Нярадї був одночасно адміністратором Пряшівської єпархії й зарекомендував себе як захисник вірників Греко-Католицької церкви від засилля московського православ'я⁸⁹⁰. Сучасний дослідник Ю. Данилець віднайшов і проаналізував ділові документи єпископа Діонісія, які зберігаються у фонді «Кошицька жупа» (1923-1928). Зокрема ним виокремлено 9 листів-звернень, що охоплюють період із 1923 по 1927 рр.⁸⁹¹. Опубліковані вченим документи переконують, що Д. Нярадї просив не применшувати роль православної агітації в Словаччині та Закарпатті. Передусім, єпископ наголошував, що раніше вона (агітація – Авт.) була лише спорадичною, але в останній час набула всезагального масштабу: «Якщо держава не зупинить ту агітацію, відчує не меншу шкоду, ніж Греко-Католицька церква»⁸⁹². Необхідно погодитись з Ю. Данильцем, що «непослідовна політика

⁸⁸⁹ Нова свобода. 1939. 7 січня.

⁸⁹⁰ Марунчак М. В сорок-річчя смерти єп. Діонісія Нярадї (1940-1980). *Свобода*. Український щоденник. 1980. Ч. 90. 19 квітня.

⁸⁹¹ Данилець Ю. В. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Нярадї на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошицях). *Historia Radu bazilianov sv. Yozafata*. Presov, 2017. С. 167-173.

⁸⁹² Там само. С. 170.

чехословацької влади призвела до релігійних суперечностей між православними та греко-католиками, котрі часто закінчувалися трагічними випадками»⁸⁹³.

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове Греко-Католицьке єпископство у Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі затягувалось. Щодо призначення Д. Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії»⁸⁹⁴. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Няраді заявив: «Є отже дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час ... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою, бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями, Резиденція апостольської адміністратори є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в столиці Уряду Карпатської України»⁸⁹⁵.

Необхідно погодитися з твердженням П. Р. Магочія, що «оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду»⁸⁹⁶. Аналогічної думки притримувався також Ю. Боржава: «Коли з початком 1938 р. карпато-український національний рух побідно рушив вперед, у багатьох старших священників заговорила совість і вони зачали вертатися до свого карпато-українського народу. Це стало видимим, коли Св. Отець Папа Пій XI, вислухавши звіт свого особистого секретаря... зараз після віденського арбітражу, бо вже 15. XI. 1938, іменував Апостольським Адміністратором для Карпатської України, відомого і заслуженого єпископа Крижевацької єпархії, д-ра Діонісія Няраді. Цим актом Свята Столиця перша визнала владу о. А. Волошина»⁸⁹⁷. Не випадково А. Волошин у

⁸⁹³ Там само. С. 171.

⁸⁹⁴ Данилець Ю. В. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Няраді на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошиціях). *Historia Radu bazilianov sv. Yozafata*. Presov, 2017. С. 171.

⁸⁹⁵ Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія. *Українські Карпати*. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 1993. С. 402.

⁸⁹⁶ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 115.

⁸⁹⁷ Боржава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 43; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2006. С. 276; Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Відповідальний редактор І. Гранчак. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 437-448.

«Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р. закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу»⁸⁹⁸. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Няраді апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована»⁸⁹⁹. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Д. Няраді єпископом Карпатської України.

«Майже все духовенство, – писав Ю. Боржава, – надзвичайно тепло поставилося до свого нового єпископа, навіть мадярофілам імпонувала його щирість, святість і скромність. Єпископська канцелярія була відкрита для кожного і новий єпископ помагав кожному, хто звернувся до нього»⁹⁰⁰. До того ж Папа іменував А. Волошина Монсеньйором його Святості⁹⁰¹. Про приїзд Д. Няраді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ Чехословаччини повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – повідомляла «Нова свобода», – викликала велике вдоволення народу Карпатської України»⁹⁰². 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу Службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!»⁹⁰³. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». У одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Няраді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отця: «Про мир всього світа», а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім

⁸⁹⁸ Августин Волошин. Твори. Ужгород, 1996. С. 375.

⁸⁹⁹ Шандор В. Спомини. Т. І. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

⁹⁰⁰ Боржава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 43.

⁹⁰¹ Там само. С. 45.

⁹⁰² Нова свобода. 1938. 27 листопада.

⁹⁰³ Там само. 4 грудня.

моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, в чії руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу»⁹⁰⁴. У Пастирському листі від 23 грудня 1938 р. Д. Няраді сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровителькою-Заступницею Підкарпатської Держави»⁹⁰⁵. Ще раніше, 18 грудня 1938 р. Д. Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, в якій «закликав вірників стояти при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення»⁹⁰⁶.

Вступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Няраді виклав свій план дій в інтерв'ю головному редакторові газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р. «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священик був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і якнайточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції ... Священик не сміє відтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків ... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру ... Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу ... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян ... Для народу є конче потрібним видавати як найбільше дешевих популярних книжок»⁹⁰⁷.

⁹⁰⁴ Там само. 6 грудня.

⁹⁰⁵ Нова свобода. 1938. 23 грудня.

⁹⁰⁶ Там само. 18 грудня.

⁹⁰⁷ Там само. 12 грудня.

Д. Няраді активно почав впроваджувати свій план в життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священиків», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол (Зореслав). Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Всього вийшло п'ять чисел. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священиків та вірників, інформація про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися у приміщенні державної друкарні в Хусті. Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі учительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200-250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала Греко-Католицька семінарія, яка готувала священиків. За порадою А. Волошина Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіянина М. Калинця⁹⁰⁸.

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», в якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдальше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душ пастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходить розвивати нашу священнику діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище»⁹⁰⁹. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священики Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик та деякі інші. Їх звинуватили в анти чеській, антиукраїнській і про угорській пропаганді та ув'язнили в табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священиків, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про зміну священиків у поодиноких округах⁹¹⁰.

Антін Кущинський яскраво описав відзначення в Хусті Свята злуки ЗУНР і УНР та участь в цих заходах Д. Няраді: «Хустська катедра не могла вмістити січовиків і вони рядами заповнили не лише

⁹⁰⁸ Нова свобода. 1938. 13 грудня.

⁹⁰⁹ Там само. 1939. 1 січня.

⁹¹⁰ Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 69.

широкий майдан кругом церкви, а і всі бічні вулиці ген-ген далеко, аж до окраїн міста. Єпископ Діонісій Нярадї, подібний своєю сивою маєстатичною головою і своїм способом триматися – до митрополита Шептицького, в асистї великого числа священників служив урочисту архієрейську Службу Божу в намір енні української державности, а потім благословив січове військо та чарував його своїм пастирським натхненим патріотичним словом»⁹¹¹. А. Кущинський писав, що за порадою Д. Нярадї «на церковних вежах замаяв наш державний жовто-синій прапор»⁹¹².

10 березня 1939 р. Д. Нярадї видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: «В особливі ший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день створення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх пародїях нашої єпархїї на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечерїє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму) й у самий день створення Сойму по Службі Божій – також через чверть години»⁹¹³. Три священники були обрані послами (депутатами) Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він «об люблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник»⁹¹⁴.

Утворення Карпатської України вітали також українці Східної Галичини: «У Львові в ті дні славної боротьби Карпатської Січі галицькі українці спонтанно організували могутню маніфестацію на честь Карпатської України. Відбувся масовий похід на Ринку, де колись старшини гетьмана Богдана Хмельницького з його сином Тимошем збирали одкуп від львівських міщан, та на Руській вулиці, де пізніше висланці гетьмана Івана Мазепи змовлялись з галицькими представниками проти московського царя. А великий дзвін на Святому Юрі, що все мовчить і своїм голосом завіщає тільки про надзвичайні події і що востаннє дзвонив жалібно про смерть Біласа і Данилишина, тепер вдарив радісно й урочисто на славу подій в Карпатській Україні. Подібні маніфестації відбулися і в інших містах

⁹¹¹ Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середюка, 1981. С. 91.

⁹¹² Там само. С. 86.

⁹¹³ Ліхтей І. Єпископ Діонісій Нярадї і Карпатська Україна (листопад 1938-березень 1939). *Дзвони*. 1995. № 3. С. 5.

⁹¹⁴ Гренджа-Донський В. Публіцистика. *Твори Василя Гренджі-Донського*. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 223.

Галичини. В Стрию, наприклад, польська поліція, не можучи мирним способом розігнати демонстрантів, вжила зброю, через що були ранені та було багато арештовань ...»⁹¹⁵. Митрополит Андрей Шептицький надіслав вітального листа Августину Волошину: «Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре! Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам наряд допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту. Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит»⁹¹⁶.

Між А. Шептицьким і А. Волошином упродовж багатьох років тривало взаємне листування, про що засвідчив у своєму щоденнику В. Лар. Августин Волошин часто прочитував йому листи від Шептицького, в яких містилися «батьківські настановлення – якби то пожвавити церковно-релігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я»⁹¹⁷. На жаль, на сьогодні опублікована далеко не вся епістолярна спадщина Великого митрополита. Відомо, принаймні, про два листи А. Волошина до А. Шептицького, які стосуються періоду Другої світової війни. 28 липня 1941 р. А. Волошин писав митрополиту щодо створення Українського Патріархату: «Ваша Ексцеленціє, Милостивий Отче Митрополите! Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексцеленцію з нагоди 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус

⁹¹⁵ Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середюка, 1981. С. 137.

⁹¹⁶ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.

⁹¹⁷ Сергійчук В. Українські державники: Митрополит Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. С. 289.

допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу. При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку. Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, притуплення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат. Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність. Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням оо. Василіян. Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей. Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас Ваш Син в Христі Августин Волошин»⁹¹⁸.

Другий лист-привітання датований 11 грудня 1942 р.: «З нагоди дня св. Апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплого поздоровлення і щирого побажання всього найкращого. Молю Бога, щоб дарував Вам много ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого народу, особливо же повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України. Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди много здібних працівників на славу Божу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучности нашого народу. Цілую руки і вручаюся св. Молитвам. Ваш покірний син в Христі Августин Волошин»⁹¹⁹. Про відвідини А. Волошина в часі Другої світової війни писав також у своїх споминах майбутній провідник УГКЦ Йосиф Сліпий: «У часі гітлерівської окупації помер в Празі ректор Українського вільного університету професор Горбачевський, і тамошня громада прохала Митрополита прислати єпископа на похорон. Митрополит післав о. Галянта до мене, щоби я

⁹¹⁸ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. I. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. 446.

⁹¹⁹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1999. С. 994.

вибрався до Праги, і я поїхав та відправив похорон. При тій нагоді стрінувся з новим ректором УВУ і професорами та був у президента Карпатської України отця-директора Августина Волошина, що мешкав у своїй віллі в Празі на Сміхові под. Ліпками»⁹²⁰.

Про контакти керівництва ОУН і митрополита А. Шептицького з Августином Волошином писав В. Шандор: «Увійшов я у зв'язок з д-ром Б. Левицьким, і він листом від 26 квітня 1981 р. інформував мене: Навесні 1944 р. звернувся до мене Ярослав Гайвас, один з провідних членів ОУН під керівництвом полк. Мельника, з проханням, чи не міг би я взяти на себе важливу місію до президента А. Волошина від ОУН-солідаристів, що пізніше була створила т. зв. Українську Національну Раду з професором Величківським на чолі. Гайвас вручив мені оригінал статуту цієї Національної Ради з підписами митрополита Шептицького та інших визначних осіб, на якому було вписане і прізвище президента А. Волошина й залишене місце для його власноручного підпису... Невдовзі я відвідав президента Волошина в його празькій віллі. З'ясував йому завдання, з яким я до нього прийшов. Президент уважно вислухав мене і відповів отакими словами: «На жаль, я не можу підписати цей документ, а саме з таких причин: як карпатський українець, почуваю себе зв'язаним з українським народом в його цілості. А найперший мій обов'язок – це думати про мою ближчу батьківщину, Карпатську Україну. Коли я вживаю «думати», то маю на увазі обирати такі політичні позиції і провадити таку політику, яка в першій марі керується інтересами карпатоукраїнського народу. Ви бачите, що в світі діється? Вся наша батьківщина за згодою західних великих держав знов знаходиться під більшовиками. Питання Карпатської України дещо ускладнюється тим, що Карпатська Україна була складовою частиною Чехословаччини, а вона тепер є союзником західних демократій і в цій політичній концепції – навіть і Кремля. Мушу вам одверто сказати, що я орієнтуюся на ЧСР і за найбільшу помилку своїх земляків вважаю те, що вони перед лицем трагічного кінця Карпатської України і перед очима загарбницьких мадярських військ націлили свою зброю проти чеських вояків, шукаючи собі ворога там, де його не було. Сьогодні я повністю переконаний, що серед карпатських українців повинна бути така політична сила, яка б відважилася стати на позиції міжнародного права й підтримала б

⁹²⁰ Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, видання 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 145.

намагання Бенеша та його оточення, спрямовані на відновлення Чехословацької Республіки в її первісних кордонах. Я думаю і глибоко переконаний, – продовжував президент Волошин, – що така моя позиція не йде врозрід з інтересами українського народу, що вона тепер є єдиною можливою політичною концепцією карпатських українців, і вона ... безпосередньо підтримує інтереси братнього нам, українцям, чеського народу в його боротьбі за незалежність серед тих трагічних обставин, які тепер розвиваються. Тому, дуже вас прошу, перекажіть ці мої мотивації тим людям, які організують цю установу і які хотіли б мене бачити в її проводі. Прошу Вас, передайте також Реваєві, підпис якого я вже тут бачу, щоб він обов'язково свій підпис зняв. З'ясуйте йому, будь ласка, мою позицію й передайте йому моє прохання. Ми тепер не можемо нічого робити, що могло б загрожувати концепції федеративної ЧСР. А що буде пізніше – це побачимо. Я думаю, що доля Карпатської України залежить не від Національної Ради і від мого підпису, але від становища в Україні та в усьому світі», – закінчив свої міркування д-р Волошин»⁹²¹.

Незважаючи на це, А. Волошин, врешті-решт, підписав запропонований документ: Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А. Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

⁹²¹ Шандор В. Спомини. Т. 2. Карпатська Україна. 1939-1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. С. 160-161.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що впливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові⁹²².

Про хід переговорів А. Волошин відповідав на запитання майора Вайндорфа в Лефортівській в'язниці. Наведемо деякі місця із «Справи А. Волошина»:

Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А. Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А. Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю. Ревай і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник

⁹²² Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 110-111.

запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А. Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А. Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю. Ревая, А. Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані «durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю. Ревай, А. Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А. Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А. Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А. Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А. Мельник, його секретар і професор римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню «Самостійної України» буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю. Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю. Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю. Ревая, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю. Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А. Мельником та його соратниками в Римі⁹²³.

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «удалити угорців з Карпатської України».

По-різному склалися долі визначних мислителів і патріотів України. З єпископом Нярадї угорські окупанти поводитися жахливо. Його взяли під домашній арешт, а згодом вислали з Карпатської України. «Нїяк не можу забути той добрий і благий народ, веселий і відвертий, сильний, здоровий і бистрий, – казав він. – Цїлий час думаю про них і завсїди вони є перед моїми очима»⁹²⁴. 14 квітня 1940 р. Дїонїсїй Нярадї раптово помер при загадкових обставинах у селї Мрзло Поле. Самого Августина Волошина – ректора УВУ – вперше було заарештовано радянськими органами НКВС уже 11 травня 1945 р. Цього разу його завезли в приміщення УВУ, забрали ключі від ректорської канцелярїї та архїву й відпустили. Другий арешт А. Волошина органами НКВС відбувся 15 травня теж у його помешканнї за адресою: Прага-Смїхов, Під Лїпками, 12. Капітан Смершу Шибайлов доправив його на Делострелецьку вулицю, де його було замкнуто в тюремному підвалї. З Праги Волошина вивезли до Москви у в'язницю Лефортово, потїм перевели в Бутирську тюрму. В ув'язненнї 71-рїчний Августин Волошин перебував 52 днї, де був підданй численним допитам, жорстким фізичним і моральним тортурам. 19 липня 1945 р. серце президента Карпатської України не витримало. Про останнї днї Галицького митрополита писав один із

⁹²³ Центральный Архив Министерства Государственной Безопасности Российской Федерации (Москва). Н – 17681. Л. 27-29.

⁹²⁴ Гаврош О. Дїонїзїй Нярадї (1874-1940). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хронїка подїй. Персоналїї: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хронїка подїй. Персоналїї.* Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 552.

його найближчих соратників Кирило Королевський: «... 1 листопада (1944 р.) всі спокійно сиділи за столом, коли-то несподівано з'явився слуга Гавриляк, аби повідомити, що Митрополит помирає. Черговий лікар, сестри і брат студит на хвилину вийшли, щоб приготувати ін'єкцію. В ту мить, як вбігли до нього, побачили, що його голова вже відкинулася назад. Була за п'ятнадцять друга пополудні. Він мав 79 років, 3 місяці і 7 днів»⁹²⁵. Зважаючи на величезний авторитет митрополита серед місцевого населення, навіть радянська влада не наважилася здійснювати перепони прощанню людей з Андреем Шептицьким. Мало того, у жалобній церемонії навіть взяв участь тодішній перший секретар ЦК КПУ Микита Хрущов, який привіз на поховання вінок особисто від Сталіна.

Отже, ще будучи єпископом Станиславівської єпархії, Андрей Шептицький почав цікавитись становищем Греко-Католицької церкви в Закарпатті. Особливо зміцнилися ці контакти в 20-30-х роках, особливо під час існування Карпатської України. Галицький митрополит привітав утворення незалежної держави в Карпатах і в значній мірі спричинився до призначення в Карпатську Україну Апостольським адміністратором Діонісія Нярадї. Історичні документи свідчать, що між А. Шептицьким з одного боку, та А. Волошином і Д. Нярадї з другого дружні взаємини не припинялися протягом всього їх життя. Нерідко взаємини А. Шептицького і А. Волошина носили суто політичний характер. Такими вони були під час перебування президента Карпатської України в еміграції. Закарпатська періодика, яка видавалася в краї протягом міжвоєнного періоду, постійно повідомляла своїх читачів про становище Греко-Католицької церкви у Східній Галичині та багатогранну діяльність Галицького митрополита.

⁹²⁵ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Видання 2-ге, виправлене. Львів: Свічадо, 2016. С. 442.

РОЗДІЛ 10. ЛЬВІВСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР 1946 РОКУ В ДЖЕРЕЛАХ

Основу джерельної бази проблематики склали неопубліковані архівні джерела, що зберігаються в архівах України, опубліковані документи і матеріали різноманітних наукових видань, археографічні матеріали, опубліковані матеріали релігійних установ та їхніх діячів, періодична преса, спогади, мемуари, праці учасників та очевидців подій. Зрозуміло, що з огляду на значну розробленість загальної проблеми щодо УГКЦ, увага авторів була приділена пошуку нових документів і матеріалів, що дозволили б розширити документальний базис розкриття теми. Тому впродовж пошуку було опрацьовано архівні матеріали ряду центральних та обласних архівних установ України. Враховуючи значне зацікавлення даною проблемою в науковому світі дозволимо собі подати аналіз матеріалів фондів та описів, в яких прийшлося працювати. Це, впершу чергу, матеріали архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУЛ), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), Державного архіву Львівської області (ДАЛО).

Це різноманітні та різнопланові документи, які відображають процес ліквідації УГКЦ органами партійно-державної влади та держбезпеки, дають змогу дослідити підготовчий етап репресій, механізм та розвиток цього процесу, методи, що застосовувалися до духовенства та їх зміна протягом ліквідаційного періоду. Зміст цих документів дозволяє простежити наявність деяких розбіжностей між вказівками керівництва радянських спецслужб та їх трактуванням органами держбезпеки на місцях. Досліджено документи, авторство яких належить широкому діапазону осіб – від народних комісарів і вищих офіцерів органів держбезпеки, партійних функціонерів, представників радянських органів різних рівнів до ієрархів, духовенства і віруючих УГКЦ. Серед них – звернення митрополита УГКЦ А. Шептицького до віруючих, послання і теологічні праці протопресвітера Г. Костельника, листи митрополита Йосифа Сліпого тощо.

У дослідженні використано матеріали, виявлені у ЦДАВОВУ, де наявний комплекс документів за походженням сформувався з

матеріалів вищих і місцевих органів влади республіки та церковних організацій. Вони зосереджені у фонді 4648 – Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Тут знаходяться документи про діяльність апаратів уповноважених Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР, що дозволили з'ясувати механізми та методи діяльності цих структур, їхню роль і вплив на систему державно-церковних відносин. Більшість наявних документів – це доповідні уповноважених з західних областей про стан роботи, фіксують їхню діяльність у напрямі організації і проведення Львівського собору, підготовчі документи самого собору, тексти виступів учасників, його рішення, звіти світських учасників, інформацію про перехід греко-католицьких священників і громад у підпорядкування РПЦ⁹²⁶.

Найбільшу цінність для з'ясування механізмів і засобів взаємовідносин держави і церкви, тотального наступу на церковно-релігійне життя в повоєнній Галичині, спрямованості державно-православної акції з ліквідації УГКЦ та витоків цієї трагедії, політики влади щодо інших конфесій становлять розпорядження органів влади, донесення різних світських і церковних відомств, звіти, інформаційні

⁹²⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 4648 (Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по Украинской ССР). Оп. 1: Спр.18. Документы об изъятии помещений монастырей православной церкви (заключения, докладные записки, переписка) за 1946 год. Арк. 1–72; Спр.19. Причины ликвидации церковной унии с Римом на западно-украинских землях. Арк. 1–10; Спр. 19. Православна церква в Західних областях України. Арк. 11–17; Спр. 19. Справка про історію ліквідації Берестейської унії з Ватиканом та про воз'єднання Греко-католицької церкви в Західній Україні з Руською православною церквою. Арк. 37–50. Оп. 2: Спр. 19. Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов за 1946 г. Арк. 1–54; Спр. 20. Сведения о наличии монастырей, костелов, молитвенных домов и о движении верующих в областях УССР за 1946 г. Арк. 1–41; Спр. 28. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов по областям УССР за 1947 г. (3.01.1947 – 31.12.1947). Арк. 1–179; Спр. 29. Информации и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по Украинской ССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики, о религиозной обстановке, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1947 г. (4.01.1947-31.12.1947). Арк.1–20. Оп. 3: Спр. 8. Информации Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и областных Уполномоченных Совета о ходе подготовки и воссоединении униатской церкви с русской православной церковью в Западных областях Украины. Арк. 1 – 166; Спр. 9. Информации, докладные записки и справки, Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР, представляемые в высшие правительственные и партийные органы УССР, о положении и деятельности религиозных организаций в республике за 1946 г. (14.03.1946 - 18.11.1946). Арк. 1–96; Спр. 20. Информации и справки Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и областных Уполномоченных Совета, переписка по вопросу о воссоединении униатской церкви с русской православной церковью в Западных и Закарпатской областях Украины (27.02.1946 - 28.11.1946). Арк. 1–118; Спр. 22. Информационные отчеты Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР за 1946 г. Арк.1 – 123; Спр. 70. Информационные отчеты Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР по Львовской области за 1949 год. Том 5. Арк. 1–33.

довідки, результати інспекційних перевірок, листування, відозви ієрархів РПЦ та УГКЦ, циркуляри та інструкції РСРПЦ про роботу уповноважених на місцях. Опрацьовані документи дають можливість простежити основні етапи ліквідації УГКЦ, достовірно відтворити тотальну систему репресій проти священиків-«неприєднанців», представників чернецтва, вірних; проаналізувати форми і методи боротьби із «залишками уніатства». Цікавими є документи про реакцію світової громадськості на ліквідацію УГКЦ, яку радянські засоби масової інформації замовчували.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України досліджувалися матеріали фонду 1 – Центральный комітет Комуністичної партії (більшовиків) України, що дозволили з'ясувати форми і методи, якими республіканські і місцеві партійні органи, Рада у справах РПЦ УРСР, її уповноважені при облвиконкомах, радянські органи на місцях проводила державну та політичну лінію стосовно релігії та церкви⁹²⁷. У архівних справах виявлено чимало

⁹²⁷ Центральный державный архив громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1 (Центральный комітет Комуністичної партії (більшовиків) України). Оп. 23: Спр. 887. Телефонограмма И.Грушецкого Н.Хрущову с изложением письма митрополита Андрея Шептицкого на имя тов. Козырева. 16 октября 1944 г. Арк. 40–41; Спр. 887. Информация о реагировании населения и священников Львовской области на обращение членов инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с русской православной церковью. Арк. 37–39; Спр. 1638. Переслідування Української греко-католицької церкви. Арк. 112–113; Спр. 1638. Повідомлення Уповноваженого Ради в справах Руської православної церкви при РНК УРСР П.Ходченка членам Ініціативної групи по воз'єднанню греко-католицької церкви з Руською православною церквою. 18 червня 1945р. Арк. 128–129; Спр. 1638. Письмо председателя Совета по делам русской православной церкви при Совнаркомме СССР Г. Карпова секретарю ЦК КП(б)У Н.С.Хрущову. 20 апреля 1945 г. Арк. 97–100; Спр. 1638. Письмо председателя Совета по делам русской православной церкви при Совнаркомме СССР Г. Карпова секретарю ЦК КП(б)У Н.С.Хрущову. 25 апреля 1946 г. Арк. 34–36 зв.; Спр. 1638. Лист митрополита А.Шептицького Голові Раднаркому УРСР і секретарю ЦК КП(б)У М.С.Хрущову в Києві. 4 вересня 1944 р. Арк.138–139 зв.; Спр.1638. Информация о реагировании населения и священников Львовской области на обращение членов инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с русской православной церковью. 29 июля 1945 г. Арк. 105–111; Спр. 1638. Греко-католическая (униатская) церковь на пути к воссоединению с православной церковью. Арк. 130–135; Спр. 1639. Информации, отчеты, справки и переписка по вопросам работы Уполномоченного Совета по делам религиозных культов и воссоединении греко-католической церкви с православной (25.05.1945 - 24.12.1945). Арк. 1–185; Спр.1640. Информационный отчет Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР по Украинской ССР за IV квартал 1945 г. 14 февраля 1946 г. Арк.111–147; Спр. 1641. Информации о нелегальных религиозных организациях и реагировании населения Украины на аресты духовенства униатской церкви (26.03.1945 - 20.10.1945). Арк.1–12; Спр. 2846. Докладная записка заместителя Уполномоченного Совета по делам Православной Церкви при СМ УССР Г.Катунина о религиозной ситуации в Закарпатской области. 5 июня 1946 г. Арк. 147–154; Спр. 5069. Письмо секретаря Львовского обкома КП(б)У И.Грушецкого секретарю ЦК КП(б)У тов. Хрущову Н.С. 27 июля 1948 г. Арк. 219–223; Спр. 5069. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР за апрель-июнь 1948 г. 10 сентября 1948. Арк. 246–267; Спр. 5069. Докладная записка Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР П.Вильхового тов. Полянскому И.В. о ликвидации греко-католической (униатской) церкви в Закарпатской области. 11 ноября 1948 г. Арк. 318–330; Спр. 5667. Письмо председателя Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР Г. Карпова секретарю ЦК КП(б)У Литвину К.З. о передаче здания греко-католического собора в г.Мукачево и церковного здания в с.Росвигово. 17 февраля

листів керівних партійних органів, які надсилалися з Києва на місця, звіти та інформації, в яких доповідалося про стан виконання поставлених завдань, ситуацію на місцях, реакцію керівників церкви, духовенства, населення на ті чи інші дії влади. Серед матеріалів листи та звернення ієрархів УГКЦ на адресу партійних і місцевих керівників, листівки та матеріали оунівського підпілля із закликами протидії комуністичній владі та ін.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові значна кількість матеріалів по темі дослідження знаходиться у фонді 201 – Греко-католицька митрополіча консисторія, фонді 358 – Митрополит Андрей Шептицький та фонді 408 – Греко-католицький митрополічий ординаріат⁹²⁸. Було використано матеріали листування

1949 г. Арк. 47–48; Спр. 5667. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР за октябрь–декабрь 1948 г. 9 февраля 1949 г. Арк. 73–84; Спр. 5667. До Всечеснішого духовенства і всіх побожних вірних Греко-католицької церкви на Закарпатті. Лютий 1949 р. Арк. 132–141; Спр. 5667. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР за январь–март 1949 г. 18 мая 1949 г. Арк. 165–169, 192–196; Спр. 5667. Справка о ликвидации греко-католической (униатской) церкви в Закарпатской области УССР. 23 июля 1949 г. Арк. 202–209; Спр. 5667. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР за апрель–июнь 1949 г. 10 августа 1949 г. Арк. 218–223; Спр. 5667. Докладная записка Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по УССР Ходченка секретарю ЦК КП(б)У тов. Литвину К.З. по вопросу ликвидации унии в Закарпатской области. 10 января 1949 г. Арк. 230–231; Спр. 5667. Телеграмма Уполномоченного Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по УССР Ходченка секретарю ЦК КП(б)У тов. Литвину К.З. о проведенных церковных празднествах в Мукачевском монастыре по случаю ликвидации унии в Закарпатской области. Август 1949 г. Арк. 232–238; Спр. 5667. Информационное письмо Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР П.Ходченка Председателю Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР тов. Карпову Г.Г. 26 августа 1949 г. Арк. 245–251; Спр. 5667. Доклад Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области. 12 сентября 1949 г. Арк. 255–261; Спр. 5667. Письмо Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР П.Вильхового секретарю ЦК КП(б)У тов. Хрущеву Н.С. 29 сентября 1949. Арк. 267–268; Спр. 5667. Справка о воссоединении греко-католической (униатской) церкви в западных областях УССР с русской православной церковью. 6 октября 1949. Арк. 283–290; Спр. 5667. Завершение воссоединения греко-католической (униатской) церкви с русской православной церковью в Закарпатской области. 27 сентября 1949 г. Арк. 291–298; Спр. 5667. Докладная записка Председателя Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР Г.Карпова тов. Хрущеву Н.С. по вопросу ликвидации церковной унии в пяти областях Украинской ССР. 8 октября 1949 г. Арк. 321–324; Спр. 5667. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР за июль–сентябрь 1949 г. 3 декабря 1949 г. Арк. 360–362, 404–407. Оп. 24: Спр. 13. Информационная записка о ликвидации Гошевского греко-католического ордена «Васильян» мужского монастыря, как очага антисоветской, националистической деятельности украинско-буржуазных националистов. Арк. 1–14; Спр. 3613. Справка по заявлению Хруцкого С.С. 27 апреля 1954. Арк. 12–16; Спр. 3613. Письмо Прокурора УССР Д.Панасюка секретарю ЦК КП Украины тов. Кириченку А.Л. по делу С.Хруцкого. 28 июня 1954 г. Арк.31; Спр. 4263. Информация Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР о церковной обстановке в западных областях УССР в августе 1956 г. Арк.203–205; Спр. 4263. Сообщение о настроениях и деятельности не воссоединенного униатского духовенства и воссоединенного с православной церковью духовенства в западных и Закарпатской областях УССР по состоянию на 8 декабря 1956 г. 10 декабря 1956 г. Арк. 294–300.

⁹²⁸ Центральный державний історичний архів України у Львові (ЦДАУ у Львові): Ф. 201 (Греко-католицька митрополіча консисторія, м. Львів. 1806–1945). Оп. 1 р. Спр. 122. Пастирське послання Митрополита Йосифа

митрополита А. Шептицького та станіславського єпископа Г. Хомишина, що дали можливість уточнити стосунки між двома владиками в роки війни, позицію УГКЦ стосовно окупаційної влади тощо. Матеріали з фонду 408 дозволили проаналізувати ситуацію навколо УГКЦ в умовах радянського режиму, особливо після смерті митрополита А. Шептицького, до проведення собору 1946 р.

Значна частина інформації регіонального характеру дослідження зберігається в Державних архівах Львівської та Івано-Франківської областей. Маємо на увазі архівні матеріали фонду П-3 – Львівський обком Компартії України та фонду Р-1332 – Уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Львівській області, які безпосередньо показують процес підготовки та проведення Львівського собору у березні 1946 р. місцевими партійними і радянськими органами влади⁹²⁹.

Сліпого «Духовенству і вірним мир у Господі і благословення» від 23 листопада 1944 р. Арк. 3–5; Спр. 166. Листи священників Станіславської єпархії з проханням прийняти їх до Львівської єпархії (1940, 1943). Арк. 1–46; Ф. 358 (Шептицький Андрей. Граф, Митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ 1865–1944рр.). Оп. 3. Спр.8. Лист кардинала Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі Тіссерана Є. до Шептицького А. про підтвердження Папою Пієм XII вживати титул «єпископ Кам'янець-Подільський» (1942). Арк.1; Спр.14. Розпорядження, обіжники, інструкції та звернення ординаріату та Шептицького А. (1942–1945). Арк. 1–23; Спр.15. Пастирське послання Шептицького А. «До української віруючої православної інтелігенції» (1942). Арк. 1–5; Спр. 88 «Правильник греко-католицького митрополичого церковного суду у Львові», затверджений Шептицьким А. (1943). Арк. 1–19; Спр. 96. Листування Шептицького А. із Св.Конгрегацією для Східної церкви в Римі про діяльність Василянського Чину у Галичині (1931–1943). Арк. 1–12; Ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат. 1863–1945). Оп. 1: Спр.64. Пастирське послання митрополита Сліпого Й. до духовенства і парафіян про лояльне ставлення до органів Радянської влади в Західній Україні (1944–1945). Арк. 1–22; Спр. 633. Протоколи, листування та список українців, які загинули від нападу банд НКВД. 1944. Арк. 1–6; Спр. 685. Листи, заяви та ін. документи священників про призначення, надання матеріальної допомоги та ін. персональні питання (1902–1944). Арк. 1–111; Спр. 705. Листи, заяви та ін. документи священників про призначення, переміщення, надання матеріальної допомоги та ін. (1912–1943). Арк. 1–94.

⁹²⁹ Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. П-3 (Львовский обком Компартии Украины 1939–1946 г.). Оп. 1. Спр. 212. Информации, докладные записки обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о настроениях местного населения в связи с опубликованием статьи В. Россовича (Я. А. Галана) «С крестом или ножом», воссоединением греко-католической и русской православной церквей, о ходе обсуждения обращения Правительства УССР к населению западных областей Украины (5.01. - 24.12.1945). Арк. 1–198; Спр. 212. Справа Греко-католицької церкви в Західній Україні. 28 травня 1945 р. Арк. 8–13; Спр. 212. Лист Уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви при РНК УРСР П.Ходченка членам «Ініціативної групи» по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Руською православною церквою. 18 червня 1945. Арк. 14–15; Спр. 426. Информация о реагировании трудящихся Львовской области на сообщение прокуратуры УССР о преступной деятельности бывших руководителей униатской церкви (март 1946 г.). Арк. 48–52; Спр. 426. Информации Львовского обкома КП(б)У о настроениях и высказываниях населения, в связи с переходом униатской религии в православную и на сообщения прокуратуры УССР о враждебной деятельности униатов, 13-14 марта 1946 г. Арк. 12–23; Спр. 439. Информация секретаря Львовского обкома КП(б)У И. Грушецкого секретарю ЦК КП(б)У Н. Хрущеву о реагировании населения области на проведение церковного собора. 30 марта 1946 г. Арк. 13–16; Спр. 439. Обзор откликов зарубежной прессы на решение Львовского собора греко-католической (униатской) церкви состоявшегося в гор. Львове 8-10 марта 1946 года по вопросу о расторжении унии с Ватиканом и воссоединении с русской православной церковью (составлено по материалам ТАСС). 25 апреля 1946 г. Арк. 43–56; Ф. Р-1332 (Уполномоченный Совета по делам религий при СМ УССР по Львовской области). Оп. 1 т: Спр. 4. Звернення голови Ініціативної групи Г. Костельника до Голови Виконкому ради

У ДАІФО зберігаються матеріали двох фондів, які стосуються політики у сфері релігії та конфесійного життя: фонд Р-388 – Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Станіславській (Івано-Франківській) області та фонд Р-389 – Уповноважений Ради у справах Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Станіславській (Івано-Франківській) області⁹³⁰.

депутатів трудящих Львівської області тов. Козирева М.В. від 16 лютого 1946 р. Арк. 20–34; Спр. 4. Лист голови Львівського облвиконкому М. Козирева до заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР Л. Корнійця від 26 лютого 1946 р. Арк.37; Спр.4. Информационный отчет Уполномоченного по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Львовской области за II квартал 1946 г. 20.09.1946 г. Арк. 39; Спр. 4. Лист Уповноваженого в справах Православної церкви при Львівському облвиконкомі Вишневецького Уповноваженому Ради в справах Православної церкви при Раді Міністрів УРСР П. Ходченку про додатковий рахунок ресторану «Брістоль» на відпущене вино для учасників собору на суму 23008 крб. 40 коп. 12 жовтня 1946 р. Арк. 43; Спр. 5. Инструкция про регистрацию служителей культа и приходов в связи с воссоединением греко-католической церкви с русской православной церковью. 2 апреля 1946 р. Арк. 9; Спр. 5. Виступ Уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Львівській області А.Вишневецького на похороні о.Г.Костельника. 23 вересня 1948 р. Арк. 123–125.

⁹³⁰ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф. 3-388 (Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Станиславской области). Оп. 2: Спр. 5. Сведения о религиозных обществах всех верований по Выгодскому р-ну, Станиславской области (6.09.1944-1.08.1945). Арк. 1–3; Спр. 6. Сведения о религиозных общинах всех верований по Войниловскому р-ну, Станиславской области (5.09.1944-1.08.1945). Арк. 1–5; Спр. 7. Сведения о религиозных обществах всех верований по Галицкому р-ну, Станиславской области (19.08.1944-1.08.1945). Арк. 1–8; Спр. 17. Сведения о религиозных обществах всех верований по Ланчинскому р-ну, Станиславской области (22.11.1944-1.08.1945). Арк. 1–5; Спр. 22. Сведения, анкеты и отчеты по форме №1,2 о религиозных обществах всех верований по Перегинскому р-ну, Станиславской области (20.11.1944-1.08.1945). Арк. 1–4; Спр. 28. Сведения, анкеты и отчеты по форме №1,2 о религиозных обществах всех верований по Чернолицкому р-ну, Станиславской области (2.09.1944-4.04.1945). Арк. 1–7; Спр.30. Сведения о действующих молитвенных зданиях религиозных культов по Станиславской области (26.09.1944-1.04.1945). Арк. 1–18; Спр. 31. Сведения, переписка о монастырях, ведомости о монахах и монашках греко и римо-католической церкви по Станиславской области (13.02.1945-2.03. 1946). Арк. 1–66; Спр. 32. Материалы по воссоединению греко-католической церкви с православной по Станиславской области (17.07.1945-7.03. 1946). Арк. 1–192; Спр. 38. Сведения о религиозных обществах по Рогатинскому р-ну, Станиславской области (15.03.-2.08.1945). Арк. 1–21; Спр. 44. Сведения о религиозных обществах всех верований по г.Станиславу (24.03.-1.08.1945). Арк. 1–42; Спр. 45. Ведомости и списки монахов монастыря «Василианский орден» греко-католической церкви Тисменицкого района (1.09.1945-1.04.1946). Арк. 1–21; Спр. 47. Сведения, анкеты о религиозных обществах всех верований по Яремчанскому р-ну (20.08.-5.10.1945). Арк. 1–6; Спр. 49. Ведомости и списки монахов монастыря «Устава Теодора Студиты» греко-католической церкви Яремчанского района (12.09.1945-1.04.1946). Арк. 1–15; Спр. 51. Материалы об использовании здания бывшего женского монастыря в гор. Ивано-Франковске по ул.Дзержинского №94 (8.03.1945-8. 03. 1950). Арк. 1–118; Спр. 66. Материалы по учету бездействующих молитвенных зданий (27.02.-20.05.1947). Арк. 1–27; Спр. 74. Отчеты районов о молитвенных домах на территории Станиславской области (1.03.-1.12.1949). Арк. 1–25; Спр. 75. Директивные письма Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по вопросам работы уполномоченных (24. 01.-21.09. 1950). Арк. 1–13; Спр. 64. Отчеты, доклады, статистические сведения и таблицы о состоянии молитвенных домов (4.02.-19.12.47). Арк. 1–106; Спр. 73. Материалы об использовании помещений бывшего мужского монастыря в с. Гошев, Болаховского р-на (3.09.1949-25.10.1950). Арк. 1–94; Ф. Р-389 (Уполномоченный Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по Станиславской области. 1944 -1962гг. Оп. 2. Спр. 2.Журнал учета служителей культа Ивано – Франковской области за 1946-1951 годы. Арк. 1–65; Спр. 3. Журнал учета церквей за 1946 год. Арк. 1–71; Спр. 5. Директивы, указания и другие документы. Справки и информации районов о действующих и недействующих молитвенных домах области (30.08.48-13.12. 1949). Арк. 1–156; Спр. 8. Список духовенства и исполнительных органов православных церквей Станиславской области. Арк. 1–41; Спр. 9. Списки священников и переписка по вопросам русской православной церкви за 1949 год. Арк. 1–54.

Документи цих фондів сприяли поглибленому висвітленню діяльності як уповноважених, так і життєдіяльності конфесійних об'єднань досліджуваного періоду, дали можливість побачити участь цих структур у боротьбі з УГКЦ та релігією загалом на теренах Львівщини і Прикарпаття. Серед матеріалів містяться документи, в яких зафіксовано інформацію про перехід у православну віру греко-католиків на теренах цих областей, що дає можливість здійснити порівняльний аналіз цього процесу. Вони засвідчують, що станом на 1 жовтня 1946 р. третина громад і священників чинила опір входженню до складу РПЦ. Ці матеріали також є доречними доказами насильницького характеру «возз'єднання».

Інформативно насиченими є документи, що висвітлюють процес закриття греко-католицьких чоловічих і жіночих монастирів на теренах західних областей, який тривав до початку 50-х років. Вивчення документів обласних архівів показало ряд специфічних моментів наявної документальної бази у архівних справах районних комітетів КП(б)У, де збереглися документи центральних органів партії, надіслані на місця. Окремі документи місцевих органів звітно-інформативного характеру є достатньо формалізованими і поверховими, їхній зміст визначався не станом справи, а компетенцією інформатора та його виконавською дисципліною. Таким чином, поєднання і зіставлення матеріалів місцевих архівів та документів центральних керівних структур дає ґрунтовну джерельну базу для всебічного висвітлення порушеної проблеми.

Слід зазначити, що використання документів і матеріалів з фондів місцевих вітчизняних архівів збагатило джерельну базу дослідження, дозволило з'ясувати виконавчу вертикаль, особливості церковної політики на місцях, стан релігійних громад, настрої населення і його ставлення до антирелігійної політики та її провідників.

Величезний фактичний матеріал міститься на сторінках збірників опублікованих джерел. У першу чергу слід виділити двотомний збірник документів радянських органів державної безпеки з архівного фонду Галузевого Державного архіву Служби безпеки України «Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи органів державної безпеки», який побачив світ у 2006 році⁹³¹. Він містить 443

⁹³¹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т.1. 920 с. ; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т.2. 802 с.

документи, присвячені порушенням нами проблемам, які, у значній мірі, лягли в основу документальної бази даної праці. Якщо узагальнити увесь масив наявних в цьому збірнику документів, то їх умовно можна розділити на кілька груп. До першої належать нормативно-розпорядчі документи, вказівки керівництва НКДБ СРСР і УРСР, а також документи управлінь НКДБ західних областей України по активізації оперативної та слідчої роботи стосовно релігійного середовища УГКЦ. Це накази і директиви союзних відомств республіканським, вказівки обласним управлінням держбезпеки, спецповідомлення про результати оперативних заходів.

Другу групу склали звітні документи, серед яких доповідні записки, спецповідомлення про реагування населення на арешти священників УГКЦ, звіти керівників структурних підрозділів НКДБ-МДБ УРСР та обласних управлінь про хід виконання плану оперативних та слідчих заходів по ліквідації УГКЦ, довідки співробітників держбезпеки про проведення зборів греко-католицького духовенства, записки про підготовку і проведення собору УГКЦ 1946 р.

До третьої групи слід віднести матеріали, що безпосередньо стосуються релігійно-церковного життя: листування ієрархів, послання, промови ієрархів УГКЦ до пастви; заяви, звіти членів Ініціативної групи по возз'єднанню УГКЦ з РПЦ, рукописи праць священників, зокрема, реферат Г. Костельника «... як можна галицьку Греко-католицьку церкву перетворити в Православну?»⁹³², заяви віруючих, скеровані до органів влади тощо.

Четверту групу склали матеріали кримінальних справ, заведених на заарештованих священнослужителів УГКЦ, документи процесуального та біографічного характеру (ордери і постанови на арешт, анкети арештованих, протоколи допитів та очних ставок, звинувачувальні висновки, вирoki тощо). При опрацюванні такого роду джерел враховувалися обставини та умови, за яких давались показання священників під час допитів про оцінки подій, діяльність ієрархів церкви, становище УГКЦ під час нацистської окупації, підготовку до проведення собору 1946 р., відношення до політики радянської влади на західноукраїнських землях тощо. Тому такі

⁹³² Костельник Г. Чи можливе перетворення уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву? 10 лютого 1941 р. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки*. К.: ІІІ Сергійчук М.І., 2006. Т.1. С.125–130.

документи вимагають критичного ставлення, врахування особливостей умов здобуття зізнань, що давалися і підписувалися під тиском слідчих⁹³³.

Ще одну групу матеріалів складають окремі друковані видання, брошури, журнали, газетні матеріали, які містять різноманітну інформацію, у тому числі про ставлення світової громадськості до проведення Львівського собору 1946 р., реакцію населення Західної України на ці події, документи ОУН з реагуванням на «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ.

Опрацювання опублікованих матеріалів з архівів колишніх органів держбезпеки радянської держави, зважаючи на специфічне їх походження, зміст і скерованість, відкриває додаткові шляхи для розкриття історичної правди про події, пов'язані з ліквідацією Греко-Католицької Церкви в Україні. Ці документи відображають суть діяльності карально-репресивних відомств, мають величезні інформаційні можливості, оскільки містять відомості як узагальнюючого, так і конкретного характеру, що дозволяє простежити розвиток подій, роль різноманітних чинників та учасників процесу. Незаперечну наукову цінність цих джерел визначає не лише їх інформативна насиченість, але й унікальність самих відомостей, що були зібрані притаманними для спецслужб методами. У ході опрацювання документів та їхнього використання при написанні монографії було з'ясовано, що радянські спецслужби відігравали домінуючу і надзвичайно активну роль у багатогалузевій і структурованій системі антирелігійного апарату, визначали його ліквідаційну спрямованість, перевагу таємних, провокаційних і репресивних методів впливу на конфесію.

Важливе місце в переліку використаних збірок документів, де ілюструється церковно-релігійне життя в Україні в умовах тоталітаризму, розкривається система державної влади, взаємодії усіх її ланок та ступінь участі в процесі ліквідації УГКЦ, займають підготовлені за науковою редакцією професора В. Сергійчука збірники «Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали» та «Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і

⁹³³ Український католицький університет (Львів). Архів Інституту історії Церкви. Спр. № П-1-1 – 109–769 (Інтерв'ю репресованих священників УГКЦ 40 – 80-х рр. ХХ ст.).

державу»⁹³⁴. У них представлені офіційні документи державних установ, обіжники, інструкції з питань державної політики щодо церкви, матеріали військових керівників, представників органів державної безпеки, місцевих органів влади, документи церковно-релігійного походження, а також матеріали, що характеризують масштаби та характер українського націоналістичного руху ОУН та УПА.

Аналогічний підбір документів відображений у частині документального тому, підготовленого І. Біласом «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2: Документи і матеріали»⁹³⁵. Цим же проблемам, тільки на регіональному рівні, присвячене документальне видання прикарпатця І. Андрухів «Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр.», в якій проаналізовано фонди ДАІФО. Віднайдені дослідником документи розкривають волонтаристські дії партійних комітетів і силових структур області щодо греко-католицьких священників і вірних, які категорично відмовлялися від прийняття православної віри.

Достатньо широкий за тематикою підбір документів зробив у своїй документальній праці М. Гайковський, який доповнив підготовлений збірник документів «Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках»⁹³⁶ достатньо ґрунтовною вступною статтею про перебіг подій і процесів, акцентуючи свою увагу в першу чергу на поведінці та відношенні до репресій представників церкви.

У тритомнику «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-их рр.: документи, матеріали, спогади» (за редакцією Ю. Сливки)⁹³⁷ подаються документи західноукраїнських архівів про масові виселення українців до Сибіру, переселення поляків і чехів до Польщі і Чехословаччини і повернення звідти українців. Особливий

⁹³⁴ Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. 944 с.; Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 492 с.

⁹³⁵ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. 456 с.

⁹³⁶ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.

⁹³⁷ Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / відп. ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. Т.1. 420 с.

інтерес з погляду нашого дослідження представляють документи, які відображають позицію Православної і Греко-Католицької Церков стосовно переселенських акцій. У той час, коли православне духовенство всіляко заохочувало українців повертатися із Польщі на свою етнічну батьківщину, греко-католицький клір закликав чинити опір насильницькому виселенню.

Масштаби гонінь проти Української Греко-Католицької Церкви та її діяльність у підпіллі допомагають зрозуміти документальні збірники, видані представниками української діаспори за кордоном⁹³⁸, а також вітчизняні видання часів незалежності нашої держави⁹³⁹. Сюди варто віднести і багатотомне джерельне видання львівських науковців про культурне життя на західноукраїнських землях⁹⁴⁰.

У ході роботи над проблемою були опрацьовані також збірки документів і матеріалів, присвячені життю та діяльності українських церков у воєнний та післявоєнний період, які вийшли в радянський період в Україні⁹⁴¹ та за кордоном⁹⁴². Незважаючи на певну тенденційність, полярну ідеологічну та тематичну спрямованість їхнього змісту, вони містять чимало документального матеріалу, який стосується тематики дослідження.

У часи незалежності склалися сприятливі умови для об'єктивного відображення на документальному рівні усієї багатогранної діяльності митрополита УГКЦ А. Шептицького. Його особі, поглядам, діяльності, церковній та громадській позиції присвячено ряд збірників. У 1998 році світ побачило документальне видання «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність:

⁹³⁸ Альманах Станиславівської землі: зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т.2. Париж, Сідней, Торонто, Нью-Йорк, 1995. 900 с.; Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941: зб. / під ред. М. Рудницької. Нью-Йорк, 1958. 213 с.

⁹³⁹ Діяння Собору УГКЦ 8–10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. 176 с.; Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження, 1994. Т. 2.: Репресована церква. 527 с.

⁹⁴⁰ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т. 1: 1939–1953. 748 с.; Культурне життя в Україні. Західні землі. Львів, 1996. Т. 2. 1953–1966. 916 с.

⁹⁴¹ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балога та ін.]. Ужгород, 2000. 344 с.; Документи свідчать. 2-е вид. доп. / упор. А.Гайдаш. Ужгород, 1985. 160 с.; Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946–1981. К., 1984. 216 с.; Протоколи засідань Львівських архиєпархіальних соборів 1940–1944 рр. Місіонер, 2000. 444 с.

⁹⁴² Большевицький церковний собор у Львові 1946 року. Нью-Йорк, 1952. 64 с.; Мартирологія Українських Церков.: у 4 т. / упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і священник Тарас Р.Лончина. Торонто-Балтимор: «Смолоскип», 1985. Т.2: Українська католицька церква: документи, матеріали, християнський самвидав України. 1985. 1104 с.; Мартирологія Українських Церков.: у 4 т./ упор. і ред. О.Зінкевич, О.Воронин. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. Т.1: УПЦ: документи, матеріали, християнський самвидав України. 1987. 1207 с.; Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен-Рим-Париж, 1966. 218 с.

документи і матеріали. 1899–1944», другий том якого присвячений воєнному періоду. Серед інших видань – збірник «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)»⁹⁴³, основу якого становлять послання, листи митрополита і акти митрополичого ординаріату періоду німецької окупації Західної України (1941–1944 рр.), а також документи радянських спецслужб за 1939–1944 рр., віднайдені у фондах Державного архіву СБУ⁹⁴⁴. Цій же проблемі присвячено збірник документів «Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1941–1944», основу якого склали матеріали ЦДАВОВУ. Це видання дало можливість пізнати діяльність УГКЦ, вплив духовенства, особисто митрополита, поведінку віруючих за екстремальних умов Другої світової війни.

Підсумовуючи аналіз джерельної бази варто зазначити, що у радянський час публікувалися лише матеріали офіційно-декларативного характеру, які не відтворюють реальні події суспільно-політичного життя. У період незалежності зусиллями українських дослідників було віднайдено і опубліковано велику кількість документальних матеріалів, які відображають загальну картину з даної проблематики. Однак ціла низка проблем у збірниках опублікованих документів відображені фрагментарно і потребують подальшого пошуку і систематизації документального матеріалу.

⁹⁴³ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899-1944. Т. II, Кн. 1: Церква і суспільне питання. Львів: Місіонер, 1998. 570 с.; Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1941-1944 / упоряд. Ж. Ковба; Ред. А. Кравчук. К.: Дух і Літера, 2003. 313 с.; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899-1944.: у 2 т. Львів: Місіонер, 1998. Т.2; кн.2: Церква і суспільне питання. 1998. 940 с.

⁹⁴⁴ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.

РОЗДІЛ 11. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА: ВІД ПЕРЕКРУЧЕННЯ ФАКТІВ ДО ПРАВДИ

Питання антиунійної політики і ліквідації УГКЦ на західноукраїнських землях сталінським режимом було і залишається темою багатьох наукових досліджень. Водночас, якщо проаналізувати увесь масив наукової та науково-популярної літератури, присвяченої означеній проблемі, то слід виділити кілька моментів, що потребують належної дослідницької уваги із-за своєї диверсифікованості підходів та оцінок. Це, в першу чергу, питання мотивації, методів та механізмів реалізації процесу ліквідації церкви як структури, ролі об'єктивних та суб'єктивних чинників у його здійсненні, позиції представників державних органів, керівництва і духовенства УГКЦ, віруючих тощо. Ускладнює процес об'єктивної історичної ретроспекції і чимало суб'єктивізму в опублікованих працях, де відображено не тільки логіку певного історичного процесу, але й власне авторське відношення до цієї драматичної сторінки вітчизняної історії. Тож для автора постало завдання – через призму необхідності здійснення критичного аналізу наявних здобутків історіографічного комплексу сформулювати власне бачення та відповідне відображення процесу нищення УГКЦ, а також розширити джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу нових або ж мало використовуваних документів і матеріалів.

Аналіз історіографічної та джерельної бази монографії був здійснений за хронологічним принципом періодизації стану наукової розробки, а також на основі проблемно-тематичного підходу. Стосовно хронологічної періодизації наявного комплексу наукових праць, то автор використала схему, запропоновану відомим сучасним українознавцем, історіографом і джерелознавцем Я. Калакурою. В її основу лягли критерії, що визначають мотивацію конкретних періодів: найважливіші рубежі світової та української історії; зародження принципово нових явищ у суспільному, науковому, культурному, ідейному і духовному житті, що змінили або істотно вплинули на характер і зміст історичних знань; поява нових наукових праць, які стали важливою віхою у формуванні історичної думки; формування течій і нових напрямів наукової думки; виникнення нових історичних часописів і видань тощо⁹⁴⁵.

⁹⁴⁵ Калакура Я.С. Українська історіографія: курс лекцій. К.: Генеза, 2004. С. 33–36.

Відповідно, перший період дослідження проблеми окреслений хронологічними рамками середини 1940-х – другої половини 1980-х років, тобто радянською історіографією. Характерною особливістю праць радянського періоду можна означити вплив політичного тоталітаризму та централізму, ідеологізацію історичної науки, що перетворили її на служницю комуністичного режиму. Методологічною основою літератури, створеної в умовах комуністичної дійсності були принципи марксистсько-ленінської методології. Тож їй притаманна політика войовничого атеїзму, що використовувалася правлячим комуністичним режимом для зміни парадигми релігії в історії суспільства, витіснення будь-яких досліджень з історії церкви, заохочення публікацій антирелігійного спрямування з виразним партійно-ідеологічним забарвленням.

Визначальною рисою радянської історіографії стосовно порушеної проблеми була відсутність спеціальних розділів з проблем історії церкви у загальних історичних працях. Історіографія розвивалася за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості об'єктивного висвітлення діяльності УГКЦ. Відтак радянські історики, філософи і релігієзнавці тенденційно препарували документи, що стосувалися церковно-релігійного життя в західному регіоні України: акцент робився на показі «експансії» Ватикану, викритті «антинародної» політики греко-католицьких ієрархів, їх несприйнятті соціалістичного руху, прислужуванні нацистському режимові. В історичних працях негативно оцінювалася церковно-історична спадщина: ігнорувалися національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, пам'ятко-охоронна, екологічна, господарсько-кооперативна діяльність тощо. Характерною ознакою цих праць було утвердження в свідомості радянських громадян войовничого атеїзму, ігнорування християнської моралі й релігійних традицій греко-католиків.

Тематика досліджень, що стосувалася УГКЦ, перебувала під повним контролем влади, в тому числі репресивно-каральних органів, розроблялася винятково в руслі партійно-державного замовлення для використання в ідеологічному протистоянні із «проявами українського буржуазного націоналізму». До типових ознак публікацій радянської доби, де йшлося про УГКЦ в роки Другої світової війни та після її закінчення, можна віднести ідеологічну заангажованість, упередженість, фальшування фактів.

Попри вищезазначене, доробок радянської історіографії з обраної теми потребує уважного розгляду не тільки тому, що містить величезний багаж фактичного матеріалу, але й через необхідність усвідомлення сучасними дослідниками схеми формування стійкого негативного стереотипу УГКЦ, що, незважаючи на його штучність і невідповідність реальному розвитку подій, міцно укорінився і донині не подоланий у свідомості значної частини наших співвітчизників.

Першість спеціальних публікацій про тогочасне становище УГКЦ з екскурсом у минуле, аж до витоків Берестейської унії 1596 р., взяв на себе радянський публіцист Ярослав Галан. Жанр і стиль його робіт не відповідав академічним історичним канонам та й розраховані вони були на увагу широкої громадськості, а не вузького кола фахівців. Його памфлет «З хрестом чи з ножем?», опублікований під псевдонімом Володимир Росович 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна»⁹⁴⁶, був передрукований рядом обласних газет західноукраїнського регіону. Він звинувачував «уніатську церкву» та її служителів у насильному витісненні православної віри на українських землях, злочинній, на його переконання, співпраці з польським, австрійським, німецьким панівними режимами, протиставляв їй Руську (Російську) православну церкву, її духовенство як послідовних борців за повернення західних українців до віри предків. Цими публікаціями, що мали відвертий пропагандистський характер, була започаткована ідеологічна кампанія по дискредитації Греко-католицької церкви та її духовенства, що завершилася ліквідацією церкви в Галичині. У червні 1948 р. обласна газета «Закарпатська Україна» опублікувала статтю Я. Галана «Присмерк чужих богів», теж спрямовану проти забороненої церкви та її спочилого митрополита А. Шептицького. Нова агітка переповідала зміст памфлету «З хрестом чи з ножем?» і містила чергові напади на Ватикан, таврувала дії митрополита Й. Сліпого, а поява в ужгородській газеті поклала початок активній роботі по ліквідації УГКЦ на Закарпатті.

Сучасний український дослідник Андрій Козицький, який нещодавно опублікував цікаву й захоплюючу книгу про найгучніші політичні вбивства у Львові, дав таку оцінку відомому провокатору: «Серед жертв політичних убивств, які трапилися у Львові, особою, яка найбільшою мірою заслужила свою долю, безперечно, був

⁹⁴⁶ Росович В. З хрестом чи з ножем? Вільна Україна. 1945. 8 квітня.

Ярослав Галан. Настільки різнобічно нікчемні особи з'являються у світ раз на століття, а можливо, й рідше. На нещастя для себе та багатьох інших людей, цей амбітний пропагандист народився надто рано. Якби йому довелося жити в наш час, він, швидше за все, став би відомим блогером, писав за гроші замовні матеріали, роздавав інтерв'ю, ходив по телеефірах. Себто займався б тим, чим більшість псевдоінтелектуалів спокійно заробляють собі сьогодні на життя. Судячи із медійної кар'єри широкопрофільних «експертів» та «соціальних критиків», найбільше, що йому могло б загрожувати на початку ХХІ ст., це ігнор у пристойному товаристві та «сміттєва люстрація». Але і шкоди від його діяльності сьогодні, звісно ж, було б непорівнювано менше...Зворотною стороною життєвого успіху «галицького Салмана Рушді» були зруйновані людські долі та смерть персонажів його політичної публіцистики»⁹⁴⁷. Важко щось додати до такої влучної характеристики Ярослава Галана.

Характерною рисою більшості публікацій радянської історіографії, присвяченої проблемам релігії загалом, і УГКЦ, зокрема, притаманна агітаційно-пропагандистська тональність, навіть якщо їхніми авторами були професійні історики. Ці праці несли відбиток офіційного негативного ставлення партійно-державних органів до релігії, церква змальовувалася як «реакційна», «антинародна» структура, покликана забезпечити панування експлуататорських класів. Її «угодовсько-прислужницька» роль в роки Другої світової війни мала демонструвати позицію колабораціонізму УГКЦ стосовно нацистського режиму, а звідси виводився цілком логічний висновок про необхідність радянської влади адекватно оцінити і відповідно відреагувати на цю позицію церкви і її керівництва. Тому процес ліквідації УГКЦ як такий підмінявся поняттям «повернення» греко-католиків в лоно «правильної» Російської православної церкви. При цьому, щоб надати таким роботам наукового характеру, в 1950–1960-х роках їхні автори активно використовували певну кількість джерельного матеріалу, вміло препаруючи документи церковного та архівного походження. Як приклади подібних публікацій можна відзначити праці Б. Дудикевича, В. Замлинського, Г. Кирилюка, І. Миронюка, І. Тельмана. Особливе місце в цей період посіла робота львівського історика Д. Похилевича, увесь зміст якої сповнений обвинувальними

⁹⁴⁷ Козицький А. Львівські замах. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. С. 358.

оцінками діяльності уніатського духовенства. Історик переконував читача, що УГКЦ та її ієрархи займалися антинародною й антирадянською діяльністю, із-за чого всі віруючі парафії колишньої УГКЦ з великим задоволенням сприйняли постанови Львівського собору 1946 р., що надали духовенству і парафіянам можливість повернутися до релігії своїх предків⁹⁴⁸.

Практично усі праці антиунійної тематики переслідували головну мету: утвердити у свідомості радянських людей «антинародну» сутність УГКЦ, подати рішення собору 1946 року про «возз'єднання із РПЦ» як єдино правильний шлях для навернення сотень тисяч віруючих на шлях істини та історичної правди. Щоб надати їм академічного характеру, було видано ряд документальних видань та відповідних колективних праць, в яких активно використовувалася дозована джерельна база⁹⁴⁹.

Схожий підхід відслідковувався і у виданнях монографічного типу (написані в ідеологічному стилі, вони містили науковий апарат), які вирізнялися тенденційністю і упередженістю, прагненням виправдати репресивну політику радянської влади щодо духовенства і віруючих греко-католиків, псевдонауковим підходом до аналізу проблеми та свідомим спотворенням фактів. Авторами цих робіт в особі УГКЦ створювався образ запеклого ворога українського народу. Зокрема, у дусі радянського ідеологічного кліше трактувалися взаємини церкви з Організацією Українських Націоналістів (ОУН), шаблонними були спроби заплямувати авторитет церкви, звинувачуючи її ієрархів у зраді інтересів народу та співпраці з його гнобителями, особливо в колабораціонізмі стосовно окупаційного нацистського режиму. Прикладом висвітлення діяльності УГКЦ саме з таких позицій слугували праці А. Біскупа⁹⁵⁰, В. Добричева⁹⁵¹, В. Добрецової⁹⁵², І. Миговича⁹⁵³, Ю. Сливки⁹⁵⁴, дисертаційні дослідження Л. Маянської⁹⁵⁵ і Д. Меньковецького⁹⁵⁶. У

⁹⁴⁸ Похилевич Д. Л. Уніатська церква – ворог українського народу. Львів: Каменярь, 1960.

⁹⁴⁹ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. 176 с.; Правда про унію: документи і матеріали. 3-тє вид. Львів, 1981. 448 с.

⁹⁵⁰ Біскуп А. В. Проповідники ворожнечі. Львів: Каменярь, 1986. 69 с.

⁹⁵¹ Добричев В. У тіні святого Юра. Львів, 1970. 236 с.

⁹⁵² Добрецова В.В. Націоналізм і релігія на службі антикомунізму. Львів: Вища школа, 1976. 203 с.

⁹⁵³ Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм. К.: Вища школа, 1981. 142 с.

⁹⁵⁴ Сливка Ю. Союз хреста і капіталу. Львів: Каменярь, 1970. 175 с.

⁹⁵⁵ Маянська Л.П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і української Церкви: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 1975. 24 с.

своїй дисертації Л. Маянська прагнула довести, що саме Греко-католицькі церкви і монастирі були місцем нелегального перебування українських націоналістів та німецької агентури, священники і монахи здійснювали пропагандистську роботу антирадянського характеру, що напад Німеччини на СРСР активізував націоналістичну діяльність духовенства тощо. Д. Меньковецький у своїй дисертації стверджував, що УГКЦ займалася підготовкою кадрів до дивізії СС «Галичина», сама робота насичена різного роду звинуваченнями церкви у колабораціонізмі⁹⁵⁷.

Література про УГКЦ, що з'являлася друком у наукових видавництвах, нерідко була написана кадровими співробітниками радянських спецслужб, причетними до нищення УГКЦ. Так полковник держбезпеки УРСР С. Даниленко (С. Карін) став автором книги «Дорогою ганьби та зради», яка, окрім тенденційності, спотворення й необ'єктивного тлумачення підібраних фактів, відзначається агресивною лексикою, притаманною для пропагандистської літератури часів «холодної війни»⁹⁵⁸. Разом з тим, сам С. Даниленко був одним із найбільш активних учасників процесу ліквідації церкви, і наявні документи із фондів архіву СБУ свідчать про значний вклад цієї особи в підготовку, організацію та проведення Львівського собору, про що автор у самій книзі говорить досить скупко. Ще один співробітник органів держбезпеки полковник К. Галльський також спеціалізувався на працях про УГКЦ, підписуючи їх псевдонімом Клим Дмитрук. Головною ідеєю його друкованих робіт є обґрунтування закономірності «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ і виправдання рішень Львівського собору 1946 р.⁹⁵⁹. З цього ряду робіт привертає увагу праця В. Беляєва «Я обвиняю!», автор якої теж брав участь в ліквідації УГКЦ, був у числі тих, хто у березні–квітні 1945 р. заарештовував греко-католицьких владик, здійснював обшуки у митрополичих палат Собору святого Юра у Львові. Пояснюючи національно-визвольний рух українського народу на західноукраїнських землях прагненням частини населення

⁹⁵⁶ Меньковецький Д. И. Антинародная деятельность униатской церкви в годы Великой Отечественной войны: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Украины». Львов, 1971. 25 с.

⁹⁵⁷ Там само.

⁹⁵⁸ Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради. (Історична хроніка). К.: Наукова думка, 1970. 356 с.

⁹⁵⁹ Дмитрук К. Є. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. К.: Наукова думка, 1976. 381 с.; Дмитрук К. Свастика на суганах. М.: Политиздат, 1976. 304 с.; Дмитрук К. С крестом и трезубцем. М.: Политиздат, 1980. 224 с.

позбавитись іноземного впливу (мається на увазі польського та угорського) шляхом возз'єднання з СРСР В. Беляєв свідомо замовчував той факт, що переважна частина населення Західної України бачила вирішення проблеми в утворенні Української самостійної держави, а не в переході з-під юрисдикції однієї держави до іншої⁹⁶⁰.

Навіть у часи «перебудови», коли процеси легалізації УГКЦ вийшли на рівень суспільних вимог та підтримки сотень тисяч українців, а сама проблема отримала політичне звучання, продовжували друкуватися праці із традиційними звинуваченнями на адресу церкви. Прикладом слугує стаття О. Кириченка, в якій автор продовжував викривати «антинародну» сутність греко-католицизму, заперечував озвучені в суспільстві факти запланованої органами НКВС ліквідації УГКЦ, продовжував стверджувати про добровільність бажання духовенства і віруючих перейти під юрисдикцію РПЦ⁹⁶¹.

Отже, характерною рисою робіт радянських авторів були твердження про «реакційну», «злочинну по відношенню до власного народу» діяльність, що в своїй основі базувалися на ідеологічних звинуваченнях, або ж відвертих наклепах на УГКЦ та її духовенство. Більшість з цих робіт не мали під собою належної джерельної бази, ні аргументованих доказів, що могли б підтвердити об'єктивність висловлених інвектив. Діяльність УГКЦ розглядалася через призму ідеологічної доцільності, з акцентуванням уваги на вирваних із загального історичного контексту фактах, як наприклад, виконання священниками духовних обов'язків у дивізії СС «Галичина», зв'язках духовенства із ОУН та УПА, неприйняття політики радянської влади і т. п. З приводу такого підходу радянської історіографії відомий дослідник історії церкви в Україні Володимир Пащенко слушно зауважив: «Греко-католицька церква не була більш антинародною у класовому суспільстві, ніж Руська православна церква, Римокатолицька чи будь-яка інша. Зазнала періодів як розквіту, так і занепаду. Але весь час вона була небажаною для іноземних правлячих структур, під владою яких перебувала Україна. Виразно національний характер конфесії, інтеграція в українське суспільство

⁹⁶⁰ Беляєв В. П. Я обвиняю! М.: Политиздат, 1978. 160 с.

⁹⁶¹ Кириченко О. С. «Уніатська церква: шлях до Львівського собору». *Західна Україна: перше десятиріччя після війни*. (Інститут історії України АН УРСР). К., 1988. С. 3–13.

викликали негативну реакцію у всіх поневолювачів українського народу»⁹⁶².

Певний вклад у створення негативного образу УГКЦ зробила й деяка частина тогочасних зарубіжних дослідників, насамперед із країн, що належали до так званого соціалістичного табору. Так, в одній із книг своєї трилогії «Россия и папство» німецький учений Е. Вінтер, зачіпаючи проблему ліквідації церкви у післявоєнний період, зазначав, що «наступник Шептицького Сліпий та шість уніатських єпископів були заарештовані за співпрацю з гітлерівською Німеччиною»; Ініціативна група по возз'єднанню із РПЦ, очолювана Гавриїлом Костельником, яка «ідейно готувала повернення уніатської церкви до православної», виникла як природній результат еволюції поглядів «всередині самої західноукраїнської церкви»⁹⁶³.

Значний вплив на формування нового, відмінного від радянського, підходу вітчизняної історіографії стосовно складної історії УГКЦ в другій половині ХХ століття справили праці зарубіжних істориків українського походження, зусиллями яких зроблений вагомий внесок у розробку даної теми. Серед них варто виділити такі імена, як Д. Блажейовський⁹⁶⁴, Б. Боцюрків⁹⁶⁵, Г. Лужицький⁹⁶⁶, Н. Теодорович⁹⁶⁷. Їх роботи – це не лише спроба на підставі наявних документів максимально відтворити справжню картину подій, але й донести до міжнародної громадськості інформацію про переслідування УГКЦ на західноукраїнських землях, які, потрапивши під юрисдикцію СРСР, опинилися в ізоляції від зовнішнього світу.

До теми становища УГКЦ у післявоєнний період зверталися не лише вихідці з української діаспори, але й представники інших шкіл історичної науки. Зокрема, німецький дослідник Г. Штеле у своїй праці про таємні сторони стосунків Апостольського Престолу з комуністичними режимами, на підставі інформації з ватиканських

⁹⁶² Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 24.

⁹⁶³ Вінтер Е. Политика Ватикана в отношении СССР. 1917-1968: Трилогия “Россия и папство”: сокр. пер. с нем.; под ред. М. Шейнмана. М.: Прогресс, 1977. Ч. 3. С. 193.

⁹⁶⁴ Блажейовський Д. Берестейська унія та українська історична доля і недоля. Львів: Місіонер, 1995. 646 с.

⁹⁶⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста» 1998*. Гурово Іловецьке: «Благовість», 1998. С.93–118; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. 268 с.

⁹⁶⁶ Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української церкви. Філадельфія: Провидіння, 1954. 725 с.

⁹⁶⁷ Теодорович Н. Ліквідація греко-католицької церкви в СРСР. *Український збірник*. Мюнхен, 1960. Кн. 17. С.77–93.

архівів, описав обставини, за яких в СРСР було ліквідовано УГКЦ⁹⁶⁸. Інший зарубіжний дослідник Вім Роод багато уваги приділив в своїй книзі висвітленню проблем, пов'язаних з УГКЦ, звернувся не лише до архівних документів, але й за консультаціями до кардинала Йосифа Сліпого, о. д-ра І. Хоми та інших представників цієї церкви⁹⁶⁹. Публікація польського історика С. Стемпня, що присвячена темі переслідувань комуністичними режимами Греко-католицької церкви в країнах Центрально-Східної Європи, в тому числі в Західній Україні після війни, демонструє не лише обізнаність із працями своїх попередників, але й глибоке розуміння автором сутності проблеми⁹⁷⁰.

Рубіж 80–90-х років ХХ століття став початком становлення нового етапу розвитку вітчизняної історіографії, в тому числі, й історії церкви в Україні. У «перебудовних» умовах боротьби за українську державність марксистська парадигма історії уже не вписувалася в нові контури демократизації суспільства. Такий стан речей потребував переосмислення суспільних проблем в цілому, був пов'язаний з універсальними закономірностями розвитку української історичної науки, процесами суспільно-політичного та релігійно-церковного життя, що, відповідно, змінювали і наукову рефлексію⁹⁷¹.

Одними із перших у відображенні зміни оцінки ролі і місця УГКЦ в історії України в ХХ столітті стали науковці львівського Інституту суспільних наук АН УРСР, які в академічній колективній праці подали позитивні відомості про активну участь греко-католицького духовенства в національно-культурному житті західноукраїнських земель. Таким чином цим спростовуються домінуючі раніше звинувачення в «антинародності» церкви та їх представників⁹⁷².

Із процесом легалізації УГКЦ, демократизації сфери державно-церковних відносин, зросла увага та зацікавленість науковців до означеної проблеми. У ході досліджень ними застосовувалися сучасні методологічні підходи, що базувалися на принципах об'єктивності і

⁹⁶⁸ Stehle H. Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991) / Przekiad z niem. Warszawa: Real Press, 1993. S. 200–201.

⁹⁶⁹ Роод В. Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.; [пер. с нем.]. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видав. відділ «Свічадо», 1995. 280 с.

⁹⁷⁰ Stkpiec S. Represje wobec Końcioia grekokatolickiego w Europie Brodkowo-Wschodniej po II wojnie ņwiatowej. *Polska-Ukraina. 1000 lat sŃsiedztwa*. T. 2. / Studia z dziejyw chrzeńcijacstwa na pograniczu kulturowym i etnicznym/ Pod red. S. Stkpnia. Przemyńl, 1994. S. 213.

⁹⁷¹ Калакура Я. С. Українська історіографія.: курс лекцій. К.: Генеза, 2004. С. 394.

⁹⁷² Історичні передумови возз'єднання українських земель / відп. ред. Ф.Стеблій. К., Наукова думка, 1989. 416 с.

позаконфесійності, залученні нових джерел і матеріалів. Особливістю цих робіт став їхній узагальнюючий характер. Серед них варто виділити колективну працю за редакцією А. Колодного і П. Яроцького⁹⁷³, у якій міститься широкий аналіз релігійно-церковних процесів на території України в історичній ретроспективі, в тому числі подано збалансований почерк про долю УГКЦ у воєнний і післявоєнний період.

Поряд з узагальнюючими працями, в яких відображено широкий спектр проблем історії релігії відбувся перехід до комплексних підходів у вивченні життєдіяльності релігійних організацій. Авторським колективом під керівництвом професора А. Колодного було здійснено підготовку 10-томного видання «Історія релігії в Україні»⁹⁷⁴, один з томів якої присвячений історії УГКЦ, а окремий розділ відведено висвітленню становища цієї церкви за умов радянської влади (1944–1991 рр.)⁹⁷⁵. В ньому частково розглядаються обставини, пов'язані з проведенням Львівського собору 1946 р., хоча сама праця має релігієзнавчий, а не історичний характер.

У першій половині 1990-х років з'явилося багатотомне серійне книжкове видання «Літопис Голготи», другий том якого «Репресована церква», присвячений трагічній долі священиків Греко-католицької церкви. Видання містить статті, спомини представників греко-католицького духовенства, свідків подій, пов'язаних з підготовкою органами радянської безпеки, створення Ініціативної групи за «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, проведенням собору 1946 р., ліквідацією УГКЦ⁹⁷⁶.

Вагомим внеском у розвиток сучасної української історіографії стала публікація з історії УГКЦ полтавського дослідника В. Пащенко. На основі невідомих або маловідомих архівних документів та нового прочитання праць радянських авторів, ним було здійснено аналіз сутності політики КПРС і Радянської держави стосовно УГКЦ, проаналізовано радянську історіографію, проблеми, показано «вклад» Я. Галана у зникнення легального греко-католицизму як «явища суспільно-політичного життя радянського суспільства». Багато місця відводиться характеристиці загальнополітичного курсу держави щодо

⁹⁷³ Колодний А., Яроцький П. Історія релігії в Україні: навч. посібник. К.: Тов-во «Знання», 1999. 735 с.

⁹⁷⁴ Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред.: А. Колодний та ін. К.: Наук. думка, 1996; Т.1. 1996. 384 с.; Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред.: А. Колодний та ін. К.: Наук. думка, 1997. Т.2.1997. 376 с.

⁹⁷⁵ Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред.: А. Колодний та ін. К.: Наук. думка, 2001. Т.4. – 2001. 598 с.

⁹⁷⁶ Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження, 1994. Т.2.: Репресована церква. 527 с.

релігії та церкви, позиції РПЦ стосовно УГКЦ. Викладені ним положення ставлення радянського керівництва до церкви сформували нову парадигму розуміння розвитку церковно-релігійних процесів, що мали місце в роки війни. Використана джерельна база – широке коло матеріалів державних та відомчих архівів, дозволила автору зосередитися також на з'ясуванні причин ліквідації УГКЦ⁹⁷⁷.

Відомі київські науковці О. Реєнт і О. Лисенко у спільній академічній праці одними з перших у сучасній вітчизняній історіографії проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного чинників як на рівні розвитку суспільної свідомості, так і в площині конкретно-історичних подій першої половини ХХ ст. В їхній праці акцент увагу читача зроблено на впливі уніатської церкви на громадсько-політичне життя українців під польською експансією в міжвоєнний період, активній подвижницькій діяльності митрополита А. Шептицького, його позиції щодо комуністичного режиму в радянській Україні, аналізі релігійних аспектів в програмних документах ОУН і УПА⁹⁷⁸.

Помітною подією вітчизняної історіографії з тематики історії вітчизняної церкви під час Другої світової війни стала одноособова монографія О. Лисенка⁹⁷⁹. У роботі досліджено проблему взаємин між релігійними організаціями і Радянською державою в Україні з початку визволення її території від німецьких військ до 1946 р. Здійснено аналіз причини нового курсу керівництва СРСР щодо церкви, висвітлюється стан релігійного життя в республіці після німецької окупації та відновлення радянської влади. Значну увагу приділено характеристиці політичної лінії Й. Сталіна щодо католицьких конфесій, зокрема УГКЦ, його ролі в трагічній долі церкви. На значному джерельному матеріалі О. Лисенко доводив, що процес ліквідації УГКЦ, що відбувався шляхом її злиття з РПЦ, був організований політичним керівництвом СРСР і здійснювався спільними зусиллями ієрархів РПЦ і місцевих радянських органів. Однією з причин нищення УГКЦ дослідник вважав прагнення ліквідувати національно-самостійницький рух, який мав значну духовну підтримку з боку церкви.

⁹⁷⁷ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. 614 с.; Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 2001. 413 с.; Пашенко В. Ярослав Галан. Міфи і факти біографії і творчості. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2002. Вип. 2. С. 61–73.

⁹⁷⁸ Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. К.: Богдана, 1997. 128 с.

⁹⁷⁹ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. 413 с.

Чимало наукових праць присвятив дослідженню історії УГКЦ в ХХ столітті відомий прикарпатський дослідник В. Марчук⁹⁸⁰, який дослідив маловідомі сторінки її історії, проаналізував специфіку функціонування в умовах різних державно-політичних режимів, розкрив сутність національно-культурницької діяльності церкви. Синтезом цих досліджень стала докторська дисертація⁹⁸¹ і монографічна праця «Церква, духовність нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.»⁹⁸². Стосовно означеної проблематики, В. Марчук на конкретних матеріалах показав причини, механізми і наслідки ліквідації УГКЦ, використання органами державної безпеки окремих представників духовенства для знищення церкви. Цінність його праць насамперед полягає в тому, що у них дається ґрунтовний аналіз історії церкви та стану джерел, називаються найголовніші джерельні лакуни з цієї тематики і визначаються подальші перспективи наукового пошуку.

Проблемам розвитку релігійного життя на території Прикарпаття (Івано-Франківська область), історико-правовому аналізу державної політики стосовно церкви присвячено ряд монографічних робіт прикарпатського історика І. Андрухів⁹⁸³. Його увага також звернена на події, пов'язані із перебігом підготовки та проведення «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, процесом ліквідації УГКЦ на території області, при цьому широко використані матеріали Державного архіву Івано-Франківської області, більшість з яких вперше введена до наукового обігу.

Ще одна комплексна монографічна робота, присвячена висвітленню партійно-державної політики радянського уряду стосовно релігії і релігійних інститутів, підготовлена київським

⁹⁸⁰ Марчук В. В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946). *Галичина*: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2000. № 4. С.66–72; Марчук В. В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.; Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.; Марчук В., Вишиванюк О. Церква в умовах релігійного підпілля: вибір українських греко-католиків у (1941-1946 рр.). *Галичина*: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2008. №14. С. 248–255.

⁹⁸¹ Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2004. 35 с.

⁹⁸² Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464с.

⁹⁸³ Андрухів І. О. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. 84 с.; Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.; Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. 344 с.; Андрухів І. О., Француз А. Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне-Івано-Франківськ, 2001. 335 с.

дослідником В. Войналовичем. У ній здійснено аналіз політичних механізмів реалізації релігійної політики радянського тоталітарного режиму для викорінення інституційованої релігійності, досліджено моделі політики стосовно різних церков – православної, греко-католицької, євангелістських тощо. Спеціальний розділ монографії «Нищення Української греко-католицької церкви як складова політики сталінських трансформацій в Західній Україні», присвячений політиці радянського уряду стосовно УГКЦ у післявоєнний період. У ньому дослідник дійшов висновку, що основною метою партійно-державної релігійної політики в Україні в 1940-х роках було прагнення « ... знищити католицтво східного обряду в Галичині й на Закарпатті», щоб « ... знешкодити гранично важливе джерело національних інспірацій, що відіграло вирішальну роль у формуванні власне української ідентичності галицьких русинів; ліквідувати потенційно високу небезпеку церковного опору процесові радянзації; послабити повстанський рух»⁹⁸⁴.

Значну роботу по розкриттю проблеми ліквідації УГКЦ, через призму відображення цього процесу очима греко-католицького духовенства і, в першу чергу, ієрархів А. Шептицького та Й. Сліпого, провів львівський дослідник історії церкви М. Гайковський. Ним опубліковано ряд праць на сторінках журналу «Київська церква», а також окремими виданнями⁹⁸⁵, в яких робиться акцент на ролі та місці керівництва РПЦ у процесі нищення Греко-католицької церкви. Оцінюючи результати Львівського собору 1946 р., М. Гайковський відзначав: «У рішеннях більшовицького «Львівського собору» виразно проявився агресивний прозелітизм православ'я московського зразка. Запопадливе запобігання Московського патріархату перед атеїстично-репресивною радянською владою і масове винищування питомих рис українського християнства викликало у відповідь

⁹⁸⁴ Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 673–674.

⁹⁸⁵ Гайковський М. Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому окупаційному режимові. *Київська Церква*. 1999. № 5. С. 25–30; Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С.19–90; Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії. *Богословія*. Рим, 1991. Т. 55. С. 144–156; Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви. *Київська Церква*. 2000. № 2. С. 14–20; Гайковський М. Хресна дорога Української Греко-Католицької Церкви (1939–1941 та 1944–1947 рр.). Львів: Місіонер, 2007. 136 с.*

закономірну реакцію спротиву і несприйняття імперського православ'я і «советських» порядків»⁹⁸⁶.

Заслуговує на увагу праця закарпатських дослідників О. Довганича і О. Хланта «У жорнах сталінських репресій: з історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття», у якій досліджується політика радянської держави та її органів щодо релігійних конфесій, зокрема йдеться про репресії проти Греко-католицької церкви та її священників на Закарпатті. Книга написана на архівних матеріалах із кримінальних справ засуджених священників, що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області і вперше вводяться в науковий обіг⁹⁸⁷. Цій тематиці присвятив свої праці і Ю. Волошин. У його статтях «Ліквідація УГКЦ», «Самоліквідація» Ужгородської унії: (До 50-річчя спроби знищення Греко-католицької церкви)» практично кожна теза дістає ґрунтовне підтвердження документальними даними⁹⁸⁸.

Складність церковно-релігійного життя УГКЦ в Галичині в період гітлерівської окупації проаналізувала у своїх працях львівська дослідниця О. Сурмач⁹⁸⁹. Вона вважає, що між ієрархією УГКЦ і вищою німецькою владою (за винятком відвідин губернаторів) не було постійних взаємин. На її переконання, з місцевою адміністрацією утримувалися зв'язки буденного характеру, митрополичий ординаріат сприйняв гітлерівську окупацію як справжню загрозу для населення у цілому і для церкви зокрема. Автор зробила висновок, що політика німецької окупаційної влади

⁹⁸⁶ Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви. *Київська Церква*. 2000. № 2. С. 16.

⁹⁸⁷ Довганич О.Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: з історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття. Ужгород, 1999. 272 с.

⁹⁸⁸ Волошин Ю. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви. *Визвольний шлях*. 1996. Кн. III. С. 335–349; Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії: (До 50-річчя спроби знищення Греко-католицької церкви). *Людина і світ*. 1999. № 1. С. 34–38.

⁹⁸⁹ Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944). *Питання історії України*. Чернівці, 2000. Т. 4. С. 175–179; Сурмач О. Дні кривавих свастик. Львів: СПОЛОМ, 2005. 176 с.; Сурмач О. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часи німецької окупації. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2000. № 15. С. 59–67. Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2001. 20 с.

зумовлювалася необхідністю позитивного впливу на українське населення з метою експлуатації матеріальних та людських ресурсів.

Окремо слід виділити праці тих українських дослідників, які прагнули привідкрити завісу таємничості в діяльності радянських каральних органів, їхньої ролі в процесі нищення Греко-католицької церкви. Це відомі дослідники історії радянського тоталітарного режиму І. Білас⁹⁹⁰, В. Сергійчук⁹⁹¹, які, окрім аналітичних матеріалів, підготували і опублікували чимало архівних документів органів партійної, державної, місцевої влади, спецслужб, а також сучасні дослідники цієї проблеми Л. Бабенко⁹⁹², Н. Сердюк⁹⁹³ та Н. Стоколос⁹⁹⁴.

У монографії використані також матеріали досліджень про активних та відомих діячів УГКЦ. Тут варто назвати роботи В. Барана⁹⁹⁵, О. Гайової⁹⁹⁶, А. Колодного⁹⁹⁷, В. Кубійовича⁹⁹⁸, Р.

⁹⁹⁰ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. 456 с.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. 432 с.

⁹⁹¹ Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. 944 с.; Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. Укр. іст. журнал. 1996. № 4. С.101–112; Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 492 с.

⁹⁹² Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянзації західноукраїнських земель. *Україна і Ватикан*. Серія збірників наукових праць. Вип. І.: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / [за загальною ред. д.філос.н. А.Колодного (гол. ред.), д.і.н. О.Решета, д.філос.н. П.Яроцького, д.філос.н. Я.Филипович, д.філос.н. С.Кияка]. Івано-Франківськ-Київ, 2008. С. 165–171.

⁹⁹³ Сердюк Н. Репресії органів НКВС-НКДБ щодо УГКЦ. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т.1. С. 5–56; Сердюк Н. С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. 20 с.

⁹⁹⁴ Стоколос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття. *Людина і світ*. 2001. №9. С.2–7; Стоколос Н. Шляхи до міжконфесійної злагоди в світлі маловідомих історичних джерел. *Матеріали і тези міжнародної конференції «Духовне відродження культури України: традиції і сучасність»*. Рівне, 1994. С. 2–3; Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX - перша половина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». К., 2003. 37 с.; Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). Рівне, 2003. 480 с.

⁹⁹⁵ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 667 с.; Баран В. Україна 1950–1960-х рр. Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. 448 с.

⁹⁹⁶ Гайова О. Митрополит Галицький. *Український альманах 2001*. Варшава, 2001. С. 99–103; Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 1999. № 4. С. 47–52.

⁹⁹⁷ Колодний А., Яроцький П. Історія релігії в Україні: навч. посібник. К.: Тов-во «Знання», 1999. 735 с.

⁹⁹⁸ Кубійович В. Мої візити у митрополита Андрея Шептицького. *Український історик*. 1989. № 1-3. С. 121–123; Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. С. 3–12.

Тожецького⁹⁹⁹ та ін., присвячених особі митрополита Андрея Шептицького, в яких подані різні, інколи діаметрально протилежні оцінки його діяльності. У радянську добу він перебував у центрі підвищеної уваги офіційної історичної науки, вістря якої було спрямоване проти уніатства, йому приписувалися важкі злочини проти українського народу, тоді як у працях церковних істориків, навпаки, діяльність митрополита апологетизувалася, створювався бездоганний образ невтомного борця за вільну Україну та захисника української ідеї.

Особливої уваги заслуговує фундаментальна біографія митрополита Андрея Шептицького, нещодавно опублікована відомим письменником Романом Гораком¹⁰⁰⁰. Книжка вибудована на документальних матеріалах, достовірність яких підтверджена. Вона створює враження справжньої епопеї часу та відносин. Крім спогадів про митрополита, використано свідчення преси, яка фіксувала кожен його крок, доноси на нього, матеріали спецслужб, протоколи допитів, звітів працівників, спецагентів, які вели спостереження за митрополитом Шептицьким від 1937 року. Відома дослідниця життя і духовної спадщини митрополита Андрея Шептицького О. Гайова дала високу оцінку цієї праці: «Найперше, що впадає в око під час читання високохудожнього твору письменника, – це відчуття великої пошани до особи митрополита, а також бажання подати достовірну інформацію про мотивацію його кроків, висловити співчуття до того болю, який терпів він, як і тих, які йшли разом зі своїм митрополитом, намагаючись допомогти нести його важкий життєвий хрест. У книзі Романа Горак митрополит постає перед нами і як святий, і водночас як звичайна земна людина, яка відкинула від себе багато земних радостей задля виконання Волі Божої та спасіння довіреного йому Народу. Авторські судження не категоричні, радше закликають читачів бути виrozumілими до певних подій і застерігають: не судіть інших і вас не судитимуть»¹⁰⁰¹.

Оригінальністю вирізняється монографія Мирослава Мариновича¹⁰⁰². Розділи його праці – «Богословське підґрунття», «Сфера економічних стосунків», «Національна сфера», «Міжрелігійна та міжконфесійна сфери» – вирізняються глибиною

⁹⁹⁹ Тожецький Р. Митрополит А. Шептицький. *Ковчег*. Львів: Либідь, 1993. С. 101–113.

¹⁰⁰⁰ Горак Р. Андрей Шептицький. Біографія. Львів: Априорі, 2020. 896 с.

¹⁰⁰¹ Там само. С. 9.

¹⁰⁰² Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Андріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.

думки і аргументованістю висновків. Автор зробив спробу, на наш погляд вдалу, дати відповідь на цілий ряд актуальних питань: «Яким бачив Андрей Шептицький майбутній устрій Європи?», «Чи завжди, за Шептицьким, принцип «нульової суми» є неприйнятним?», «Чому, за Шептицьким, треба прощати свого ворога?», «Якою ж тоді, за Шептицьким, є найкраща зброя проти ворога?», «Чи кожен компроміс із агресором є правильним?», «Чим людству загрожує змішування добра і зла, правди і облуди?».

Перечитуючи висновки, до яких дійшов М. Маринович в своїй праці про Андрея Шептицького, переконуємось у їх актуальності для сучасної доби: «В Україні має врешті-решт з'явитися суспільно-політична сила, яка буде відповідати глибинній матриці давньокиївської культури, її ціннісній основі – і водночас буде на вістрі сучасних світових тенденцій. Тільки в цьому випадку змогло б реалізуватися пророцтво Митрополита Андрея: «Не тільки у глибокому середньовіччі, але й, найімовірніше, також у майбутньому український Київ відіграватиме для цілої Західної Європи велику – можливо, вирішальну – роль»... Отож бути зневіреними, розсвареними і схильними до різного роду безчестя означає для нас, українців, втілювати в життя програму господаря Кремля, бути підставою для його торжества. Натомість світла, модерна і преображена Україна, яка була б альтернативою до насильницької, ненависницької й облудної путінської Росії, – це не лише утвердження нашої незалежності. Це ще й перший елемент радикально іншої конструкції світу з якісно іншим безпековим статус-кво. Цього у світі ще не усвідомлюють, бо ж відомо: що доброго може прийти з того українського Назарета? Проте ми таки маємо зрозуміти, що голка, в якій захована смерть кремлівського Чахлика, насправді у наших руках. Кожен може зламати її, якщо зробить вибір: зречеться ненависті й обере братню любов, зречеться ворожнечі й обере злагоду та співпрацю, зречеться брехні й обере Правду й вірність Божим заповідям...»¹⁰⁰³.

Чимало написано монографій та статей, присвячених діяльності наступника А. Шептицького, видатного діяча церкви кардинала Йосифа Сліпого, зокрема, це книга О. Гриніва¹⁰⁰⁴, праця О. Мишанича¹⁰⁰⁵. Робота О. Мишанича побудована на матеріалах

¹⁰⁰³ Там само. С. 244–245.

¹⁰⁰⁴ Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми. Львів: Місіонер, 1995. 221 с.

¹⁰⁰⁵ Мишанич О. Митрополит Й. Сліпий перед «судом» КГБ (за архівними джерелами). К., 1993. 80 с.

слідства над Й. Сліпим, на їх основі автор прагнув показати, які тяжкі тортури комуністичного режиму випало переживати митрополитові, не втратити мужності та, перебуваючи у неволі, не зректися своїх повноважень, надавати приклад стійкості для своєї пастви і духовенства.

Чимало наукових праць присвячено і постаті станіславського єпископа Григорія Хомишина. Зокрема, варто виділити книгу П. Мельничука, в якій багато уваги надано церковно-канонічним питанням, що порушував Г. Хомишин¹⁰⁰⁶. Прикарпатський історик О. Єгрешій у своїх працях теж достатньо уваги приділив постаті Г. Хомишина, його ролі у формуванні окцидентальної ідеологічної течії, розкрив причини і суть ідейних розбіжностей між владиками УГКЦ, показав його діяльність в умовах Другої світової війни. Дослідник використав чимало архівних джерел, в тому числі протоколи допитів заарештованого у квітні 1945 р. єпископа працівниками органів держбезпеки¹⁰⁰⁷. Цій проблемі присвячена і стаття Н. Рубльової, що базується на аналізі матеріалів слідства Г. Хомишина і супроводжується добіркою документів з архівно-слідчої справи репресованого владики¹⁰⁰⁸. Закарпатський автор Л. Пушкаш видав життєпис єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі, де зачепив питання трагічної і загадкової смерті владики¹⁰⁰⁹.

Просвітницька, культурницька і громадсько-політична активність греко-католицьких священиків у першій половині ХХ ст. неодноразово висвітлювалися у численних історично-краєзнавчих публікаціях П. Арсенича¹⁰¹⁰, В. Полека¹⁰¹¹, В. Грабовецького¹⁰¹².

Досить цікавою є книга М. Кашуби та І. Мірчука про маловідомі факти взаємин греко-католицьких і православних владик, постать та

¹⁰⁰⁶ Мельничук П. Владика Григорій Хомишин: патріот – місіонер-мученик. Львів: Місіонер, 1997. 414 с.

¹⁰⁰⁷ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904–1939 рр. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 71 с.; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і український націоналізм. *Питання історії України*: зб. аукових статей. Чернівці, 2002. Т. 5. С. 101–104; Єгрешій О., Москалюк М. Єпископ Григорій Хомишин і українське націоналістичне підпілля: історичний досвід і уроки взаємовідносин. *Галичина*. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2008. №14. С.169–174.

¹⁰⁰⁸ Rublowa N. Њwiadectwo wiary. Protokoły ьledztwa i akt zgonu siugi боiego bp. Hrygoria Chomyszyna – ordynariusza Stanisławowskiego. *Polska – Ukraina. 1000 lat ьnsiedztwa*. Т. 5. Mejsce i rola коњсioia греко-католицького в Коњсiole Powszechnym. / Pod red. S. Stępnia. Przemysł. 2000. S. 123–127.

¹⁰⁰⁹ Пушкаш Л. О. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. 189 с.

¹⁰¹⁰ Арсенич П., Федунків З. Львівський собор 1946 року мовою документів. *Нова зоря*. 1994. Січень. Ч.3, 4.

¹⁰¹¹ Полек В. Біографічний довідник Прикарпаття. Зош. 1-17. Івано-Франківськ, 1993. 65 с.

¹⁰¹² Грабовецький В. Андрей Шептицький і Станіславщина. *Галичина*. 1994. 21 жовтня; Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського собору Христового Воскресіння. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. 112 с.

позицію відомого протопресвітера Г. Костельника, його антиунійну роботу після вересня 1939 р. Висновки авторів зводяться до думки, що його діяльність в період підготовки до собору 1946 року диктувалася необхідністю зберегти «своїх» душпастирів для опіки над вірними й послухними, це стало аргументом переходу Г. Костельника на бік радянської влади і привело до лав РПЦ¹⁰¹³.

Сучасну російську історіографію з даної проблематики репрезентує кілька видань. Книга І. Осипової розповідає про долі католицьких священнослужителів, які скінчили свій земний шлях у радянських таборах. Особливість цієї роботи полягає у тому, що у ній вперше вводяться у науковий обіг і подаються на суд громадськості матеріали Центрального і регіональних архівів ФСБ, Центрального архіву МВС Російської Федерації, інших архівних установ недоступних широкому загалу¹⁰¹⁴.

Праця іншого російського автора О. Григоренка є явно тенденційною, оскільки бажання автора відстояти інтереси РПЦ заважає об'єктивній оцінці подій¹⁰¹⁵. На думку дослідника, УГКЦ є виключно політичною силою в Україні, що ставить собі за мету виборювання власних інтересів. За його твердженням, здобувши ореол «мучениці» та «союзниці національно усвідомленого народу» після подій 1946 р. вона нібито була ідеалізована жителями західноукраїнського регіону, в той час як повністю відкидалися всі ті негативні моменти з історії прийняття уній.

Окрім наукових та науково-популярних робіт в монографії використано праці і представників релігійних організацій, духовних осіб. Характерною рисою таких робіт є чітка конфесійно-ідеологічна спрямованість і посилена увага до канонічних аспектів. Поза сумнівом, вони доповнюють загальну картину, поглиблюючи знання про особливості церковного життя, загальне становище УГКЦ упродовж Другої світової війни та в післявоєнний період, але, незважаючи на добру обізнаність з предметом дослідження і прагнення відстояти інтереси власної церкви, через конфесійну заангажованість авторів, такі праці не завжди можуть сприяти об'єктивному висвітленню тих чи інших подій.

¹⁰¹³ Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. Львів: Світ, 2002. 140 с.

¹⁰¹⁴ Осипова И. И. «В язвах своих сокрой меня...». М.: Серебряные нити, 1996. 240 с.

¹⁰¹⁵ Григоренко А. Уния в истории Украины-Руси. Краткий исторический очерк. Новосибирск: Паритет, Издательский отдел Московской Патриархии РПЦ, 1991. 105 с.

У переліку вагомих робіт цього напрямку слід назвати працю українського священика з Австралії о. Т. Коструби, опублікований радіокоментар для ватиканського радіо, підготовлений автором у 1952 р. Матеріали, представлені у цій книзі, присвячені подіям Львівського собору 1946 р. Оцінюючи підсумкове звернення учасників собору до московського патріарха Алексія, автор називає його «історичним документом ганьби», а церковні ухвали собору – «дітьми політики і страху»¹⁰¹⁶. У книзі єпископа А. Сапеляка акцентується увага на ролі УГКЦ у Вселенському єкуменічному процесі. Автор не оминає сумних сторінок в історії цієї церкви, зокрема проведення Львівського собору в 1946 р.¹⁰¹⁷ Подібні праці, незважаючи на суб'єктивність підходу, у переважній більшості тяжіють до вивчення суто церковної і богословської сторони діяльності греко-католицького духовенства, що звичайно звужує зміст їхнього використання в історичному аспекті. Але серед них трапляються роботи історичної спрямованості. Достатньо фундаментальними з точки зору відображення історії церкви в Україні стали праці Івано-Франківського єпископа УГКЦ С. Мудрого¹⁰¹⁸. Такий самий характер має робота Ю. Федоріва¹⁰¹⁹.

Певні аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє відображення і у деяких дисертаційних працях¹⁰²⁰, хоч слід

¹⁰¹⁶ Коструба Т. Як Москва нищила українську церкву. Львів: Місіонер, 1995. 160 с.

¹⁰¹⁷ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес: Львів: Місіонер, 1999. 231 с.

¹⁰¹⁸ Мудрий С. Значення Галицької митрополії і Церкви в історії України. *Київська Церква*. 1999. № 3. С. 20–22; Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. Рим; Львів: Вид-во оо. Василян, 1995. 404 с.

¹⁰¹⁹ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. 362 с.

¹⁰²⁰ Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40 – 80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ужгород, 2006. 36 с.; Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2003. 19 с.; Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політ. ін-ти і процеси». К., 2004. 20 с.; Вишиванюк О. Г. Конфесійні аспекти етнотрансформаційних процесів в Україні (1944-1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2006. 20 с.; Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02 «Політ. ін-ти і процеси». К., 2006. 35 с.; Волошин Ю. В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Полтава, 1997. 18 с.; Волинець О. О. Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». К., 2003. 21 с.; Єгрешій О. І. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2003. 20 с.; Лисенко О. Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 1999. 34 с.; Мадей Н. М. Концепція української греко-католицької церкви Г. Костельника в контексті історії уніатських церков: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2001. 18 с.; Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.:

відзначити, що поки що в українській історіографії відсутня комплексна наукова робота, предметом дослідження якої стали б особливості підготовки і проведення Львівського собору 1946 р. як спланованої і чітко організованої антиунійної політичної акції комуністичного режиму.

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2004. 35 с.; Маянська Л. П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і української Церкви: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 1975. 24 с.; Меньковецкий Д. И. Антинародная деятельность униатской церкви в годы Великой Отечественной войны: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «История Украины». Львов, 1971. 25 с.; Сердюк Н. С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. 20 с.; Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX - перша половина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». К., 2003. 37 с.; Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941 - 1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2001. 20 с.